

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Y.Seracettin BAYTAR

ARAP DİLİNDE FİİLİMSİLER

709263

YÜKSEK LİSANS

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANİSTON MERKEZİ

Tez Yöneticisi
Yrd. Doç. Dr. İbrahim YILMAZ

T 709263

ERZURUM – 2001

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalının Arap Dili ve Belağatı Dalında jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. İbrahim YILMAZ

Danışman / Jüri

Yrd. Doç. Dr. Abbas ÇELİK

Jüri

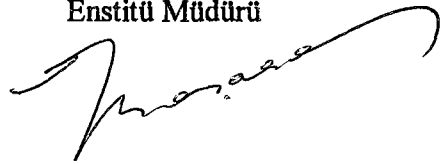
Prof. Dr. Süleyman TULÜCÜ

Jüri

Yukarıdaki imzalar, adı geçen öğretim üyelerine aittir. 31 / 7 / 2001

Prof. Dr. Bilge SEYİDOĞLU

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	VIII
ABSTRACT.....	IX
ÖNSÖZ.....	X
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ.....	XII
BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR.....	XIII
DİĞER KISALTMALAR.....	XVIII
GİRİŞ.....	1
1. BELLİ BAŞLI DİL GRUPLARI VE ARAP DİLİNİN DOĞUŞ VE GELİŞİMİ.....	1
2. İLK FİLOLOJİ ÇALIŞMALARI.....	6
3. GRAMER EKOLLERİ ARASINDAKİ İHTİLAFLAR.....	9
3.1. Semâ' meselesi.....	10
3.2. Kıyâs meselesi.....	10
3.3. Istılah farklılıkları.....	11
3.4. İzâh farklılıkları.....	11
4. GRAMER EKOLLERİ, ÖNEMLİ ŞAHSİYETLERİ, ESERLERİ VE GÖRÜŞLERİ.....	12
4.1. Basra Ekolü'nün Bazı Önemli Şahsiyetleri, Eserleri ve Görüşleri.....	12
4.1.1. İsa b. 'Omer es-Sekafi.....	12
4.1.2. Ebû 'Amr b. el-'Alâ.....	13
4.1.3. el-Halîl b. Ahmed el- Ferahîdî.....	14
4.1.4. Yunus b. Habîb.....	17
4.1.5. Sibeveyhi.....	18
4.1.6. el-Ahfeş el-Evsat.....	20
4.2. Kûfe Ekolü'nün Bazı Önemli Şahsiyetleri, Eserleri ve Görüşleri.....	21
4.2.1. er-Ru'âsî.....	21
4.2.2. el-Kisâ'î.....	22
4.2.3. el-Ferrâ.....	23
4.2.4. Sa'leb.....	25
4.3. Bağdat Ekolü'nün Bazı Önemli Şahsiyetleri, Eserleri ve Görüşleri.....	26
4.3.1. Ebû Sa'îd es-Sirâfî.....	27
4.3.2. Ebû 'Alî el-Fârîsî.....	28
4.3.3. İbn Cinnî.....	28
4.3.4. el-Cevherî.....	30
4.3.5. ez-Zemahşerî.....	31
4.4. Endülüs ve Mısır Ekollerinin Bazı Önemli Şahsiyetleri , Eserleri ve Görüşleri ..	33
4.4.1. Kurtubalı İbn Medâ.....	33
4.4.2. İbn Mâlik.....	33
4.4.3. Gımatalı Ebû Hayyan.....	34
4.4.4. İbn Hâcib.....	34
4.4.5. İbn Hişâm el-Ensârî.....	35
5. ARAP GRAMERİ.....	35
5.1. Sarf İlmi (Morfoloji).....	36
5.2. Nahiv İlmi (Sentaks).....	36
5.2.1. Kelime.....	36
5.2.1.1. Harf.....	36
5.2.1.2. Fiil.....	37
5.2.1.3. İsim.....	37

5.2.2. Kelâm	37
5.2.2.1. İsim Cümlesi	37
5.2.2.2. Fiil Cümlesi	38
5.2.2.3. İhbârî Cümle	38
5.2.2.4. İnşâî Cümle	38
5.2.3. Âmil	39
5.2.4. Ma'mûl	41
5.3. Fiilimsiler	42
BİRİNCİ BÖLÜM	44
SARF AÇISINDAN FİİLİMSİLER	44
1. MASDARLAR VE ÇEŞİTLERİ	44
1.1. Masdarın Anlamı	44
1.1.1. Sözlük Yönünden	44
1.1.2. Terim Yönünden	44
1.2. Masdar Çeşitleri	46
1.2.1. Sülâsî Mücerred Fiillerin Masdarları	46
1.2.1.1. Sülâsî mücerred fiillerin masdarlarının mâna açısından taksîmi	48
1.2.1.1.1. İmtinâ'a, karşı koymaya, dayatmaya, directmeye, delâlet eden fiillerin masdarı	48
1.2.1.1.2. Harekete, deprenmeye delâlet eden fiillerin masdarı	48
1.2.1.1.3. Hastalık ifâde eden fiillerin masdarı	48
1.2.1.1.4. Sesle ilgili fiillerin masdarları	48
1.2.1.1.5. Yürümekle ilgili fiillerin masdarları	49
1.2.1.1.6. Sanat ve meslekle ilgili fiillerin masdarları	49
1.2.1.2. Sülâsî mücerred fiillerin masdarlarının bablara ve geçişliliklerine göre taksîmi	49
1.2.1.2.1. فَعَلَ Kalıbı	49
1.2.1.2.2. فَعِّلَ Kalıbı	49
1.2.1.2.3. فَعُول Kalıbı	50
1.2.1.2.4. فَعُولَة ve فَعَّالَة kalıpları	50
1.2.2. Sülâsî Dışındaki Fiillerin Masdarları	50
1.2.2.1. Rübâ'î (Dört Harfli) Fiillerin Masdarları	51
1.2.2.1.1. أَفْعَلَ Babının Masdarı	51
1.2.2.1.2. فَعَّلَ Babının Masdarı	52
1.2.2.1.3. فَاعَلَ Babının Masdarı	53
1.2.2.1.4. فَعَّلَلَ ve مُلْهَكَلَرِين Masdarı	54
1.2.2.2. Humâsî (Beş Harfli) Fiillerin Masdarları	55
1.2.3. Mimli Masdarlar	56
1.2.3.1. Sülâsî Mücerred Babların Mimli Masdar Kalıbı	57
1.2.3.1.1. مَفْعَل Kalıbında Gelenler	57
1.2.3.1.2. مَفْعِل Kalıbında Gelenler	57
1.2.3.1.3. Şâz Olarak Gelenler	57
1.2.3.2. Sülâsîlerin Dışındaki Babların Mimli Masdar Kalıbı	58
1.2.4. İsm-i Masdar	58
1.2.5. Sınâî (Yapma) Masdar	60
1.2.6. Merre Masdarı	61
1.2.6.1. Sülâsî Mücerred Fiillerin Merre Masdarı	61

1.2.6.2. Sülâsîlerin Dışındaki Mezîd Babların Merre Masdarı	61
1.2.6.3. Şâz Olarak Gelenler	62
1.2.7. Nevi Masdarı	62
1.2.7.1. Sülâsî Mücerred Fiillerin Nevi Masdarı	62
1.2.7.2. Sülâsîlerin Dışındaki Mezîd Babların Nevi Masdarı	62
2. İSM-İ FÂİL	63
2.1. İsm-i Fâil'in Yapılışı	63
2.1.1. Sülâsî Mücerred Fiillerden İsm-i Fâil Yapılışı	63
2.1.2. Sülâsîlerin Dışındakilerden İsm-i Fâil Yapılışı	64
2.1.3. Şâz Olarak Gelenler	65
2.2. İsm-i Fâilin Çekimi	65
2.3. İsm-i Fâilin İfade Ettiği Anlamın Türkçe Karşılıkları	66
2.4. İsm-i Fâil'in Kendi Mânası Dışında Kullanımı	66
3. MÜBÂLAĞALI İSM-İ FÂİL	67
3.1. Mübâlağalı ism-i fâil kalıpları	67
3.1.1. Çok Kullanılan Mübâlağalı İsm-i Fâil Kalıpları	67
3.1.1.1. فَعَالٌ Kalıbı	67
3.1.1.2. فَعُولٌ Kalıbı	68
3.1.1.3. -4-5- مَفْعُلٌ مَفْعِيلٌ مَفْعَالٌ Kalıpları	69
3.1.1.6. فَعِيلٌ Kalıbı	69
3.1.1.6.1. فَعِيلٌ Kalıbında Gelen Mübâlağa Sığası ve Sıfat-ı Müşebbehenin farkı ..	70
3.1.1.7. فَعِيلٌ Kalıbı	70
3.1.1.8. فُعْلَةٌ Kalıbı	71
3.1.2. Az Kullanılan Mübâlağalı İsm-i Fâil Kalıpları	71
3.1.3. "ة" "تâ" Harfi Ekleme Sûretiyle Yapılan Mübâlağa Sîgaları	71
3.2. Mübâlağa Kiplerinin Türkçe Karşılıkları	72
4. İSM-İ MEF'ÛL	72
4.1. İsm-i Mef'ûl'un Yapılışı	73
4.1.1. Sülâsî Mücerred Fiillerden İsm-i Mef'ûl Yapılışı	73
4.1.1.1. Aynu'l-Fiili İletli Fiillerin İsm-i Mef'ûllerinin Yapılışı	73
4.1.1.2. Lâmu'l-Fiili İletli Olan Fiillerden İsm-i Mef'ûl Yapılışı	73
4.1.2. Sülâsîlerin Dışındakilerden İsm-i Mef'ûl Yapılışı	74
4.2. مَفْعُولٌ Kalıbı Dışında Gelen İsm-i Mef'ûller	75
4.2.1. فَعِيلٌ Kalıbında Gelen İsm-i Mef'ûller	75
4.2.2. فَعُولٌ Kalıbında Gelen İsm-i Mef'ûller	75
4.2.3. فُعْلَةٌ Kalıbında Gelen İsm-i Mef'ûller	76
4.2.4. فَعْلٌ Kalıbında Gelen İsm-i Mef'ûller	76
4.2.5. فَعَلَ Kalıbında Gelen İsm-i Mef'ûller	76
4.2.6. فَاعِلٌ Kalıbında Gelen İsm-i Mef'ûller	76
4.2.7. Masdarın İsm-i Mef'ûl Mânasına Kullanımı	77
5. SIFAT-İ MÜŞEBBEHE	77
5.1. Sıfat-ı Müşebbehenin İsm-i Fâile Benzediği Yönler	78
5.2. Çok Kullanılan Sıfat-ı Müşebbehe Kalıpları	79
5.2.1. أَفْعُلٌ Kalıbında Gelen Sıfat-ı Müşebbeheler	79
5.2.2. فَعِيلٌ Kalıbında Gelen Sıfat-ı Müşebbeheler	79
5.3. Sülâsî Mücerred Babların Kıyâsî Sıfat-ı Müşebbehe Kalıpları	79

5.3.1. أَفْعَلْ Kalıbı	79
5.3.1.1. أَفْعَلْ Kalıbında şâz olarak gelenler	80
5.3.2. فَعْلَان Kalıbı	81
5.3.3. فَعِلْ Kalıbı	81
5.3.3.1. فَعِلْ Kalıbında gelen sıfat-ı müşebbehe ile mübâlağa sığasının farkı	82
5.3.4. فَعْلْ Kalıbı	83
5.3.5. فَعِيلْ Kalıbı	83
5.4. Sülâsî Mücerred Babların Semâî Sıfat-ı Müşebbehe Kalıpları	83
5.4.1. فَعْلْ Babının فَعِيلْ kalıbı dışında gelen Semâî Sıfat-ı Müşebbehe Kalıpları	83
5.4.2. فَعْلْ Babının فَعِيلْ kalıbı dışında gelen Semâî Sıfat-ı Müşebbehe Kalıpları	84
5.5. Sıfat-ı Müşebbehenin Mübâlağa Sığası	85
5.6. Kuralsız Sıfat-ı Müşebbehe Vezinleri	86
5.7. Müevvel Sıfat-ı Müşebbehe	86
5.8. Sülâsîlerin Dışındakilerin Sıfat-ı Müşebbeheleri	87
5.9. Sıfat-ı Müşebbehe İle İlgili Tamamlayıcı Bilgiler	87
6. İSM-İ TAFDİL	87
6.1. İsm-i Tafdîl'in Mânası	87
6.2. İsm-i Tafdîl'in Vezni	88
6.3. İsm-i Tafdîl'in Yapılış Şartları	89
6.4. İsm-i Tafdîl'in Halleri	90
6.4.1. Elif- Lâm (ال)' dan Ve İzâfetten Mücerred Oluşu	91
6.4.2. Elif- Lâm (ال)'a Bitişik Oluşu	92
6.4.3. Nekreye Muzâf Oluşu	92
6.4.4. Marifeye Muzâf Oluşu	92
6.5. (أَفْعَلْ) Vezninin İsm-i Tafdîl Dışında Kullanımı	93
7. FİİL ANLAMLI (MÂNÂ FİİL) OLANLAR	95
7.1. İSİM- FİİLLER	95
7.1.1. Yapı Bakımından İsim-Fiiller	96
7.1.1.1. Asıl (Mürtecel) İsim-Fiiller	96
7.1.1.2. Menkûl İsim- Fiiller	97
7.1.1.2.1. Car-Mecrûrdan Nakledilenler	97
7.1.1.2.2. Zarf'dan Nakledilenler	97
7.1.1.2.3. Masdardan Nakledilenler	97
7.1.1.2.4. Tenbîh Edâtundan Nakledilenler	98
7.1.1.3. Ma'dûl İsim-Fiiller	98
7.1.2. İfâde Ettikleri Zamân Bakımından İsim- Fiiller	99
7.1.2.1. Mâzi İsim-Fiiller	99
7.1.2.2. Muzâri İsim-Fiiller	99
7.1.2.3. Emir İsim-Fiiller	100
7.2. İSM-İ MENSÛB	100
7.2.1. İsm-i Mensûbun Tanımı	100
7.2.2. İsm-i Mensûbun Yapılışıyla İlgili Kâideler	101
7.2.2.1. İsm-i Mensûb Yapılırken Değişikliğe Uğramayanlar	101
7.2.2.2. İsm-i Mensûb Yapılırken Değişikliğe Uğrayanlar	101
7.2.2.3. Memdûd İsimlerin İsm-i Mensûb Yapılışı	102
7.2.2.4. Maksûr İsimlerin İsm-i Mensûb Yapılışı	102
7.2.2.5. Mankûs İsimlerin İsm-i Mensûb Yapılışı	103

7.2.2.6. Sonu Şeddeli (ى) İle Biten İsimlerin İsm-i Mensûb Yapılışı	103
7.2.2.7. Son Harfi Düşen Üç Harfli İsimlerin İsm-i Mensûb Yapılışı.....	104
7.2.2.8. Bileşik isimlerin ism-i mensûb yapılışı.....	104
7.2.2.9. Cemii isimlerin ism-i mensûb yapılışı	105
7.2.3. İsm-i Mensûbun Türkçe Karşılıkları	105

İKİNCİ BÖLÜM	107
AMEL AÇISINDAN FİİLİMSİLER.....	107
1.MASDARIN AMEL ETMESİ.....	107
1.1.Masdarın Fiil Gibi Amel Etmesinin Şartları	109
1.1.1. Masdarın اُ Veya لـ Fiilin Verdiği Anlamı Vermesi Gerekir	109
1.1.2. Masdar Hazfedilmiş Fiilinin Yerine Geçmiş Olmalıdır.....	112
1.1.3. Masdar İsm-i Tasğîr Olmamalıdır	113
1.1.4. Masdar Zamir Olmamalıdır	114
1.1.5. Masdar Tekliğe Delâlet Eden Merre Kalıbında Olmamalıdır	115
1.1.6. Masdarın Ma'mûlû Kendisinin Önüne Geçmemelidir	116
1.1.7. Masdar İle Ma'mûlûnün Arası Başka Bir Ma'mûl İle Açılmamalıdır	117
1.1.8. Masdar Amelden Önce Sıfatlanmış Olmamalıdır	117
1.1.9. Masdar Tesniye veya Cemii Kalıbında Olmamalıdır	118
1.1.10. Masdar, Eğer Ma'mûlû Şibh-i Cümle Değilse Mahzûf Olmamalıdır	118
1.2. Masdarın Kullanım Açısından Ameli	118
1.2.1.Masdarın İzâfet Halinde, Muzâf Olarak Amel Etmesi	119
1.2.1.1. Masdar Fâiline Muzâf Olur ve Mef'ûlunu Nasb eder	119
1.2.1.2. Masdar Mef'ûlune Muzâf Olur, Fâilini Ref Eder	120
1.2.1.3. Masdar Zarfa Muzâf Olur, Varsa Fâili Ref' mef'ûlu Nasb eder.....	122
1.2.2. Masdarın Nekre Halinde Tenvinli Olarak Amel Etmesi.....	122
1.2.3. Masdarın Lâm-ı Ta'rifle Marife Olarak Amel Etmesi.....	122
1.3. İsm-i Masdarın Amel Etmesi.....	124
1.3.1. İsm-i Masdarın Kullanım Açısından Ameli	125
1.4. Mimli Masdarın Amel Etmesi	125
1.5. Merre Masdarının Amel Etmesi	126
1.6. Nevi Masdarının Amel Etmesi	126
2. İSM-İ FÂİLİN AMEL ETMESİ	126
2.1. İsm-i Fâilin Muzâf Olmaksızın Amel Etmesi.....	127
2.2. İsm-i Fâilin Muzâf Olarak Amel Etmesi.....	128
2.3. İsm-i Fâil İle Fiil Mânasının Kastedilerek Amel Etmesinin Şartları	130
2.3.1. İsm-i Fâil'in Lâm-ı Tarifli Olması	130
2.3.2. İsm-i Fâilin Lâm-ı Tarifsiz Olması.....	131
2.3.2.1. İsm-i Fâilin Mübtedâya Dayanması	131
2.3.2.2. İsm-i Fâilin Bir Mevsûfa Dayanması	132
2.3.2.2.1. İsm-i Fâil'e Mevsûf Takdîr Edildiği Yerler	132
2.3.2.3. İsm-i Fâilin Hâl Olması Ve Bir Zil-Hâl'e Dayanması	133
2.3.2.4. İsm-i Fâilin "Nefy'e " Dayanması	133
2.3.2.5. İsm-i Fâilin "İstifhâm"a Dayanması	134
2.3.2.5.1.İsm-i Fâilin " Mukadder İstifhâm"a Dayanması	134
2.4. İsm-i Fâilin Tesniye Ve Cemîlerinin Ameli.....	134
2.5. İsm-i Fâilin Fâiliyle İlgili Tamamlayıcı Bilgiler	135
2.6. İsm-i Fâilin Mef'ûlüyle İlgili Tamamlayıcı Bilgiler.....	136
2.6.1. Muzârî Mânasındaki İsm-i Fâil'in Ameli	136
2.6.2. Mâzi Mânasındaki İsm-i Fâil'in Ameli	137
2.6.3. İsm-i Fâilin Mef'ûlunun Tabiiyelerinin Durumu	138
2.6.4. İsm-i Fâilin mef'ûlu İle İlgili Diğer Durumlar.....	139

3. MÜBÂLAĞALI İSM-İ FÂİLİN AMEL ETMESİ.....	140
3.1. Mübâlağalı İsm-i Fâil'in Amel Etme Şartları.....	141
3.2. Nahiv Bilginlerinin Mübâlağa Sığasının Ameline Dâir Görüşleri.....	141
3.3. Amel Eden Başlıca Mübâlağa Vezinleri.....	142
3.3.1. فَعَالٌ Vezni.....	142
3.3.2. مَفْعَالٌ Vezni.....	143
3.3.3. فَعُولٌ Vezni.....	144
3.3.4. فَعِيلٌ Vezni.....	144
3.3.5. فَعْلٌ Vezni.....	145
3.4. Mübâlağalı İsm-i Fâilin Mamûlu.....	146
3.5. Mübâlağalı İsm-i Fâilin Cümledeki Konumu İtibariyle Ameli.....	146
3.5.1. Muzâf Olmaksızın Amel Etmesi.....	146
3.5.2. Muzâf Olarak Amel Etmesi.....	147
3.6. İsm-i Fâil ve Mübâlağa Sığasının Sıfat-ı Müşebbeheye Dönüşmesi.....	148
4. İSM-İ MEF'ÛLUN AMEL ETMESİ.....	150
4.1. İsm-i Mef'ûl Mânası Taşıyan Bazı Semaî Lafızlar.....	150
4.2. İsm-i Mef'ûl, Meçhûl Fiilinin Ameli Gibi Amel Eder.....	151
4.3. İsm-i Mef'ûlun Amel Etme Şartları.....	151
4.4. Muzâri Fiili Müteddî (Geçişli) Olan İsm-i Mef'ûlun Durumu.....	152
4.5. Muzâri Fiili Lâzım (Geçişsiz) Olan İsm-i Mef'ûlun Durumu.....	154
4.6. İsm-i Mef'ûlun Cümledeki Konumu İtibariyle Ameli.....	155
4.6.1. Muzâf Olmaksızın Amel Etmesi.....	155
4.6.2. Muzâf Olarak Amel Etmesi.....	156
4.7. İsm-i Mef'ûlun Sıfat-ı Müşebbeheye Dönüşmesi.....	156
5. SIFAT-I MÜŞEBBEHE'NİN AMEL ETMESİ.....	157
5.1. Sıfat-ı Müşebbehenin Amel Etmesinin Şartları.....	158
5.2. Sıfat-ı Müşebbehe ve Mamûlunun Amel Esnasında Cümledeki Konumları.....	158
5.2.1. Sıfat-ı Müşebbehenin Elif-Lâm'lı Olarak Âmil Olması.....	159
5.2.1.1. Mamûlunun Muzâf Olması.....	159
5.2.1.2. Mamûlun (جـ)'lı Olması.....	159
5.2.1.3. Mamûlun İzâfetten ve (جـ)'dan Mücerred Olması.....	160
5.2.2. Sıfat-ı Müşebbehenin Elif-Lâm'sız Olarak Âmil Olması.....	161
5.2.2.1. Mamûlunun Muzâf Olması.....	161
5.2.2.2. Mamûlun (جـ)'lı Olması.....	161
5.2.2.3. Mamûlun İzâfetten ve (جـ)'dan Mücerred Olması.....	162
5.3. Sıfat-ı Müşebbehenin Mamûlunun İ'rabının İzâhı.....	162
5.4. Sıfat-ı Müşebbehenin Cümledeki Kullanım Çokluğu Bakımından Durumu.....	163
5.4.1. Sıfat-ı Müşebbehenin Cümlede Kullanılmayan Şekli.....	163
5.4.2. Sıfat-ı Müşebbehenin, Cümlede Kullanımı ihtilaflı olan Şekli.....	164
5.4.3. Sıfat-ı Müşebbehenin Cümlede Kullanımı Câiz Olan Şekli.....	165
5.4.4. Sıfat-ı Müşebbehenin Cümlede Kullanımı Uygun Olan Şekli.....	165
5.4.5. Sıfat-ı Müşebbehenin Cümlede Kullanımı en uygun olan Şekli.....	165
5.5. Sıfat-ı Müşebbehe İle İlgili Tamamlayıcı Bilgiler.....	166
5.6. İsm-i Fâille Sıfat-ı Müşebbehenin Farkı.....	167
5.7. Sebebî Sıfat.....	170
5.8. Mübtedâ Olan Fiilimsilerin Ma'mûllerinin Haber Yerine Geçmesi.....	172
6. İSM-İ TAFDİL'İN AMEL ETMESİ.....	173
6.1. İsm-i Tafdilin Merfû Ma'mûlu.....	173
6.1.1. İsm-i Tafdilin Zâhir İsmi Ref' Edebilmesinin Şartları.....	174

6.1.2. İsm-i Tafdîlin Zâhir İsmi Ref' Ettiği Cümleden Zamirlerin Hazfedilmesi ...	177
6.2. İsm-i Tafdîlin Mansûb Mamûlu	178
6.2.1. İsm-i Tafdîlin Mansûb Mamûlu İle İlgili Diğer Bilgiler	179
6.3. İsm-i Tafdîl'in Mecnûs Mamûlu	180
6.4. İsm-i Tafdîl'den Sonraki Harf-i Cerr (ج) in Âmeli	180
6.5. İsm-i Tafdîl'in Harf-i Cerrle Geçişli (Müteaddî) Olması	181
6.6. İsm-i Tafdîl'in Farklı Manâda Kullanımı	183
7. İSM-İ MUZÂF VE AMEL ETMESİ	184
7.1. İzâfet ve Çeşitleri	184
7.1.1. İzâfetin İfâde Ettiği Harf-i Cerr Mânasına Göre Çeşitleri	184
7.1.1.1. İzâfet-i Lâmiyye	184
7.1.1.2. İzâfet-i Beyâniyye	185
7.1.1.3. İzâfet-i Zarfiyye	185
7.1.1.4. İzâfet-i Teşbihiyye	185
7.1.2. İzâfetin Tarif ve Tahsis İfâde Edip Etmemesi Açısından Çeşitleri	186
7.1.2.1. İzâfet-i Mâneviyye	186
7.1.2.2. İzâfet-i Lafziyye	187
7.1.2.2.1. İzâfet-i Lafziyye İle İlgili Tamamlayıcı Bilgiler	188
7.2. İzâfetle İlgili Bazı Hükümler	189
7.3. İsimlerden İzâfeti Mümkün Olmayanlar	191
7.4. Dâima Muzâf Olarak Kullanılan Kelimeler	191
7.4.1. Dâima Müfred Kelimeye Muzâf Olan Kelimeler	191
7.4.2. Dâima Cümleye Muzâf Olan Kelimeler	193
8. İSM-İ MÜBHEM TÂM VE AMEL ETMESİ	194
8.1. Temyiz	194
8.2. İsm-i Müphem Tâ'm'ın Tamam Olmasını Sağlayan Faktörler	195
8.3. İsm-i Müphem Tâ'm Olan İsimler	196
9. MÂNA FİİL (FİİL ANLAMLI) OLANLAR VE AMELLERİ	197
9.1. İSİM FİİLİN AMEL ETMESİ	197
9.1.1. İsim- Fîilin Fâili	198
9.1.2. İsim- Fîilin Mef'ûlu	199
9.1.3. İsim-Fîil İle İlgili Hükümler	199
9.1.4. Ses İsimleri	201
9.2. ZARF-I MUSTAKARR VE AMEL ETMESİ	202
9.2.1. Zarf-ı Mustakarr ve Zarf-ı Lağv'ın Tanımı	202
9.2.1.1. Zarf-ı Mustakarr	202
9.2.1.2. Zarf-ı Lağv	203
9.2.2. Zarf-ı Mustakarrın Amel Etmesi	203
9.3. İSM-İ MENSÛBUN AMELİ	205
9.4. İSM-İ MÛSTEÂR VE AMEL ETMESİ	206
9.5. İSM-İ SIFAT VE AMEL ETMESİ	207

SONUÇ

ÖZGEÇMİŞ

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ
ARAP DİLİNDE FİİLİMSİLER

Y. Seracettin BAYTAR

Danışman: Yrd. Doç. Dr. İbrahim YILMAZ

2001- SAYFA: XVIII + 214

Jüri: Prof. Dr. Süleyman TÜLÜCÜ

Yrd. Doç. Dr. İbrahim YILMAZ

Yrd. Doç. Dr. Abbas ÇELİK

Fiilimsiler, aslen fiil olmadıkları halde fiille aralarındaki bir benzerlik, bir münâsebet veya kendilerinde bulunan bir fiil mânası sebebiyle amelde aslolan fiil gibi davranıp amel eden kelimelerdir. Cümle içerisinde yaygın olarak kullanılmaları itibarıyla Arap dili gramerinde önemli bir konuma sahip olan fiilimsiler, klasik gramer kitaplarında özellikle kıyâsî âmiller adı altında tasnif edilmişlerdir. Bunlar sayıca dokuz tanedirler.

Çalışmamız iki ana bölümden oluşmaktadır.

I. bölümde fiilimsiler sarf açısından incelenmiştir. Bu bölümde fiilimsilerin çeşitleri, tanımları, vezinleri ve bu vezinlerin ifade ettikleri mânalar üzerinde durulmuştur. Bunun yanı sıra bu vezinlerle ortak olan diğer kelimeler açıklanmış ve bu vezinlerde yapılan morfolojik değişiklikler incelenmiştir.

II. bölümde ise fiilimsilerin fiile benzeyiş yönleri ele alınmış, fiil gibi âmil olmaları hasebiyle kendilerinden sonra gelen kelimelere olan etkileri, bu kelimeler üzerinde âmil olma şartları ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.

Konular işlenirken Âyet, Hadis ve şiirle örneklendirilerek desteklenmiş, bu örneklerdeki nokta-i istişâd olan kelimeler gramer açısından tahlil edilmiştir. Örneklerin Türkçe'ye tercümesinde, ilgili oldukları konunun inceliklerinin de mânaya yansıtılmasına mümkün olduğunca dikkat edilmiştir.

ABSTRACT

**A MASTER THESIS
THE QUASI- VERBALS IN ARABIC LANGUAGE**

Y. Seracettin BAYTAR

Supervisor: Yrd. Doç. Dr. İbrahim YILMAZ

2001- PAGE : XVIII + 214

Jury: Prof. Dr. Süleyman TÜLÜCÜ

Yrd. Doç. Dr. İbrahim YILMAZ

Yrd. Doç. Dr. Abbas ÇELİK

This dissertation is about the quasi- verbal vords in Arabic language. The quasi- verbals are not actually verbs, but they have similarities with them due to their special meanings or their connections with a certain verb. They affect other words grammatically within the sentence as other ordinary verbs do.

As they have an importance in Arabic grammar, the quasi- verbals are divided generally in to nine groups in classical works, in this study the subject of quasi- verbals is examined in two main chapters.

In the first chapter the definitions, as well as the divisions and measures of these words are studied. Also the main mofphological changes of their measures are pointed out.

The topic of the second chapter is about the grammatical similarities of quasi- verbals to the proper verbs within their various aspects.

In explaining the related subjects during the whole study, sometimes the Qur'anic verses, the prophetic traditions and poems are mentioned as examples. Furthermore some necessary analyses are given for their better understanding. A special effort was made for an exact translation of these examples into Turkish language.

ÖNSÖZ

Yeryüzünde yaşayan canlılar içerisinde “dil” dediğimiz duygu ve düşünceleri konuşarak ifade etme yolunu kullanan sadece insanoğludur. Her an kıymetini koruyan dil hassası günümüzde çok daha fazla bir önem kazanmıştır.

Uzun ve derin bir geçmişe sahip olan Arapça, Sami dil ailesinin asırlardır varolan, bugün de yaşayan ve en yaygın kullanımı olan üyesidir.

Böylesine büyük ve önemli bir dilin kendine mahsus bir takım dilbilgisi kâidelerinin olması kaçınılmazdır. Bu kâideler çerçevesinde bu dil geçmişten günümüze kadar gelmiş,ve geleceğe de aynı şekilde bozulmadan intikal edecektir.

Arap dili dilbilgisinin önemli bir bölümünü oluşturan filimsiler konusunu mümkün olduğunca incelemeğe çalıştık. Bu çalışmamız için eski ve yeni kaynakların çoğunluğunu taramaya gayret ettik.Yeni çalışmalara nispetle daha çok temel kaynakların ifade ve açıklamalarını dikkate aldık. Müelliflerin özellikle vurguladıkları hususlara bizde değindik.

Daha önce birçok müellifin yaptığı gibi bazı hususları konunun akışı ve karakteri gereği bir çok kez ele almak zorunda kaldık.Tekrar gibi gözükebilecek bu hususlar aslında farklı açılardan bakış ve yaklaşımlardır. Daha önce temas edilmediği kanaatine vardığımız noktaları ifade ettik. Konunun daha iyi anlaşılması için hemen hemen her konuyu misallerle açıklama yoluna gittik.

Çalışmamız girişle beraber iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Arap Dilinin doğuş ve gelişimi, Arap gramerinin hazırlanmasının sebeperi ve bu ilmin doğuşu, dil ekolleri, bu ekoller arasındaki görüş ve metod farklılıkları ve bu ekollerin önde gelen şahsiyetleri, eserleri ve kendilerine has fikirleri üzerinde gereği kadar durduk.

Kronolojik bir sırayla hayatlarını eserlerini ve görüşlerini incelediğimiz dil bilginlerinin, aralarındaki hocalık-talebelik yönlerine ve mensub oldukları gramer ekollerine dair verdiğimiz bilgilerin, sonraki iki bölümde bu dilcilere atfen değinilecek fikir ve görüşlerin anlaşılmasını daha da kolaylaştıracaktır kanaatindeyiz.

Bu bölümde ayrıca filimsilerin nahiv ilmi içerisindeki yerini âmil, ma'mûl ve amel kavramları eşliğinde tesbit edip özlü bir bilgi vermeye çalıştık.

Birinci bölümde öncelikle sarf açısından ele aldığımız filimsilerin çeşitleri, tanımları, vezinleri ve bu vezinlerin ifâde ettikleri mânalar üzerinde durduk. Bunun yanı sıra bu vezinlerle ortak olan diğer kelimeleri açıklamaya ve bu vezinlerde yapılan morfolojik değişiklikleri incelemeye çalıştık.

İkinci bölümde ise filimsileri, fiile benzeyiş yönleri açısından ele alıp inceledik. Bunların fiil gibi âmil olmaları hasebiyle kendilerinden sonra gelen kelimelere olan etkilerini, bu kelimeler üzerinde âmil olma şartlarını ayrıntılı bir şekilde açıklamaya gayret ettik. Her iki bölümde de, yeri geldiğinde gramer ekollerinin temsilcilerinin konuyla ilgili görüşlerine yer verdik.

Çalışmamı deruhte ederek yönetmek lûtfunda bulunan, devamlı teşvik ve yardımlarını esirgemeyen saygıdeğer hocam Yrd. Doç. Dr. İbrahim YILMAZ Bey'e samimi teşekkürlerimi saygıyla arz ediyorum.

Ayrıca literatür konusunda engin bilgilerinden istifade ettiğim değerli hocam Prof. Dr. Süleyman TULÜCÜ Bey'e, öğrencilik yıllarında rahle-i tedrislerinde bulunduğum ve Arap dili gramerini sevmem konusunda üzerimde büyük etkileri olan muhterem hocalarım Yrd. Doç. Dr. Yusuf SANCAK Bey ve Yrd. Doç. Dr. H.İbrahim TANÇ Bey'e şükranlarımı arz ederim.

Kaynak ve bilgi temini konusunda kendilerinden istifade ettiğim kıymetli hocam Prof. Dr. Sâdi ÇÖĞENLİ Bey ve İstanbul Haseki Eğitim Merkezi hocalarından değerli hocam Mehmed SAVAŞ Bey ile Ali Rıza TEMEL Bey'e de teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Gayretimizle ortaya koyduğumuz bu çalışmamız elbette ki hatalardan ve eksikliklerden vâreste değildir. Muvaffak olabildiysek bu Yüce Allâh'ın yardımıyladır.

Y.Seracettin BAYTAR.

ERZURUM-2001

TRANSKRİPSİYON ALFÂBESİ

Bu çalışmamızda Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde kullanılan şu transkripsiyon alfâbesi mümkün olduğunca esas alınmıştır.

Sesliler:

$\bar{ا}, \bar{ا}, \bar{ى} = \hat{a}$; $\bar{ي} = \hat{i}$; $\bar{و} = \hat{u}$
 $\underline{ا} = e, a$; $\underline{ي} = i, i$; $\underline{و} = o, u$

Sessizler:

ء = ' (alef)	ز = z	ق = k
ب = b	س = s	ك = k
ت = t	ش = ş	ل = l
ث = s	ص = ş	م = m
ج = c	ض = d, z	ن = n
ح = h	ط = t	و = v
خ = h	ظ = z	ه = h
د = d	ع = ' (ayn)	ى = y
ذ = z	غ = ğ	
ر = r	ف = f	

Ayrıca şu hususlara riayet edilmiştir:

- Harf-i ta'rifler cümle başında da olsa küçük harfle yazılmıştır. Örnek: el-Kitâb,
 - Harf-i ta'rif ile gelen kelimelerin şemsî ve kamerî harflerle okunuşu belirtilmiştir. Örnek: ez- Zemaḥşerî, el- Mucâdele.
 - Terkip halindeki kelimeler bitişik yazılmıştır. Kaynaşan kelimelerden ilkinin bulunduğu yere göre i'rabında meydana gelen değişiklikler yazıda gösterilmiştir. Örnek: Cemâluddin b. 'Abdillâh.
 - Vasl halinde, kelimenin sonundaki i'râbı belirtilmiştir. Örnek: Lisânu'l-'Arab.
- Yumuşak bir transkripsiyon sistemi kabul edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR

- ‘Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, I-IV, 4.bs., Mısır, 1996.
- ‘Abdul‘azîz en-Nebevî Mansûr‘Abdurrahmân, *el-Edebu’l-Câhili ve’n-nakdu ve’l-belâğa*, baskı yeri belirsiz.1985-1986.
- ‘Abdul‘âl Sâlim Mekrem, *el-Kur’ânu’l-Kerîm ve Eseruhû fi’d-Dirâsâti’n-Nahviyye*, Kahire, 1995.
- Abdurrahman Fehmî, *Medresetû’l-Arab*, I, İst., 1304.
- Ahmed Emîn (v.1374/1954), *Duha’l-İslâm*, I-III, 10.bs., Beyrut, ts.
- Akdağ ,Hasan, *Arap Dili Dilbilgisi*, Konya, 1989.
- Alevî b. Tâhir b. ‘Abdillâh el-Heddâr el- Haddâd el- ‘Alevî el- Huseynî, *el-Ferâ’idü’l-Lü’lü’iyye fi’l- Kavâ’idi’n-Nahviyye*, Beyrut, ts.
- Ahmed Kemâleddîn Hilmî, *Mukârene beyne’n- Nahvi’l- Arabî ve’n- Nahvi’l-Fârisî*, Kuveyt, 1993.
- Ahmed ‘Ubeyd, *Mu’cemu’n-Nahv*, 3. bs. Beyrut, 1986.
- Ahmed Zeynî Dehlân, *Dehlân Elfiyye, Şerhu Metni-Elfiyye el- Mulakkab bi’l-Ezhâri’z-Zeyniyye*, Kahire, ts.
- Ali el-Cârim ve Mustafa, Emîn, *el-Belâğatu’l-Vâdiha*, İst.ts.
- el-Antâkî, Muhammed, *el-Mihâc fi’l-Kavâ’id ve’l-İ’râb*, 8.bs., Beyrut.ts.
- el-Bedri, Muhammed Semir Necib, *Mu’cemu’l-Mustalahâti’n-Nahviyye ve’s-Sarfiyye*, 1.bs., Beyrut, 1985.
- Brockelmann, Carl, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, Çev. Neşet Çağatay, Ankara, 1992.
- el-Buhârî, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. İsmâ‘îl, (256/869), *Sahîhu’l-Buhârî*, I-VIII, İst., 1981.
- Cevâd ‘Alî, *el-Mufasssal fi Târîhi’l-‘Arab kable’l-İslâm*, I-X, Bağdat, 1413/1993.
- Cemâleddîn Muhammed b. ‘Abdillâh b. ‘Abdillâh et-Tâ’î el-Ceyyânî el-Endelüsî (v.676/1274), *Şerhu’t-Teshîl libni Mâlik*, I-IV, Beyrut, 1990.
- Çetin, Nihad M. “*Arap*” (*Dil*), *DİA* III, 282-286 ,İstanbul, 1988.
- _____, “*Arap*” (*Edebiyat*), *DİA*, III, 286-309.
- Çöğenli, M.Sadi -Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Erzurum, 1995.

Corcî Zeydân (v.1332/1914), *İslâm Medeniyeti Tarihi*, I-V, trc. Zeki Meğâmir, İst., 1976-78.

Çârperdî, Fahrüddîn Ahmed b. Hasan b. Yusûf (v. 746/1346), *Mecmû'atu's-Sâfiye min 'İlmeyi's-Sarf ve'n- Nahv*, Kahire, 1988.

Çörtü, Meral, *Arapça'da Cümle Kuruluşu ve Tercüme Teknikleri*, 2.bs., İst., 1997.

Ebû Hayyân en-Nehvî el- Endelusî el- Gırnatî, *en-Nüketü'l-Hisân fî Şerhi Gayeti'l-İhsân*, nşr. 'Abdû'l- Hüseyn el- Fetilî, Beyrut, 1988.

ed-Dahdâh, Antuvân, *Mu'cemu Kavâ'idî'l-'Arabiyyeti'l-Alemiyye*, nşr., Corc Mitri 'Abdulmesih, 1.bs., Beyrut, 1992,

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, I- İst., 1988-

ed-Dimyâtî, Muhammed b. Abdülğani *İthâfu Fudala'il-Beşer fî'l- Kiraâtî'l-'Aşer*, Mısır, 1359.

el- Eşmûnî, Ali b. Muhammed b. İsâ, *Şerhu'l- Eşmûnî 'alâ Elfiyyeti İbn Malik*, I-IV, Kahire, 1288, h.

el- Ezherî, Hâlid, *Şerhu't- Tasrîh 'ale't- Tavzîh*, I-II, Mısır, ts.

el-Galâyinî, Mustafâ (v.1364/1944), *Cami'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, I-III, nşr., Muhammed Es'ad en-Nadiri, 32.bs., Beyrut, 1996.

el- Hâc İbrâhîm, *Nahiv Tercümesi*, İst., 1304/ 1885.

Halil Es'ad, *Hulâsatu's-Şurûh*, İst., 1305.

el- Hâşimî, Seyyid Ahmed, *el- Kavâ'idü'l- Esâsiyye*, İst., ts.

el-Himlâvî, Ahmed b. Muhammed (v.1351/1932), *Şeza'l-'Arf fî Fenni's-Sarf*, 11.bs., Mısır, 1957.

el-Hulvânî, Muhammed Hayr, *el-Vâdih fî 'İlmi's-Sarf*, Beyrut, 1987.

_____ *el- Muğnî'l- Cedîd fî 'İlmi's-Sarf*, Beyrut, ts.

el-İsferâinî, *el-Lübâb fî 'İlmi'l-İ'rab*, nşr., Şevkî el-Ma'arri, 1.bs., Beyrut, 1996.

Furat, Ahmet Suphi, *Arap Edebiyatı Tarihi (Başlangıçtan xvi. Asra kadar)*, I, İst, 1996.

Goldziher, Ignace, *Klasik Arap Literatürü*, çev. Azmi Yüksel- Rahmi Er, Ankara, 1993.

Hamidullâh, M. *İslâm Peygamberi, (Hayatı ve Faaliyeti)*, I-II, çev. Salih Tuğ, İst., 1411/1990.

el-Hımsî, Muhammed Hasan, *Müfredâtu'l-Kur'ân*, Beyrut, 1984

Huveydî, Şa'bân Huveydî, *et-Tatavvuru'l-Luğavî*, Kahire, 1984-1985.

'İsâmuddîn, İbrâhîm b. Muhammed b. 'Arabşah el- İsferrâînî, (v. 945/1538),

Şerhu's-Şâfiye li's-Seyyid 'Abdillâh; 'Isâm 'ale's-Şâfiye, 2.bs., İst.,ts.

İbn 'Akil, Bahâ'uddin 'Abdullâh el-Hemedânî (v.769/1367), *Şerh İbn 'Akil*, I-II,

nşr, Muhammed Muhyiddin 'Abdulhamid. 9.bs., Mısır., 1951.

İbn Hâcib, Cemâluddîn Ebû 'Amr 'Osmân b. 'Omer (v.646 / 1249), *eş-Şâfiye fi't-*

Tasrîf, y.y., ts.

_____ *el-Kâfiye fi 'İlmi'l- İ'rab, (Kâfiyetu Zevî'l- Ereb Fî Marifet-i Kelâmî'l- 'Arab)*, İst., 1311/1891.

İbn Hişâm, Cemâluddîn 'Abdullâh.b. Yûsuf b. Ahmed b. 'Abdillâh el-Ensârî

(v.761/1360), *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, I-IV, nşr.

Muhammed Muhyiddin 'Abdulhamid, Beyrut.

_____ *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb fi Ma'rifeti Kelâmî'l-Arab*, nşr., Hannâ el-Fahûrî,

1.bs., Beyrut, 1988.

_____ *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*, nşr., Muhammed Muhyiddin

'Abdulhamid, Beyrut, 1998.

İbni 'Usfûr, 'Alî b. Mü'min (v. 669/1272), *el- Mukarrib*, I-II, nşr.,

Ahmed 'Abdussetâr el-Cevârî ,Bağdat, 1971.

İbnu'l- Enbârî, Ebû'l- Berekât Muhammed (v.577/1181), *Nuzhetu'l-Elibbâ fi*

Tabakâti'l Udebâ, nşr.İbrâhîm es-Sâmerrâ'î, 3.bs.,Ürdün, 1405/1985.

İbnu'l-Esîr, Ziyâ'uddin (v.622/1225), *el- Meselu's-Sâ'ir, fi Edebi'l- Kâtib*

ve's-Şâ'ir, I-III, nşr. Ahmed el- Hûfî- Bedevî Tabâne, Mısır,ts.

İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed, *Lisânu'l 'Arab*, I-IV, Beyrut, 1968.

İbnu'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk (v. 385/995), *el-Fihrist*, nşr.,

İbrahim Ramazân, 2.bs., Beyrut, 1417/1997.

İbn Ya'îş, Muvaffâkuddîn Ya'îş b. 'Alî, *Şerhu'l-Mufasssal*, I-X, Beyrut,ts.

Küçükkalay, Hüseyin, *Kur'ân Dili Arapça*, Konya, 1969.

Mârûn 'Abbûd, *Edebu'l-Arab*, Beyrut, 1398-99/1978-79.

Mahmûd Es'ad, *İslâm Tarihi, (Tarih-i Din-i İslâm)*, sadeleştirenler: Ahmed Lütfi

Kazancı- Osman Kazancı, İst., 1983.

Mehmed Fehmî, *Târîh-i Edebiyyât-ı 'Arabîyye*, I, İst., 1332.

- Mehmed Zihni, (v.1332/1914), *el-Muntehab fi Ta'limi'l-Arab*, İst.,1303.
- _____ *el-Muktedab mine'l-Muntehab*, 1.bs.,İst., 1304.
- el-Mekkûdî,Ebû Zeyd 'Abdurrahman b. 'Ali b. Sâlih, *Şerhu'l-Mekkûdî 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk.,Fâtıma Raşid Racihî, I-II, Kuveyt, 1993.
- el-Meylânî, Muhammed b. 'Abdirrahîm b. Huseyn el-'Umerî, *Şerhu'l- Muğnî fi'n-Nahv*,1.bs., Libya,1988.
- el- Muberrred, Ebû'l- 'Abbâs Muhammed b. Yezîd (v. 285 / 898), *Kitâbu'l-Muktadab*,I-IV, nşr., Muhammed 'Abdulhâlik 'Udayme,Beyrut,1963.
- Muhammed 'Ali Turru'l- Dürre, *Fethu Rabbi'l- Beriyye İ'râbu Şevâhid-i Câmi'i'd- Durûsi'l- 'Arabiyye*, Kâhire,ts.
- Muhammed Sâid, *Nahvu'l-Elfiyye Şerhu- Mu'âsır ve Asîl li Elfiyyeti İbn Mâlik*, Kahire, ts.
- Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İst., 1995.
- Nâyif Ma'rûf, *el-Edebu'l-İslâmî*,1.bs., Beyrut, 1990.
- Negerî, Ahmed, *Mevsû'atu Mustalahât-i Câmi'u'l-'Ulûm,(el-Mulakkab bi-Düstûri'l-'Ulemâ)*,Beyrut,1997.
- en-Neseî, Abdullâh b.Ahmed, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâ'iku't-Te'vil*, I-IV, nşr., Mervan Muhammed eş-Şa'ar, 1..bs,Beyrut, 1996.
- Radıyyuddîn, Muhammed b. Hasan el- Esterâbâdî (v. 686/1287), *Şerhu's-Şâfiye*, İst., ts.
- _____ *Şerhu'l- Kâfiye*, İst.,ts.
- er-Râzî, Muhammed b.Ebî Bekr b. 'Abdilkâdir, *Muhtâru's-Sihâh*, Beyrut,1414/1993.
- er-Râfî'î, Mustafâ Sâdık (v.1356/1937),*Târîhu Âdâbi'l-'Arab*,I-III, 4.bs.,Beyrut,1394/1974.
- es-Sabbân, Muhammed b. 'Ali (v.1206/1792), *Hâşiyetu's-Sabbân 'ale'l- Eşmûnî*,I-IV, Kahire, ts.
- Sancak, Yusuf, *Hız Peygamber Devrinde Şiir*, Erzurum, 1999.
- Sezgîn, Fûâd, *Târîhu't- Turâsi'l- Arabî*, I-VIII, Arapça'ya çev., 'Arafâ Mustafâ Suud, 1407-1988.
- Sevinç, Rıfât Resul, *Arap Dilinde Masdarlar, Vezinleri ve Kullanılışları*, basılmamış yüksek lisans tezi, Erzurum, 1998.

Seyyid Abdullâh, Cemâluddin, el-Huseyni, *Şerhu's-Şâfiye, (Mecmuatu's-Şâfiye Metnu 'İlmi's-Sarf ve'l-Hatt)*, 1311.

Sîbeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. 'Osman b. Kanber (v.180/796), *el-Kitâb*, I-II, nşr., 'Abdusselâm Muhammed Hârûn, Kahire, 1966-68.

es-Sucâî, Ahmed b. Ahmed, *Hâşiye 'alâ Katri'n-Nedâ*, Kahire, 1939.

es-Suyûtî, 'Abdurrahmân Celâlüddîn (v.911/1505), *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir fi'n-Nahv*, I-IV, Beyrut, ts.

_____ *el-Muzhir fi 'Ulûmi'l-Luğa ve Envâ'ihâ*, I-II, nşr., Muhammed Ahmed Câdelmevlâ Bek v.bşk., Beyrut, 1408/1987.

_____ *Buğyetu'l-Vû'ât fi Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, I-II, nşr., Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Beyrut, ts.

_____ *el-Behcetü'l-Merdiyye fi Şerhi Elfiyye*, Kahire, ts.

Şevkî Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî; II, el-'Asru'l-İslâmî*, I-X, 16.bs., Mısır, ts.

eş-Şibrahîti, Hilmî Ahmed Hafûz, *el-Hulâsatu's-Seniyye fi'l-Kavâ'idî'n-Nahviyye ve's-Sarfiyye*, nşr. Abdulaziz Muhammed İsa, 2.bs. Mısır, ts.

Tanç, Halil İbrahim, *Al-Kisâ'î Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri, Dil ve Gramerle ilgili Görüşleri*, basılmamış doktora tezi, Erzurum, 1993

Tâşköprizâde, Ahmed b. Mustafâ (v.968/1561), *Miftâhu's-Sa'âde ve Misbâhu's-Siyâde fi Mevzû'âti'l-'Ulûm*, I-III, 1.bs., Beyrut, 1405/1985.

Tülücü, Süleyman, *Zuheyr b. Ebî Sulmâ ve Edebi Kişiliği*, basılmamış doktora tezi, Erzurum, 1982,

Uralgiray, Yusuf, *İlk ve İleri Dilbilgisi*, I-II, İst. 1987.

Wright, W., *A Grammar of The Arabic Language*, 3. bs., Londra, 1975.

Yâkût b. 'Abdillâh er-Rûmî el-Hamevî (v.626/1228), *İrşâdu'l-Erib ilâ Ma'rifeil-Edib (Mu'cemu'l-Udebâ)*, I-V, Beyrut, 1411/1991.

Yılmaz, İbrahim, *Panayırlar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol*, basılmamış doktora tezi, Erzurum, 1995.

ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmûd b.'Omer (v.538./1144), *el-Mufasssal fi 'İlmi'l-'Arabiyye*, nşr. Muhammed, Bedruddin Ebû Firâs en-Nu'sanî, el-Halebi, 1.bs., Mısır, H.1323.

ez-Zeyyât, Ahmed Hasan, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 5.bs., Mısır, 1349/1930.

ez-Ziriklî, Hayruddîn, *el-A'lâm: Kâmûsu Terâcim*, I-XIII, Beyrut, 1969.

DİĞER KISALTMALAR

a.g.t.	:	adı geçen tez
Ank.	:	Ankara
a.s.	:	aleyhisselâm
a.y.	:	aynı yer
b.	:	ibn
bs.	:	baskı, basım
bkz.	:	bakınız
çev.	:	çeviren
h.	:	hicrî
H.z.	:	Hazret-i
İst.	:	İstanbul
md.	:	maddesi
nşr.	:	neşreden
trc.	:	tercüme
ts	:	tarihsiz
v.	:	vefâtı
vb.	:	ve benzeri
vd.	:	ve devamı
vs.	:	ve saire
y.y.	:	yer yok

GİRİŞ

1. BELLİ BAŞLI DİL GRUPLARI VE ARAP DİLİNİN DOĞUŞ VE GELİŞİMİ

Arapça Sâmi diller âilesi içinde yer alır.Bu diller âilesi, Sâmi adını, Nuh peygamberin büyük oğlu Sam'dan almıştır.¹ Hz.Âdem'in Cennette Arapça konuştuğunu kabul eden Arap dilcileri, onun daha sonra, Cennetten ayrılmasını gerektiren hareket üzerine, Süryanice konuşmaya mahkum olduğunu da söylerler.² Süryanice, Hz. Nuh'un gemisindekilerin de konuştukları dildi.Gemiye binenler arasında sadece Curhum'un dili farklı olup bu da Arapça'ydı. Tufandan sonra Sâm'ın oğlu İrem, Curhum'un bir kızıyla evlenmiş, böylece Arapça, 'Âd, Abil, Casir, Semud ve Cedis'in konuştukları dil olmuştu.³

Teferruata varan bu açıklamalardan sonra Hz. Adem ve yakınlarının konuştukları Arapça'ya ilk Arapça denilebilir. Bu durumda başta 'Âd, Semud ve Curhum'un teşkil ettiği gerçek Arapların kullandıkları Arapça, Kadim Arapça diye adlandırılmaktadır.⁴Tarihe karışmış bu Araplar arasında Curhumlara ulaşabilen Hz. İsmail, onlarla bir arada yaşamış ve hatta içlerinden bir kızla evlenmiş olduğu da nakledilenler arasındadır.Arap dilcileri Hz'. İsmail'i Arapların babası ve ilk Arapça kullanan kimse olarak kabul ederler.⁵

Aşağıda verilecek şemâda da görüleceği gibi Arapça Sâmi diller ailesinin bir üyesidir.⁶Bu dil ailesinin eski mısır dilini de içine alan bir Hâmi-Sâmi köke bağlı olduğu düşünülmektedir.⁷Sâmi diller doğu (Bâbil ve Asur dillerinin bağlı olduğu Akkadça) ve batı (Fenike, Nabatî ve İbranî dillerini içine alan Ken'anî diller ve Âramî dilinin yer aldığı kuzeybatı grubu ile eski ve yeni lehçeleriyle

¹ Abdurrahman Fehmî, *Medresetü'l-Arab*, 18;Ahmet Suphi Furat, *Arab Edebiyatı Tarihi*, I, 41; Nihad M.Çetin, "Arab" (Dil),DİA: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*,III,282.

² Ahmet Suphi Furat,I,46.

³ Ahmet Suphi Furat,I,47.

⁴ Ahmet Suphi Furat,I,47.

⁵ Mehmed Fehmî,*Târîh-i Edebiyyât-ı 'Arabîyye*,90; Ahmet Suphi Furat,I,47,52.

⁶ Mustafâ Sâdık er-Râfî'î, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*,I,74; Mehmed Fehmî,79;Cevâd 'Alî, *El-Mufasssal fî Târîhi'l-'Arab Kable'l-İslâm*, VIII,525;Huveydî Şa'bân Huveydî ,*et-Tatavvuru'l-Luğavî*,55-56; *Medresetü'l-Arab*,18.

⁷ Nihad M. Çetin, "Arab" (Dil),DİA,III,282.

Habeş'çe, güney ve kuzeybatı Arapça'sının teşkil ettiği güneybatı sâmi diller grubu) olmak üzere iki büyük kola ayrılır.⁸

Güney Arapça'sı, ölü bir dildir.Eski çağlarda Güney Arabistan'ın Seba, Mina ve Himyeri imparatorluklarının diliydi.Bu dilin en eski şekil veya lehçeleri,

⁸ *Medresetü'l-Arap*,10;Ignace Goldziher,*Klasik Arap Literatürü*,12; Mustafâ Sâdık er-Râfi'î, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*,I,75; Nihad M. Çetin, "Arap" (Dil),*D.İ.A*,III,282;Ahmet Suphi Furat,I,44.

Hristiyanlık öncesi ile miladi altıncı yüzyıldan günümüze ulaşan bazı kitabelerle tanınmaktadır.⁹

Kuzey Arapça'sı, İslamiyet'in yayılışından bu yana asıl Arapça olmuştur.Arap edebiyatı tarihinin konusunu da, sadece bu dilde yazılan edebi ürünler teşkil etmektedir.¹⁰

Bu grupta, klasik Arapça (el-Arabiyye) çekirdek olmak üzere onun bağlı bulunduğu eski ve yeni lehçeler toplanır.¹¹

Klasik Arapça tabiriyle bugün mevcut en eski edebi metinlerde, Kur'an-ı Kerim'de ve hadiste gördüğümüz, daha sonraları da Arapça'nın yayıldığı yerlerde din, şiir, edebiyat ve ilim dili olarak ana çatısı değişmeden devam eden, lehçeler üstü Arapça kastedilir.Bu dil muhtelif bölgelerde, daha İslamiyet öncesinden bugüne kadar mevcut farklı lehçelerin yanında kendisine mahsus bir gelişme seyri çizmiştir. Arapça'dan bahseden eski müellifler klasik lehçeyi "el- arabiyye" , eski büyük lehçeleri "luğa" (mesela luğat'u- kureyş), konuşma dilini avam dili (luğatu'l-âmmе, luğatu'l-avâm)diye adlandırmışlardır.¹²

Eski İslam alimleri, hususiyetlerine bakarak klasik Arapça'nın hangi büyük lehçe veya lehçelere dayandığını araştırmışlar, ancak daha sonraki âlimler Kureyş lehçesinin bu dilin esâsı olduğunu kabul etmişlerdir.¹³ Lisanî ve edebi malzemeyi derleyen,Arapça'nın kâidelerini tespit eden ilk dil âlimleri, bu lehçeleri klasik dile yakınlıklarına, fasih oluş derecelerine göre sınıflandırmışlar ve çalışmalarında bu değerlendirmeyi daima göz önünde bulundurmuşlardır.Bu âlimlerce dilleri fasih kabul edilen lehçeler, İslam'ın doğuşunda Tay hariç çoğu Mudar asıllı olan Hicaz ve Necid'de, Fars körfezi sahillerine doğru Necid'in doğusunda yaşayan kabilelerle bunlara komşu olanların lehçeleriydi.¹⁴ Bununla beraber Kureyş lehçesini de içine alan Hicaz lehçesi ile doğudaki Temim'e bağlı

⁹ *Klasik Arap Literatürü*,12; Nihad M. Çetin, "Arap" (Dil),*D.İ.A*,III,282; Ahmet Suphi Furat,I,51.

¹⁰ *Klasik Arap Literatürü*,12-13.

¹¹ Nihad M. Çetin, "Arap" (Dil),*D.İ.A*,III,282.

¹² Nihad M. Çetin, "Arap" (Dil),*D.İ.A*,III,282

¹³ *Medresetü'l-Arap*,19.

¹⁴ *Medresetü'l-Arap*,22.

kabilelerin lehçeleri arsında da farklar vardı ve klasik dil bazen bir grubun, bazen diğerinin hususiyetlerini taşımaktaydı.¹⁵

Klasik Arapça'yı temsil eden metinler şunlardır: Kadim şairlerin (câhiliyyûn muhadramûn ve İslâmî devrin ilk şairlerinin) şiirleri, Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamberin ve ilk halifelerin resmi muhâberatı, hadis,eyyâmu'l-Arap'a dair mensur parçalar ve emsal.¹⁶

Arapça'nın zenginleşmesine ve lehçelerin birbirine yakınlaşıp kaynaşmasına yardım eden en büyük âmillerden biri de o zamanın akademileri sayılan, Ukâz,¹⁷ Mecenne, vb. panayırlardı.¹⁸ Hatta Araplar, lehçeler üstü edebi bir dilin ortaya çıkmasını büyük ölçüde bu panayirlara borçluydular¹⁹, dense mübâlağa edilmiş olmaz. Hem edebi bir lehçe hem de Kur'an'ın kendisiyle nazil olduğu Kureyş lehçesi Arap Yarımadasındaki bütün lehçelerin özeti ve mümessili durumundaydı.²⁰ Fasih Arapça ile nâzil olan Kur'an-ı Kerim edebi mükemmeliyetini kabul ettirmiş, yüksek belâğatı karşısında Arapları hayrete düşürmüştü. Kur'an-ı Kerim daha Hz. Peygamber zamanında yazıyla tesbit edilmiş ve çok geçmeden kitap haline getirilmiştir. Gerek kısmen veya tamamen ezberlenerek, gerekse Mushaf halinde süratle yayılan, aynı zamanda dilin bütün hususiyetlerini aksettirecek genişlikte bulunan Kur'an-ı Kerim, fasih ve edebi Arapça'nın en mükemmel numunesi, miyarı olmuş ve bu hüviyetini devam ettirmiş, dil ve edebiyata dair çalışmaların da hareket noktası olmuştur.²¹

Arap dilinin özellikleri konusunda ise şunlar söylenebilecekler arasındadır:

¹⁵ *Medresetü'l-Arab*, 20,22; Nihad M. Çetin, "Arab" (Dil), *D.İ.A.*, III, 282-283; bkz. Ahmet Suphi Furat, I, 34-39.

¹⁶ Nihad M. Çetin, "Arab" (Dil), *D.İ.A.*, III, 283.

¹⁷ Ahmet Suphi Furat, I, 84.

¹⁸ Süleyman Tülüçü, *Zuheyr b. Ebî Sulmâ ve Edebi Kişiliği*, basılmamış doktora tezi, Erzurum, 1982, 25; Geniş bilgi için bkz. İbrahim Yılmaz, *Panayırlar ve Arab Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol*, basılmamış doktora tezi, Erzurum, 1995, 5, 292 vd.

¹⁹ Mehmed Fehmî, 90, Carl Brockelmann, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, 7; Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 14.

²⁰ 'Abdul'aziz en-Nebevî Mansûr 'Abdurrahmân, *el-Edebu'l-Câhilî ve'n-nakdu ve'l-belâğa*, 13. Mehmed Fehmî, 91; ez-Zeyyât, 16.

²¹ Şevkî Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, II, *el-'Asru'l-İslâmî*, 33; ez-Zeyyât, 76; Nihad M. Çetin, "Arab" (Dil), *D.İ.A.*, III, 283.

Arap dili, insana hayret verecek derecede zengindir. Araplar, Arabistan'ın bu farklı ve sınırlı coğrafyası içinde harikulâde zekâları ile dillerini genişletme temayülü içindeydiler.²² Kılıca, bala, ata, deveye....vb. yüzlerce isim vermişlerdi. Dilin geniş ve fasih oluşu bundandı. Bir çok Arap lehçesinin karışmasından bir çok eş anlamlı kelimeler ortaya çıkmıştı.²³

Daha önce de ifade edildiği gibi, zamanın akademileri sayılan panayırlar da dilin zenginleşmesi ve lehçelerin kaynaşmasına yardımcı olan büyük âmillerdendi.²⁴

Kabile lehçelerinin muhtelif, Arapça'nın tasrifi bir dil olması²⁵, dildeki iştikak (türeme), mecaz, ibdâl (bir harfin yerine başka bir harfin getirilmesi), kendisiyle haberin inşâdan, fâilin mef'ûlden vb. ayırtıldığı prensipler ve i'rab, harekeler –sesliler- , güzel ifade , bir çok kelimenin tek bir mânaya gelmesi, çok harfliliği²⁶ vb. hususlar bütün bunlardan daha önemlisi de Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerif'lerin ebediliği ile bu dilin kalıcılık, canlılık ve sürekliliği temin edilmiştir.

Arap, bilhassa bedevi Arap, pürüzsüz yüksek üslupları ve sanatları havi ifade gücü net ve yüksek, onunla iftihar edip yarıştığı, atıştığı bir dile sahipti. En küçük bir açıklığı ve teferruatı bile zayi etmeksizin bu dil, veciz ve özlü ifadeler taşıyan bir dildir.²⁷

Yeryüzünün en istikrarlı dili denebilecek Arapça, tarihi gelişimi itibarıyla de Hz. Peygamberin gelişine yakın dönemde zirvelerine çıkmış en istikrarlı mevkii almıştı. Öyle ki Daru'n-Nedve gibi halkın ileri gelenlerinin toplandığı yerlerde ortaya atılan meseleler, ittifakla veya çoğunluğun görüşü ile kabul edilmez, daha çok en belâğatlı, maksadını en güzel anlatan bir kimsenin konuşması neticeyi ortaya koyar, meseleyi çözerdi. Bu sebeptendir ki, Hâtemü'l –

²² Medresetü'l-Arab ,26,27; Yusuf Sancak, Hz. Peygamber Devrinde Şiir, 23.

²³ Mahmûd Es'ad, *İslâm Tarihi*, 150-152; Hüseyin Küçükkalay, *Kur'an Dili Arapça*, 276; Medresetü'l-Arab, 27.

²⁴ Süleyman Tülücü, *a.g.t.*, 25.

²⁵ Mahmûd Es'ad, 149.

²⁶ Mârûn 'Abbûd, *Edebû'l-Arab*, 22-23; Hüseyin Küçükkalay, 169 vd.

²⁷ M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 23.

Enbiya olarak Arap milletine ve bütün insanlığa gönderilen Kureyş'li Hz. Muhammed'in (a.s.) en büyük mucizesi onların en çok mahir oldukları belâğat sahasında olmuş, Kur'an-ı Kerim'in i'câz derecesine varan belâğatı onları hayran bırakmıştı.²⁸ Araplar bilhassa İslâm'ın zuhuruna doğru böyle bir dil yapısına sahiptiler. Bu dil Kur'an'ın gelişiyile de bir nevi ilahi koruma altına alınmış oldu.²⁹

2. İLK FİLOLOJİ ÇALIŞMALARI

İslâmiyet'ten sonra Arap edebiyatında filoloji, çok erken bir devrede çeşitli şubeleriyle başlamış, izahı güç bir hızla gelişmiştir.³⁰ Kur'an-ı Kerim'in doğru anlaşılması, her türlü bozulma tehlikelerine karşı korunabilmesi, klasik Arapça'nın luğat hazinesinin derlenmesini, yapısının, gramerinin tespitini, hatta üslûp araştırmalarını gerekli kılmıştır. Bu sebeple Arap edebiyatında filolojiye ait çalışmalar Kur'an-ı Kerim'in yazılması, kitap haline getirilmesiyle başlamış ve bu arada gramer, Kur'an-ı Kerim'de yazının ıslahı çalışmalarına bağlı olarak doğmuştur. Nitekim gramerle sıkı sıkıya bağlı ilk mühim çalışma, Ebü'l-Esved ed-Du'elî (v.67 / 686) tarafından Kur'an'da kelime sonlarının harekelenmesi olmuştur.³¹

Başlangıçta morfoloji (sarf) ve sentaksı içine alan geniş mânasıyla gramer karşılığında kullanılan nahiv ilmine dâir ilk çalışmayı başlatan Ebü'l-Esved'in bu girişiminin sebebine dâir çeşitli rivayetler nakledilmektedir.³² Bu hususta yaygın olan rivayetlerden birine göre Hz. 'Ali, Ebü'l-Esved'e içerisinde nahiv ile ilgili bazı bilgiler bulunan bir mukaddimeyi verir ve ondan aynı metodu takip ederek

²⁸ Mahmûd Es'ad, 136; ez-Zeyyât, 76.

²⁹ Yusuf Sancak, 25.

³⁰ Fûâd Sezgin, *Târîhu't- Turâsi 'l- Arabiyye, ('İlmü'l-Lüğâ)*, VIII, 13; *Klasik Arap Literatürü*, 72-73; Nihad M. Çetin, "Arap" (Edebiyat), *D.İ.A.*, III, 296.

³¹ İbnu'n-Nedim, Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, 61; *Medresetü'l-Arap*, 30; *Klasik Arap Literatürü*, 73; Nihad M. Çetin, "Arap" (Edebiyat), *D.İ.A.*, III, 296; Ahmet Suphi Furat, I, 139, 151, 200.

³² Nihad M. Çetin, "Arap" (Edebiyat), *D.İ.A.*, III, 296.

Arapça'nın gramerini yazmasını ister³³, bundan sonra Ebû'l-Esved nahvin bazı kısımlarını yazar ve yazdıklarını da Hz. 'Ali'ye arz eder.Hz. 'Ali'yi bu işe sevk eden neden ise bir bedevinin Hâkka suresinin 71.ayeti olan (لا يأكله إلا الخاطئون) ayetindeki son kelimeyi (الخطائين) şeklinde okumasıdır.³⁴Diğer bir rivâyet Ebû'l-Esved'in vâli Ziyâd b. Ebih'e gelerek Araplarla yabancıların karışımından Arapça'nın etkilenmesi ve Arapların dillerinin bozulmasından şikâyet ettiği, Ziyâd'dan bu konuda bir takım esâslar va'z etmesi hususunda izin istediği ve Ziyâd'ın izin ve tavsiyesi ile gramer çalışmalarına başladığı yolundadır. Başka bir rivâyete göre ise Ebû'l-Esved bir gece kızı ile beraber gökyüzünü seyredirken kızı "Gökyüzü ne kadar güzel " demek istemiş, bunu (ما احسنُ السماء) cümlesiyle ifade etmişti.Bunun üzerine babası "yıldızları" diye cevap verdi. Ancak böyle bir cevap beklemeyen kız babasına gökyüzünün güzelliğinden taaccüp ettiğini belirtince babası kızının hata ettiğini anladı.Çünkü kız babasına "Gökyüzünün nesi güzel?" mahiyetinde soru sormuştu.Bunun üzerine Ebû'l-Esved kızına "öyleyse ما احسنُ السماء demen gerekir " dedi ve bilahare nahivle uğraşmaya başladı.³⁵

Emevîler devrinde Kur'an'ın doğru şekilde okunmasını sağlamak üzere, metne hareke koymakla başlayan dil çalışmaları, bu devirde ortaya çıkan yeni gelişmeler karşısında daha da süratlenmek durumunda kalmıştır.İslâm dünyası sürdürülen fetihlerle genişlemiş, değişik ırklardan topluluklar İslâm'ı kabul etmişlerdi.Bunlar ibâdetlerinde kullanmak üzere Kur'an'ı okumak, en azından ondan bazı parçalar ezberlemek durumundaydılar.Arapça zamanla fethedilen yerlerde de konuşulmaya başlamıştı.Ancak bilhassa İslâm'ı yeni kabul eden unsurlar arasında "Lahn" denilen dil hatâları yayılıyordu.³⁶

³³ İbnu'n-Nedim,61;Tâşköprizâde Ahmed b. Mustafâ, *Miftâhu's-Sa'âde ve Misbâhu's-Siyâde fi Mevzû'âti'l-'Ulûm*,I,143;Şevkî Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*,II,374, Cevâd 'Alî, *el-Mufasssal*, IX,52.

³⁴ Ebû'l- Berekât Muhammed İbnu'l- Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ fi Tabakâti'l Udebâ*,19;M.Sadi Çögenli-Kenan Demirayak,*Arab Edebiyatında Kaynaklar*,158.

³⁵Ziyâuddin İbnu'l-Esîr, *el- Meselu's-Sâ'ir fi Edebi'l- Kâtib ve 'şâi'ir*, I,42; Seyyid Ahmed el-Haşimi,*el-Kava'idu'l-Esâsiyye Li'l-Lugati'l-'Arabîyye*, 5;Arab Edebiyatında Kaynaklar,158.

³⁶ Ahmet Suphi Furat,I,242.

Dillerine son derece düşkün olan Araplar, bu gelişme karşısında tedbir almak lüzumunu hissettiler. Bütünü ile Arap filolojisinin kuruluşu ve bu arada gramer ve luğat çalışmaları, klasik dil ve edebiyat malzemesinin derlenmesi gayretleriyle bir arada hicri ilk yüzyılın başlarında kurulan iki yeni şehirde, önce Basra'da sonra onunla birlikte Kûfe'de gerçekleşti.³⁷

Basra ve Kûfe dil âlimleri, h.II.(VIII.) asırdan itibaren gramerler yazarak kültür tarihinin erken sayılabilecek bir devresinde büyük ilerlemeler kaydettiler.Diğer taraftan bu dilin zengin kelime ve şiir malzemesinin toplanmasıyla kaybolmaların önüne büyük oranda geçile bilindi. Bu meyanda bu iki grubun yaptığı çalışmalar, daha sonraki dilciler için değerli malzemeler sağladı.Bu iki muhitteki dil ve edebiyat çalışmaları, farklı prensipleri, meseleleri kendilerine mahsus bir görüşle ele alış ve inceleyiş tarzları, dolayısıyla ihtilâfları, münakaşaları olan iki filoloji mektebinin doğmasını neticelendirdi.Böylece Arap nahiv tarihinde Basra ve Kûfe dil Mektepleri'nin kurulmasını sağladılar.³⁸

Basra, çöle açık ve yıllarca yabancı tesirlerden uzakta kalmış bedevi Arapların konakladığı bir bölgede kurulmuştu. Kûfe ise İran tesirine açık olup Lahmî emirlerinin hakim oldukları bir yerdeydi. Bu coğrafi ve sosyal farklılıklar, her iki şehir sakinlerinin duygu ve düşüncelerinde de görölüyordu.Olaylara katı fakat gerçekçi tavırlarıyla yaklaşan muhafazakâr Basralılar yanında Kûfeliler, geniş bir değerlendirme ve serbest bir uygulama temâyülüne sahiptiler.Basralılar'ın söz konusu gerçekçi dikkatli ve geleneğe bağlı tutumları, Arap dilini ele alış ve değerlendirişlerine de tesir etti.Bu bakımdan onlar dili sınırlı ve muayyen kâidelere sahip bir sosyal hâdise şeklinde gördüler.Her ne kadar Arapça lehçe ve ağızları farklı muhtelif kabilelerden müteşekkil bir toplumun dili olmuş olsa da, Basralı dilciye göre, bu durum, nâdir ve karışıklıklara sebep verecek zayıf rivayetlerin ötesinde,

³⁷Corcî Zeydân, *İslâm Medeniyeti Tarihi*,III,152;*Klasik Arap Literatürü*,73; Cevâd 'Alî, *El-Mufasssal*, IX,215; Nihad M. Çetin, "Arap" (*Edebiyat*),*D.İ.A*,III,296;Ahmet Suphi Furat,I,242.

³⁸*Klasik Arap Literatürü*,74; Ahmet Suphi Furat,I,242-243; Nihad M. Çetin, "Arap" (*Edebiyat*),*D.İ.A*,III,296.

ilk iki nahiv ekolünün ve bilhassa Basra Dil Mektebi'nin hocalarından okumuşlardı.⁴¹

3.GRAMER EKOLLERİ ARSINDAKİ İHTİLAFLAR

Daha önce de belirtildiği gibi Arap edebiyatında ilk gramer çalışmaları Basra'da başlamış, başlangıçta Basralı âlimlerden ders alarak yetişen Ebû Ca'fer er-Ru'asî tarafından Kûfe'de gramer çalışmaları başlatılmış ve böylece Basra mektebi karşısında bir de Kûfe mektebi oluşmuştu.⁴² Her iki mektebe mensup âlimler arasında zaman zaman cereyan eden, nahivle ilgili meseleler üzerindeki tartışmalar iki mektep arasındaki rekabetin gelişip kökleşmesinde rol oynamıştır. İki

³⁹ *Klasik Arap Literatürü*, 74; Ahmet Suphi Fırat, I, 242-243; Nihad M. Çetin, "Arap" (Edebiyat), D.İ.A, III, 296.

⁴⁰ Ahmet Suphi Fırat, I, 243; Nihad M. Çetin, "Arap" (Edebiyat), D.İ.A, III, 296.

⁴¹ Ahmet Suphi Fırat, 243.

⁴² İbnü'n-Nedim, 89; Yâkût b. 'Abdillâh el-Hamevî, *İrşâdu'l-Erib ilâ Ma'rifei'l-Edib (Mu'cemu'l-Udebâ)*, V, 292.

mektepe arasındaki rekabetin temel nedenlerinden biri ise metot farklılığıdır.⁴³

Metot farklılığı da başlıca üç hususta kendini gösterir:

3.1.Semâ' meselesi

Semâ' ile, fesâhatine güvenilen kimselerin kelimelerinden tespit edilen şeylerle Kur'an, Hadis ve dilin bozulmaya başladığı döneme kadarki Arap şiir ve kelâmı kastedilir.⁴⁴Denilebilir ki, Basra ve Kûfe mekteplerinin prensipleri arasındaki en belirgin fark, Basralıların semâ'a, Kûfelilerin ise kıyâs'a önem vermiş olmalarıdır. Bilindiği gibi her iki mektebe mensup dilciler çöllerde yolculuk yapmışlar ve dil ile ilgili malzemeyi bizzât bedevi Araplardan derlemişlerdi.Fakat Basra'nın çöle yakın olması nedeniyle Basralı âlimler bedevilerle daha fazla temas kurmuşlar, çöllerde daha çok yolculuk yapmışlardı.Buna bağlı olarak Basralı âlimlerin bedevilerden derledikleri malzeme daha fazla ve daha güvenilir olup, bütün bu şartlar Basralıların herhangi bir kuralın tespitinde Araplardan işitmeye önem vermesine neden olmuştur. Kûfeliler ise Basralıların almadığı kimselerden dille ilgili malzeme derlemek sûretiyle semâ'ın dairesini genişletmişlerdir.⁴⁵

3.2. Kıyâs meselesi

Arap dilinde kıyâs "nakledilmemiş olanın, benzediği nakledilene hamledilmesi ve buna göre kullanılması"şeklinde tarif edilir.⁴⁶Dilin belli kâidelerle bağlanmasını ve bu sûretle korunmasını amaçlayan Basralı âlimler şâz ve çok az kullanılan lafız ve kuralları nazar-ı itibara almamışlar,eğer bu lafız ve kuralların sıhhati sâbit ise bunları şâz olarak adlandırmışlar ve bunların korunması gerektiğini ancak bunlarla kıyâs edilemeyeceğini belirtmişlerdir.⁴⁷ Kıyâsta metot olarak Basralılar ilk önce en çok kullanılanı, daha sonra çok kullanılanı, sırasıyla normal miktarda kullanılanı nazar-ı itibara almışlar, sonunda da kıyâsı kullanarak

⁴³ *Arap Edebiyatında Kaynaklar*,173.

⁴⁴ Nihad M. Çetin, "Arap" (Edebiyat),*D.İ.A*,III,296 ; *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 173.

⁴⁵ *Klasik Arap Literatürü*, 74; *Arap Edebiyatında Kaynaklar*,173; Ahmet Suphi Furat,242-243.

⁴⁶ *Arap Edebiyatında Kaynaklar*,173.

⁴⁷ Nihad M. Çetin, "Arap" (Edebiyat),*D.İ.A*,III,296;*Arap Edebiyatında Kaynaklar*,173-174. Ahmet Suphi Furat,242-243.

benzerini, eğer çelişmiyorsa daha önce elde ettikleri şeylerle mukayese etmişlerdir. Eğer bu lafız veya kural daha önce elde ettikleri ile çelişiyorsa, bunu ya tevil etmişler veya şâz yahut nâdir olarak kabul etmişler ve bunların muhafaza edilebileceğini, ancak kendileriyle kıyâs yapılamayacağını belirtmişlerdir.⁴⁸

Kûfeli dilciler ise, derlemeleri esnasında her kabileden ve herkesten dille ilgili malzeme derlemelerine ve bu malzeme veya ravilerinin sıhhat ve güvenilirliğine özen göstermemelerine bağlı olarak, derledikleri malzemenin tasnifinde de belli bir metoda bağlı kalmamışlar, Basralıların aksine kendisiyle kıyâs edilebilmesine hükmedilmiş ve çok kullanılan lafız ve kurallara muhalif bile olsa, bir tek şahidi bile kıyâs için uygun görmüşlerdir.⁴⁹ Bu itibarla Basralılar semâ' ehli, Kûfeliler ise kıyâs ehli olarak vasıflandırılmışlardır.

3.3. İstılah farklılıkları

Her iki mektep mensuplarının, aynı mevzu için kullandıkları farklı istılahların bazıları şunlardır:*

1-Basralıların kullandığı "sıfat" istılahının Kûfe deki karşılığı, "na't"tır.

2-Basralıların "bedel" istılahına karşı kûfeliler "tercüme" istılahını kullanmışlardır.

3-Kûfeliler harf-i cer'lere "hurufu's-sıfat" veya "hurufu'l-hafd" derler ve Basralıların kullandığı "cer" istılahının kûfeliler deki karşılığı "hafd"dır. Bu istılah farklılıklarının çoğaltılması mümkündür.

3.4. İzâh farklılıkları

İki mektep arasındaki metot farklılıkları nahiv meselelerinin izahına da yansımış ve her iki mektep mensupları nahivle ilgili pek çok meselede farklı görüşler belirtmişlerdir. Bu farklı görüşlerden bazıları şöyledir:⁵⁰

⁴⁸ Arap Edebiyatında Kaynaklar, 173.

⁴⁹ Arap Edebiyatında Kaynaklar, 174.

* Burada örnek olarak verilen istılah ve değerlendirme farklılıklarına Basra-Kûfe ve diğer ekollere mensûp dilciler hakkında bilgi verilirken daha geniş bir şekilde değinilecektir.

⁵⁰ Arap Edebiyatında Kaynaklar, 174.

1-Basralılar (اسم) kelimesinin (السمو) kelimesinden türemiş olduğunu, Kûfeliler ise, bu kelimenin (الرسم) kelimesinden türemiş olduğunu savunurlar.

2-Basralılara göre fiil masdardan türemiş iken, Kûfelilere göre masdar fiilden türemiştir.

3-Basralılara göre mübtedâyı ref' eden âmil ibtidâ olup, haberi ref' eden âmil de mübtedâdır. Kûfeliler ise mübtedâyı haberin , haberi de mübtedânın ref' ettiği görüşündeler.⁵¹

4-Basralılara göre herhangi bir şeye i'timâd etmemiş zarf-ı mustakarr fâil alamaz, Kûfelilere göre alabilir.⁵²

5- Basralılara göre masdardan kinâye olan bir zamire harf-i cer taalluk etmez, ancak Kûfeliler aksini savunur.⁵³

Bu Ekollerle ilgili önemli şahsiyetler işlendiğinde kendilerini diğerlerinden farklı kılan görüşlerine de ayrıca değinileceğinden burada kısaca işaret etmekle yetinildi.

4.GRAMER EKOLLERİ, ÖNEMLİ ŞAHSİYETLERİ, ESERLERİ VE GÖRÜŞLERİ

4.1.Basra Ekolü'nün Bazı Önemli Şahsiyetleri, Eserleri Ve Görüşleri

4.1.1. İsâ B. 'Omer Es-Sekafi

İsâ B. 'Omer Es-Sekafi (٧٠ -149/ ٧٦ -766)⁵⁴ Hz.Peygamber devrinin büyük komutanı Hâlid b.Velîd'in azâtlı kölesinin oğlu olup Basralıdır. Hocası 'Abdullah b. Ebî İshak'⁵⁵ın en değerli talebelerindendir.

⁵¹ Arap Edebiyatında Kaynaklar,174.

⁵² Medresetû'l-Arap,42.

⁵³ Medresetû'l-Arap,43.

⁵⁴İbnu'n-Nedim,64; Yâkût b. 'Abdullâh el-Hamevî;IV,519; Medresetû'l-Arap,34;Nihad M. Çetin, "Arap" (Edebiyat),D.İ.A,III,296 Ahmet Suphi Furat,243.

⁵⁵ Medresetû'l-Arap,34.

Aynı zamanda Yahya b. Ya'mer ve Ebu 'Amr b. El-'Alâ⁵⁶ ile kıraât âlimi 'Âsım el-Cahderî'den ders okumuştur. İsmâ B. 'Omer, hocası 'Abdullah gibi kıyâsa büyük ehemmiyet vermiş ve bunu umûmîleştirmiştir. Devrinin nahiv, luğat ve kıraât sahasında en ciddi âlimi olarak tanınır. Kıraât sahasında 'Abdullah b. Kesir ile İbn Muhaysın'dan rivayetlerde bulunmuştur. İsmâ B. 'Omer, nahve dair *el-Cami* ve *el-İkmâl* isimli iki eser yazmıştır.⁵⁷ Bu eserlerinin ilkinde nahvin meselelerini etraflı bir şekilde ele almış ikincisinde de eksikliklerini gidermiştir. *el-Cami*'in , Sibeveyh'in *el-Kitâb*'ının temelini teşkil ettiği söylenir. Onun talebeleri arasında el- Halîl, Sibeveyhi, Ebu 'Ubeyde ve Kutrub gibi büyük nahivciler bulunmaktadır.⁵⁸

İsmâ B. 'Omer'in mahzûf âmillere oldukça geniş yer verdiği görülür.

Mesela “ اَدْخُلُوا الْاَوَّلَ فَالْاَوَّلَ ” derken, الْاَوَّلَ فَالْاَوَّلَ , kelimelerinin لِيَدْخُلْ gibi mahzûf bir fiil dolayısıyla merfû okunduklarını savunmuştur. Bu görüşe talebesi el- Halîl' de de rastlanmaktadır.⁵⁹

4.1.2. Ebû 'Amr B. El-'Alâ

Ebû 'Amr B. El-'Alâ (68-154/687-774)⁶⁰ Ebû 'Amr B. El-'Alâ, Mekke'de doğmuştur. Gençliğini ve tahsil devresini Basra'da geçirmiştir. Burada 'Abdullah b. Ebi İshak ile Nasr b. 'Asım el-Leysi ve Yahya b. Ya'mer'in talebesi olmuştur. İsmâ B. 'Omer Es-Sekafi, nahivle uğraşmış olmasına rağmen Ebû 'Amr B. El-'Alâ daha ziyade dil ve Kur'an filolojisiyle ilgilenmiştir. 'Abdullah b. Ebi İshâk'tan nahiv okumanın yanı sıra, Arap dili, şiiri ve târihi ile de ilgilenmiştir. Dahası, Basra'nın büyük câmiinde halka Kur'an okutmuştur. Tüm bu yönleri dikkate alındığında Ebû 'Amr için nahiv âliminden ziyâde, dil ve kıraât

⁵⁶ *Medresetü'l-Arap*, 34 ; Ahmet Suphi Furat, 243.

⁵⁷ *Medresetü'l-Arap*, 34 ; Ahmet Suphi Furat, 244.

⁵⁸ Ahmet Suphi Furat, 244.

⁵⁹ Ahmet Suphi Furat, 244.

⁶⁰ *Nuzhetu'l-Elîbbâ*, 30, vd.; 'Abdu'l-Sâlim Mekrem, *el-Kur'ânu'l-Kerîm ve Eseruhû fi'd-Dirâsâti'n-Nahviyye*, 74; *Târîhu'l-Turâsi'l-'Arabiyye*, VIII, 78; *Medresetü'l-Arap*, 34.

âlimi demek daha uygundur.Nitekim o, Kurcâ-i seb'a denilen yedi büyük kıraât imamından biridir.⁶¹

Ebû 'Amr da kıyâsa büyük değer verenlerdendi. Sibeveyhi eserinde Ebû 'Amr'dan nakiller yapmaktadır.Ancak kendisinin herhangi bir eseri günümüze ulaşmamıştır.

Ebû 'Amr'ın nahve dair bazı eserlerde nakledilen görüşlerinden bazıları şunlardır;⁶²

_Tesniye elifi i'rab harfidir; bu görüşü hocası İbn Ebi İshak'tan aldığı söylenmektedir.Bu fikri daha sonra el- Halîl ve Sibeveyhi de paylaşmıştır.

حَبْدًا مُحَمَّدًا رَجُلًا "Muhammed ne güzel bir adamdır." Cümlesinde رَجُلًا i (temyiz değil) hâl olarak mansup kabul etmiştir.

وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَابِنَا يَقِينِ "ve sana Sebe'den sağlam bir haber getirdim"⁶³

Ayetindeki سَبَابِ kelimesini tenvin almamış bir halde okumuş ve bu kelimeyi kabile ismi kabul etmiştir.

4.1.3. El-Halîl B. Ahmed El- Ferahîdî

El-Halîl B. Ahmed El- Ferahîdî (100- 175 / 718- 791)⁶⁴ El-Halîl B. Ahmed El- Ferahîdî Basra'da doğmuş ve Umman'a yerleşmiştir, Fakat tahsil devresini Basra'da geçirmiştir.Buradaki muhaddis ve fakihlerle dil ve nahiv âlimlerinin ders halkalarına devam etmiştir.Bilhassa İsâ B. 'Omer Es-Sekafi ile Ebû 'Amr B. El-'Alâ, El-Halîl'in derslerini ısrarla tâkip ettiği hocalarındandı.Diğer taraftan o,devrin büyük edibi sayılan ve Farsça'dan Arapça'ya içlerinde *Kelile* ve *Dimne* de olmak üzere bir çok eserler tercüme eden İbn el- Mukaffa'nın arkadaşı idi.el- Halil Arap dil tarihine bir çok sahanın kâşifi olarak geçmiştir.Bu keşiflerinden birisi, eski Arap şiirine çalışırken, bu şiirlerin

⁶¹ Ahmet Suphi Furat,245.

⁶² Ahmet Suphi Furat,245.

⁶³ en- Neml,(27), 22.

⁶⁴İbnu'n-Nedim,65; Yâkût b. 'Abdullâh el-Hamevî;IV,519,vd.;*Klasik Arap Literatürü*, 74; *Târîhu't- Turâsi'l- Arabiyye*,VIII,80; *Medresetû'l-Arap*,35,59; Nihad M. Çetin, "Arap" (*Edebiyat*),D.İ.A,III,296.

ahenk bakımından düzenliliğini ve farklı vezin türlerini keşfetmiş ve böylece, daha önce hiç bilinmeyen bir disiplin olan arûzun (‘ilmu’l-arûz) öncüsü olmuştur.⁶⁵ Bir diğer keşfi ise, kelimeleri alfabetik sıraya göre değil de benzer seslerine göre verdiği bir Arapça sözlük meydana getirmiş olmasıdır. Bu sözlükte, başta gırtlaktan çıkan bütün harfler grubu, daha sonra da sırayla damaktan çıkan, ıslık sesi veren, dilden çıkan, dudaktan çıkan ve yarı sesli harfler diye organik benzeyişlerine göre gruplandırılan harfler verilir.⁶⁶ Halîl’in eseri ayn harfiyle başladığı için, bu ilk Arapça sözlüğün adı, *Kitâbu’l-Ayn* olmuştur.⁶⁷ Her ne kadar Arap sarf ve nahvine dair büyük bir eser bırakmamışsa da, meşhûr talebesi Sîbeveyhi’nin el-Kitâb’ında yer alan temel görüşler ona aittir. Her ne kadar kendisinden önce sarf ve nahiv ilmiyle Abdullah b. Ebî İshak ve İsâ B. ‘Omer Es-Sekâfi’nin bir takım çalışmaları olmuşsa da, bu iki sâhanın kâidelerini, ıstılahlarını koyan el-Halîl’dir.⁶⁸

Kelimeler ve harfler üzerinde yaptığı tetkikler neticesinde, onları “mezîd ve mücerred” adları altında toplamıştır. O, mücerred kelimelerin en az üç, en fazla beş harften müteşekkil olduğunu tesbit etmiştir. Bunlar için vezinler vaz etmiştir. Üç harfli mücerred bir kelime için فـعل veznini, dört harfli mücerred kelimeler için فـعلـ ve ve bu vezne de bir ل ilavesiyle فـعلـل veznini koydu. Mezîd kelimelerdeki harflerin on âdet olduğunu ve bunların da سَأَلْتُمُونَهَا kelimesinde toplandığını ifâde etmiştir.⁶⁹ El- Halîl’in nahve dâir önemli görüşlerinden bazıları şunlardır;⁷⁰

⁶⁵ Ahmed Emîn, *Duha’l-İslâm*, II, 290; ez-Zeyyât, 318; *Medresetü’l-Arap*, 35; *Klasik Arap Literatürü*, 74; Ahmet Suphi Furat, 246.

⁶⁶ *Klasik Arap Literatürü*, 75; Ahmet Suphi Furat, 247.

⁶⁷ *Duha’l-İslâm*, II, 290; ez-Zeyyât, 318; *Medresetü’l-Arap*, 35; *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 123-124.

⁶⁸ Ahmet Suphi Furat, 246.

⁶⁹ Ahmet Suphi Furat, 247.

⁷⁰ Ahmet Suphi Furat, 247.

El- Halîl, isimlerde i'rabın ; fiil ve harflerde de binâ'nın asıl olduğunu düşünüyordu. Böylece o sarfta ana unsur olan kelimeyi iki grupta toplamış oluyordu. Ancak bu iki gruba mensup kelimelerin bazen asıl hususiyetlerinin dışında da görüldüğü vaki olmaktaydı. Yani, meselâ isimler, harfin hususiyeti olan bir vasıfla mebni olabiliyorlardı. Aynı şekilde fiiller, isimlere benzer bir hâle gelirlerse i'rab edilebilirlerdi.⁷¹

El- Halîl, isimlerdeki i'rab işaretlerini: "Ref, Nasb ve Hafz" diye; mebni kelimelerdeki harekeleri ise: "Zamm, Feth ve Kesr" diye adlandırmıştır. Mebni kelimelerdeki sükûna "Vakf" diyordu. مررت بعد الله misâlindeki tenvinsiz kesreyi "cer" diye adlandırmıştı.⁷²

Muzârî meczûm fiillerin sonlarında görülen sükûna da "Cezm" demişti. Tesniye ve cemi müzekkeri sâlim kelimelerdeki elif, vav ve ya harfleri ona göre i'rab harfleridir. Yine ona göre isim fiiller mebnidirler. Bir kelime ref nasb, hazf veya cezm işaretiyle okunuyorsa bu tarz okunuş bir âmilin tesiriyledir. Bu durum isimlerde ve i'raba maruz kalmış fiillerde görülür. Âmil umûmiyetle lâfzîdir; nitekim fiil, fâili ref işaretiyle; mef'ûlleri nasb işaretiyle okutur. Âmil bazen manevi de olur; mübtedânın ibtidâ sebebiyle merfû okunması gibi.⁷³

Âmiller ona göre bizzât ya, zâhir olarak veya hazfedilmiş halde tesir ederler. Mef'ûller ile gelen fiiller hazfedildiği gibi masdarlarla gelen fiiller de çokça hazfedilir.⁷⁴ رَحِبْتَ بِلَادَكَ وَأَهْلَكَ derken مرحبا و اهلا denmek istenmektedir.

Kelimelerin i'lâl ve kalb kâidelerini koyan el- Halîl, nahiv kâidelerini tesbit ederken "semâ ve kıyâsa" dayanır. O, semâ ile kırâat âlimlerinden ve fesâhatlarına güvenilen hâlis Araplardan duyulacakları kasteder. Bu maksatla söz konusu Arapların yaşadığı bölgelere seyahatler yapmış, onlardan şiir ve dile dâir malzeme toplamıştır.⁷⁵

⁷¹ Ahmet Suphi Furat, 247.

⁷² Ahmet Suphi Furat, 247.

⁷³ Ahmet Suphi Furat, 247.

⁷⁴ Ahmet Suphi Furat, 248.

⁷⁵ Ahmet Suphi Furat, 248.

4.1.4. Yunus B. Habîb

Yunus B. Habîb (94- 182 / 712- 792) : Yunus B. Habîb⁷⁶, Abdullah b. Ebî İshâk'ın talebesi idi. İsmâ B. 'Omer Es-Sekâfî'nin ders halkalarına katılmış, Ebû 'Amr B. El-'Alâ'nın yanında uzun zaman kalmıştır.Çöldeki kabileleri gezmiştir. Arap dili ile, bu dilin nâdir kelimeleri hakkındaki zengin bilgisini bu seyahatlerine borçludur. Bu seyahatleri neticesinde lehçelere dâir *K. el-Luğât* isimli eserini yazmıştır. ⁷⁷Yunus B. Habîb tefsir ile de uğraşmış ve filolojik tefsirlerin ilklerinden sayılan *Me'âni'l-Kur'an* adlı bir eser yazmıştır.⁷⁸

Yunus B. Habîb'in talebeleri arasında, daha sonraki yılların büyük dil ve nahiv âlimleri olan Ebû Zeyd el- Ensârî, Ebû 'Ubeyde, Halef el-Ahmer, Kutrub ve el- Ferrâ bulunmaktadır. Sibeveyhi de eserinde Yunus B. Habîb'den nakiller yapar.Sibeveyhi, kelimelerle ilgili hususlarda Yunus'un, nahve dâir meselelerde ise Halil'in görüşlerini tercih etmiştir.Kıyâsa büyük önem veren Yunus, nahivde kendine has görüşleriyle Kûfeli dil âlimleri olan el-Kisâ'î ve el- Ferrâ'ya yol gösterici olmuştur. ⁷⁹

Yunus B. Habîb'in el- Halîl ile Sibeveyhi'den ayrıldığı görüşler arasında şunlar vardır:⁸⁰ فَطَعَ gibi fiillerde zâit olan ikinci harftir.Oysa el- Halîl, zâit olanın birinci harf olduğu görüşündedir.فَيْلَ kelimesinin tasğîri فَيْل dir. Oysa el- Halîl ve Sibeveyhi bunun فَيْل olduğu görüşündedir. Yunus'a göre بنت ve احت kelimelerinin sonlarındaki "tâ" lar te'nîs için gelmiştir.

⁷⁶ *Duha'l-İslâm*,II,291; Cevâd 'Alî, *El-Mufasssal*,IX,56; *Klasik Arap Literatürü*, 75;*Târîhu't-Turâsi 'l-Arabiyye*,VIII,90; *Medresetû'l-Arap*,35;Nihad M. Çetin, "Arap" (*Edebiyat*),D.İ.A,III,296.

⁷⁷ *Medresetû'l-Arap*,35; Ahmet Suphi Furat,249.

⁷⁸ *Medresetû'l-Arap*,35; Ahmet Suphi Furat,249.

⁷⁹ Ahmet Suphi Furat,249.

⁸⁰ Ahmet Suphi Furat,249.

4.1.5. Sibeveyhi

Sibeveyhi (140-180 / 757- 796) ⁸¹Asıl adı Ebû Bişr ‘Amr b.’Osman olan bu büyük nahiv âlimi, Şiraz’ın yakınındaki el- Beyzâ’da doğmuştur.Genç yaşta Basra’ya gelen Sibeveyhi, burada devrin büyük dil âlimleri Yunus B. Habîb, Ebu’l-Hattâb el-Ahfeş ve el- Halîl’in derslerine katılmış ve Hammad b. Seleme’den fıkıh ve hadis okumuştur.Harun er-Reşîd’in veziri Yahyâ b.Hâlid’in huzurunda Kûfeli dilci el-Kisâ’î ile nahiv münazaraları yaptığı da nakledilenler arasındadır. ⁸²

Sibeveyhi nahiv tarihinde *el-Kitab* isimli eseriyle meşhûrdur.⁸³Eserin usûl ve mesâil başlıkları altındaki ana malzemesini, el Halîl’in bilgileri teşkil etmektedir.⁸⁴ Sibeveyhi, bu eserinde Kûfeli âlim er-Ru’asî’den de nakiller yapmıştır. Sibeveyhi, bu eserinde başlangıçtan kendi devrine kadarki Arap dili gramerine dâir çalışmaları bir araya getirmiştir. ⁸⁵

Bu eser, 571 bölümde, seleflerinin eserlerine sürekli göndermeler yaparak, Arapça sarf ve nahvin bütün ayrıntılarını konu edinir.Bu eser Arapça gramer kurallarının ilk toplu özetidir ve daha sonraki gelişim için bir başlangıç noktası teşkil eden temel bir eserdir.Gerçek şudur ki, Arap olmamasına rağmen Sibeveyhi, Araplar tarafından, kendi ana dillerinin kurallarını sistemleştiren ilk kişi olarak açıkça kabullenilmiş ve daha sonraki eserlerde, bu alanda en büyük otorite olarak sürekli kendisine müracaat edilmiştir. ⁸⁶

Sibeveyhi , kitabında ele aldığı mevzuu, umûmiyetle misallerle açıklar, bazen de tariflerle ele alır. Meselâ, fiili tarif ederken şu târifi yapar: Fiil, isimlerin

⁸¹ İbnu’n-Nedim,74, *Nuzhetu ’l-Elibbâ fî Tabakâti ’l Udebâ*,54; Yâkût b. ‘Abdullâh el-Hamevî;IV,499; *Medresetû ’l-Arap*,36; *Klasik Arap Literatürü*, 75; Nihad M. Çetin, “Arap” (*Edebiyat*),D.İ.A,III,296

⁸² Ahmet Suphi Furat,249.

⁸³ *Medresetû ’l-Arap*,36;*Klasik Arap Literatürü*, 74; *Arap Edebiyatında Kaynaklar*,162 Ahmet Suphi Furat,250.

⁸⁴ Tâşköprizâde,I,146; *Klasik Arap Literatürü*,75; ez-Zeyyât,311.

⁸⁵ *Duha ’l-İslâm*,II,291; Cevâd ‘Alî, *El-Mufasssal*,IX,56; Nihad M. Çetin, “Arap” (*Edebiyat*),D.İ.A,III,296 .

⁸⁶ *Klasik Arap Literatürü*, 75.

masdarlarından alınmış misallerdir. Bunlar geçmiş olan, henüz olmamış ve olacak şeyler için teşkil edilir.Bu şekildeki bir târifle o, fiilin mâzi muzâri ve istikbâl anlamlarına işaret ediyor ve yine fiilin masdardan türediğini belirtiyordu.Bu son görüşüyle mensûbu olduğu Basra ekolunun bu konudaki kanaatini de belirlemiş oluyordu.Aynı şekilde Mübtedâ için de:Üzerine bir hüküm isnâd edilmesi için kendisiyle başlanılan her isimdir, tarifini vererek nahiv tarihine tarifleriyle geçen ilk kişi olmuştur.

Yine ona göre mübtedâda âmil, başta yer alması(ibtidâ) dır.Sibeveyhi, eserinin hemen hemen her bölümünde âmil görüşüne yer verir. Ona göre âmil, irabı ve bunun ref' , nasb, cer ve sükûn şeklindeki işaretlerini ortaya çıkaran unsurdur. Böyle büyük tesir gücüne sahip olan âmil, eserin bölümlerinin tespitinde de hareket noktası olmuştur.⁸⁷

Bu eserin en büyük yararı “şevahid” olarak kısmen Kur'an'dan kısmen de eski Arap şiirinden 1050 âdet alıntı yapmak sûretiyle, dilbilgisinin tartışmalı ve problemlili noktalarını sistemli bir biçimde açıklamış olmasıdır.⁸⁸

Sibeveyhi, semâ konusunda Basra dil mektebinin yolundadır.O, bedevi Arapların dillerindeki yaygın şekilleri, kâidelerin vaz'ında istinat edilecek unsurlar olarak tespit ve kaydediyordu. Ancak bu arada şâz olanları da ele alıyor ve bunlara zayıf, şâz, kabih veya ğalat kayıtlarıyla yer veriyordu.o, bununla, kaydedilen bu son bilgilerin, uyulması ve güvenilmesi gerekmeyen şeyler olup, kıyâsa muhalif olduklarını söylüyordu.⁸⁹

Onun gramer kitabı, doğal olarak, daha sonraki kuşaklar tarafından şerh edilmiştir.Bu şerhlerin en önemlisi, Yine İran asıllı bir kişi olan Hasan Es- Sîrâfî (v.368 / 978-9)' nin şerhidir.⁹⁰

⁸⁷ Ahmet Suphi Furat,254.

⁸⁸ *Klasik Arap Literatürü*, 75 ;*Arap Edebiyatında Kaynaklar*,162..

⁸⁹ Ahmet Suphi Furat,252.

⁹⁰ *Klasik Arap Literatürü*, 75; Ahmet Suphi Furat,254.

4.1.6. El- Ahfeş El-Evsat

El- Ahfeş El-Evsat (-215 / -830)⁹¹ O da hocası gibi İran asıllıdır.

Sibeveyhi eserini yazarken, kendisinden daha yaşlı olan bu talebesiyle istişâreler yaparmış. Sibeveyhi'nin eserini kendisinden sadece El- Ahfeş El-Evsat'ın okuduğu rivâyet edilmektedir.⁹² Hocasını genç yaşta vefatını müteakip bu kitabı talebeye okutmaya başlamış ve içlerinde Ebû 'Omer el- Cermî ve el- Mâzinî gibi değerli nahiv alimleri olan Basralılara rivâyet etmiştir.Kûfeliler'den el- Kisaî de bunlar arasında yer alanlardandır. Kûfeli talebelerinin sarf ve nahve olan ilgilerini görünce onlar için *K. el- Mesâ'il el- Kebûr* adıyla bir eser yazmıştır.Bunun dışında daha başka eserleri de vardır ki, bunlar: *K. el- Evsat fin -nahv* , *K.el- Mekâyis*, *K.el- Esvât*, *K. el- Mesâ'il el- sağîr* dir.⁹³

El- Ahfeş El-Evsat'ın dikkati çeken diğer bir yönü de şiirle iştigalidir.O bu sahada *K. Me'âni eş-şi'r* adıyla bir eser yazmıştır.Bu eserinde, şiirde geçen nâdir kelimelerin mânâlarını beyitlerin altına yazmış olup bu şekilde hareket eden ilk kimse olduğu rivayet edilir.⁹⁴

El- Ahfeş El-Evsat'ın tutumu ve dersleri ile Kûfe dil mektebinin teessüsünde ve muhtelif nahiv ekollerinin doğuşunda büyük tesiri olduğu ileri sürülür. Arap diline ve lehçelerine pek âşina olan el- Ahfeş, bir çok meselede hocası Sibeveyhi'den farklı düşünmüştür. Kûfe dil mektebi mensupları bu meseleleri almışlar ve inkişaf ettirmişlerdir. Kûfe dil mektebinin hakiki müessisi olarak el- Ahfeş'in gösterilmesini normal karşılamak gerekir.

⁹¹ İbnu'n-Nedim,75;Nuzhetu'l-Elibbâ fî Tabakâti'l Udebâ,107; Yâkût b. 'Abdullâh el- Hamevî;III,382;Klasik Arap Literatürü, 75; Târîhu't- Turâsi'l- Arabiyye,VIII,135; Medresetû'l- Arap,37; Nihad M. Çetin, "Arap" (Edebiyat),D.İ.A,III,297.

⁹² Ahmet Suphi Furat,254.

⁹³ Medresetû'l-Arap,37 Ahmet Suphi Furat,254.

⁹⁴ Ahmet Suphi Furat,255.

Zira bu mektebin büyük önderleri olan el-Kisâ'i ve el- Ferrâ onun talebesi oldukları gibi bu iki dil âlimi el- Ahfeş'i, daha bir çok konuda takip etmişlerdir. Nitekim el- Ahfeş, hocaları olan Sibeveyhi ve el- Halîl'in bazı mevzulardaki görüşlerine muhalif fikirler ileri sürdüğü zaman bu iki talebesi de hocaları el- Ahfeş gibi düşünmüşlerdir.⁹⁵

O, muzâri fiilde ref'i sağlayan âmili, söz konusu fiili nasb ve cezm eden edâtlardan soyutlanmış oluştta görmekteydi. Ona göre "lâmu'l- ibtida" "نعيم ve بنس" nin de önünde yer alabilir. İstisnâ edâtı olan "لا" bazen atıf edâtı olan "ر"ın anlamında da kullanılabilir. İki farklı âmilin tesirinde kalmış māmullere atıf yapılabilir.⁹⁶

4.2. Kûfe Ekolü'nün Bazı Önemli Şahsiyetleri, Eserleri Ve Görüşleri

4.2.1. Er-Ru'âsî

Er-Ru'âsî (-187 / -803)⁹⁷ Başının büyüklüğü sebebiyle bu lâkapla anılan Ebû Ca'fer Muhammed b. El- Hasan, Kûfe'de doğmuş, Basra'da 'İsa b. 'Omer ve 'Amr b. el- 'Alâ'nın derslerine katılmıştır. Daha sonra Kûfe'ye dönen Ru'âsî, nahve dâir çalışmalarını burada amcası Mu'âz el- Herrâ' ile birlikte sürdürmüş ve Kûfe'de Arap grameri hakkında ilk eser sayılan *el Faysal* isimli kitabını yazmıştır.⁹⁸

Ru'âsî Kur'an filolojisine dâir *K.Me'âmil- Kur'an* ve *K.el-Vakf ve l-ibtidâ* adlarıyla iki eser kaleme almıştır. Fakat bunların hiç birisi günümüze ulaşmamıştır.⁹⁹

⁹⁵ Ahmet Suphi Furat,255.

⁹⁶ Ahmet Suphi Furat,255.

⁹⁷ İbnu'n-Nedim,89;*Nuzhetu'l-Elibbâ fî Tabakâtî'l Udebâ*,50; Yâkût b. 'Abdullâh el- Hamevî;V,292;*Medresetü'l-Arap*,43; Nihad M. Çetin, "*Arap*" (*Edebiyat*),D.İ.A,III,297 ; Ahmet Suphi Furat,256.

⁹⁸ 'Abdurrahmân Celâlüddîn es-Suyûtî,*el-Muzhir fî 'Ulûmi'l-Luğa ve Envâ'ihâ*,II,400.

⁹⁹ Ahmet Suphi Furat,256.

4.2.2. el- Kisâ'î

el- Kisâ'î (119 – 189 / 737 – 805)¹⁰⁰ İran asıllı olan Ebû l- Hasan 'Ali b. Hamza, Bağdat'ta doğmuştur. Daha sonra Kûfe'ye gelerek, Kûfe kıraât imamlarının önderi 'Âsım b. Ebi' n-Neccûd'un râvisi Şu'be b. 'Ayyâş, ile Mekke kıraât imamlarının önderi 'Abdullah b. Kesîr'in râvisi Sufyân b. 'Uyeyne'nin ve yine Kûfe kıraât imamlarının önderi Hamza b. Habîb ez-Zeyyât'ın ders halkalarına devam etti.¹⁰¹ Nahivde ilk hocası, Mu'âz el- Herrâ idi. Daha sonra Basra'ya gitmiş ve burada 'İsa b. 'Omer, 'Amr b. el- 'Alâ, Yunus b. Habib ve el- Halîl ile görüşmüştür. Necd ve Tihâme çöllerine yaptığı seyahatlar neticesinde büyük bilgi ve tecrübe edinmiştir.¹⁰²

Hamza b. Habîb ez-Zeyyât'ın kıraâtıyla Kûfe'de Kur'an dersleri vermiştir. Halife Mehdî kendisini Bağdat'a çağırması ve oğlu Hârûn'un terbiyesini ona tevdi etmiştir. Burada da bir müddet Hamza b. Habîb ez-Zeyyât'ın kıraâtıyla Kur'an dersleri vermiş daha sonra kendine has bir kıraât geliştirerek 7 büyük kıraât imamından birisi olmuştur.¹⁰³

Hârûn er-Reşîd'in hilâfeti sırasında da burada vazifesine devam etmiş, bu sırada Bağdat'a gelen Sibeveyhi ile münazaralarda bulunmuştur.¹⁰⁴ Bu münazaralar esnasında Kisâ'î'nin talebeleri el- Ferrâ, el-Ahmer ve Hişâm b. Mu'aviye de bulunmuş Sibeveyhi'ye sorular yöneltilmişlerdir.¹⁰⁵

Kisâ'î, kıyâs mevzuunda pek titiz davranmıyor, yerleşik Araplara yakın yerlerde oturdukları için dilleri bozulabilecek bedevi Arapların kullanımını da

¹⁰⁰İbnu'n-Nedîm,90;Nuzhetu'l-Elibbâ fî Tabakâti'l Udebâ,58; *Klasik Arab Literatürü*, 78;Târîhu't- Turâsi'l- Arabiyye,VIII,202; Medresetü'l-Arab,43; Nihad M. Çetin, "Arab" (Edebiyat),D.İ.A,III,297; Ahmet Suphi Furat,256.

¹⁰¹ Tâşkoprîzâde,I,148; *Duha'l-İslâm*,II,306; Ahmet Suphi Furat,256.

¹⁰²*Duha'l-İslâm*,II,306; *Klasik Arab Literatürü*, 78; Ahmet Suphi Furat,256.

¹⁰³ Halil İbrahim Tanç, *Al-Kisâ'î Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri Dil ve Gramerle ilgili Görüşleri*, basılmamış doktora tezi, Erzurum,1993,61-63; Ahmet Suphi Furat,257.

¹⁰⁴Nuzhetu'l-Elibbâ fî Tabakâti'l Udebâ,59; Tâşkoprîzâde,I,147; ez-Zeyyât,312; *Klasik Arab Literatürü*, 78.

¹⁰⁵ Halil İbrahim Tanç, A.g.t.,87,vd.,Ahmet Suphi Furat,257.

hareket noktası seçebiliyordu. Böylelikle o, nahivde el-Halîl ve Sibeveyhi'nin değer vermedikleri söz ve nâdir söyleyişlere de yer veriyordu.¹⁰⁶

Ona göre istisna edâtı “ي” ve benzerleri, anlamı menfi veya müspet mânâda da etkilese, ibarenin başında yer alabilir. Nitekim o, temyizinde de başta yer alabileceğini düşünüyordu. Kisâ'i'ye göre muzâriyi nasb eden “لن” gibi edâtlar ile fiilleri arasına yemin tâbiri veya mef'ûl de girebilir.¹⁰⁷ Aynı şekilde şart fiili ile edâtı arasına mef'ûl girebilir, misalde olduğu gibi: مَنْ زَيْدًا يُكْرِمُ أَكْرَمَهُ “ Kim Zeyd'e ikram ederse, ona ikram ederim.”

Kûfe'de kıraât ve nahiv alanında devrin önderi sayılan Kisâ'i, bu iki sahada eserler yazmıştır. Nahivle ilgili olarak *K. Muhtasar en-nahv* ve *K. el-Hudûd fin- nahv* isimli eserleri yazmıştır.¹⁰⁸ Bu eserler daha sonraları bir çok kez şerh edilmiştir. Yine Kur'an filolojisine dâir yazdığı *K. el-Kırâ'ât*, *K. Maktû el-Kur'an ve mavsûlihi*, *K. İhtilâf mesâhif ehl el-Medîne ve ehl el- Kûfe ve ehl el-Basrâ* adlı eserleri maalesef günümüze ulaşmamıştır.¹⁰⁹

Kisâ'i kıraât ve nahivde değerli bir çok talebe yetiştirmiştir. Kur'an filolojisine dâir eserleriyle tanınan Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el- Herevî (224/839) bu iki sahada eserler veren Muhammed b. Sa'dân (231/846), nahve dâir pek çok eser yazmış olan Hişâm b. Mu'âviye ez-Zarîr (209/824) bunların başlıcalarıdır. Ama Kûfe dil mektebi târihinde onun asıl talebesi el-Ferrâ'dır.¹¹⁰

4.2.3. el- Ferrâ

el- Ferrâ (144- 207 / 761- 822)¹¹¹ İran asıllı olan Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. 'Abdullah el- Ferrâ Kûfe'de doğmuş ve burada çok yönlü bir eğitim

¹⁰⁶ Ahmet Suphi Furat, 257.

¹⁰⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz., Halil İbrahim Tanç, A.g.t., 114, vd. Ahmet Suphi Furat, 258.

¹⁰⁸ Medresetü'l-Arab, 43; Klasik Arab Literatürü, 78.

¹⁰⁹ Medresetü'l-Arab, 43; Halil İbrahim Tanç, A.g.t., 102, vd.

¹¹⁰ Ahmet Suphi Furat, 258.

¹¹¹ İbnu'n-Nedim, 91; *Nuzhetu'l-Elibbâ fî Tabakâti'l Udebâ*, 81; Yâkût b. 'Abdullâh el-Hamevî, V, 619; Tâşköprizâde, I, 166; Medresetü'l-Arab, 43; Klasik Arab Literatürü, 78; Târîhu't-Turâsi'l- Arabiyye, VIII, 214; Nihad M. Çetin, “Arab” (Edebiyat), D.İ.A., III, 297.

görmüştür. Şehrin kırâat ve hadis âlimlerinden olan Ebû Bekr b. 'Ayyâş, ve Sufyân b. 'Uyeyne' nin ders halkalarına katılmıştır. Yine bu sıralarda er-Ru'asî'nin nahiv derslerini takip etmiş ve bir müddet sonra daha da ilerlemek için Basra'ya gitmiştir. Burada Yûnus b.Habîb'in derslerine devam etmiştir.Ayrıca Mûtezile âlimlerinin meclislerine de katılarak onların tesiriyle felsefe, tıp ve astronomiye dâir eserler okumuştur.¹¹²

Hocası, Kisâ'î'nin Bağdat'a davet edilmesi üzerine kendiside Bağdat'a giderek hocasının nahiv derslerine katılmıştır. Burada boş vakitlerinde talebelerine dil, nahiv ve Kur'an filolojisine dâir dersler vermiştir.Fırsat buldukça da Sibeveyhi'nin eseriyle meşgul olmuştur.¹¹³Kur'an'ı dil ve gramer yönünden açıkladığı eseri *Me'âni l-Kur'ân* ¹¹⁴günümüze kadar ulaşmıştır.Halife Me'mun'un isteği üzerine nahiv usûlüyle ilgili *K. el- Hudûd* adlı eserini yazmıştır. Yine Halife Me'mun'un komutanı Tâhir b. el- Hûseyn'in oğlu için, halk arasında yaygınlaşan dil hatâlarına dâir *K. el-Bahâ* adlı eserini yazmıştır.¹¹⁵

Ayrıca "*el-Müzekker ve l-Müennes, K.el-Eyyâm ve l-Leyâlî, el- Fâhir fi l-emsâl, K. el-Maksûr ve l-memduûd ve sarfa dâir K. el-Ebniye, K. el-İdğâm* " isimli eserleri yazmıştır.Ferrâ'nın Kur'an filolojisi ile ilgili olarak ta '*Aded ây el-Kur'an, K.İhtilâf ehl-Kûfe ve l-Basra ve ş-Şâm fi l-mesâhif, K. El -Cem' ve t-tesniye fi l-Kur'ân ve K. el-Mesâdir fi l-Kur'ân* adlarında çalışmalarının olduğu da nakledilir.Ancak bu eserlerinin çoğu günümüze kadar gelememiştir.¹¹⁶

Sözlük yazımında Kûfe ekolünün önde gelen temsilcisi olan Ebû Yûsuf Ya'kûb b. es-Sikkî (v. 243 / 857), Ferrâ'nın öğrencisiydi.¹¹⁷

Ferrâ bazı noktalarda Basralılardan farklı düşünüyordu.Ona göre masdar, fiilden türüyordu.İ'rap, (isimlerde olduğu gibi) fiillerde de asıldı. Fiil,

¹¹² Ahmet Suphi Furat,258.

¹¹³ Ahmet Suphi Furat,259.

¹¹⁴ *Arap Edebiyatında Kaynaklar*,113.

¹¹⁵ Ahmet Suphi Furat,259.

¹¹⁶ Yâkût b. 'Abdullâh el-Hamevî;V,621; *Duha'l-İslâm*,II,308; ez-Zeyyât,314.

¹¹⁷ *Klasik Arap Literatürü*, 79.

mâzi,mûzari ve dâim (ismu'l-fâ'il) diye üçe ayrılıyordu. O, bazen كان nin ismini “şibh-i fâil” haberini de “şibh-i hâl” diye adlandırmıştır.¹¹⁸ Ferrâ nahiv terminolojisinde de bazı değişiklikler yapmıştır. Meselâ هذا زيدٌ شاعراً de olduğu gibi yanında haber yer alan ism-i işâret'e “et-takrîb” demiştir. و, ف, ve ا den sonra nasb edilmiş mûzari fiil ile mef'ûlu me'âhdaki nasba “es-sarf” demiştir. Mûteaddî fiile “el-vâki” nefye “cahd”, cinsini nefyeden ى ya “tebrie”, harf-i cerre “es-sifâ”, zarfa “ism el- mehall”, temyize “müfessir”, bedel'e “tekrir, tebyin, tefsir, terceme” demiştir.¹¹⁹

4.2.4. Sa'leb

Sa'leb (200-291 / 815-904) ¹²⁰Asıl adı Ebû l- 'Abbâs Ahmed b. Yahyâ olan Sa'leb, Bağdat'ta doğmuştur. 16 yaşlarında, o sıralarda hocası Ferrâ'nın kitaplarını dikte ettiren Seleme b. Âsım'ın derslerine katılmıştır. Bir yandan da İbn el-A'râbî'nin dile dâir derslerine 10 yıla yakın bir süre devam etmiştir. Sa'leb, kırâat ve hadis sahalarda, Seleme b. Âsım, 'Ubeydullah b. 'Omer el-Kavârîrî ve meşhûr fakih Ahmed b. Hanbel'den ders almıştır.¹²¹

Nahivde Ferrâ'nın geleneğini devam ettiren dilci, Basra dil mektebini temsil eden Müberred'in karşısında Kûfe dil mektebinin zirvedeki mümessili olmuştur.¹²²

Çok zengin bir kütüphaneye sahip olan Sa'leb dil, nahiv, edeb ve kırâat sahasında birçok eser yazmıştır.¹²³ Ancak bunlardan pek azı günümüze ulaşabilmiştir. Bunlardan *K.el-Mecâlis* nahiv, dil, mesel, şiir, ve târihe dâir pek

¹¹⁸ Ahmet Suphi Furat, 260.

¹¹⁹ Ahmet Suphi Furat, 260.

¹²⁰ İbnu'n-Nedim, 100; *Nuzhetu'l-Elibbâ fî Tabakâti'l Udebâ*, 173; Yâkût b. 'Abdullâh el-Hamevî, II, 55; Tâşköprîzâde, I, 168; *Medresetü'l-Arap*, 46; *Klasik Arap Literatürü*, 79; *Târîhu't-Turâsi'l-Arabiyye*, VIII, 249.

¹²¹ Ahmet Suphi Furat, 261.

¹²² *Klasik Arap Literatürü*, 79.

¹²³ *Medresetü'l-Arap*, 46.

zengin malzeme ihtiva eder. ¹²⁴ Yine onun, anlam yönünden kapalı bir dizi kelime ve deyimlerin doğru kullanımını gösterdiği *K. el-Fasîh* isimli eseri en iyi eserlerindendir. ¹²⁵ Bu eserini talebesi Ebû 'Omer ez-Zahid şerh etmiştir. Ve ayrıca dile dâir *el-Yâkût* isminde bir de kitap yazmıştır. ¹²⁶ Vefâtından sonra yerine talebesi el-Hâmiz geçmiştir. Sa'leb'in asıl halefi ise Ebû Bekr b. el-Enbârî(345 / 956) olmuştur. ¹²⁷İbn el-Enbârî, Kur'an ve hadisteki nâdir kelimelerle ilgilenmiş nahiv ve sarfta olduğu kadar bu sahada da eserleriyle üstünlüğünü kanıtlamıştır.

4.3. Bağdat Ekolü'nün Bazı Önemli Şahsiyetleri, Eserleri Ve Görüşleri

Kûfe dil mektebini temsil eden yukarıdaki grubun karşısında Bağdat'ta ez-Zeccâc(313/923), İbnes-Serrâc(316/928), ez-Zeccâcî(337/949)¹²⁸, Mebremân (326/938), ve İbn Durusteveyhi(347/958) vardı. ¹²⁹ Bütün bu nahivciler Müberred ve Sa'leb'ten okumuşlardı. Bir müddet sonra Bağdat'ta Basra ve Kûfe ekollerinin görüşlerini mezceden yeni bir nesil ortaya çıkmıştır ki bunlar arasında İbn Kuteybe (276/889), ibn Keysân (299/ 912) ve Nifteveyhi yer alıyordu. ¹³⁰ Bağdat hilâfet merkezi olduğu kadar, İslâm dünyasının en önde gelen kültür şehriydi. Kûfe dil mektebi mensupları burada yetişmiş olduklarından, ortaya çıkan yeni nesilde bu dil mektebinin tesiri daha fazla olmuştur. ama zamanla Basra dil mektebinin görüşleri, takdir görmüş ve ortaya çıkan teliflerde yerlerini almıştır.

Dil meselelerinin belli kanun ve kâidelere bağlanarak izahında, mantığın kıyâs usulünden daha ilk çalışmalardan beri pek tabii olarak faydalanılıyordu. Ancak Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'ında bu husus henüz son şeklini alabilmiş değildi. El-Müberred bunu daha belirli bir seviyeye çıkarmış, Bağdat ekolünün

¹²⁴ Ahmet Suphi Furat, 261.

¹²⁵ *Klasik Arap Literatürü*, 79; *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 141.

¹²⁶ Ahmet Suphi Furat, 261.

¹²⁷ Ahmet Suphi Furat, 261.

¹²⁸ *Nuzhetu'l-Elibbâ fî Tabakâti'l Udebâ*, 227; *Tâşköprizâde*, I, 154; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vû'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, II, 77.

¹²⁹ Ahmet Suphi Furat, 261.

¹³⁰ *Medresetü'l-Arap*, 48; Ahmet Suphi Furat, 261-262.

temsilcilerinden İbn es-Serrâc, *el-Kitâb*'dan çıkardığı malzemeyi mantıkçıların tasnifine göre tertip ederek yazdığı *el-Usûl* ü ile El-Müberred'in an'aneleştirdiği kıyâsa daha kati bir yön vermiştir.¹³¹ Daha sonra, 120'den çok şerhe mevzu olan meşhûr *el-Cûmelü'l- Kübrâ* sında Arapça'nın nahvini ana çizgileriyle hulâsa edebilen ve bir başka eserinde nahiv meselelerinin sebepleri üzerinde duran ez-Zeccâcî ve es-Sîrafî gibi alimler gramer meselelerinin izahında Arapça'nın mantikî nizamını göstermeye çalışmışlardır.¹³²

4.3.1. Ebû Sa'îd Es-Sîrafî

Ebû Sa'îd Es-Sîrafî (290-368 / 903-979)¹³³ Müberred'in talebesi Mebreman'dan nahiv okumuştur. Bağdat'ta bir müddet İbn Düreyd'den de ders almıştır. Kur'anî ilimleri Ebû Bekr b. Mücâhid'den okuyan Sîrafî, fıkıh sahasında da güvenilir bilgisiyle tanınır.¹³⁴ Son eseri olan *Şerh'u Kitâb-ı Sibeveyhi* ile şöhret bulmuştur. Sîrafî'nin Müberred'den sonra Basra dil mektebinin görüşlerine istikrar getiren âlim olduğu kabul edilir. Yine Sîrafî'nin, Sibeveyhi'nin eserinde geçen beyitlerin şerhi için yazdığı *Şerh'u Şevâhid-i k. Sibeveyhi* günümüze kadar ulaşan eserlerindendir.¹³⁵ Nahve dâir daha başka eserleri de bulunan Sîrafî, bu dilin târihi ile de ilgilenmiş, Basra dil mektebine mensup âlimlerin kısaca hal tercümeleri ile dil ve edebiyata dâir görüşlerini ihtiva eden *Tabakât en- nuhât el-Basriyyîn* isimli eserini yazmıştır.¹³⁶

¹³¹ Nihad M. Çetin, "Arap" (Edebiyat), D.İ.A, III, 297.

¹³² Nihad M. Çetin, "Arap" (Edebiyat), D.İ.A, III, 297.

¹³³ İbnu'n-Nedim, 87; Nuzhetu'l-Elibbâ fî Tabakâti'l Udebâ, 227; Yâkût b. 'Abdillâh el-Hamevî, II, 505; Tâşköprizâde, I, 162; Klasik Arap Literatürü, 75; Nihad M. Çetin, "Arap" (Edebiyat), D.İ.A, III, 297.

¹³⁴ Ahmet Suphi Furat, 307.

¹³⁵ Ahmet Suphi Furat, 307.

¹³⁶ Arap Edebiyatında Kaynaklar, 214..

4.3.2. Ebû 'Alî El-Fârîsî

Ebû 'Alî El-Fârîsî (288-377 /901- 987)¹³⁷ Müberred'in talebeleri olan İbn Düreyd, ez-Zeccâc, İbn es-Serrâc ve İbn el- Hayyât'tan ders almıştır.¹³⁸

Nahivde kıyâs usûlüne büyük önem veren Ebû 'Alî El-Fârîsî, Basra dil mektebinin görüşlerini bir sistem halinde geliştirenler arasındadır.¹³⁹ En meşhûr eseri *K. el-Îzâh fî'n -nahv* dir. Bu eserine daha sonra *Tekmile* adıyla bir zeyl yazmıştır. *K. el-Îzâh*'ta yer alan şiirler üzerine elliye yakın eser kaleme alındığı rivayet edilir.¹⁴⁰ Onun *el-Mesâ'il* adı altında eserleri de vardır. Bunlardan bazılarında filolojik meseleleri ele almıştır. Bu eserler, yazıldıkları yerlere ve şahıslara göre isimlendirilmişlerdir. Ebû 'Alî El-Fârîsî'nin kırâatla ilgili *K. el-Hücce fî'l- Kırâ'ât es-seb'i* isimli bir eseri daha vardır.¹⁴¹

Büyük nahiv ve kırâat âliminin değerli talebeleri arasında bilhassa İbn Cinnî ile el- Cevherî bulunmaktadır.¹⁴²

4.3.3. İbn Cinnî

İbn Cinnî (321- 392 / 933 - 1002)¹⁴³ Musul'da doğmuştur. Burada ilk tahsilini yaptıktan sonra Bağdat'a gitmiş ve Ebû 'Alî El-Fârîsî'den ders almıştır.

¹⁴⁴Bu dönemde bir ara Halep'e gitmiş ve Seyfuddevle'nin huzurunda şâir el-

¹³⁷ *Nuzhetu'l-Elibbâ fî Tabakâti'l Udebâ*, 232; Yâkût b. 'Abdillâh el-Hamevî; II, 413;

Tâşköprizâde, I, 160; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vû'ât*, I, 496; *Târîhu't- Turâsi'l- Arabiyye*, VIII, 187; Nihad M. Çetin, "Arap" (Edebiyat), D.İ.A, III, 297.

¹³⁸ Ahmet Suphi Furat, 308.

¹³⁹ Ahmet Suphi Furat, 308.

¹⁴⁰ Tâşköprizâde, I, 161; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vû'ât*, I, 496; *el-Kur'ânu'l-Kerîm ve Eseruhû*, 151.

¹⁴¹ Ahmet Suphi Furat, 309.

¹⁴² Ahmet Suphi Furat, 309.

¹⁴³ *Nuzhetu'l-Elibbâ fî Tabakâti'l Udebâ*, 244; Yâkût b. 'Abdillâh el-Hamevî; III, 461;

Tâşköprizâde, I, 130; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vû'ât*, II, 132, 496; Nihad M. Çetin, "Arap" (Edebiyat), D.İ.A, III, 297.

¹⁴⁴ Ahmet Suphi Furat, 309.

Mutenebbî ile berâber bulunmuştur.Şâirin dîvânını kendisinden okumuş ve bu esere şerh de yazmıştır.¹⁴⁵

Nahiv,sarf, dil ve şiire dâir bir çok eser kaleme almıştır.Şiirle ilgili olarak *K. el- 'Arûz, Muhtasar el-'arûz ve l-kavâfî, Tefsir el- merâsî* isimli eserleri vardır.¹⁴⁶ Asıl ilgilendiği saha olan sarf ve nahivle ilgili olarak *Sırr es-sinâ'a, el-Hasâ'is fî n-nahv* isimli eserleri kaleme almıştır.¹⁴⁷ *Sırr es-sinâ'a* sında dilin harflerini ele alır,onları hançereden çıkış noktaları ve vasıflarına göre inceler. Fonetikte değerli olan bu eser bir çok incelemenin konusu olmuştur.¹⁴⁸ Hocası, Ebû 'Alî El-Fârîsî'nin *K. el-İzâh*ı şerh ederek *Şerh K. el-İzâh* isimli eserini yazmıştır. Onun *Kitâb el-Luma' fî n-nahv* i Hocası, Ebû 'Alî El-Fârîsî'nin görüşlerine dayanır.¹⁴⁹ Asıl şöhretini *el-Hasâ'is fî n-nahv* isimli eseriyle elde etmiştir.¹⁵⁰ Bu değerli eserine, kelâm ve kavl arasındaki farkı ele alarak başlar, sonra dilin ne olduğunu incelemeye başlar.Bunu nahv, i'rab, binâ târifleri ile bunların dildeki yerleri takip eder.Dilin ilham mahsûlü mü yoksa ıstılâhî mi olduğu üzerinde durup nahvin illetlerini, kelâm ve fıkıh sahasındakilerle mukayese eder. Eserin daha sonraki bölümlerinde kıyâs, semâ istihsan gibi nahvin temel unsurları ele alınır ve yeniden illetlere dönülür. Usûlü nahvin en değerli eserlerinden biri olan bu kitabın daha sonraki bölümlerinde, dilin yerleşik Araplardan öğrenilmemesinin lüzûmu, kök harflerinin değişmesine rağmen anlamların uyuşması, hakikat ve mecaz arasındaki fark, Arapça'nın itikada olan faydası ,dil âlimlerinin düştüğü hatalar gibi önemli konular işlenir.¹⁵¹

¹⁴⁵ Ahmet Suphi Furat,310.

¹⁴⁶ *Medresetû'l-Arap*,47.

¹⁴⁷ *Medresetû'l-Arap*,47.

¹⁴⁸ Ahmet Suphi Furat,310.

¹⁴⁹ Tâşköprizâde,I,130; *Medresetû'l-Arap*,49; *Klasik Arap Literatürü*,76; Ahmet Suphi Furat,310.

¹⁵⁰ *Arap Edebiyatında Kaynaklar*,145.

¹⁵¹ *Arap Edebiyatında Kaynaklar*,145.

İbn Cinnî'ye göre kelimenin irabında hakiki âmîl, sadece konuşandır. O, kıyâs ve samâ bir araya geldiğinde semâ'ı tercih eder.¹⁵² Sarf ve nahvin kâidelerini vaz ederken fakih ve mütekellimlerden büyük ölçüde faydalanmıştır. İbn Cinnî ve hocası Alî El-Fârîsî, Basra ve Kûfe mekteplerinin görüşlerini ele alıp süzmüş ve daha çok Basralı dil âlimlerinininkine temâyül göstermişlerdir.¹⁵³

İbn Cinnî, masdarın asıl olduğunu, fiilin ise bundan türediğini, mübtedâyı ref eden âmilin ibtidâ olduğunu, mef'ûlû bih'i nasb edenin daha önceki fiil olduğunu, اور, حتى, ف, و 'us-sebebiyye ve و 'ul- ma'iyye'den sonra gelen fiil-i muzâri'nin gizlenmesi vâcip bir ان ile mansup olduğunu söylemiştir. Ona göre i'rab, ismlerde asıl fiillerde ise tâli bir vasıftır. Müzârinin irâba tâbi kılınması, ismi-i fâile benzemesi dolayısıyladır.¹⁵⁴ Bu görüşler Aynı zamanda Basralı nahivcilerin de görüşleridir. İbn Cinnî'nin kendine has görüşleri de vardır bunlardan bazıları şunlardır: Ona göre mef'ûlû me'ah'ın mâmûle takdîmi câizdir, Haberin âmilini ibtidâ olarak gördüğü için de شاعرٌ عليّ misalinde olduğu gibi haberin öne alınmasına da cevâz vermiştir.¹⁵⁵

4.3.4. El-Cevherî

El-Cevherî (330 – 396 / 941-1005)¹⁵⁶ bir Türk beldesi olan Fârab şehrinde doğmuştur. İlk tahsilini *Divanü'l-Edeb* adlı lügat sahibi dayısı İshâk el-Fârâbî'de yapmıştır. Daha sonra geldiği Bağdat'ta Ebû 'Alî El-Fârîsî ve Sîrafi'nin derslerini takip etmiştir. Arapça'yı dili bozulmamış bedevilerden öğrenmek maksadıyla Mudar ve Rabî'a kabileleri arasında uzun süre kalmıştır.¹⁵⁷ Arapça'nın bütün inceliklerine vakıf olan el-Cevherî meşhûr eseri *es-Sih'âh* ı bu seferleri

¹⁵² Ahmet Suphi Furat, 311.

¹⁵³ Ahmet Suphi Furat, 311.

¹⁵⁴ Ahmet Suphi Furat, 311.

¹⁵⁵ Ahmet Suphi Furat, 312.

¹⁵⁶ *Klasik Arap Literatürü*, 82; *Târîhu't- Turâsi'l- Arabiyye*, VIII, 391; Nihad M. Çetin, "Arap" (Edebiyat), D.İ.A, III, 298.

¹⁵⁷ Ahmet Suphi Furat, 312.

neticesinde yazmıştır. Nahiv, arûz, kavâfi ve lûğata dâir eserler de yazmıştır. *el-Mukaddime fi n-nahv*, '*Arûz el-varaka* ve kâfiyelere dâir bir eseri bunlardandır.¹⁵⁸

El-Cevherî, *es-Sihâh* 'ına Arapça'nın sahih bulduğu kelimelerini almıştır.¹⁵⁹ Bu uğurda Arap kabileleri arasında dolaşan müellif, eserinde kendine has bir tertip kullanmıştır. Kullanımı kolay olup kelimelere ulaşmak diğer sözlüklere göre bunda çok daha kolaydır. Bu yüzden eser, yayılmıştır.¹⁶⁰

El-Cevherî, kelimeleri isim, fiil, sahih, mu'tell gibi kısımlara ayırmadan alfabetik olarak dizmiştir. Bu dizide kelimelerin son harflerini – ki o bunlara el-bâb demiştir.- dikkate almıştır. Böylece mesela ل harfiyle biten bütün kelimeler (kökler) ل harfinde (: bâb el- lâm) toplanmış oluyordu. Sonra bunları da kendi aralarında ilk harflerine göre – o, buna da el- fasl der – sıralamıştır. Böylelikle mesela: فعل kelimesini ل bâbında , ف faslında yerleştirmiş oluyordu. El-Cevherî, kelimeleri ilgili bablara yerleştirirken kelimede mevcut fazla veya bazı değişmelerle meydana gelmiş harfler üzerinde durmamakta, kökü dikkate almaktadır.¹⁶¹

4.3.5. Ez-Zemahşerî

Ez-Zemahşerî (467-538 / 1047 -1143)¹⁶² Harezm'in Zemahşer köyünde doğmuştur.¹⁶³ İlk tahsilini babasında yapan Ez-Zemahşerî'nin yetişmesinde hocası, Mahmûd b. Cerîr ez-Zabbî'nin büyük tesiri olmuştur. Mutezili olan hocasından dil ve edebiyata dâir eserler okumuştur. Daha sonra gittiği Bağdat'ta İbn eş-Şecerî'den nahiv ve edebiyat, Kâdilkudât ed-Dâmegânî' den hadis ve fıkıh,

¹⁵⁸ *Arap Edebiyatında Kaynaklar*,109; Ahmet Suphi Furat,313.

¹⁵⁹ *Medresetü'l-Arap*,66;*Arap Edebiyatında Kaynaklar*,127.

¹⁶⁰ *Klasik Arap Literatürü*, 82 ;Ahmet Suphi Furat,313.

¹⁶¹ *Klasik Arap Literatürü*, 82.

¹⁶² *Nuzhetu'l-Elibbâ fi Tabakâtî'l Udebâ*,290; Yâkût b. 'Abdillâh el-Hamevî;V,489;

Tâşköprizâde,I,87; *Klasik Arap Literatürü*,82.

¹⁶³ *Klasik Arap Literatürü*, 82-82.

Şeyhülislâm Ebû mansûr el-Hârisî'den de hadis dersleri almıştır.¹⁶⁴ Daha sonraları gittiği Mekke'de meşhûr tefsiri *el-Keşşâf* ı yazmıştır.¹⁶⁵ Buradan aldığı Cârullah lâkabıyla Harezmi'e dönerken uğradığı Bağdat'ta el-Cevâlikî'nin derslerine katılmıştır.¹⁶⁶

Ez-Zemahşerî tefsirinde dirâyet yolunu tercih etmiş ve Kur'an'ın dilindeki incelikleri göz önünde bulundurmuştur. *el-Keşşâf*, yazıldığı asırdan itibaren XIX. Asra kadar birçok telhis, tâlik ve tahşiye çalışmalarına mevzû olmuştur.¹⁶⁷ Zemahşerî'nin fıkıh ve hadise dâir pek çok eseri arasında *el-Fâik fî ğarîb el-hadis*'i hadislerde geçen güç kelimelerin izahına tahsis edilmiştir.¹⁶⁸ Dille ilgili eserleri arasında en mühimi *el-mufasssal* 'ıdır.¹⁶⁹ bu eserin ilk bölümü isimlere dâirdir; burada merfû mansûb, mecrûr isimlerle, ism-i mensûb, ism-i tasğîr ve müştak isimleri ele alır. İkinci bölüm fiillere ayrılmış olup, onların çeşitleri gözden geçirilmektedir. Üçüncü kısımda harflerin muhtelif kısımları işlenir. Dördüncü bölümde ise müsterek adı altında imâle, vakıf, ibdâl, i'âl ve idğâm konuları işlenmiştir.¹⁷⁰

Nahve dâir kendine has görüşlerinden bazıları şunlardır: mesela ona göre münâdayı nasb eden nidâ harfinin yerini aldığı اريد ادعو gibi fiillerdir. Cümle, ismî, fiilî, şartî ve zarfî cümle diye kısımlara ayrılır.¹⁷¹ İbn Ya'îş bu eserdeki bazı görüşleri tenkit etmekle beraber bunu şerh etmiştir.¹⁷²

¹⁶⁴ Ahmet Suphi Furat,317-318.

¹⁶⁵ Nuzhetu'l-Elibbâ fî Tabakâti'l Udebâ,290; Klasik Arap Literatürü, 83.

¹⁶⁶ Ahmet Suphi Furat,318.

¹⁶⁷ Ahmet Suphi Furat,319.

¹⁶⁸ Nuzhetu'l-Elibbâ fî Tabakâti'l Udebâ,290; Klasik Arap Literatürü, 83;Arap Edebiyatında Kaynaklar,115.

¹⁶⁹ Klasik Arap Literatürü, 83 ;Arap Edebiyatında Kaynaklar,166.

¹⁷⁰ Ahmet Suphi Furat,319.

¹⁷¹ Ahmet Suphi Furat,319.

¹⁷² Klasik Arap Literatürü, 83.

4.4. Endülüs Ve Mısır Ekollerinin Bazı Önemli Şahsiyetleri , Eserleri Ve Görüşleri

Endülüs ve Mısır'da teşekkül eden mekteplerde dil âlimleri, daha ziyâde hicrî IV.yüzyılın sonuna kadar toplanan malzemeyi, yazılan eserleri kaynak edinmişler ve eski çalışmalarını bazen yeni görüşler, yeni tasniflerle tekrar ele almışlar, hulâsa veya şerh etmişlerdir.¹⁷³

4.4.1. Kurtubalı İbn Medâ

Kurtubalı İbn Medâ (V.592 / 1196)¹⁷⁴ Endülüs ekolü mensûplarından olan İbn Medâ,eski dilcilerin nahiv meselelerinin izahına temel olan görüşlerini reddederek nahivde tadilât yapılması gerektiğini savunmuştur.Modern dil anlayışına çok yakın fikirleri olan İbn Medâ, daha önce Basralılarda rastlanan mahzûf âmil görüşünü tenkit etmiştir.¹⁷⁵

4.4.2.İbn Mâlik

İbn Mâlik (601-672 / 1204-1274)¹⁷⁶ Hocaları arasında İbn el-Hâcib, İbn Ya'îş ve 'Alî eş- Şelebîn olan İbn Mâlik, nazım ve nesirle ilgilenmiş, dil ve Kur'anî ilimlere dâir eserler vermiştir.Eserleri arasında en meşhûru Arapça nahve dâir yazdığı 1000 beyitlik *el-Elfiyye* sidir.¹⁷⁷ İbn Mâlik'in nahve dâir diğer eserleri arasında *el-Kâfiye eş- Şâfiye*, *K. el-Misbâh* ı da bulunmaktadır.Ayrıca içinde sarfa dâir meselelere yer verdiği *Teshîl el-Fevâ'id* ve *tekmîl el-mekâsûd* isimli bir eseri de vardır.¹⁷⁸ Büyük dil âlimi bir çok meselede Basra, Kûfe ve

¹⁷³ Nihad .Çetin, "Arap"Edebiyat),D.İ.A,III,297.

¹⁷⁴Suyûtî,*Buğyetu 'l-Vû'ât*,I,323;*el-Kur'ân-KerîmveEseruhû*,I,164;Nihad .Çetin, "Arap"Edebiyat),D.İ.A,III,297

¹⁷⁵*el-Kur'ânu 'l-Kerîm veEseruhû*,170;Şevkî Dayf, *Tecdîdu 'n-Nahv*,19; Nihad M. Çetin, "Arap" (Edebiyat),D.İ.A,III,297; Ahmet Suphi Furat,244.

¹⁷⁶*Medresetû 'l-Arap*,53; *Klasik Arap Literatürü*, 83;Nihad M. Çetin, "Arap" (Edebiyat),D.İ.A,III,297.

¹⁷⁷*Medresetû 'l-Arap*,53; *Klasik Arap Literatürü*, 83; *Arap Edebiyatında Kaynaklar*,168.

¹⁷⁸*Medresetû 'l-Arap*,53;*Klasik Arap Literatürü*, 82; Nihad M. Çetin, "Arap" (Edebiyat),D.İ.A,III,297; Ahmet Suphi Furat,342-343; *Arap Edebiyatında Kaynaklar*,173.

Bağdat dil mekteplerine mensup alimlerin görüşlerini paylaşır. Basralılardan Sibeveyhi, Yûnus, Müberred ve el-Ahfeş ile bir çok noktada aynı görüştedir. Sadece Kûfelilerin benimsediği görüşlerden de benimsediği olmuştur. من و من و من dan sonra gelen merfû isimlerin zarf olduğu görüşü gibi.¹⁷⁹

4.4.3. Gırnatalı Ebû Hayyân

Gırnatalı Ebû Hayyân (654-745 /1256-1344)¹⁸⁰ Tefsir, hadis, kırâat ve tarihle de ilgilenen Ebû Hayyân, Mısır'da İbn Mâlik'in eserlerini okutmuş ve bunların güç noktalarının açıklanmasına yardımcı olmuştur.¹⁸¹ Talebeleri arasında Takiyyüddîn es-Subkî, İbn 'Akîl, İbn Mektûm gibi önemli şahsiyetler de vardır.¹⁸² Başlıca nahiv, sarf ve Kur'an olmak üzere çeşitli sahalarda eserler yazmıştır. Nahve dâir eserleri arasında İbn Mâlik'in *Elfiyye*'sine yapılmış bir şerh olan *Menhec üs-Sâlik* i vardır.¹⁸³ Bu sahadaki diğer eserleri, *Ğâyet ül-ihsân fi n-nahv*, *el-Lembe fi n-nahv* ve Sibeveyhi'nin *Kitâb*'ı üzerine yaptığı bazı çalışmalarıdır.¹⁸⁴ Sarfa dâir yazdığı eserler arasında ise *el-Mübdî fi t-tasrîf*, *Nihayet el-i'râb* ı vardır. Ebû Hayyân'ın Kur'an'da geçen nâdir kelimeler için *İthâf el-erîb bi mâ fi l-Kur'ân mine l-ğarîb* ve *el-Bahr el-Muhît* adlı dil ağırlıklı bir de dirâyet tefsiri vardır.¹⁸⁵

4.4.4. İbn Hâcib

İbn Hâcib (646/1249)¹⁸⁶ Mısır ekolüne mensûp olan İbn Hâcib, Mısır'da doğmuş ve Kâhire de tefsir, kırâat, mâlikî fikhı ile nahiv ve edebiyat okumuştur. Hocaları arasında eş-Şatîbî ile fikh âlimi Ebû Mansûr el-Ebyârî

¹⁷⁹ Ahmet Suphi Furat, 343.

¹⁸⁰ Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 26; *Medresetü'l-Arab*, 51; Nihad M. Çetin,

"Arab" (Edebiyat), DİA, III, 297.

¹⁸¹ es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vû'ât*, I, 280, *el-Kur'ânü'l-Kerîm ve Eseruhû*, 200; Ahmet Suphi Furat, 331.

¹⁸² Ahmet Suphi Furat, 331.

¹⁸³ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 26; Ahmet Suphi Furat, 331.

¹⁸⁴ *Medresetü'l-Arab*, 52.

¹⁸⁵ *el-A'lâm*, VIII; *Medresetü'l-Arab*, 51; Ahmet Suphi Furat, 331.

okumuştur. Hocaları arasında eş-Şâtîbî ile fıkıh âlimi Ebû Mansûr el-Ebyârî vardır.¹⁸⁷ İbn Hâcib fıkha ve aruza dâir eserler de yazmış olmasına rağmen nahiv sahasında yazdığı *el-Kâfiye* adlı eseriyle tanınmıştır.¹⁸⁸ Osmanlı döneminde medreselerde çokça okutulan bu esere çok sayıda şerh yazılmıştır. Bu şerhler arasında en meşhûrları Radiyyüddîn Esterâbâdî (687/1283), Rükneddîn Esterâbâdî (715/1315) ve Molla Câmi (898/1492)'ninkilerdir. Yine sarfla ilgili olarak yazdığı *eş-Şâfiye* isimli eseri de bir çok defa şerh edilmiştir.¹⁸⁹

4.4.5. İbn Hişâm El-Ensârî

İbn Hişâm El-Ensârî (708-761 / 1309-1360) Kahire'de doğmuş olan İbn Hişâm El-Ensârî,¹⁹⁰ Ebû Hayyân'dan ders okumuştur. Daha sonraları şâfiî fikhî ve tefsir dersleri de okumuştur. Nahivde derin ve geniş bilgi sahibi olan İbn Hişâm'ın bu sahadaki en mühim eserlerinden bazıları şunlardır; *Katru'n-Nedâ ve Bellû's-Sadâ*, *Şuzûru'z-Zeheb fî Ma'rifeti Kelâmi'l-'Arab*, *el-Î'râb 'an Kavâ'idî'l-Î'râb* (nahve dâir tahliller ihtiva eden muhtasar bir kitaptır), *Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'ârib* (cümlelerle edâtlar hakkında geniş açıklamalar ihtiva eden tam bir nahiv kitabıdır.) *Evdahu'l- Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik* (İbn Mâlik'in Elfiyyesi üzerine yazmıştır.)¹⁹¹

5. ARAP GRAMERİ

Konuşan ve yazan kimseyi düzgün ve güzel Arapça cümle kurarken hata yapmaktan korumak amacıyla, kelimelerin müfred ve mürekkeb durumlarıyla ilgilenen bilim dalıdır.¹⁹²

¹⁸⁷ *el-Kur'ânu'l-Kerîm ve Eseruhû*, 180; Ahmet Suphi Furat, 317.

¹⁸⁸ Tâşköprizâde, I, 133; Klasik Arab Literatürü, 83; Arab Edebiyatında Kaynaklar, 167.

¹⁸⁹ Tâşköprizâde, I, 133; Ahmet Suphi Furat, 317; Arab Edebiyatında Kaynaklar, 167-168.

¹⁹⁰ Tâşköprizâde, I, 183; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 291; *Medresetü'l-'Arab*, 56; Ahmet Suphi Furat, 343; Nihad M. Çetin, "Arab" (Edebiyat), D.İ.A, III, 297.

¹⁹¹ Tâşköprizâde, I, 184; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 291; Ahmet Suphi Furat, 343- 344; Arab Edebiyatında Kaynaklar, 169-170.

¹⁹² Mustafa el-Ğalâyînî, *Câmiu'd-Durûsi'l-'Arabîyye*, I, 8; Halil Es'ad, *Hulâsatu's-Şurûh*, 12;

Antuvân, ed-Dahdâh, Mu'cemu Kavâ'idî'l-'Arabîyyeti'l-'Alemyye, 2.

5.1. Sarf İlmi (Morfoloji)

Kelimenin yapısı ve kastedilen mânaya göre kelimenin şeklinde olan değişikliği konu edinen ilimdir.¹⁹³

5.2. Nahiv İlmi (Sentaks)

Kelimenin sonlarının i'rab ve binâ açısından durumları ile bu kelimelerin cümle içindeki konumlarıyla ilgilenen ilimdir.¹⁹⁴

Sarf ve Nahiv ilminin her ikisinin de konusu kelimeler olmasına rağmen Sarf, kelimeleri istikâk, i'lâl, idgâm ve ibdâl açısından ele alır, inceler. Nahiv ise kelimeleri i'rab ve binâ açısından ele alır, bu kelimelerin başlarına gelen âmil gereğince veya cümlede bulundukları konum itibariyle sonlarındaki hareke değişiklikleriyle ilgilenir.¹⁹⁵

5.2.1. Kelime

Mânaya delâlet eden en küçük birimdir. Ve kelime üç kısımdan oluşur; isim, fiil ve harf.¹⁹⁶

5.2.1.1. Harf

Bizzât kendi başına bir anlam ifâde etmeyen, ancak cümledeki başka unsurlarla birlikte bir anlam ifâde eden kelimelerdir.¹⁹⁷ هَلْ فِي لَمْ اِنْ gibi.

¹⁹³ el-Ğalâyîni, I, 8; ed-Dahdâh, 2.

¹⁹⁴ el-Ğalâyîni, I, 9; el-Kava'idu'l-Esâsiyye 6; Hulâsatu's-Şurûh, 12; ed-Dahdâh, 2.

¹⁹⁵ el-Ğalâyîni, I, 9; Hulâsatu's-Şurûh, 12.

¹⁹⁶ İbn Hâcib, Cemâluddîn Ebû 'Amr 'Osmân b. 'Omer, el-Kâfiye fi 'İlmi'l-İ'rab, (Kâfiyetü Zevî'l-Ereb Fî Marifet-i Kelâmi'l-'Arab), 6; İbn Hişâm, Cemâluddîn 'Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. 'Abdillâh el-Ensâri, Şerhu şuzûri 'z-Zeheb fî Ma'rifeti Kelâmi'l-'Arab, 15; İbn Hişâm, şerhu Katru'n-Nedâ ve Bellû's-Sadâ, 17; Ahmed b. Ahmed es-Secâi, Haşiye 'alâ Katru'n-Nedâ, 7; Ahmed Zeyni Dehlan, Dehlan Elfiyye Şerh'u- Metn'i-Elfiyyeti'l-Mulakkab bi'l-Ezhâri 'z-Zeyniyye, 5; el-Ğalâyîni, I, 9; ed-Dahdâh, 2.

¹⁹⁷ Şerhu şuzûri 'z-Zeheb, 19; Katru'n-Nedâ, 42; es-Secâi, 18; Dehlan Elfiyye, 7; el-Ğalâyîni, I, 12; Hulâsatu's-Şurûh, 14.

5.2.1.2. Fiil

Kendi başına bir mânaya zaman kaydıyla delâlet eden kelimelerdir.¹⁹⁸

يَجِيءُ جَاءَ gibi.

5.2.1.3. İsim

Zamandan bağımsız olarak bir mâna ifâde eden kelimelerdir.¹⁹⁹

حَالِدٌ Halit, فَرَسٌ At, مَاءٌ Su, حِنْطَةٌ Buğday, gibi.

5.2.2. Kelâm

En az iki kelimenin, aralarında isnâd olmak üzere bir araya gelerek oluşturdukları mânalı cümlelerdir.²⁰⁰ Bu cümlelerdeki mûsned ve mûsnedün ileyhlere “Umde” denir. ‘Umde dışında cümlelerin tamamlayıcı öğelerine ise “Fazla” denir.²⁰¹ Bu mûsned ve mûsnedün ileyhin bir araya gelerek oluşturdukları cümleler de ikiye ayrılır. 1-İsim cümlesi, 2- Fiil cümlesi.

5.2.2.1. İsim Cümlesi

İsimle başlayan cümlelerdir. رَأْسُ الْحِكْمَةِ مَخَافَةُ اللَّهِ “Hikmetin başı Allah korkusudur.” Gibi. İsim cümleleri mübtedâ ve haberden oluşur. Cümledeki haber mûsned, mübtedâ ise mûsnedün ileyhtir. Her ikisi de isim cümlesinin ‘umde’leridir.²⁰² اَلْعِلْمُ نَافِعٌ “İlim faydalıdır.” Cümlesinde olduğu gibi. Cümle اَلْعِلْمُ isimle başladığı için isim cümlesidir.

¹⁹⁸ Şerhu şuzûri 'z-Zeheb, 25; Katru 'n-Nedâ, 32; es-Secâi, 13; Dehlan Elfiyye, 8; el-Ğalâyîni, I, 11;

Hulâsatu 'ş-Şurûh, 14.

¹⁹⁹ Şerhu şuzûri 'z-Zeheb, 20; Katru 'n-Nedâ, 18; es-Secâi, 9; Dehlan Elfiyye, 5; el-Ğalâyîni, I, 9;

Hulâsatu 'ş-Şurûh, 14 ;ed-Dahdâh, 2.

²⁰⁰ Şerhu şuzûri 'z-Zeheb, 34; Dehlan Elfiyye, 5; el-Ğalâyîni, I, 14; Hulâsatu 'ş-Şurûh, 14-15 ;ed-

Dahdâh, 2.

²⁰¹ el-Ğalâyîni, I, 28; Hulâsatu 'ş-Şurûh, 16; ed-Dahdâh, 2.

²⁰² Dehlan Elfiyye, 7; el-Ğalâyîni, I, 29; Hulâsatu 'ş-Şurûh, 16; ed-Dahdâh, 2.

Cümledeki نافعِ müsned, الْعَلَمُ ise نافعِ hükümünün kendisine isnâd edildiği müsnedün ileyhtir. Her ikisi de ‘umdedir.

5.2.2.2. Fiil Cümlesi

Fiille başlayan cümlelere fiil cümlesi denir. نَحَجَ الْمُجْتَهِدُونَ “Çalışanlar başardılar.” Fiil cümleleri de, fiil ve fâil olmak üzere iki öğeden oluşurlar. Fiil malûm ise fâil, meçhûl ise nâib-i fâil alır. Bu itibarla fiil cümlelerinde fiil müsned, fâil veya nâib-i fâil ise müsnedün ileyhtir. Dolayısıyla fiil, fâil ve nâib-i fâil fiil cümlelerinde ‘umde olurlar.²⁰³ Bunların dışında mef’ûl, hâl, câr-mecrûr gibi cümlelerin tamamlayıcı öğeleri ise “fazla” olurlar.

İsim ve fiil cümleleri ifâde ettikleri mânaların doğrulanıp- yalanlanabilirliği açısından ikiye ayrılır.

5.2.2.3. İhbârî Cümle

İsim veya fiil cümlesinin ifâde ettiği mâna doğru veya yanlış olmaya muhtemel bir anlam ifâde ediyor ise ihbârî cümle denir.²⁰⁴

Mesela; زَيْدٌ ضَارِبٌ “Zeyd dövendir.” Ve ضَرَبَ زَيْدٌ “Zeyd dövdü.” Cümlelerde ifâde edilen Zeyd’in döven birisi olması ve Zeyd’in dövmüş olması mânaları gerçeğe mutâbık olup olmaması bakımından doğrulanmaya ve yalanlanmaya müsâit anlamlardır. Yani bu ifâdelere karşılık herhangi birisi “Evet doğrudur.” Diyebileceği gibi, “Hayır yanlıştır” da diyebilir.

5.2.2.4. İnşâî Cümle

Cümlelerin ifâde ettiği mâna doğrulanmaya veya yalanlanmaya müsâit bir tarzda değil ise böyle cümlelere inşâî cümle denir.²⁰⁵ لَا تُضْرَبُ “Döv!” اِضْرِبْ “Dövme!” gibi. Döv veya dövme ifâdeleri için doğru veya yanlış şeklinde bir karşılık uygun olamayacağı için bu tür cümlelere inşâî cümle denilmiştir.

²⁰³ el-Ğalâyîni, I, 29; *Hulâsatu ’ş-Şurûh*, 14; ed-Dahdâh, 2

²⁰⁴ *Hulâsatu ’ş-Şurûh*, 15; Ali el-Carî^m ve Mustafa, Emin, *el-Belâğatu ’l-Vadiha*, 139.

²⁰⁵ *Hulâsatu ’ş-Şurûh*, 15; *el-Belâğatu ’l-Vadiha*, 139.

İfâde ettikleri mâna açısından ihbârî ve inşâî olan isim ve fiil cümleleri, bu cümleleri oluşturan öğelerin birbirleri üzerindeki etkileri ve bu etkilerin ortaya çıkış şekilleri açısından da incelenecek olursa âmil ve ma'mûl kavramlarından da bir nebze bahsetmek gerekir.

5.2.3. Âmil

İ'rabı gerekli kılan bir vasıta ile kelime sonlarının husûsî bir şekil üzere bulunmasını sağlayan şeye âmil denir.²⁰⁶ İsimlerde i'rabı gerekli kılan vasıta, fâiliyyet, mef'ûliyyet ve muzâfun ileyh olmaktır.²⁰⁷

Mesela; ضَرَبَ زَيْدٌ غُلَامًا “Zeyd Amr’ın oğlunu dövdü.” Cümlede ضَرَبَ fiili âmildir. ضَرَبَ fiili, fâiliyyet vasıtası ile زَيْدٌ kelimesinin sonunun merfû olmasını ve mef'ûliyyet vasıtası ile غُلَامًا kelimesinin sonunun mansûb olmasını sağlamıştır. Aynı şekilde cümlede muzâf olarak bulunan غُلَامًا kelimesi de âmil olduğundan muzâfun ileyhlik vasıtasıyla عَمْرُو kelimesini mecrûr kılmıştır.

Fâil genelde az bulunduğundan ve cümlede ‘umde olduğundan, sakîl ve ‘umde olan zamme kendisine alâmet kılınmıştır. Mef'ûl ise çok bulunduğundan ve cümlede “fazla” olduğundan, hafif olan fetha kendisine alâmet kılınmıştır. Muzâfun ileyh ise cümlede bulunma oranı itibarıyla fâil ile mef'ûl arasında orta bir yer tuttuğundan, alâmet olarak kendisine, siklette zamme ile fetha arasında bulunan cer verilmiştir.²⁰⁸

Fiillerde i'rabı gerekli kılan vasıta, bir âmil dolayısıyla meydana gelmeyip, ancak ism-i fâile tam bir benzerlik sebebiyledir.²⁰⁹ Bu benzerlikte sadece fiili muzâride olur. İşte bu benzerlik sebebiyledir ki, fiil-i muzâri, isimde aslolan i'rabda isme tabi olmuştur. Aynı şekilde isim de, fiilde aslolan amel

²⁰⁶ *Hulâsatu's-Şurâh*, 16-17.

²⁰⁷ *Hulâsatu's-Şurâh*, 17.

²⁰⁸ *Hulâsatu's-Şurâh*, 17.

²⁰⁹ *Hulâsatu's-Şurâh*, 17.

etmede fiile tabi olmuştur.²¹⁰ Yukarıdaki anlatımla tarif edilen âmil eğer dil ile telaffuz ediliyor ise ona âmil-i lafzî denir. Eğer bu âmil dil ile telaffuz edilmeyip kalben bilinecek bir mâna ise buna da âmil-i manevî denir.²¹¹

Âmil-i lafzî nin ameli eğer duyum ile sâbit olmuşsa buna âmil-i semâî denir. Ve eğer “Her fiil, fâili merfû kılar” demek gibi âmilin ameli, küllî bir kâide ile zikrolunabiliyor ise buna da âmil-i kıyâsî denir.²¹²

Âmillerin toplamı altmış tane olup bunlardan ikisi manevî âmildir. Bu iki manevî âmil ise, mübtedâ ile haberin ve başında nasb ve cezm edâtı bulunmayan fiil-i muzârinin âmilleridir.²¹³ Bunlardan dokuz tanesi de kıyâsîdir. Bu dokuz tanenin birisi fiil diğer yedi tanesi ise fiile benzerliği veya mânaca fiille münasebeti olan isimlerdir.

Aynı zamanda bu çalışmanın konusu olan bu isimler şunlardır; Masdar, ism-i fâil, ism-i mef’ûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i tafdîl, ism-i muzâf, ism-i müphem-i tamdır. Dokuzuncusu ise mâna fiil denilen, kendisinden bir fiil mânası anlaşılan isimlerdir. Bunlar da; isim-fiil, zarf-ı mustakarr, ism-i mensûb, ism-i müsteâr ve ism-i sıfattırlar.²¹⁴ İlerleyen bölümlerde bunlar ayrıntılı bir şekilde ele alınıp incelenecektir.

Kalan kırk dokuz âmil ise, semâî âmil olup bunların yirmi tanesi, Hurûf-u cer veya hurûf-u izâfet denilen ve tek ismi mecrûr kılan harflerdir. Sekiz tanesi Hurûf-u müşebbehe bi'l-fi'l denilen ve ismini nasb, haberini ref eden اِ ve benzerleridir. Âmil-i semâînin iki tanesi كَيْسَ ye benzeyen harfler denilen مَ ve ى kelimeleridir. Bunlar isimlerini merfû, haberlerini mansûb kılarlar. Dört tanesi fiil-i muzâriyi nasb eden edâtlardır. Kalan on beş âmil ise başına geçtiği fiili muzârinin sonunu cezm eden edâtlardır ki, bunlardan dördü bir fiili cezm ederler.

²¹⁰ *Hulâsatu 'ş-Şurûh*,17; Ahmet Suphi Furat,247.

²¹¹ *Hulâsatu 'ş-Şurûh*,17.

²¹² *Hulâsatu 'ş-Şurûh*,17.

²¹³ *Hulâsatu 'ş-Şurûh*,18.

²¹⁴ *Hulâsatu 'ş-Şurûh*,18.

(لا هي , لا امر , كما , كم) gibi. Diğer on bir tanesi ise iki fiil-i muzâriyi cezmederler. Bu meczûm fiillerden birincisine “şart” ikincisine “ceza” fiili denilir.²¹⁵

5.2.4. Mâimûl

Âmilin eseri kendisi üzerinde meydana gelen kelimedir. Yani, âmilin, i‘rabı gerekli kılan bir vasıta ile sonunun husûsî bir şekil üzere bulunmasını sağladığı kelimelerdir.²¹⁶

Mamûl, âmilin etkisiyle üzerinde meydana gelen i‘rab’ın sıfatı açısından, yani bu i‘rabın ma’mûlun lafzında zâhir veya mukadder olması ya da ma’mûlun mahallîne nisbet edilmesi açısından lafzî, takdîrî ve mahallî olmak üzere üç kısma ayrılır.²¹⁷

Mamûl, i‘rabın türü açısından ise, merfû, mansûb, mecrûr ve meczûm kısımlarına ayrılır.²¹⁸

Bu çalışmanın konusu amel etme açısından fiil gibi olan isimler (fiilimsiler) olduğundan, âmillerden bu çalışmayla alakalı olanların, fiil dışındaki kıyâsî âmiller olduğu daha önce belirtilmişti. Fiil gibi amel eden fiilimsilerin ma’mûlleri de i‘rabın türü açısından bu çalışmanın kapsamına dolaylı olarak dahil olduğundan, merfû ma’mûllerden fâil, nâib-i fâil, mansûb ma’mûllerden mef’ûller, temyiz ve hâl, mecrûr ma’mûllerden ism-i muzâfin mamûlu olan muzâfun ileyh, amel açısından fiilimsilerin işleneceği ikinci bölümde yeri geldiğinde gerektiği kadar değinilecektir.

Ma’mûller, âmillerinin kendileri üzerindeki i‘rab etkilerini hareke, harf ve hazf vasıtalarıyla yansıtırlar. Hareke; zamme, fetha ve kesra olmak üzere üçtür. Harf ; vav, elif, yâ ve nûn olmak üzere dörttür. Hazf ise, harekenin hazfi, illet harfinin hazfi ve nûn’un hazfi olmak üzere üçtür.²¹⁹ İlerleyen bölümlerde konu

²¹⁵ *Hulâsatu’ş-Şurûh*,18.

²¹⁶ *Hulâsatu’ş-Şurûh*,19.

²¹⁷ *Hulâsatu’ş-Şurûh*,19-20.

²¹⁸ *Hulâsatu’ş-Şurûh*,20.

²¹⁹ *Hulâsatu’ş-Şurûh*,21.

anlatımı sırasında konuyla ilgili örnekler tahlil edilirken ma'mûl üzerinde i'rabın ne şekilde gerçekleştiğinden de ayrıca bahsedileceğinden burada ayrıntıya girilmedi.

5.3. Fiilimsiler

Fiilimsiler, yani fiil gibi olan veya fiile benzeyenlerden maksat; fiil olmadıkları halde fiil gibi görev yapan kelimelerdir. Bu kelimeler hades'e (oluşa) delâlet ettiklerinden kendilerine şibh-i fiil de denilmiş ve klasik kaynaklarda الاسماء المتصلة بالافعال veya الاسماء المشبهة بالافعال diye isimlendirilmişlerdir. Yine bunlar diğer bazı kaynaklarda Âmil-i kıyâsî bahsinde tasnif edilmişlerdir.²²⁰ Bu araştırmada esâs olan yönleri itibariyle bunlar dokuz tane olup şunlardır :

1- Masdar, 2- İsm-i fâil, 3- Mübâlağalı ism-i fâil 4- İsm-i mef'ûl, 5- Sıfat-ı müşebbehe bi ism-i fâil, 6- İsm-i tafdîl, 7-İsm-i muzâf, 8- İsm-i müphem-i tamdır. Dokuzuncusu ise mâna fiil denilen, kendisinden bir fiil mânası anlaşılan isimlerdir. Bunlar da; isim-fiil, zarf-ı mustakarr, ism-i mensûb, ism-i müsteâr ve ism-i sıfattırlar.

Fiilimsilerin fiil gibi amel etmelerinin veya bu isimle isimlendirilmelerinin sebebi; ya fiille aralarındaki bir müşâbehetten veya bir münâsebetten veyahut ta kendilerinde bir fiil mânası bulunmasından dolayıdır.²²¹

Her bir fiilimsinin fiille olan müşâbehetinden, münâsebetinden ve fiile benzerliğine sebep olan taşıdığı fiil mânasından, fiilimsilerin amelî açıdan ele alınacağı ikinci bölümde değinilecektir.

Fiilimsiler bu çalışmada daha ziyâde kıyâsî âmil oluşları açısından değerlendirilecektir. Birinci bölümde sarf açısından ele alınacak olan fiilimsiler, bu bölümde bunların tanımları, vezinleri, türeyişleri, mânaları ve muhtelif kullanımları, Ayet-Hadis ve şüirlerle yapılan istişhadlarla zengin bir şekilde incelenecektir.

İkinci bölümde ise bunlar, nahiv açısından ele alınacaktır. Bu bölümde fiille olan benzerliklerinden, amel etme şartlarından, kendilerinin ve

²²⁰ Şerhu şuzûri 'z- Zeheb, 409.

²²¹ Hulâsatu 'ş-Şurûh, 24.

ma'mûllerinin cümledeki durumlarından ve bunlarla alakalı daha birçok hüküm ve tamamlayıcı bilgiden gerek şiir ve gerekse Kur'an'dan yapılan örneklendirmelerle ve bu örneklerin tahlilleriyle bahsedilecektir.

Şimdi sırasıyla bu maddeleri ve kendilerine sarf açısından taalluk eden muhtelif yönlerini görelim.

BİRİNCİ BÖLÜM

SARF AÇISINDAN FİİLİMSİLER

1. MASDARLAR VE ÇEŞİTLERİ

1.1. Masdarın Anlamı

1.1.1. Sözlük Yönünden

“Masdar” sözlükte صَدَرَ يَصْدُرُ şeklinde birinci babdan gelen bir ism-i mekândır. Fiil olarak “عَنْ” ile kullanıldığında “....den dışarı çıkmak,....den doğmak,....den kaynaklanmak,....den sâdır olmak ”mânalarına gelir.Yine bir yerden ayrılana,dönüp gidene صَادِرٌ denir.Bu tarife göre مصدر “kendisinden çıkılan,ayrılan yer.”mânasını ifâde eder.²²²

1.1.2. Terim Yönünden

Türkçe’imizdeki vermek,yürümek lafızları gibi zât ile kâim bir mânaya delâlet ederek fiillere ve sıfatlara ²²³ me’haz (çıkış yeri) olan isimdir.²²⁴Yine dilimizde yazmak,çizmek gibi -mek, -mak ekleriyle biten kelimelerle geliş,gidiş,alım,satım,güzellik ve kabalık gibi lafızların mânasını ifâde eden Arapça kelimelere de masdar denir.²²⁵

Çalışmamızda esâs itibar edeceğimiz yönleri ile yapılabilecek bir masdar tanımı da şudur; “Zamandan ve mekândan mücerret bir şekilde, kendisinden türetilmiş fiilin harflerini lafzen,takdîren veya bir başka harfle bedelen taşımak sûretiyle yalnızca eyleme delâlet eden isimdir.”²²⁶Fiillerin ve sıfatların kendisinden türediğini söylediğimiz masdarlarla ilgili olarak yaptığımız son tanımdan şu sonuçlar çıkmaktadır,şöyle ki:

²²² Muhammed b.Ebî Bekr b. ‘Abdülkâdir er-Râzî, *Muhtâru’s-Sihâh*, 437.

²²³ Buradaki “sıfatlar”dan kastedilen, ism-i fâil,ism-i mef’ûl,sıfat-ı müşebbehe,mübâlağa siğası,ism-i tasğîr,ism-i tafdîl ve ism-i mensûb dur.

²²⁴ İbn Hâcib, Cemâluddîn Ebû ‘Amr ‘Osmân b. ‘Omer, *eş-Şâfiye fi’t-Tasrîf*, 55;Mehmed Zihni,*el-Muntehâb fi Ta’limi’l-‘Arab*,71.

²²⁵ Mehmed Zihni,*el-Muntehâb*,71.

²²⁶ el-Ğalâyîni,I,160;el-Hulvânî, *el-Vadîh fi’lmi’s-Sarf*,158.

Birincisi: Masdar ister mücerred isterse mezîd olsun genelde fiilin harflerini kapsar. *عَلِمَ* masdarının *عِلْمِ* fiilinin *اَكْرَمَ* masdarının da *اَكْرَمِ* fiilinin harflerini lafzen taşıdığı gibi, aynı şekilde bir masdar fiilinin harflerini yukarıdaki örneklerde olduğu gibi lafzen taşıyabileceği gibi takdîren* veya hazfedilmiş olan bir harfin karşılığında bir başka harfi bedelen getirmek sûretiyle de taşıyabilir. *قَاتَلَ* masdarının *قَاتِلِ* fiilinin harflerini takdîri olarak *عَدَّةٌ* ve *تَسْلِيمٌ* masdarlarının da *سَلَّمَ* ve *عَدَّ* fiillerinin harflerini, başka bir harfin bedelen getirilmesi sûretiyle taşıdığı gibi²²⁷. Aslında çoğunlukla masdarlar fiillerinin harflerini taşırlar. Ancak şekil olarak da fiilden tefrik edilebilmeleri için farklı şekillerde gelirler.

Bir diğer sonuç ise; Masdar zaman, mekân ve şahısla ilgili olmaksızın müzekker ve müennesin yanı sıra müfred, tesniye ve cemi ile bağlantısız bir şekilde eyleme delâlet eder. Mesela *ضَرَبَ* fiilinin masdarı olan *ضَرْبٌ* kelimesi fiilin yapıldığı zamâna, yere, o fiili yapan şahsa, o şahsın müzekker yada müennes olduğuna fiili yapan şahısların sayısına ve fiilin yapış tarzına ve kaç kere yapıldığına delâlet etmeksizin yalnızca dövmek, vurmak eylemini ifâde eder.²²⁸ Şunu da hemen hatırlatmak gerekir ki, isim eğer fiilinin harflerini taşıyıp ta eyleme delâlet etmezse masdar olmaz,²²⁹ *كُحِلَ دُفْنٌ جُرْحٌ* gibi. Bunlar fiil ile hasıl olan bir izdir. Yani fiilde ortaya çıkarlar.²³⁰

* *قَاتَلَ* masdarı *قَاتِلِ* fiilinin “elif”ini takdîri olarak taşımaktadır, çünkü *قَاتَلَ* masdarının aslı *قَاتَلْ* dır, buradaki “yâ” bazı yerlerde açığa çıkar. *قَاتَلْ* deki “yâ”nın aslı *قَاتَلْ* deki “elif” olup öncesi meksur olduğundan masdarın “elifi” “yâ”ya dönüştürülmüştür. Bkz. el-Ğalâyîni, I, 160.

* *عَدَّةٌ* masdarının aslı ise *وَعَدٌ* dir. Buradaki “vâv” harfi hazfedilmiş ve bundan bedel olarak “v” tâu’t-te’nîs getirilmiştir. *تَسْلِيمٌ* masdarının aslı ise *سَلَّمَ* olup, buradaki şeddeli “lâm”

lardan biri hazfedilmiş ve bu hazfedilmiş “lâm”dan bedel olarak *تَفْعِيلٌ* vezninin “tâ”sı getirilmiştir. Böylece *تَسْلَمٌ* şekline gelen kelimenin “elif”i “yâ”ya kalbedilmiş ve *تَسْلِيمٌ* ‘e dönüştürülmüştür. Bkz. el-Ğalâyîni, I, 160.

²²⁷ el-Ğalâyîni, I, 160; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vaşi*, III, 209; Rıfat Resul Sevinç, *Arap Dilinde Masdarlar, Vezinleri ve Kullanılışları*, basılmamış yüksek lisans tezi, Erzurum, 1998, 25.

²²⁸ Abbas Hasan, III, 209. vd.

²²⁹ el-Ğalâyîni, I, 161.

²³⁰ el-Ğalâyîni, I, 161.

Yine isim eyleme delâlet etse fakat fiilin harflerini tam olarak taşımasa, ayrıca bedel yoluyla da olmaksızın lafzen ve takdîren fiildeki harflerden eksik kalsa buna "ism-i masdar" denir.²³¹ تَوَضَّأَ وَضُوءًا . تَكَلَّمَ كَلَامًا . سَلَّمَ سَلَامًا gibi.

1.2. Masdar Çeşitleri

1 Sülasî mücerred fiillerin masdarları. سِيرٌ ve هِدَايَةٌ gibi.

Bir başka açıdan yine masdarlar ikiye ayrılır.

2 Mimsiz masdarlar: **الْحَيَاةُ - الْمَوْتُ** gibi.

Sûlasî fiiller dışındaki fiillerin masdarları düzenlidir.Yani bu guruba giren fiillerin her ferdini kapsayan genel bir kural söz konusudur.Sûlasî mücerred fiillerin masdarları ise düzenli olmayıp semâîdirler,²³³yani bu guruba giren fiillerin tamamını kapsayan genel bir kural yoktur.Bu fiillerin masdarlarını kesin olarak öğrenebilmek için sözlüklere bakmak veya Araplardan işitmek gerekir.²³⁴Bununla beraber genellikle şu vezinler dışına çıkmazlar.

²³¹ el-Ğalâyînî, I, 161.

²³³ *eş-Şâfiye fi 't-Tasrif*, 55; Mehmed Zihni, *el-Muntehab*, 72; ed-Dahdâh, 39; Yusuf Uralgiray, *İlk ve İleri Dilbilgisi*, II, 918; Hasan Akdağ, *Arab Dili Dilbilgisi*, 40; R. Resul Sevinç, 27.

²³⁵ *فَعْلَة - تَفْعَلَة - مَفْعَل - مَفْعِل - مَفْعَلَة - مَفْعَلَة .* Bu masdar vezinlerinden *فَعْل* kalıbından gelen fiiller genellikle *müteaddî*, *فَعُول* kalıbından türeyen fiiller ise genelde lâzımdırlar.²³⁶ Yukarıda geçen Sülasî mücerred fiillere dair zikrettiğimiz masdar vezinleri, yalnızca masdarlara ait olmayıp, bu vezinlere benzer şekilde çok sayıda isim, sıfat, zarf, cemi ve edât olarak kullanılan kelime bulunmaktadır.²³⁷ *فَعْل* kalıbı, Sülasî mücerred masdarların aslı olup, daha sonra çok sayıda masdar vezni bu kalıptan türetilmiş ve bir çok masdar da bu vezinde kalmıştır.²³⁸

Herhangi bir Sülasî mücerred masdarın vezni ne olursa olsun, merre masdarı yapılırken bu veznin sonuna bir yuvarlak “ ta” eklemek sûretiyle *فَعْلَة* şeklinde gelmesi,nev’i masdarı yapmak için de bu *فَعْلَة* kalıbının ilk harfinin kesrenlenmesi, yine *فَعْل* kalıbının asıl harflerinin en az sayıda bulunması ve harekelerin en hafifi sayılan fetha ile harekelenmesi bu veznin asıl olduğunu göstermektedir.²³⁹

Yukarıda zikredilen Sülasî mücerred masdar vezinlerinin semaî olduğundan daha önce bahsedilmişti. Ancak anlamca birbirine yakın olan fiillerin de belli kalıplarda gelmesi bu vezinlerin bazılarının kıyâsî olduğunu göstermektedir. Bu vezinler şunlardır:

²⁴⁰ *فَعْل - فَعُول - فَعَال - فَعْلَان - فَعْل - فَعِيل - فَعُولَة - فَعَالَة - فَعَالَة* Buradaki kıyâsîlikten maksat; eğer bir fiilin masdarının vezni bilinmiyorsa bu kıyâsî vezinlerden birine kıyâs edilebilir.²⁴¹

²³⁵ Cemâleddin Muhammed b. ‘Abdullah b. ‘Abdullah et-Taî el Ceyyani el-Endülüsî, *Şerhu ‘t-Teshîl l’ibni Mâlik*, III, 468, eş-Şâfiye *fi ‘t-Tasrîf*, 55; el-Ğalâyînî, I, 161; *Hulâsatu ‘ş-Şurûh*, 375.vd.; ed-Dahdâh, 40; Mehmed Zihni, 71.

²³⁶ Muhammed b. ‘Ali es-Sabbân, *Hâşiyetü ‘s-Sabbân ‘ale ‘l-Eşmûnî*, II, 304; Mehmed Zihni, 72.

²³⁷ Konuyla ilgili olarak bkz. Mehmed Zihni, 73-112; R. Resul Sevinç, 29-62.

²³⁸ el-Muberred, Ebû ‘l- ‘Abbâs Muhammed b. Yezîd, *Kitâbu ‘l- Muktabadab*, II, 127; el-Ğalâyînî, I, 161; el-Hulvânî, 159.

²³⁹ el-Muberred, II, 127; el-Ğalâyînî, I, 162.

²⁴⁰ el-Ğalâyînî, I, 162; W. Wright, 197-198; ed-Dahdâh, 40.

²⁴¹ el-Ğalâyînî, I, 162.

1.2.1.1. Sûlasî mücerred fiillerin masdarlarının mâna açısından taksîmi

Mânaca birbirine yakın fiillerin geldiği, kıyâsî olan Sûlasî mücerred masdar vezinleri şöylece guruplandırılabilir.²⁴²

1.2.1.1.1. İmtinâ'a, karşı koymaya, dayatmaya, directmeye, delâlet eden fiillerin masdarı

Bu türden olan fiillerin masdarları فَعَال şeklinde gelir.²⁴³

أَبَقَ-إِبَاقًا = Serkeşlik etmek, جَمَحَ-جِمَاحًا = Kaçmak, فَرَّ-فِرَارًا = Directmek, أَمَى-إِبَاءً = Kaçmak.

1.2.1.1.2. Harekete, deprenmeye delâlet eden fiillerin masdarı

Harekete, deprenmeye delâlet eden fiillerin masdarı فَعَلَان şeklinde gelir.

عَلَى-غَلَيَان = Kaynamak, جَالَ-جَوْلَان²⁴⁴ = Gezmek, dolaşmak.

1.2.1.1.3. Hastalık ifâde eden fiillerin masdarı

Hastalık ifâde eden fiillerin masdarı فُعَال şeklinde gelir.²⁴⁵ سَعَلَ-سُعَالًا =

Öksürmek, صَدَعَ-صُدَاعًا = Baş ağrımak, زَكَمَ-زُكَامًا = Nezle olmak.

1.2.1.1.4. Sesle ilgili fiillerin masdarları

Sesle ilgili fiillerin masdarları فُعَال veya فَعِيل şekillerinden birinde veya her

ikisinde gelir.²⁴⁶ صَرَخَ-صُرَاخًا = Bağırmaq, çağırmaq, صَهَلَ-صَهِيلًا = At kışnemek, نَعَبَ-

نَعَبًا Karga ötmek.

²⁴²es-Sabbân, II, 305; el-Ğalâyîni, I, 162, vd.; Abbas Hasan, III, 204; ed-Dahdâh, 40.

²⁴³Şerhu 'l-Teshîl, III, 469; es-Sabbân, II, 305; el-Mekkûdî, Ebû Zeyd 'Abdurrahman b. 'Ali b. Sâlih, Şerhu 'l-Mekkûdî 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik, I, 475; el-Hulvânî, 161 W. Wright, 198.

²⁴⁴Şerhu 'l-Teshîl, III, 470; Şerhu 'l-Mekkûdî, I, 475; eş-Şâfiye fi 't-Tasrif, 55; el-Hulvânî, 160.

²⁴⁵Şerhu 'l-Teshîl, III, 470; Şerhu 'l-Mekkûdî, I, 476; eş-Şâfiye fi 't-Tasrif, 56; el-Hulvânî, 160.

²⁴⁶Şerhu 'l-Teshîl, III, 470; Şerhu 'l-Mekkûdî, I, 476; eş-Şâfiye fi 't-Tasrif, 55; el-Hulvânî, 160.

1.2.1.1.5.Yürümekle ilgili fiillerin masdarları

Yürümekle ilgili fiillerin masdarları فَعِيل şeklinde gelir. ²⁴⁷ رَحَلَ-رَحِيلًا

=Göçüp gitmek, زَمَلَ-زَمِيلًا = Deve yavaş yürümek.

1.2.1.1.6. Sanat ve meslekle ilgili fiillerin masdarları

Sanat ve meslekle ilgili fiillerin masdarları فَعَالَةٌ şeklinde gelir. ²⁴⁸ حَاكَ-

حَاكَةٌ = Dokumak, زَرَعَ-زِرَاعَةٌ = Ekin ekmek, تَجَرَ-تِجَارَةٌ = Ticaret yapmak.

1.2.1.2. Sülâsi mücerred fiillerin masdarlarının bablar'a ve geçişliliklerine göre taksîmi

Eğer fiilin mânası yukarıdaki mânalardan birisine delâlet etmiyorsa bu fiilin masdarı şu kalıplardan birisine kıyâs edilir. ²⁴⁹ فَعْل-فَعَلَ-فُعُول-فُعُولَةٌ-فَعَالَةٌ

1.2.1.2.1. فَعْل Kalıbı

Sülâsî müteaddî fiillerin masdarları içindir. ²⁵⁰ نَصَرَ-نَصْرًا = Yardım etmek,

رَدَّ-رَدًّا = Reddetmek, فَهَمَّ-فَهْمًا = Anlamak.

1.2.1.2.2. فَعَلَ Kalıbı

فَعَلَ Kalıbı , Sülâsî lâzım fiiller için masdar kalıbı olur, ancak fiil فَعَلَ

babından gelen lâzım fiillerden olmalı. ²⁵¹ حَوَى-حَوًى = Heyecanlanmak, فَرِحَ-فَرَحًا =

Sevinmek.

²⁴⁷ Şerhu 't-Teshîl, III, 470; Şerhu 'l-Mekkûdî, I, 476; el-Hulvânî, 160; W. Wright, 198.

²⁴⁸ Şerhu 't-Teshîl, III, 469; eş-Şâfiye fi 't-Tasrîf, 55; el-Hulvânî, 160.

²⁴⁹ Şerhu 't-Teshîl, III, 470; Şerhu 'l-Mekkûdî, I, 478; eş-Şâfiye fi 't-Tasrîf, 55.

²⁵⁰ el-Muberrred, II, 124; Şerhu 't-Teshîl, III, 471; Şerhu 'l-Mekkûdî, I, 473; eş-Şâfiye fi 't-Tasrîf, 55-57; el-Hulvânî, 160; W. Wright, 197.

²⁵¹ el-Muberrred, II, 125; Şerhu 't-Teshîl, III, 470-471; es-Sabbân, II, 304 Şerhu 'l-Mekkûdî, I, 473; eş-Şâfiye fi 't-Tasrîf, 57; el-Hulvânî, 161; W. Wright, 197.

1.2.1.2.3. فُعل Kalıbı

حَلَسَ-حُلُوسًا²⁵² فُعل Kalıbı,فَعْلَ babından gelen sülâsî lâzım fiiller içindir.

قَعَدَ-قُعُودًا = Oturmak, نَمَا-نُمُوًا = Artmak. Bu babdan olan, imtinâ‘, hareket, hastalık, ses, yürüyüş ve meslek ifâde eden fiillerin masdarları bu kalıbın dışında, daha önce zikrettiğimiz masdar vezinlerinden kendileriyle ilgili olan vezinde gelir.

1.2.1.2.4. فَعَالَةٌ ve فُعُولَةٌ kalıpları

فَعَالَةٌ ve فُعُولَةٌ kalıpları, Beşinci bab olan فَعْلَ kalıbında gelen fiiller için masdar vezinleridir.²⁵³ صَعَبٌ-صُعُوبَةٌ = Zor olmak, سَهْلٌ-سُهُولَةٌ = Kolay olmak, نَظْفٌ-

نَظَافَةٌ = Temiz olmak. Yukarıda zikredilen vezinler, sülâsî fiillerle ilgili sâbit kıyâsî vezinlerdir. Bu kalıpların dışında gelen masdar vezinleri semâîdir ve Araplardan nasıl nakledilmişse onunla yetinilir. Aşağıdakiler gibi:

سَخِطٌ-سُخْطًا, رَضِيَ-رِضًا, شَكَرَ-شُكْرًا, عَظُمَ-عَظَمَةٌ, جَحَدَ-جُحُودًا Bunlardan başka da kıyâsî masdarın dışında gelen fiiller vardır. Aynı şekilde kıyâsa uygun gelmeyen fiillerin bir çoğunda kıyâsî masdarı vardır.²⁵⁴

1.2.2. Sülâsî Dışındaki Fiillerin Masdarları

Fiilin harf sayısı üçü geçtiğinde masdarı kıyâsî olarak gelir.²⁵⁵ Aynı şekilde masdar binâ-i merre, nev’i ve masdar-ı mimi de kıyâsî masdarlardandır. Bu masdarların fiillerinin sülâsî veya sülâsî dışındaki bablardan olması fark etmez. Hepsi bu konuda eşittirler. Harfleri üçten fazla olan ve zâid bir “tâ” ile başlamayan her fiilin masdarı mâzisinin ilk harfini kesralamak ve sonundaki harfinin öncesine bir elif ziyâde etmekle yapılır.

²⁵² el-Muberrred, II, 125-128; Şerhu ‘t-Teshîl, III, 471; Şerhu ‘l-Mekkûdî, I, 474; eş-Şâfiye fi ‘t-Tasrif, 55; el-Hulvânî, 159; W. Wright, 198.

²⁵³ el-Muberrred, II, 126; Şerhu ‘t-Teshîl, III, 469; es-Sabbân, II, 306; Şerhu ‘l-Mekkûdî, I, 478;

eş-Şâfiye fi ‘t-Tasrif, 56; el-Hulvânî, 161; W. Wright, 198.

²⁵⁴ el- Galâyîni, I, 162-164; Abbas Hasan, III, 204; Mehmed Zihni, 73-112; ed-Dahdâh, 40.

²⁵⁵ eş-Şâfiye fi ‘t-Tasrif, 57; İbn Hişam, Evdahu ‘l-Mesâlik ilâ Elfiyeti İbn Malik, III, 200; el-Himlâvî, Şeza ‘l- ‘Arf fi Fenni ‘s-Sarf, 71; el-Galâyîni, I, 165; Abbas Hasan, III, 204.

Fiil rübâi ise, elif ziyâdesi ile beraber sadece ilk harfi kesralanır.²⁵⁶

260 رِحَالٌ لَا تُلْهِمُهُمْ تِجَارَةً وَلَا بَيْعَ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ

“Nice erler ki, ne ticâret ne de alış veriş kendilerini Allah’ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoymaz.”

أَفْعَلْ babından lâmu’l-fiili illetli olan fiillerin masdarı, bu lâmu’l-fiilin masdarda hemzeye dönüştürülmesiyle yapılır.²⁶¹ *أَوَّلَى-إِيْلَاءَ. أَهْدَى-إِهْدَاءَ. أَعْطَى-إِعْطَاءَ*

Bazen *أَنْبَتَ-نَبَاتًا. أَعْطَى-عَطَاءً. أَثْنَى-ثَنَاءً* fiilinin masdarı *فَعَالًا* kalıbında gelir.

Bunlar ism-i masdardır. Yoksa *أَفْعَلْ* babının masdarı değildir.²⁶²

1.2.2.1.2. فَعَلَّ Babının Masdarı

فَعَلَّ Babından gelen lâmu’l-fiili mehmûz olanların dışında harfleri sahih olan fiillerin masdarı *تَفَعَّلَ* kalıbında gelir.²⁶³ *عَلَّمَ-تَعَلَّمَ. عَظَّمَ-تَعْظِيمًا* gibi. Pek nâdir olarak da bu babın masdarı *تَفَعَّلَ* kalıbında gelir.²⁶⁴ *جَرَّبَ-تَجَرَّبَ. ذَكَرَ-تَذَكَّرَ* gibi. Bu babda ki fiilin lâmu’l- fiili eğer illetli olursa bunların masdarı *تَفَعَّلَ* kalıbında gelir. *زَكَّى-تَزَكَّى. سَمَّى-تَسْمِيَةً* Bu tür fiillerin *تَفَعَّلَ* kalıbında ki “yâ”sı tahfif edilmiş olup bu “yâ”dan ivâz olarak “tâ” getirilmiştir.²⁶⁵ Eğer *فَعَلَّ* babından gelen fiilin lâmu’l-fiili hemzeli ise,

²⁶⁰ en-Nûr(24),37.

²⁶¹ *Şerhu’l-Mekkûdî*, I,476.

* Bunların aslı *اعطوا- اهداء- ايلاء* idi. Bunlardaki “vâv” ve “yâ” zâid bir “elif”ten sonra gelmiştir. Araplar “elif”ten sonra gelen “vâv” ve “yâ” yı “hemzeye” dönüştürürler. Çünkü “hemze” harekeyi “vâv” ve “yâ” dan daha iyi taşır. (*احمل للحركة*) zira Araplar “vâv” ve “yâ” üzerine vakf’ı sakil göstermektedirler.

²⁶² *Şerhu’l-Mekkûdî*, I,481; *eş-Şâfiye fi’t-Tasrîf*, 58; Mehmed Zihni, 139-140; el-Himlâvî, 71; el-

Ğalâyînî, I,172 ; el-Hulvânî, 162; Abbas Hasan, III,200.

²⁶³ el-Muberrred, I,74; II,100; *Şerhu’t-Teshîl*, III,472; *Şerhu’l-Mekkûdî*, I,480; *eş-Şâfiye fi’t-*

Tasrîf, 57; *Evdahu’l-Mesâlik*, II,262; W. Wright, 202.

²⁶⁴ *eş-Şâfiye fi’t-Tasrîf*, 57; W. Wright, 202.

²⁶⁵ İbn ‘Akîl, *Şerh İbn ‘Akîl*, II,103; el-Himlâvî, 71vd.; el-Ğalâyînî, I,167; Abbas Hasan, III,204-205.

Bu babdan lâmu'l-fiili illetli olan fiillerin lâmu'l-fiili "hemze" ye dönüştürülür. فَعَال gibi. Fau'l-fiili "yâ" olan bu babda ki bir fiilin masdarı هَادٍ = هَادٍ-هَدَاءْ kalıbında gelmez. يَاسِرٌ-مَيَّاسَةٌ = يَاسِرٌ-مَيَّاسَةٌ gibi. Bu babın فِعَال kalıbında masdarı nâdiren gelir.²⁷² قَاتِلٌ-قِتَالٌ gibi. Fakat bu kıyâsî değildir. فِعَال kalıbı aslında فَاعِلْ babının kıyâsî masdarı olup فَعَال kalıbının da aslıdır. Tahfif için "yâ" hazfedilmiştir ve bu kalıp kullanımdan da kaldırılmıştır.²⁷³ فاعل babının olması gereken kıyâsî masdarı فَعَال dir. Çünkü daha önce de anlatıldığı üzere, rubâî fiillerin masdarı, bu fiillerin mâzi kalıbı üzerine binâ edilip, son harfinin öncesine "elif" ziyâde edilmesiyle yapılır.

فَاعِلْ 'nin فَاعِلْ idi. فَاعِلْ 'in aslı فِعَال dir. Fâ' sî kesralandı. Sondaki harfin öncesine "elif" getirildi ve "fâ" dan sonraki "elif" kesre'ye uygun düşsün diye "yâ" ya dönüştürüldü.²⁷⁴ مفاعلة kalıbının فاعل babına masdar olması da şâzdır. Dolayısıyla bazı muhakkik alimler مفاعلة 'yi masdar mânasında isim kabul etmişlerdir.²⁷⁵

1.2.2.1.4. فَعْلَلْ Ve Mülhaklarının Masdarı

فَعْلَلْ Babı'ndan gelen fiillerin ve bu baba mülhak fiillerin masdarı فَعْلَلْ kalıbından gelir.²⁷⁶

دَحْرَجَ-دَحْرَجَةٌ = زَلَزَلَ-زَلْزَلَةٌ = حَلَبَ-حَلْبَةٌ = حَوَّلَ-حَوْلَةٌ

Bu babdan olan muzâaf fiillerin * masdarı فَعْلَلْ kalıbında gelir.

²⁷² eş-Şâfiye fi 't-Tasrif, 58; el-Ğalâyîni, I, 168.

²⁷³ el-Mubberred, II, 100.

²⁷⁴ el-Ğalâyîni, I, 169; R. Resul Sevinç, 74. vd.

²⁷⁵ el-Ğalâyîni, I, 169.

²⁷⁶ el-Mubberred, II, 95; Şerhu 't-Teshîl, III, 472; Şerhu 'l-Mekkûdî, I, 483; eş-Şâfiye fi 't-

Tasrif, 61; Evdahu 'l-Mesâlik, II, 262; el-Himlâvî, 72; el-Ğalâyîni, I, 176; Abbas Hasan, III, 201; el-Hulvânî, 163; W. Wright, 203.

* Muzâf fiil: Fâu'l fiiliyle birinci lâmu'l fiili, aynu'l- fiiliyle ikinci, lâmu'l fiili aynı olan fiillerdir.

زَلَزَلَ-زَلْزَلَا gibi.

Muzâaf fiiller dışında bu kalıptan masdar gelmesi semâî dir, kıyâsî değildir.²⁷⁷

Muzaaf Fiil, وَسَوَاسًا-وَسَوَسَ, Muzaaf Olmayan fiil, سِرْهَافًا-سَرَهَفَ = çocuk güzel beslendi. حَيْقَالًا-حَوَقَلَ * Bazı alimlere göre bu kalıp kıyâsîdir.²⁷⁸ Bu babın masdarının فَعْلَلْ kalıbında gelmesi şâzdır. Kıyâs, masdarın فَعْلَلْ vezninde olmasını gerektirir.²⁷⁹ Bu vezin çok eskilerde kullanılmış daha sonra ise فَعْلَلْ Babı'ndan gelen muzâaf fiillere has kılınmıştır. * وَسَوَسَ-وَسَوَاسًا = زلزال-زلزال gibi.

1.2.2.2. Humâsî (Beş Harfli) Fiillerin Masdarları

1. انْطَلَقًا-انْطَلَقَ = انْطَلَقًا-انْطَلَقَ²⁸⁰

2. اجْتَمَاعًا-اجْتَمَعَ = اجْتَمَاعًا-اجْتَمَعَ²⁸¹

3. اِفْعَالًا-اِفْعَلَ = اِفْعَالًا-اِفْعَلَ²⁸²

4. تَكَلَّمَ-تَكَلَّمَ = تَكَلَّمَ-تَكَلَّمَ²⁸³

5. تَصَالَحًا-تَصَالَحَ = تَصَالَحًا-تَصَالَحَ²⁸⁴

6. تَدَحْرَجًا-تَدَحْرَجَ = تَدَحْرَجًا-تَدَحْرَجَ²⁸⁵

²⁷⁷ Şerhu 'l-Teshîl, III, 472; Şerhu 'l-Mekkûdî, I, 483-483; eş-Şâfiye fi 'l-Tasrif, 61; İbn 'Akîl, II, 106; el-Himlâvî, 72; el-Ğalâyînî, I, 169.

* حَوَقَلَ-حَوَقَلَ dedi. حَوَقَلَ-حَوَقَلَ dedi.

²⁷⁸ el-Ğalâyînî, I, 169.

²⁷⁹ el-Ğalâyînî, I, 170.

* فَعْلَلْ 'nin aslı فَعْلَلْ dir. Fau'l- fiil fethalanarak tahfif edilmiştir. Yani فَعْلَلْ oldu. Sonra son harfin öncesindeki "elif" hazfedildi ve bundan ivâz olarak sonuna bir "tâ" eklendi. فَعْلَلْ oldu.

²⁸⁰ el-Muberred, I, 75; II, 101; Şerhu 'l-Mekkûdî, I, 483; Evdahu 'l-Mesâlik, II, 262; İbn 'Akîl, II, 130; el-Himlâvî, 71; W. Wright, 202.

²⁸¹ el-Muberred, I, 75; II, 101; Evdahu 'l-Mesâlik, II, 262; İbn 'Akîl, II, 130; el-Himlâvî, 71.

²⁸² el-Muberred, I, 76; Evdahu 'l-Mesâlik, II, 262; İbn 'Akîl, II, 130; el-Himlâvî, 71; el-Ğalâyînî, I, 177.

²⁸³ el-Muberred, I, 78; Evdahu 'l-Mesâlik, II, 263; İbn 'Akîl, II, 130; el-Himlâvî, 72.

²⁸⁴ el-Muberred, I, 79; II, 103, 108; Evdahu 'l-Mesâlik, II, 263; İbn 'Akîl, II, 130; el-Himlâvî, 72.

²⁸⁵ Evdahu 'l-Mesâlik, II, 263; İbn 'Akîl, II, 130; el-Himlâvî, 72 vd.; el-Ğalâyînî, I, 170; Abbas Hasan, III, 203-205; ed-Dahdâh, 41.

Bu fiillerden “hemze” ile başlayan bablardan son harfi illetli olan olursa illet harfi “hemze” ye dönüştürülür. اِنطَوَاء-اِنطَوَى = اِقْتَدَاء-اِقْتَدَى sonu illetli olan fiil تفاعل ve تفعّل babından olur ise sonlarındaki “elif” “yâ” ya dönüştürülerek öncesi kesralanır.²⁸⁶ تَأْتِيَا-تَأْتَى = تَعَاَضِيَا-تَعَاَضَى

1.2.2.3. Südasî (Altı Harfli) Fiillerin Masdarları

1. ²⁸⁷ استغفارا-استغفر = اسْتَفْعَلَا-اسْتَفْعَلَ

2. ²⁸⁸ اخشيشانا-اخشوشن = اِفْعِيْعَلَا-اِفْعُوْعَلَ

3. ²⁸⁹ اجلواذا-اجلوز = اِفْعُوْعَلَا-اِفْعُوْعَلَ

4. ²⁹⁰ احمرارا-احمار = اِفْعِيْعَلَا-اِفْعَالْ

5. ²⁹¹ احر نجاما-احرنجم = اِفْعِنْلَا-اِفْعِنْلَلْ

6. ²⁹² اقشعرارا-اقشعر = اِفْعِلَا-اِفْعِلْلْ

Bu bablardan gelen herhangi bir fiilin sonu illetli olursa illet harfi hemzeye dönüştürülür. احليلاء-احلولى = استيلاء-استولى

1.2.3. Mimli Masdarlar

Masdarlar bir başka açıdan ya mimsiz olurlar, yani masdarın başında zâid bir “mîm” bulunmaz. قِرَاءَة-اجْتِهَاد-مَد-مُرُور gibi ,veya masdarın başında zâid bir “mîm” bulunması sûretiyle mimli olurlar. ²⁹³ مَنَصْر-مَعْلَم-مُنْطَلَق-مُنْقَلَب gibi. Bunlar

²⁸⁶ el- Galâyini,I,170;R.Resul Sevinç,82-84.

²⁸⁷ el-Muberred,I,77; Evdahu 'l-Mesâlik,II,262; İbn 'Akîl ,II,130;el-Himlâvî,72.

²⁸⁸ el-Muberred,I,77;II,102.

²⁸⁹ el-Muberred,I,77;II,102; el- Galâyini,I,177.

²⁹⁰ el-Muberred,I,78;II,102,109; el- Galâyini,I,177.

²⁹¹ el-Muberred,I,77; Evdahu 'l-Mesâlik,II,263;el-Himlâvî,72.

²⁹² el- Galâyini,I,170-171;ed-Dahdâh,41;Yusuf Uralgiray,II.920.vd.

²⁹³ el-Himlâvî,74;el-Galâyini,I,174;el-Hulvânî,164;Abbas Hasan ,III,186; ed-Dahdâh, 42; Muhammed Semir Necib,el-Bedri,Mu 'cemu 'l-Mustalahati 'n- Nahviyye ve 's-Sarfiyye,124; W. Wright,224.

نَصْر-عِلْم-إِنطِلَاق-إِنقِلَاب mânasınadır. Bazı Muhakkik alimler mimli masdarın, masdar olmadığını, sadece masdar mânasına geldiğini söylemişlerdir.²⁹⁴ Mimli masdarlar kıyâsî masdarlardır.

1.2.3.1. Sülâsî Mücerred Babların Mimli Masdar Kalıbı

1.2.3.1.1. مَفْعَل Kalıbında Gelenler

Sülâsî mücerred babların mimli masdar kalıbı kıyâsîdir ve مَفْعَل dır.²⁹⁵

مَرْقَى-مَوْجَل-مَعْلَم-مَضْرَب-مَقْتَل gibi. Sülâsîlerden lefif-i mefrûk olan fiillerin mimli masdarı مَفْعَل kalıbında gelir مَوْقَى-وَقَى = مَوْقَى-وَقَى gibi.²⁹⁶

1.2.3.1.2. مَفْعَل Kalıbında Gelenler

مَفْعَل kalıbı ise sadece misal fiillerden fâu'l-fiili muzârisinde hazfedilenler için mimli masdar kalıbıdır.²⁹⁷ مَوْضِع-وَضَعَ = مَوْعِد-وَعَدَ gibi.

1.2.3.1.3. Şâz Olarak Gelenler

Sülâsî mücerredlerden mimli masdar şâz olarak da مَفْعَل vezninde gelir.²⁹⁸

مَكْبَر-مَيْسِر-مَرْجِع gibi. Mimli masdarı şâz olarak مَفْعَل kalıbında gelen fiillerin مَفْعَل kalıbında da mimli masdarlarının yapılması câizdir.²⁹⁹ مَهْلَك-مَعْجَز gibi. Yine bu tür fiillerden bazılarının mimli masdarını مَفْعَل vezninde yapmak da câizdir.³⁰⁰ مَهْلَك-مَهْلَك gibi.

²⁹⁴ el-Ğalâyîni, I, 174.

²⁹⁵ el-Muberred, II, 119; *eş-Şâfiye fi't-Tasrîf*, 59; el-Ğalâyîni, I, 180; el-Hulvânî, 164; Abbas Hasan, III, 231.

²⁹⁶ el-Muberred, II, 119, 123; el-Himlâvî, 73; el-Ğalâyîni, I, 181.

²⁹⁷ el-Muberred, II, 123; Seyyid ' Abdullah , Cemaluddin el-Huseyni, *Mecmu'atu's-şâfiye metnu 'ilmi's-sarf ve'l-hatt*, II, 44. vd, Mehmed Zihni, 124; el-Himlâvî, 73; el-Ğalâyîni, I, 181; el-Hulvânî, 164; Abbas Hasan , III, 232.

²⁹⁸ *Mecmu'atu's-şâfiye*, 44.; el-Ğalâyîni, I-174.

²⁹⁹ el-Ğalâyîni, I, 174.

³⁰⁰ el-Ğalâyîni, I, 174; Mehmed Zihni, 124; ed-Dahdâh, 42.

Sülâsîlerden مَعْلَةٌ kalıbında da bazen mimli masdar yapılır.

مَسْعَاة-مَقَالَة-مَوْدَة-مُفْسَدَة-مَذْهَبَة gibi. Sülâsîlerden مَفْعَلَة ve مَفْعَلَة kalıbında mimli masdar gelmesi şâzdır.³⁰¹ مَحْسَبَة-مَضِنَّة-مَعْتَبَة-مَذْمُومَة-مُحَمَّدَة bu masdarların مَفْعَلَة kalıbında okunması da câizdir. مَعْلَرَة 'de ayn'ın dammesi de câizdir. Şunlarda ise ayn'ın kesrasından başkası câiz değildir.³⁰² مَعِيشَة-مَحْمِيَة-مَعْصِيَة-مَعْفِرَة. Şunlarda ise ayn'ın dammesi de fethası da câizdir, مَادِبَة-مَقْدَرَة-مَهْلَكَة gibi.

فاعل ve مفعول kalıbında gelen bir takım isimler vardır ki bunlar masdar mânası taşırlar.³⁰³ Şunlar gibi: بَقَاء-بَاقِيَة = مُعَافَاة-عَافِيَة = فَضِيلَة-فَاضِلَة = عُقُوب-عَاقِبَة. رَفْع-مَرْفُوع = عُسْر-مَعْسُور = يُسْر-مَيْسُور = عَقْل-مَعْقُول = وَضْع-مَوْضُوع. كَفَايَة-كَافِيَة gibi.

1.2.3.2. Sülâsîlerin Dışındaki Babların Mimli Masdar Kalıbı

Sülâsîlerin dışındaki bablardan mimli masdarlar o babların ism-i mef'ûl kalıbından gelir.³⁰⁴ En iyi şekilde inandım. - اِعْتَقَدْتُ خَيْرَ مُعْتَقَدٍ. = Güvenim sadece Allah'adır. - اِنَّمَا مُعْتَمِدِي عَلَى اللَّهِ.

1.2.4. İsm-i Masdar

Eylem ifâde etme açısından masdara eşit olup, fiilin tüm harflerini taşıyıcı masdardan farklı olan isimdir.³⁰⁵ Masdar ile ism-i masdar arasındaki fark bir başka açıdan şöyle ifâde edilmiştir. Masdar, insandan ve gayrinden sâdır olan

³⁰¹ eş-Şâfiye fi't-Tasrîf, 59; el-Ğalâyîni, I, 175; Mehmed Zihni, 125.

³⁰² el-Ğalâyîni, I, 175; R. Resul Sevinç, 115 vd.

³⁰³ eş-Şâfiye fi't-Tasrîf, 60; el-Ğalâyîni, I, 175.

³⁰⁴ el-Muberrred, II, 119; Mecmu'atu's-Şâfiye, 45; el-Himlâvi, 82; el-Ğalâyîni, I, 181; el-Hulvânî, 165; Abbas Hasan, III, 232.

³⁰⁵ Mu'cemu'l-Mustalahat, 123; el-Ğalâyîni, I, 176; ed-Dahdâh, 43.

hakiki fiildir, ism-i masdar ise mesela: müsebbihten sâdır olan (تسيح) in müsemması olan (سبحان) gibi, insandan sâdır olan mânânın adıdır.³⁰⁶

İsm-i masdarın kelime yapısı, şekil olarak fiilin bazı harflerini ne lafzen, ne takdîren ve ne de ivâz yoluyla taşımamaktadır.³⁰⁷

يُسْرًا-يُسْرَ = وَضُوءًا-تَوَضَّأَ = كَلَامًا-تَكَلَّمَ

kelimeleri ism-i masdardırlar, masdar değildirler. Çünkü fiillerinin

bazı harflerini ne lafızda ne de takdîrde taşımamaktadırlar. Nitekim وضوء ve كلام

kelimeleri, تَفَعَّلَ Babı'nın "tâ" sını ve tad'if (şeddeli) harflerinden birini

taşımamaktadır. Yine يَسِرُ kelimesi de اِفْعَالَ Babı'nın "hemze" sini

taşımamaktadır. Bu hazfedilen harflerin hiçbirinin sübûtu takdîr edilmemiştir. Yine

bu mahzûf harflerden hiçbirinin yerine bir başka harf ivâz olarak

getirilmemiştir.³⁰⁸ Masdar için uygun olan, fiilin harflerini eşit bir şekilde

taşımamasıdır. تَوَضَّأًا-تَوَضَّأَ = تَكَلَّمَ-تَكَلَّمَ = عَلِمًا-عَلِمَ gibi veya ziyâde ile taşımamasıdır,

اِكْرَمًا-اِكْرَمَ = اِسْتَخْرَجًا-اِسْتَخْرَجَ = قَرَأَةً-قَرَأَ gibi.

Eğer isimden, fiilin harflerinden birisi takdîren değil de lafzen eksik olursa bu isim masdardır.³⁰⁹ قَاتِلًا gibi قَاتِل den "elif"i hazfedilmiş

olsa da bu yine masdardır. Çünkü bu elif takdîri olarak var kabul edilmektedir. Nitekim bazı yerlerde bu "elif" söylenmektedir.

ضَرَبًا-ضَارِبٌ = قَاتِلًا-قَاتِلٌ gibi.

Bu masdarlardaki "yâ"nın aslı "elif" olup kendilerinden önceki harfin harekesi kesre olduğu için "yâ"ya dönüşmüştür. Aynı şekilde kelimeden fiilin

³⁰⁶ Abbas Hasan, III, 209-210; Ahmed Negerî, *Mevsûatu Mustalahât-i Câmi'u'l-'Ulûm*, 113.

³⁰⁷ el-Ğalâyîni, I, 176; ed-Dahdâh, 43.

³⁰⁸ el-Ğalâyîni, I, 176-177.

³⁰⁹ el-Ğalâyîni, I, 177; Abbas Hasan, III, 209; ed-Dahdâh, 43.

harfleri lafzen ve takdîren eksik olur da, bu harflerin yerine başka harfler ivâz olarak gelirse bu kelime de masdardır.³¹⁰ عدة = عدة-وعد , تعلیم-علم kelimesi filinin “vâv” ını taşımamaktadır. Ancak bu mahzûf “vâv” ın yerine “tâu’t-te’nîs” ivâz olarak getirilmiştir.³¹¹

1.2.5. Sınâî (Yapma) Masdar

Sınâî masdar, isimlerin sonuna şeddeli bir “yâ” ile yuvarlak “tâ” getirmek sûretiyle yapılan ve masdar mânası ifâde eden kelimelere denir.³¹² Sınâî masdar, bu iki harfi kendisine eklemeyen önce ifâde etmediği yalın bir mânayı ifâde eder. Bu yalın mânâ, o kelimeye ait olan sıfattır. Mesela انسان kelimesi konuşan canlı mânasını ifâde eder. Bu ismin sonuna şeddeli “yâ” ve “tâ” masdar ekleri getirilerek انسانية denildiğinde ise insanın sahip olduğu çeşitli sıfatların tümüne delâlet eden yeni bir mânâ ortaya çıkar.³¹³ Sınâî masdar câmid isimlerden yapılır.³¹⁴ كَيْفِيَّة - اِنْسَانِيَّة - حَجَرِيَّة gibi. Müştak isimlerden de yapılır.³¹⁵

حُرِّيَّة - فَاعِلِيَّة - مَحْمُودِيَّة gibi. Kendisine “yâ” ve ardından da “tâ” bitişen her kelime sınâî masdar değildir. Şayet sonuna masdar eki gelen kelimedeki sıfat mânası kastediliyorsa mevsûfu zikredilsin veya zikredilmesin ism-i mensûb olur.³¹⁶

تعلم اللغة العربية - Arap dilini iyi öğren gibi, تعلم العربية - Arapça’yı öğren,

Kelimedeki sıfat mânası kastedilmezse o takdîrde sınâî masdar olur.³¹⁷

تَمَسَّكَ بِعَرَبِيَّتِكَ Araplığına sarıl, gibi.

³¹⁰ el-Ğalâyîni, I, 177; Abbas Hasan, III, 209; ed-Dahdâh, 43.

³¹¹ * babının sondan bir önceki med harfi ivâz harfi değildir, masdarın kalıbında bulunan harftir.

³¹² Mu’cemu’l-Mustalahat, 127; el-Himlâvî, 74; el-Ğalâyîni, I, 184; el-Hulvânî, 171; Abbas Hasan, III, 186; ed-Dahdâh, 43.

³¹³ Abbas Hasan, III, 186.

³¹⁴ el-Ğalâyîni, I, 177.

³¹⁵ el-Ğalâyîni, I, 178.

³¹⁶ el-Ğalâyîni, I, 184; el-Hulvânî, 172; Abbas Hasan, III, 187.

³¹⁷ el-Ğalâyîni, I, 178; ed-Dahdâh, 43. R. Resul Sevinç, 118.

1.2.6. Merre Masdarı

Mutlak eylemi ifâde etmekle beraber eylemin sayısını da anlatmak üzere getirilen ve özel bir kalıbı olan masdara merre (aded) masdarı denir.³¹⁷

1.2.6.1. Sülâsî Mücerred Fiillerin Merre Masdarı

Sülâsî mücerred fiillerden merre masdarı **فَعَّلَ** kalıbında gelir.³¹⁸

وَقَفْتُ وَقْفَةً – Bir defa durdum. Eğer fiil sülâsî dışındaki mezîd bablardan ise masdarına “tâ” eklenmek sûretiyle yapılır.³¹⁹

تَدَحَّرَجَ تَدَحُّرَجًا gibi. Eğer masdarın aslının sonunda “tâ” varsa masdardan sonra aded’e delâlet eden bir kelime zikredilir.³²⁰

اسْتَقَمَّتْ اسْتِقَامَةً gibi. Bu sıfatları getirmenin faydası merre masdarını te’kid masdarından ayırmak içindir.

1.2.6.2. Sülâsîlerin Dışındaki Mezîd Babların Merre Masdarı

Sülâsîlerin dışındaki mezîd bablardan gelen fiillerin birden fazla masdarı varsa bunlardan en yaygını kullanılır. Yani binâ-i merre yapılacağı zaman bu masdarlardan en meşhûru hangisiyse onun binâsında gelir.³²¹

Şöyle denir; **طَوَفَتْ طَوَافًا** – قَاتَلَتْ مَقَاتِلَةً – زَلَزَلَتْ زَلْزَلَةً – وَاحِدَةً

Şu şekilde denilmez: **طَوَافًا – قِتَالَةً – زَلْزَالَةً**.

Sülâsî mücerred bablardan gelen fiillerin masdarlarının aslında “tâ” varsa bu masdarların binâ-i merre’si yine **فَعَّلَ** kalıbında gelir.³²²

³¹⁷ el- Ğalâyîni, I, 171; el-Hulvânî, 166; Abbas Hasan, III, 225; ed-Dahdâh, 44.

³¹⁸ Şerhu ‘l-Mekkûdî, I, 485; eş-Şâfiye fi ‘t-Tasrîf, 62; Mecmu ‘atu ‘ş-şâfiye, 46; el-Himlâvî, 73; el-Ğalâyîni, I, 171; Abbas Hasan, III, 227; W. Wright, 220; ed-Dahdâh, 44.

³¹⁹ el-Muberred, II, 127; Şerhu ‘l-Mekkûdî, I, 485; Mecmu ‘atu ‘ş-şâfiye, 46; ibn ‘Akîl, II, 107; el-Ğalâyîni, I, 171.

³²⁰ el-Muberred, III, 372; el-Himlâvî, 74; el-Ğalâyîni, I, 171; ed-Dahdâh, 44.

³²¹ el-Ğalâyîni, I, 171.

³²² İbn ‘Akîl, II, 107; el-Ğalâyîni, I, 172; ed-Dahdâh, 44.

Ancak daha öncede belirttiğimiz gibi bu “tâ” lı masdarın ardından aded’e delâlet eden bir sıfat getirilir. Bu “tâ”lı masdarlara örnek,

الْدَّرَايَةُ-دَرِيَّةٌ = السَّرْقَةُ-سَرَقَةٌ = الْقُدْرَةُ-قُدْرَةٌ = النَّشْدَةُ-نَشْدَةٌ gibi.

1.2.6.3. Şâz Olarak Gelenler

Şunlar ise şâz olarak gelir.³²³ لَقِيْتُهُ-لِقَاءٌ = أَتَيْتُهُ-اِتِّْيَانَةٌ. Ancak bunların merre masdarlarının kâideye uygun olarak gelmesi de mümkündür.³²⁴ أَتَيْتُهُ-اِتِّْيَانَةٌ gibi. Sülâsî dışındaki babların masdarlarının eğer sonu “tâ” sız ise “tâ” getirilir.”tâ”lı ise hâli üzere terk edilir ve asıl masdardan ayırtedilebilmesi için de uygun bir sıfat getirilir.³²⁵

أَقَامَ إِقَامَةً وَاحِدَةً-اسْتَعَانَ اسْتِعَانَةً وَاحِدَةً دَخَرَ دَخْرَجَةً gibi.

1.2.7. Nevi Masdarı

Nevi masdarı, mutlak eylemle birlikte fiilin nasıl ve hangi şekilde yapıldığını ifâde etmek için özel bir kalıp ile getirilen masdardır. Buna hey’et masdarı da denir.³²⁶

1.2.7.1. Sülâsî Mücerred Fiillerin Nevi Masdarı

Nevi masdarı sülâsîlerden فَعْلَةٌ kalıbında yapılır.³²⁷

مَاتَ مِيتَةً سَيِّئَةً = عَاشَ عَيْشَةً حَسَنَةً gibi. veya فُلَانٌ حَسَنُ الْجِلْسَةِ gibi.

1.2.7.2. Sülâsîlerin Dışındaki Mezîd Babların Nevi Masdarı

Sülâsî dışındaki babların nevi masdarı, asıl masdarlarına bir sıfat eklemek sûretiyle yapılır.³²⁸ اِكْرَمْتُهُ اِكْرَامًا عَظِيمًا gibi.

³²³ eş-Şâfiye fi’t-Tasrif, 62; el-Ğalâyîni, I, 172.

³²⁴ el-Ğalâyîni, I, 172; W. Wright, 220.

³²⁵ İbn ‘Akîl, II, 107; el-Ğalâyîni, I, 172, ed-Dahdâh, 44.

³²⁶ Mu’cemu’l-Mustalahat, 237; el-Ğalâyîni, I, 172; ed-Dahdâh, 44.

³²⁷ Şerhu’l-Mekkûdî, I, 485; eş-Şâfiye fi’t-Tasrif, 62; Mu’cemu’l-Mustalahat, 237; Mecmu’atu’s-şâfiye, 46; İbn ‘Akîl, II, 107; el-Himlâvî, 74; el-Ğalâyîni, I, 173; W. Wright, 220.

³²⁸ el-Ğalâyîni, I, 173; Abbas Hasan, III, 229; ed-Dahdâh, 44.

Sülâsî dışındaki fiiller için *فَعْلَة* kalıbının kullanımı şâzdır.³²⁹

فَلَانَةُ حَسَنَةُ الْحِمْرَةِ - الْإِخْتِمَارِ gibi. Eğer masdar masdariyyetten çıkmamış veya kendisiyle merre veya nevi masdarı kastedilmemişse, tesniye, cemi ve müennes yapılmaz. Tek bir lafız üzere kalır.³³⁰ Sıfat olan masdarlar da böyledir.

رَجُلٌ عَدْلٌ - امْرَأَةٌ عَدْلٌ - رَجَالٌ عَدْلٌ - نِسَاءٌ عَدْلٌ gibi.

2. İSM-İ FÂİL

Kendisiyle sıfatlanan mevsûftan vaki olan veya o mevsûf ile kâim olan bir mânaya devamlı bir şekilde değil de zamanın değişimiyle değişir ve yenilenir bir şekilde delâlet etmesi için ma'lûm fiilden yapılan bir sıfattır.³³¹ *كَاتِبٌ* ve *مُجْتَهِدٌ* gibi. Yukarıda zamanın değişimiyle değişen ve yenilenen mânasına “hudûs” kelimesinin kullanılmasının sebebi bu tariften Sıfat-ı müşebbeheyi dışarıda bırakmak içindir. Çünkü Sıfat-ı Müşebbehe sübût ve devamlılık ifâde eder.³³²

2.1. İsm-i Fâil'in Yapılışı

2.1.1. Sülâsî Mücerred Fiillerden İsm-i Fâil Yapılışı

İsm-i fâil sülâsî mücerredlerden *فاعل* vezninde gelir.³³³ *كَاتِبٌ* gibi. Eğer fiilin aynu'l-filinde i'lâl yapıyorsa hemzeye dönüştürülür.³³⁴ *عَادَ - يَصِيدُ - صَائِدٌ = قَالَ - يَقُولُ - قَائِلٌ = بَاعَ - يَبِيعُ - بَائِعٌ* Eğer fiilin aynu'l-filinde i'lâl yapılmıyorsa olduğu gibi kalır.³³⁵ *عَوَرَ - يَغْوِرُ - عَاوِرٌ = آيسَ - آيسٌ* gibi.

³²⁹ el-Ğalâyînî, I, 173.

³³⁰ el-Ğalâyînî, I, 173.

³³¹ *Mu'cemu'l-Mustalahat*, 176; *Evdahu'l-Mesâlik*, III, 216; el-Himlâvî, 75; el-Ğalâyînî, I, 178; Abbas Hasan, III, 238; el-İsferainî, *el-Lübâb fî 'ilmi'l-İ'rab*, 176; *Mevsûlatu Mustalahât 'i-Câmi'u'l-lûm*, 113; ed-Dahdâh, 47.

³³² *Evdahu'l-Mesâlik*, III, 216, es-Suyûtî, *el-eşbah ve'n-Nezdîr fî'n-Nahv*, II, 252; el-Ğalâyînî, I, 178.

³³³ el-Muberred, II, 113; *Şerhu'l-Mekkûdî*, I, 487; el-Hulvânî, 248; Mehmed Zihni, *el-Muktedab mine'l Muntehab*, 57, ed-Dahdâh, 47.

³³⁴ el-Muberred, I, 115; el-Hulvânî, 248-249; el-Ğalâyînî, I, 178.

³³⁵ El-Ğalâyînî, I, 179.

Nakıs fiillerin ism-i fâili القاضى veya قاضٍ şeklinde gelir.³³⁶ Muzââf fiillerden ise مَدَّ-مَدًّا şeklinde gelir.³³⁷ Az da olsa ism-i fâil kalıbıyla ism-i mef'ûl ³³⁹فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ gibi Şu Ayeti kerimede olduğu mânası kastedilir.³³⁸

2.1.2. Sülâsîlerin Dışındakilerden İsm-i Fâil Yapılışı

Sülâsî mezîdlerden,rübâî mücerred ve mezîd fiillerden ism-i fâil yapmak için bunların ma'lûm muzâri fiilinin başındaki muzarât harfi dammeli bir “mîm” e dönüştürülür Sondan bir önceki harfinin harekesi de kesralanır.³⁴⁰

مُحْتَاجٌ - مُنْقَادٌ - مُقْشَعِرٌّ - مُخْرَجٌ - مُدْخِرٌ - مُدْخِرٌ - مُسْتَفْعِرٌ - مُتَكَلِّمٌ - مُجْتَمِعٌ - مُعْظَمٌ - مُكْرِمٌ
- مُعِينٌ = bunun aslı مُقْشَعِرٌّ idi.Birinci “râ” nın kesrası “ayn”a nakledildi, sonra “râ” lar idğam edildi.³⁴¹ مُنْقَادٌ ve مُحْتَاجٌ ‘ın aslı مُنْقَوْدٌ ve مُحْتِيجٌ idi.”vâv” ve “yâ” “elif”e kalb edildi.Çünkü bu harfler harekeli ve kendilerinden öncekiler fethalıdır. مُعِينٌ ‘un aslı مُعُونٌ dur. “vâv” ‘ın harekesi “ayn”a verildi kendisi de “yâ” ya dönüştürüldü.Çünkü kesradan sonra sakin olarak gelmiştir. مُسْتَفْعِدٌ un aslı مُسْتَفْعِدٌ idi. “yâ” nın harekesi kendinden önceki sakin harfe nakledildi.³⁴² انفعّل-افتعل ve افعّل bablarından aynu’l-fiili illetli olup muzârisinde i’lâl yapılan fiillerin ism-i fâilleri de muzâri de yapılan i’lâle tabidir.³⁴³ اعان-يعين-معين = انقاد-ينقاد-منقاد = احتال-يحتال-محتال gibi.

³³⁶ el-Mubberred,I,137; Mehmed Zihni, *el-Muktedab*,58:el-Hulvânî,249.

³³⁷ Mehmed Zihni, *el-Muktedab*,58.

³³⁸ el-Himlâvî,76.;el-Ğalâyînî,I,179;en-Nesefî, Abdullah bin Ahmed,*Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*,IV.552.

³³⁹ el-Kâri'a (101),7.

³⁴⁰ el-Mubberred ,I,74 -77;Şerhu'l-Mekkûdî,I,491;el-Himlâvî,75;Mu'cemu'l-Mustalahat,176;el-Hulvânî,250;el-Ğalâyînî,I,179-180.

³⁴¹ el-Ğalâyînî,I,180.

³⁴² el-Mubberred,I,108; el-Hulvânî,251;el-Ğalâyînî,I,180.

³⁴³ el-Ğalâyînî,I,180.

Eğer bu fiillerin muzârilerinde i'lâl yapılmıyorsa ism-i fâillerinde de i'lâl yapılmaz. Çünkü ism-i fâil muzâriye tabidir.³⁴⁴

أَغِيلُ-يُغِيلُ=أَحْوَجُ-يُحْوَجُ=أَحْوَرُ-يَحْوَرُ=مُحْوَرٌ
 إِزْدَوَجَ-يَزْدَوِجُ=مُزْدَوِجٌ=أَحْوَلُ-يُحْوَلُ=مُحْوَلٌ=أَحْوَشُوا-يَحْوَشُونَ=مُحْوَشٌ
 اِعْتَوْنُوا-يَعْتَوْنُونَ=مُعْتَوْنٌ=اسْتَحْوَذَ-يَسْتَحْوِذُ=مُسْتَحْوِذٌ=اسْتَفِيلَ-يَسْتَفِيلُ=مُسْتَفِيلٌ

Anlatılanlardan da anlaşıldığı gibi ism-i fâil harflerdeki sahihlik ve i'lâl yönüyle muzârisine tabidir.³⁴⁵ İsm-i fâil yapılacak fiilin eğer lâmu'l-fiili illetli ise ve yapılan ism-i fâil de (ال) “elif-lâm” ve izâfetten soyutlanmış ise bu ism-i fâilin lâmu'l-fiili ref ve cerr durumunda hazfedilir, kelimenin sonu tenvinlenir.³⁴⁶

gibi. هذا رجل دافع إلى الحق منضراً إلى اهله

2.1.3. Şâz Olarak Gelenler

Sondan bir önceki harfin meftûh olarak geldiği ism-i fâil kalıbı şâzdır.³⁴⁷

gibi. مُخَصَّنٌ-مُفْلَجٌ-مُسَهَّبٌ (افعل) babından فاعل kalıbında gelen ism-i fâiller de şâzdır.³⁴⁸ أَفْعَ-يَفْعُ=أَمْلَحَ-مَالِحٌ=أَشْعَبَ-عَاشِبٌ

Yine (فعل) kalıbında gelip مُفَاعِلٌ-مُفَعِّلٌ-مُفَعَّلٌ mânasında olan ism-i fâiller de

vardır.³⁴⁹ شَفِيقٌ-مُشَفِّقٌ=خَصِيمٌ-مُخَاصِمٌ=فَقِيرٌ-مُفَقِّرٌ

2.2. İsm-i Fâilin Çekimi

كَاتِبٌ كَاتِبَانِ-كَاتِبُونَ-كُتِّبَ-كُتِبَ-كَتَبَ-كَاتَبَ-كَاتَبَانِ-كَاتَبَاتُ-كَوَاتِبُ

Bu çekimde de görüldüğü gibi ism-i fâilin on siğası vardır. Sağdan sola altısı erkekler dördü de kadınlar içindir. Erkeklerin dört kadınların da iki cemisi vardır.

³⁴⁴ el-Ğalâyîni, I, 181.

³⁴⁵ el-Ğalâyîni, I, 181.

³⁴⁶ el-Hulvânî, 249; el-Ğalâyîni, I, 181-182; ed-Dahdâh, 47.

³⁴⁷ el-Himlâvî, 75; el-Hulvânî, 252; el-Ğalâyîni, I, 180; ed-Dahdâh, 47.

³⁴⁸ es-Sabbân II, 312; el-Himlâvî, 75; el-Hulvânî, 250; el-Ğalâyîni, I, 180; ed-Dahdâh, 47.

³⁴⁹ el-Hulvânî, 252.

Her iki cinsin birinci cemileri sâlim sonrakiler mükesser cemilerdir.³⁵⁰ Dört ve daha fazla harfli fiillerin ism-i fâillerinde sâlim cemilerden sonraki cemiler kullanılmaz.³⁵¹ مسلم-مسلمان-مسلمون-مسلمة-مسلمات-مسلمات

2.3. İsm-i Fâilin İfâde Ettiği Anlamın Türkçe Karşılıkları

İsm-i fâil fiilin muzârisinin hem lafzı hem de mânası üzerine gelir.³⁵²

دَائِبٌ، خالد دَائِبٌ فِي عَمَلِهِ = يَدَّئِبُ فِيهِ kelimesi hem hareke hem de sükûnları itibariyle

يَدَّئِبُ fiiline eşittir.³⁵³ İsm-i fâil, Türkçe'deki şimdiki zaman anlamında kullanılır:

“Bu adam işine devam etmektedir”: هذا الرجل مستمر في عمله . gibi .

İsm-i fâil (ال) “elif-lâm” lı kullanılırsa bu kiplerin sonuna -en,-an ekleri karşılığı

bir mâna verir;Bakan: الناظر içen: الشارب . Bazıları da -ci ekiyle karşılanır.Bir

yolcu: مسافر,Bir satıcı: بائع .Bazılarına da -li eki karşılık olarak kullanılır. Meyveli

bir ağaç: شجرة مثمرةBazılarına ise -gin eki karşılık olarak gelir.³⁵⁴ Çapkın bir

adam: رجل مُشاكِسٌ

2.4. İsm-i Fâil'in Kendi Mânası Dışında Kullanımı

Mutasarrıf (normal tam çekimi mümkün olan), müteaddî veya lâzım fiillerden yapılan, mânası süreklilik ifâde etmeyen ism-i fâil kalıbı, ليس ve عسى-نعم

gibi câmid fiillerden türetilmez.³⁵⁵ Sülâsîler dışındaki fiillerden yapılan ism-i

fâillerden bazıları mânaca sübût ifâde ettiğinden sıfat-ı müşebbehe olurlar.³⁵⁶

³⁵⁰ Hasan Akdağ,47.

³⁵¹ Hasan Akdağ,47.

³⁵² el-Ğalâyînî ,I, 182.

³⁵³ el-Ğalâyînî ,I,182.

³⁵⁴ Hasan Akdağ,46.

³⁵⁵ Yusuf Uralgiray,II,816.

³⁵⁶ Yusuf Uralgiray,II,817.

النجم مستدير الشكل ومستضيئ الوجه . “Yıldız, yuvarlak şekilli ve parlak yüzlüdür”

cümlesinde olduğu gibi.İsm-i fâillerin sonuna müenneslik alâmeti olarak(ة) eklenir.Fakat bazı kelimeler vardır ki “tâ” almazlar ve yalnız müennes olarak kullanırlar.³⁵⁷ ولدت الحامل وصارت مرضعا “Hâmile doğurdu ve emzirici oldu” gibi.

3.MÜBÂLAĞALI İSM-İ FÂİL

Mübâlağalı ism-i fâil; ism-i fâil’in delâlet ettiği mânaya ziyâdesiyle delâlet eden lafızlardır.³⁵⁸ İsm-i fâil (فاعل) şeklinin abartma veya devamlılık ifâde eden şeklidir.Yani (فاعل) ism-i fâil şeklinin abartıldığı veya devamlı yapıldığı, mübâlağalı ism-i fâille ifâde edilir.Mübâlağalı ism-i fâil devamlılık ifâde etmesi yönüyle daha çok sıfat-ı müşebbeheye benzetmektedir.³⁵⁹

3.1. Mübâlağalı ism-i fâil kalıpları

Gelip geçici anlam ifâde eden ism-i fâillerin, anlamlarına abartma kazandırmak veya bu anlamlara süreklilik katmak için aşağıdaki şekillerden birine dönüştürülmesi gerekmektedir. Bu vezinler فَعَّالٌ-فَعُولٌ-مِفْعَالٌ-مِفْعَلٌ-فَعِيلٌ-فُعِّلٌ-فُعْلَةٌ

çok kullanılan vezinlerdir.³⁶⁰ Bunlardan başka bir de az kullanılan vezinler vardır

ki şunlardır: فَعْلٌ-فَاعُولٌ-فَيْعُولٌ-فَعَّالٌ

3.1.1. Çok Kullanılan Mübâlağalı İsm-i Fâil Kalıpları

3.1.1.1 فَعَّالٌ Kalıbı

فَعَّالٌ kalıbı en çok kullanılan mübâlağa sığasıdır.³⁶¹

وَلَا تُطِيعُ كُلَّ خَلَافٍ مَهِينٍ هَمَّازٍ مَشَاءٍ بَنَمِيمٍ مَنَاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَنِيمٍ³⁶²

³⁵⁷ Yusuf Uralgiray,II,817.

³⁵⁸ el-Muberred,II,119;Mu'cemu'l-*Mustalat*,25; el-Himlâvî,75; el-Hulvânî,253; el-Ğalâyînî,I,293; ed-Dahdâh,55.

³⁵⁹ el-Ğalâyînî,I,293; Hasan Akdağ,47.

³⁶⁰ el-Hulvânî,253.

³⁶¹ el-Muberred,II,113.

³⁶² el-Kalem (68), 10-12.

“Ey Muhammed! Diliyle iğneleyen, kovuculuk eden, iyiliği dâima önleyen, aşırı giden, suç işleyen, çok yemin eden alçak zorbaya aldırış etmeyesin.”

Bazen فعال kalıbına mübâlağa mânasını artırmak için “tâ” eklenir.³⁶³

gibi. علامة-فهامة-مناحة

فعال kalıbı sülâsî mücerredler den mübâlağa sığası elde etmek için kullanıldığı gibi, bir harf ziyâdesiyle yapılan sülâsî mezîd fiillerden de mübâlağa yapılırken kullanılır.³⁶⁴

gibi. أَقْصَرَ-قَصَّار = أَرْشَدَ-رَشَّاد = أَدْرَكَ-دَرَّك = عَلِمَ-عَلَّام = رَزَقَ-رَزَّاق = مَنَعَ-مَنَّاع

Bu kalıpta yapılan mübâlağalı ism-i fâiller bir işin tekrar tekrar yapıldığını ifâde eder.³⁶⁵ القتال – Defalarca peş peşe öldüren demektir. الوهاب – Bolca ve tekrar tekrar hibede bulunan demektir. Birisini bir kez döven ضَرَّاب diye isimlendirilmez. Bunun sebebi, فعال kalıbının esâsen sanat ve meslek ifâde etmesindendir.³⁶⁶ نَحَّار-حَدَّاد-عَطَّار gibi. Yani bir işi defalarca tekrar etmek sûretiyle kişi, yaptığı o işi meslek edinmiştir demektir.

3.1.1.2. فَعُول Kalıbı

Bu vezin de çok kullanılan vezinlerdendir. Müzekker ve Müennes için aynı şekilde kullanılır.³⁶⁷

³⁶⁸ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا

“Ey iman edenler! Yürekten tevbe ederek Allah’a dönün.”

³⁶³ el-Hulvânî, 254; Mehmed Zihni, *el-Muktedab*, 79; ed-Dahdâh, 55.

³⁶⁴ el-Hulvânî, 254; ed-Dahdâh, 55.

³⁶⁵ el-Hulvânî, 254.

³⁶⁶ el-Hulvânî, 254; Hasan Akdağ, 72.

³⁶⁷ el-Muberred, II, 114.

³⁶⁸ et-Tahrîm, (66), 8.

Bu vezinde gelen bazı kelimeler tekrar ifâde eder.³⁶⁹ ضحوك-ضروب-كفور gibi.

Bazıları da, mevsûftan bu filin devamlı ve sürekli sâdır olduğunu ifâde eder.³⁷⁰

ظلم-حبور-عطوف gibi.

3.1.1.3.-4-5- مفعّل-مفعّل-مفعّل Kalıpları

Bu üç vezin yapı itibariyle bir birine benzemektedir. Daha ziyâde mübâlağa sığası مفعال ve مفعّل vezinlerinde gelir.³⁷¹

مقدام-منحار-معطاء = مسعر-مصقع-مقول

vezni مفعال gibi. معطر-مسكين-منطيق, gelenler de şöyledir, مفعّل vezninde

“âlet” mânasını da mevsûfunu yükler. Şöyle ki, مسعر-حرب veya مسعار-حرب

denildiğinde: “Harbi tutuşturan alevlendiren bir âlet” manası ifâde edilir.³⁷² مفعال

vezninde müzekker ve müennes, lafız itibariyle eşittir. امرأة-حماد = Çok hamdeden

kadın.

3.1.1.6. فَعِلّ Kalıbı

Bu kalıp mübâlağa mânası ifâde etmek için fazla kullanılmaz.³⁷³

gibi. Bu kalıp genelde aynı vezinde gelen Sıfat-ı Müşebbehe ile عليم-قدير-سميع

karıştırılır. حليم-وكرم gibi. Ancak bunlar iki yönden bir birinden ayrılırlar.³⁷⁴

³⁶⁹ el-Hulvânî, 256.

³⁷⁰ el-Hulvânî, 256.

³⁷¹ el-Muberred, II, 114.

³⁷² el-Hulvânî, 257.

³⁷³ el-Muberred, II, 114.

³⁷⁴ el-Hulvânî, 257.

3.1.1.6.1. فَعِلْ Kalıbında gelen mübâlağa sığası ve sıfat-ı

üşebbehenin farkı

1- Mübâlağa sığası sülâsî mücerred ve müteaddî fiillerden yapılır. Sıfat-ı Müşebbehe ise sülâsî mücerred ve lâzım fiillerden yapılır. Bu da ya, فَعَلَ , فَعِلَ veya فَعَلْ babının muzâaf fiillerinden olur.³⁷⁵

2- Mübâlağa sığası فاعل sığasıyla bağlantılıdır. قادر-قدير ile سامع-سميع ile bağlantılı olduğu gibi aynı şekilde kendisinin kökünün delâlet ettiği eylemin mef'ûluyle de bağlantılıdır. Mesela عَلِمَ kelimesi “bilinen” bir şeyle ilgilidir. Sonradan ortaya çıkan bir eylem gibi olur. Sıfat-ı Müşebbehe ise sahibinde neredeyse tabiat haline gelmiş zâtî sıfatları ifâde eder.³⁷⁶ بِخِل ve حَلِيم gibi. Veya aynı şekilde sahibindeki bir yaratılış özelliğini ifâde eder. طَوِيل قَصِير gibi.

3.1.1.7. فَعِيلْ Kalıbı

فَعَالْ Kalıbı, kullanımı eskiye dayanan köklü bir vezindir. Şekilce فَعَالْ kalıbına yakın olup, mâna itibariyle tekrardan daha ziyâde tutku haline dönüşmüş olan ve kişinin devamlı bir şekilde yaptığı eylemleri ifâde eder.³⁷⁷

صَدِيقٌ : Doğruluğu tutku edinmiş, buna her zaman devam eden, شَرِيبٌ : Çok içmek sûretiyle sarhoşluk verici içecekleri kullanmayı tutku haline getirmiş, bağımlı.

فَخِرٌ: Çok övünen ve bu işi âdet edinmiş kişi için kullanılır. İbn-i Kuteybe bu kalıbın bir fiili bir kez yapan için kullanılmayacağını, kullanılabilmesi için fiilin birden çok kez yapılmak sûretiyle kişinin âdeti haline gelmesi gerektiğini söylemiştir.³⁷⁸

Eski alimler bu mübâlağa vezinlerinin semâî olduğunu ve her fiilin bu kalıplara uygulanamayacağını söylemişlerdir. Sadece bize ulaşan ve kullanılan

³⁷⁵ el-Hulvânî, 257.

³⁷⁶ el-Hulvânî, 257.

³⁷⁷ el-Hulvânî, 258; Mehmed Zihni, *el-Muktedab*, 80.

³⁷⁸ el-Hulvânî, 259.

kalıplarla yetine biliriz. Ayrıca Mısırdaki yapılan Arap dili kongresinde bu kalıpların kıyâsî olduğuna da cevâz verilmiştir.³⁷⁹

3.1.1.8. فُعَلَةٌ Kalıbı

Bu kalıp ta çok kullanılan vezinlerdendir. Daha ziyâde, kişideki sevilme, yerilmiş sıfatların çokça bulunduğunu ifâdede kullanılır.³⁸⁰ هُمَزَةٌ – Çok gıybet eden, لَمَزَةٌ – Alay eden, insanlara çokça gülen, لَعْنَةٌ – İnsanlara çokça lanet eden gibi. Bu veznin sonundaki “tâ” müenneslik “tâ”sı değil mübâlağa “tâ”sıdır.³⁸¹

3.1.2. Az Kullanılan Mübâlağalı İsm-i Fâil Kalıpları

1. فَعِلٌ Kalıbı,³⁸² حَذِرٌ – طَعِمٌ – لَبِسٌ gibi. Bunlardan çoğu aynı vezinde gelen Sıfat-ı müşebbehelerle karıştırılır. فَرِحَ ve فَطِنَ gibi. Bu iki grup arasındaki fark, daha önce فَعِلٌ veznini anlatırken değinilen Sıfat-ı Müşebbehe ve mübâlağa vezni arasındaki farklar gibidir.

2. فَاعُولٌ Kalıbı, حاصود-جاسوس-فاروق gibi.

3. فَيَعُولٌ Kalıbı, حيسوب – Hesap işinde usta, mahir.

4. فَعَالٌ Kalıbı, فساق – Fıskı çok olan.

3.1.3. “ê” “tâ” Harfî Eklemek Sûretiyle Yapılan Mübâlağa Sığaları

Mübâlağa mânası ifâde etmesi için bazı sıfatların sonuna te’nîs için olmayan bir “tâ” getirmek sûretiyle yapılır.³⁸³ Mesela, mübâlağa mânası taşımayan رجل عارِفَةٌ şeklinde “Marifeti çok adam”

³⁷⁹ el-Hulvânî, 259; el-Ğalâyînî, I, 293.

³⁸⁰ el-Hulvânî, 259; Mehmed Zihni, *el-Muktedab*, 80.

³⁸¹ el-Hulvânî, 259; Mehmed Zihni, *el-Muktedab*, 80.

³⁸² el-Hulvânî, 259.

³⁸³ el-Hulvânî, 260; ed-Dahdâh, 55.

mânasında mübâlağa sığası yapılır. رجل دَاهِيَة - Dehâda zirveye ulaşan adam gibi. Eğer bu “tâ” mübâlağa vezinlerden birisinin sonuna eklenirse bu vezin mübâlağada ziyâdelik kazanır.³⁸⁴

عَلَام-عَلَامَة-نَسَاب-نَسَابَة-فُرُوق-فُرُوقَة-مِعْزَاب-مِعْزَابَة

3.2. Mübâlağa Kiplerinin Türkçe Karşılıkları

1-gin eki : المسكين - Düşkün, 2-gen eki: الضحكة - Bilgin, 3-giç eki: الغوّاس - Dalgıç, 4.- baz eki: السبّاب - Güleğen , المقْدَام - Atılğan, 5- kâr eki: الثوّاب - Tevbekâr, 6- ci eki : الحقّود - Kinci, 7- li eki: الصّبور - Sabırlı, 8- ak eki: الفرّار - Kaçak, 9- geç eki: المكسّال - Avcı, 10- dar eki: الحَبِير - Haberdar. Bazıları da eksizdir. الحَيَّاط - Berber , الخياط - Üşengeç, 10- dar eki: الأَكُول - Terzi.³⁸⁵

4. İSM-İ MEF'ÛL

İsm-i mef'ûl: Meçhûl fiilden alınan ve kendisiyle sıfatlanacak olan mevsûfun üzerinde meydana gelen eyleme sübût ve devam ifâde ederek ^{*} değil de hudûs ve teceddüt (oluş ve yenilenme) ifâde ederek delâlet etmesi için yapılan sıfattır.³⁸⁶ مَكْتُوب-مَمْرُورٌ بِهِ-مُكْرَمٌ-مُنْطَلَقٌ بِهِ gibi.

³⁸⁴ el-Hulvânî, 260; ed-Dahdâh, 55.

³⁸⁵ Konuyla ilgili Bkz. Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe sözlük*, Hasan Akdağ. 74.

^{*} Eğer ism-i mef'ûl sübût ve devam ifâde ederse daha önce de belirttiğimiz gibi bu kelime sıfat-ı müşebbehe olur. ومهذب الطبع - محمود الخلق - مملوح السيرة gibi.

³⁸⁶ el-Mubberred, II, 219; el-Galâyînî, I, 182; el-Himlâvî, 76; ez-Zemahşeri, *el-Mufasssal fi 'ilmi 'l-'Arabiyye* 229; *el-Lübâb fi 'ilmi 'l-'i-rab*, 177; *Hulâsatu 'ş-şurûh*, 386; *Mevsûatu Mustalahât 'i-Câmi 'u 'l-'Ulûm*. 113.

4.1. İsm-i Mef'ûl'un Yapılışı

4.1.1. Sülâsî Mücerred Fiillerden İsm-i Mef'ûl Yapılışı

Sülâsî mücerred babalardan ism-i mef'ûl مَفْعُول kalıbında yapılır.³⁸⁷

Mutasarrıf fiillerin lâzım ve müteaddî olanlarından yapılan ism-i mef'ûl kalıbının, eğer türetildiği fiil, lâzım ise kendisinden sonra harf-i cer ve mecrûru zikredilir.³⁸⁸

منصور- مخزول- موعود- مبيع- مقول- مدعو- مرمي- مدثو منه- معقو عنه- معطوف عليه gibi.

4.1.1.1. Aynu'l-Fiili İletli Fiillerin İsm-i Mef'ûllerinin Yapılışı

Ecvef fiillerden yapılacak ism-i mef'ûl kalıbının “vâv”ı hazfedilir. Sonra fiilin aynu'l- fiili eğer “vâv” ise bu “vâv” ın harekesi kendinden önceki harfe nakledilir, aynu'l-fiil eğer “yâ” ise harekesi hazfedilir ve kendinden önceki harfin harekesi “yâ” ya uygun düşün diye kesre kılınır.³⁸⁹ باع- يبيع- مبيع = قال- يقول-

gibi. İsm-i mef'ûl kalıbının

(مفعول)'un “vâv” ının isbâtı, aynu'l-fiili “vâv” olan fiillerden yapılacak ism-i mef'ûllerde nâdiren vaki olur. نَوْبٌ مَصْنُوءٌ- مِسْلٌ مَدْنُوءٌ- فَرَسٌ مَقْرُوءٌ³⁹⁰ gibi. Bunlar semâi olup, bunlara kıyâs yapılmaz. Araplardan Beni Temim Kabilesi aynu'l-fiili “yâ” olan fiillerin ism-i mef'ûllerinde “vâv” ı isbât ediyorlarmış.³⁹¹

gibi. مبيوع- مديون- مخيوط

4.1.1.2. Lâmu'l- Fiili İletli Olan Fiillerden İsm-i Mef'ûl Yapılışı

Mâzi siğasının son harfi “yâ” veya aslı “yâ” olan “elif” olursa (مفعول) 'un-

³⁸⁷ Şerhu'l-Mekkûdî, I, 492; Mu'cemu'l-Mustalahat, 178; Evdahu'l-Mesâlik, III, 245; el-Hulvânî, 262.

³⁸⁸ el-Muberred, I, 75, 76; el-Himlâvî, 76; el-Ğalâyînî, I, 182; el-Hulvânî, 262.

³⁸⁹ el-Muberred, I, 100; el-Ğalâyînî, I, 182; el-Hulvânî, 262; Mehmed Zihni, el-Muntahab, 69; ed-Dahdâh, 49.

³⁹⁰ el-Ğalâyînî, I, 183.

³⁹¹ el-Ğalâyînî, I, 183.

“vâv” ı “yâ” ya dönüştürülür ve kendinden önceki harf kesralanır. Ayrıca bu “yâ” kendinden sonra ki “yâ” ya idğam edilir.³⁹²

طَوَىٰ مَطْوًى = رَمَى - مَرْمًى قَوًى - مَقْوًى عَلَيْهِ = رَضِيَ - مَرْضًى عَنْهُ = نَهَضِيَ - مَنَهًى عَنْهُ gibi.

Şu Ayette de görüldüğü gibi :³⁹³ يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً .

“Ey huzûr içinde olan can! O senden, sen de O’ndan hoşnûd olarak Rabbine dön.” Yukarıda geçen ism-i mef’ûllerin aslı şöyledir: مَقْوًى ‘un aslı مَقْوًى dur, مَرْضًى ‘un aslı مَرْضًى dur, مَرْمًى ‘un aslı مَرْمًى dur. Bunlarda “vâv” ile aslı مَطْوًى ‘un aslı مَطْوًى dur, مَرْمًى ‘un aslı مَرْمًى dur. Bunlarda “vâv” ile “yâ” bir araya gelmiş, birinci harf “vâv” sakın olduğundan “yâ” ya kalb edilmiş, önceki harfin harekesi kesre kılınmış ve ikinci “yâ” ya idğam edilmiştir.³⁹⁴ Mâzi siğasının son harfi, aslı “vâv” olan elif ise, bunların مفعول vezninde bulunan “vâv” fiilin sonundaki “vâv” ‘a idğam edilir.³⁹⁵ رَجَا - يَرْجُو - مَرْجُو = دَعَا - يَدْعُو - مَدْعُو gibi. Bunların aslı: مَرْجُو - مَرْجُو = مَدْعُو - مَدْعُو dur.

4.1.2. Sülâsîlerin Dışındakilerden İsm-i Mef’ûl Yapılışı

Sülâsîlerin dışındakilerden ise fiilin muzâri meçhûl sîğasının lafzı üzerinden yapılır. Muzâri meçhûl fiilin başındaki muzarât harfi dammeli bir “mîm”e dönüştürülür.³⁹⁶ مَخْرَج - مَعْظَم - مُحْتَرَم - مُسْتَغْفَر - مَدْحَرَج - مُنْطَلَق - مُسْتَعَان gibi.

Bazı fiillerin ism-i fâilleri ve ism-i mef’ûlleri aynı vezinde gelir.³⁹⁷ Bunların mânası karine ile tesbit edilir. مُحْتَل - مُعْتَد - مُخْتَار - مُخْتَار gibi. Bunların ism-i fâil

³⁹² el-Muberred, I, 148, 180; Şerhu’l-Mekkûdî, I, 492; el-Ğalâyînî, I, 183; el-Hulvânî, 263; Mehmed Zihni, el-Muntehab, 69; ed-Dahdâh, 49.

³⁹³ el-Fecr (89), 27-28.

³⁹⁴ el-Muberred I, 175; el-Ğalâyînî, I, 183-184; Mehmed Zihni, el-Muntehab, 69; ed-Dahdâh, 49.

³⁹⁵ el-Muberred, I, 187; El-Ğalâyînî, I, 184; el-Hulvânî, 263; ed-Dahdâh, 49.

³⁹⁶ el-Muberred, I, 74; Şerhu’l-Mekkûdî, I, 491; el-Ğalâyînî, 182; Abbas Hasan, III, 272; el-Hulvânî, 266; ed-Dahdâh, 49.

³⁹⁷ el-Muberred, I, 108; el-Himlâvî, 76; el-Hulvânî, 267; el-Ğalâyînî, I, 182; Mehmed Zihni, el-Muntehab, 74.

olduğu düşünülürse asılları şöyledir: محتاج - مختير - معتد - محتال. İsm-i mef'ûl iseler şöyledirler: محتاج - مختير - معتد - محتال.

4.2. مفعول Kalıbı Dışında Gelen İsm-i Mef'ûller

4.2.1. فَعِيلٌ Kalıbında Gelen İsm-i Mef'ûller

Bu kalıp hem ism-i mef'ûl mânasını ³⁹⁸ hem de mübâlağa mânasını ifâde eder. ³⁹⁹ ذبيح - مذبح = دفين - مدفون = قتل - مقتول gibi.

Şunlar ise mübâlağa ifâde eder. حريح - مجروح = رجيم - مرجوم = لعين - ملعون gibi.

Bu kalıpta gelen lafızların müzekkeri ve müennesi eşittir.⁴⁰⁰

cümlesinde olduğu gibi. رجل كحيل العين وامرأة كحيلها

فعل vezninde gelip مفعول mânasına gelen kelimeler semâîdir, dolayısıyla bu kalıpta gelenler ezberlenir kıyâs edilmezler.Bir görüşe göre de فعل kalıbında gelip فاعل mânasına gelemeyen fiiller için kıyâsîdir.⁴⁰¹ denilmiştir. قتل - قتيل =
سلب- سليب gibi.فعل kalıbında geldiğinde فاعل mânasına gelen fiiller için kıyâsî değildir.⁴⁰² شاهد - عالم - راحم ,رحيم = علم- عليم = شهد-شہيد olduğuundan مفعول gibi düşünülmezler.

4.2.2. فَعُولُ Kalıbında Gelen İsm-i Mef'ûller

Az kullanılan bir vezin olup bu vezin de ism-i mef'ûl için mübâlağa mânası taşır.⁴⁰³ ركب-لبوس-جزور-حلوب gibi.

³⁹⁸ Ibn 'Akīl, II, 111; es-Sabbān, II, 317; *Şerhu'l-Mekkûdî*, I, 492; *Evdahu'l-Mesâlik*, III, 246; el-Ğalâyînî, I, 184; Abbas Hasan, III, 273; el-Hulvânî, 263.

399 el-Hulvânî, 263.

⁴⁰⁰ İbn' Akil, II, 111; el-Ğalâyînî, I, 184.

⁴⁰¹ el-Ğalâyînî, I, 184.

⁴⁰² el-Ğalâyîni, I, 184.

⁴⁰³ el-Hulvânî, 264.

4.2.3. فَعَّلَ Kalıbında Gelen İsm-i Mef'ûller

Bu kalıp da mübâlağa ifâde eder.⁴⁰⁴ رجل صُرْعَة - اى يَصْرَعُ كثيرا =

Ayette ise şöyle geçmekte. رجل هَزَأَ - اى يُهْزَأُ به بكثرة

⁴⁰⁵ . ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا

Buradaki kelime sadece مفعول mânası ifâde eder.

4.2.4. فَعَّلَ Kalıbında Gelen İsm-i Mef'ûller

Bu kalıp mübâlağa mânası taşımaz.⁴⁰⁶ ذُبْحٌ - مَذْبُوحٌ = طَحْنٌ - مَطْحُونٌ

4.2.5. فَعَّلَ Kalıbında Gelen İsm-i Mef'ûller

Bu kalıp sadece مفعول mânası ifâde eder.⁴⁰⁷

gibi. عَدَدٌ - مَعْدُودٌ = وَلَدٌ - مَوْلُودٌ = حَلَبٌ - مَحْلُوبٌ

4.2.6. فَاعَلَ Kalıbında Gelen İsm-i Mef'ûller

Bu kalıp ancak siyakından anlaşılacağı şekliyle مفعول mânası taşır.⁴⁰⁸ Şu

Ayette olduğu gibi. ... فَهُوَ فِي عَيْشَةٍ رَاضِيَةٍ - اى = مَرْضِيَّةٍ ⁴⁰⁹ "...tartıları ağır gelen

kimse hoş bir hayat içinde olacaktır." Bir başka Ayette ise: خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ دَافِقٍ - اى =

"O, erkek ve kadının beli ile göğüsleri arasından atılagelen bir sudan ⁴¹⁰ ... مدفوق

yaratılmıştır."Yukarıdaki kalıpların dışında da مفعول mânası ifâde eden, fakat az

⁴⁰⁴ el-Hulvânî,265; Yusuf Uralgiray,II,818.

⁴⁰⁵ el-Mu'minun (23),14; el-Hacc (22),5.

⁴⁰⁶ el-Hulvânî,265; el-Ğalâyînî,I,184.

⁴⁰⁷ el-Hulvânî,265,el-Ğalâyînî,I,184.

⁴⁰⁸ el-Hulvânî,265.

⁴⁰⁹ el-Karia'(101),7.

⁴¹⁰ et-Tarik (86),6.

kullanılan kalıplar vardır.⁴¹¹ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا - ای=مُنْكَرًا ⁴¹² .. doğrusu pek kötü

bir şey yaptın.” مُدْهَمَّةٌ - ای = وَكَأَسَا دِهَاقًا - ای ⁴¹³ ... dolu kadehler vardır.”

gibi. مَحْلُولٌ - مَحْلُولٌ مَبْنِيٌّ إِصْلَاحٌ مُصْلَحٌ

4.2.7. Masdarın İsm-i Mef'ûl Mânasına Kullanımı

Bazen fiilin masdarı ism-i mef'ûl mânasında kullanılır.⁴¹⁴

ولا يحيطون بشيء من علمه - ای = من . Şu Ayetlerde olduğu gibi. هَذَا خَلْقُ اللَّهِ - ای = مَخْلُوقُهُ

“(Mahlukatı)O’nun ilminden (bilgisi dahilinde olan şeylerden) yalnız ⁴¹⁵ معلومه

kendisinin dilediğinden başka hiçbir şeyi kavrayamazlar”,

“Ey iman edenler! Siz (hacc ve ⁴¹⁶ يا ايها الذين امنوا لا تقتلوا الصيد وانتم حرم = لا تقتلوا المصيد umre için) ihramlı bulunurken av(hayvanlarını) öldürmeyin.”

“Derken Rabbi o dağa tecelli edince onu ⁴¹⁷ فلما تجلى ربه للجبل جعله دكًا - ای = مَذْكُورًا param parça ediverdi.”

5.SIFAT-I MÜŞEBBEHE

Sıfat-ı Müşebbehe,lâzım fiilden ^{*} alınarak kendisiyle sıfatlanmış zât ile kâim olan mânaya devamlı bir şekilde delâlet etmesi için yapılan sıfattır.⁴¹⁸

⁴¹¹ el-Hulvânî,265.

⁴¹² el-Kehf (18),74.

⁴¹³ en-Nebe' (78),34.

⁴¹⁴ el-Hulvânî, 266,el-Ğalâyînî,I,185.

⁴¹⁵ el-Bakara (2),255.

⁴¹⁶ el-Maide (5) ,95.

⁴¹⁷ el-Araf (7),143.

^{*} Müteddî fiilden sıfat-ı müşebbehe semâi olarak gelir. عليم - رحيم gibi.

⁴¹⁸ es-Sabbân III,2; Şerhu'l-Mekkûdî,I,494; el-Himlâvî,77;el-Ğalâyînî,I,185;Hulâsatu's-şurûh,387;el-Lûbâb fi 'ilmi 'l-i 'rab,177; Hilmi Ahmed Hafuz eş-şibrahiti,el-Hulâsatu's-seniyye fi 'l-Kava'idî'n-Nahviyye,131;ed-Dahdâh,51.

حَسَنٌ حَمِيلٌ الْهَيْدَامِ “Hasan güzel endamlıdır.” Örneğinde حَمِيلٌ sıfat-ı müşebbehedir ve şu hususların hepsine birden delâletle o mefhumları içine alan türetilmiş bir isimdir.

1- حَمَال- e “güzelliğe ” delâlet eden mücerred bir mâna,

2- O mânayı kendisinde bulunduran bir şahıs, yani güzellikle mevsûf şey,

3- Mâzi, muzâri ve gelecek bütün zamanlarda mücerred mânanın mevsûfta sürekli ve kesintisiz bulunması ki, yukarıdaki örnekte “güzellik” , “Hasan” da sürekli olarak bulunan bir sıfattır.⁴¹⁹ Yukarıda anlatılanlardan anlaşılacağı üzere sıfat-ı müşebbeheler, sahiplerinde devamlı ve yenilenmeyen mânalara delâlet ederler. كَرِيمٌ - صَعْبٌ - أَسْوَدٌ - أَكْحَلٌ gibi. Sıfat-ı Müşebbehe sâbit sıfata delâlet ettiğinden kendisi için zaman söz konusu değildir.⁴²⁰ Zaman sadece arızı sıfatlar için geçerlidir.

5.1. Sıfat-ı Müşebbehenin İsm-i Fâile Benzediği Yönler

Sıfat-ı müşebbehenin bu isimle isimlendirilmesinin sebebi, ism-i fâile çeşitli yönlerden benzer olmasındandır. Benzer oldukları yönler şöylece sıralanabilir.⁴²¹

1. Sıfat-ı müşebbehe de ism-i fâil gibi tesniye, cemi, müzekker ve müennes olur.⁴²²

2. Marife olarak geldiğinde kendisinden sonrakini mef'ûlu bih gibi nasb etmesi yönüyle de bir mef'ûl alan müteaddî ism-i fâil gibidir.⁴²³

3. Yine hades'e delâlet etmesi ve kendisiyle kâim olan zâta delâleti yönüyle de ism-i fâile benzer.⁴²⁴

4. Her ikisi de türetilmişlerdir.⁴²⁵

⁴¹⁹ Abbas Hasan, III, 281-282; *Katru'n-Nedâ*, 302; *Hulâsatu's-Şurûh*, 387.

⁴²⁰ el-Hulvânî, 269; el-Ğalâyînî, I, 185.

⁴²¹ es-Sabbân III, 3; *Katru'n-Nedâ*, 303; *Hulâsatu's-Şurûh*, 388.

⁴²² es-Sabbân III, 3; el-Hulvânî, 269; el-Ğalâyînî, I, 185; *el-Lübâb*, 177; *el-Hulâsatu's-seniyye*, 131.

⁴²³ el-Ğalâyînî, I, 185.

⁴²⁴ es-Sabbân II, 3; Abbas Hasan, III, 300; *Mu'cemu'l-Mustalahat*, 111; *el-Hulâsatu's-seniyye*, 131.

⁴²⁵ Abbas Hasan, III, 300.

5. Benzeştikleri bir başka yön ise, İsm-i fâilin mânası, masdarına bir (ذو) lafzı eklenerek ifâde edilebildiği gibi sıfat-ı müşebbehe nin de mânası aynı şekilde masdarına bir (ذو) lafzı eklenerek ifâde edilebilir.⁴²⁶ Mesela; (ضارب) lafzının mânası (ذو حَسَنٍ) olduğu gibi, (حَسَنٍ) lafzının mânası da, (ذو حَسَنٍ) dir.

5.2. Çok Kullanılan Sıfat-ı Müşebbehe Kalıpları

5.2.1. أَفْعُلْ Kalıbında Gelen Sıfat-ı Müşebbeheler

Babından gelen lâzım fiiller genelde أَفْعُلْ vezninde sıfat-ı müşebbehe yapılır.⁴²⁷ كَحَلٍّ - أَكْحَلُّ gibi.

5.2.2. فَعِيلْ Kalıbında Gelen Sıfat-ı Müşebbeheler

Babından gelen fiiller de genelde فَعِيلْ vezninde sıfat-ı müşebbehe yapılır.⁴²⁸ شَرُفٍ - شَرُفٌ gibi. Bu iki sıfat-ı müşebbehe kalıbı dışındaki vezinler ise az kullanılır. حَرِيصٌ = حَرَصٌ - يَحْرِصُ - ضَيِّقٌ = ضَاقٌ - يَضِيقُ - سَادٌ - يَسُودُ - مَيِّدٌ = ضَاقٌ - يَضِيقُ - حَرِيصٌ = حَرَصٌ - يَحْرِصُ gibi.

5.3. Sülâsî Mücerred Babların Kıyâsî Sıfat-ı Müşebbehe Kalıpları

Sülâsî mücerred bablardan sıfat-ı müşebbehe kıyâsî olarak dört vezinde gelir.⁴²⁹ أَفْعُلْ - فَعْلَانُ - فَعْلٌ - فَعِيلٌ vezinleridir.

5.3.1. أَفْعُلْ Kalıbı

Sülâsîsi فَعْلٌ olan lâzım fiillerden açık bir kusura, zâhir bir zîynete (süse) ve renge delâlet eden fiillerin sıfat-ı müşebbeheleri düzenli bir şekilde kıyâsî-

⁴²⁶ *Hulâsatu 'ş-Şurûh*, 388.

⁴²⁷ *el-Ğalâyînî*, I, 185-186; *el-Hulvânî*, 271.

⁴²⁸ *el-Ğalâyînî*, I, 186.

⁴²⁹ *Şerhu 'l-Mekkûdi*, I, 488; *el-Ğalâyînî*, I, 186.

olarak أَفْعَلُ kalıbında gelir. Bunun müennesi ise فَعْلَى vezninde gelir.⁴³⁰

Renk ifâde eden : أَحْمَرُ , Kusur ifâde eden : أَعْرَجُ - أَعْوَرُ ; Ziyet (süs) ifâde eden - أَحْوَرُ - Gözünün siyah ve beyazı belirgin - أَتَحَلُّ - İri gözlü , - شَعَثَ - (saçı başı toz-toprak oldu) ve حَدَبٌ kalıbında شَعَثٌ ve حَدَبٌ (kambur oldu) fiillerinin sıfat-ı müşebbeheleri şâz olarak gelir.⁴³¹ Çünkü الشعث ve الحدب kelimeleri zâhiri kusur ifâde eden kelimelerdendir. Bu fiillerin sıfat-ı müşebbehelerinin أَفْعَلُ kalıbında gelmesi daha doğru olacaktır. Nitekim اشعث ve احذب şeklinde de kullanılmış olup bu ikisinin bu şekilde kullanımı daha çoktur.⁴³² Arapların كَذَرَ kullanımlarına gelince كَذَرَ kelimesi كَذَرَ fiilinden yapılmıştır. كَذَرَ fiilinden yapılmış değildir.⁴³³ كَذَرَ fiilinden yapılacak olsaydı أَكْذَرُ denirdi.

5.3.1.1. أَفْعَلُ Kalıbında şâz olarak gelenler

Aşağıdaki fiillerin أَفْعَلُ kalıbında sıfat-ı müşebbehelerinin gelmesi şâzdır.⁴³⁴

aynu'l- حَمَقَ - يَحْمَقُ - أَحْمَقُ = شَابَ - يَشِيبُ - أَشِيبُ = قَطَعَ - يَقْطَعُ - أَقْطَعُ = جَزَمَ - يَجْزِمُ - أَجْزَمُ*

fiili kesreli olsa da bâtinî bir ayb'a delâlet ettiği için bunun kıyâsî olarak حَمَقَ kalıbında gelmesi gerekir. Ancak bazı alimler bâtinî bir kusur ifâde eden fiilin sıfat-ı müşebbehesinin kıyâsî olarak أَفْعَلُ kalıbında gelebileceğini

⁴³⁰ Şerhu'l-Mekkûdî, I, 489; eş-Şâfiye fi't-Tasrif, 53; el-Hulvânî, 271; el-Ğalâyînî, I, 186; ed-Dahdâh, 51; el-Himlâvî, 77; Abbas Hasan, III, 287.

⁴³¹ el-Ğalâyînî, I, 186.

⁴³² eş-Şâfiye fi't-Tasrif, 54; el-Ğalâyînî, I, 186.

⁴³³ el-Ğalâyînî, I, 186.

⁴³⁴ eş-Şâfiye fi't-Tasrif, 53; el-Ğalâyînî, I, 187.

* eli kesik demektir. الاقطع ve الاجزم

söylemişlerdir.⁴³⁵ أَشْيَبْ kelimesi de her ne kadar zâhiri bir kusur ifâde etse de sülâsîsi فَعَلَ babından olduğundan bunun sıfat-ı müşebbehesinin de kıyâsî olarak فَعِيل kalıbında gelmesi gerekir. شَيْبٌ- طَيْبٌ- ضَيْقٌ gibi.⁴³⁶ اقطع ve احزم de zâhir bir kusura delâlet etseler de sülâsîleri فَعَلَ babından geldiğinden bunlar için uygun olan sıfat-ı müşebbehe kalıbı ism-i mef'ûl vezinleridir.⁴³⁷ مجزوم- مقطوع

5.3.2. فَعْلَانْ Kalıbı

Sülâsîsi فَعْلَانْ olan lâzım fiillerden, boşluğa, doluluğa, veya hastalık sebebiyle olmayan gizli bir harârete delâlet eden fiillerin sıfat-ı müşebbehe kalıbı فَعْلَانْ veznidir. Bunun müennesi ise فَعْلَىdır.⁴³⁸

Boşluğa delâlet edenlere misal : Aç. العَرْثَانْ = الجَوْعَانْ Susuz. العَطْشَانْ =

Doluluğa delâlet edenlere misal = الشَّبَعَانْ-السُّكْرَانْ-الرِّيَّانْ

Hastalık olmaksızın bâtinî harâret (kızgınlık) ifâde edenlere misal: Çocuğunu kaybetmiş = الثَّكْلَانْ Hasret çeken = اللِّهْفَانْ , جاع , يجوع dan الجوعان kelimesini

غرت dan olan غرثان 'a benzeterek (hamlederek) yapmışlardır. Doğru olan

onun سَيِّدٌ- يَسُودُ- سَادَ- مَيِّتٌ- يَمُوتُ- مَاتَ gibi.⁴³⁹ فَعِيل vezninde gelmesidir.

5.3.3. فَعْلٌ Kalıbı

Sülâsîsi فَعْلٌ babından olan lâzım fiillerden,bâtinî bir takım hastalıklara, sıkıntılara ve benzeri şeylere (hüzün, keder gibi) veya bunun zıddına (sevinç, sürûr gibi) delâlet eden fiillerin sıfat-ı müşebbeheleri, فَعْلٌ kalıbında gelir. Bunun

⁴³⁵ eş-Şâfiye fi 't-Tasrif,54; el-Hulvânî,272.

⁴³⁶ el-Ğalâyînî,I,187.

⁴³⁷ el-Ğalâyînî,I,187.

⁴³⁸ Şerhu 'l-Mekkûdî,I,489; eş-Şâfiye fi 't-Tasrif,53; el-Ğalâyînî,I,187,el-Hulvânî,272; Abbas Hasan,III,286; Hasan Akdağ,50.

⁴³⁹ eş-Şâfiye fi 't-Tasrif,54; el-Ğalâyînî,I,187.

müennesi ise **فَعْلَةٌ** dır.⁴⁴⁰Yukarıda ifade edilen hastalık ve sıkıntılar ya bedensel olur ; Karın ağrısı çeken = **وَجَعٌ** , Sancılanan = **مَغَصٌ** gibi,veya bu sıkıntılar ve hastalıklar huyyla ilgili olur. Şımarık = **مَرَحٌ** , Nankör = **بَطَرٌ**
 Cimri = **لَحِزٌ** . Hüzne ve kedere delâlet etmesi yönüyle batını rahatsızlığa benzeyenler : Üzgün = **حَزِنٌ** - **شَحِبٌ** , **حَرِبٌ** = **حَرْبٌ** . Bunların zıddına delâlet ederek ,

1- Sevinç ve mutluluk ifade edenler - Neşeli : **حَدِلٌ** , Coşkun : **طَرِبٌ** ,
 Sevinçli : **فَرِحٌ** gibi.⁴⁴¹

2- Bâtîmî güzellik Ziyinet ifade edenler de bu gruba girer. Yumuşak huylu : **لَبِقٌ** , Akıllı, Zeki : **فَطِنٌ** - **نَلِسٌ** . Yukarıdaki misallerden de anlaşılacağı üzere bu kalıpta gelen çoğu kelime sahibinde devamlı bulunmayan fakat arızı olup zaman zaman ortaya çıkan sıfatları ifade etmektedir.⁴⁴² **فَرِحٌ** - **وَجِلٌ** - **حَجِلٌ** gibi.

5.3.3.1. **فَعْلٌ** Kalıbında gelen sıfat-ı müşebbehe ile mübâlağa sığasının farkı

فَعْلٌ kalıbı mübâlağa sığasıyla karıştırılır.Ancak ikisinin arası şöylece tefrik edilir. - mübâlağa sığası, eylemin mef'ûluyle irtibatlıdır.Mesela,birisine **هَذَا** **حَذِرٌ** denilse, mübâlağa mânası kastedilerek birisinin karşıdaki şahıstan çok korktuğu ifade edilir. Ama şöyle denilse, **إِنْ فُلَانًا حَذِرٌ** falan adamda, korkunun huy ve tabiat olduğu anlatılmak istenir bu yönüyle sıfat-ı müşebbehe olur.⁴⁴³

⁴⁴⁰Şerhu 'l-Mekkûdî,I,489;eş-Şâfiye fi 't-Tasrif,53; el-Ğalâyînî,I,187-188,el-Hulvânî,274; el-Himlâvî,78; Abbas Hasan,III,288.

⁴⁴¹Şerhu 'l-Mekkûdî,I,489; eş-Şâfiye fi 't-Tasrif,53;el-Ğalâyînî,I,188.

⁴⁴²el-Hulvânî,274.

⁴⁴³el-Hulvânî,274.

5.3.4. فَعْلَ Kalıbı

فَعْلَ kalıbının tahfifiyle فَعْلَ şeklinde de sıfat-ı müşebbehe vezni oluşmuştur.⁴⁴⁴ Bu kalıp çok kullanılan bir kalıp olup sâbit sıfatları ifâde eder.⁴⁴⁵

Huysuz : شَكْسٌ , Akıllı, Zeki : نَدَسٌ , Zeki : فَطُنٌ .

5.3.5. فَعِيلَ Kalıbı

Bazen de فَعِيلَ kalıbında sıfat-ı müşebbehe gelir ki bu muhaffef olan فَعِيل 'un aslıdır.⁴⁴⁶ سَلِيمٌ - سَقِيمٌ - رَضِيٌّ - أَبِي . Yine bu kalıp da sahibinin fitrî ve sâbit sıfatlarını ifâde eder.⁴⁴⁷ كَرِيمٌ - طَوِيلٌ - ظَرِيفٌ gibi.

Bu kalıbın müennesi فَعِيلَةٌ şeklinde gelir ki bu yönüyle mübâlağa sığasından ve ism-i mef'ûlden ayırt edilir.⁴⁴⁸

فَعِيلَ kalıbı sırasıyla 1- فَعْلَ - 2- فَعْلَ - ve 3- فَعْلَ bablarından gelen fiillerin sıfat-ı müşebbehe kalıbı olmakla beraber çoğunlukla geldiği bablar yukarıdaki sıralama gibidir.⁴⁴⁹

فَعْلَ babından den gelenler : عَظِيمٌ - كَرِيمٌ , فَعْلَ den gelenler : مَرِيضٌ - بَخِيلٌ ,

قَلٌّ - قَلِيلٌ = رَقٌّ - رَقِيقٌ .⁴⁵⁰ فَعْلَ den gelenler ise genelde muzâaf fiillerden olur.

حَلٌّ - حَلِيلٌ = حَلٌّ - حَلِيلٌ gibi. Bazen sülâsîsi فَعْلَ olan babdan فَعِيل kalıbının muhaffefi olan

فَعْلَ vezninde de sıfat-ı müşebbehe gelir.⁴⁵¹ طَهْرٌ ve حَشْنٌ gibi.

5.4. Sülâsî Mücerred Babların Semâî Sıfat-ı Müşebbehe Kalıpları

5.4.1. فَعْلَ Babının فَعِيل kalıbı dışında gelen Semâî Sıfat-ı Müşebbehe Kalıpları

Şu kalıplar ise kâideye bağlı olmayıp semâî olarak gelirler.

⁴⁴⁴ el-Ğalâyîni, I, 188, el-Himlâvî, 77, el-Hulvânî, 275.

⁴⁴⁵ el-Hulvânî, 275.

⁴⁴⁶ Şerhu'l-Mekkûdî, I, 489; eş-Şâfiye fi't-Tasrîf, 54; el-Ğalâyîni, I, 188.

⁴⁴⁷ eş-Şâfiye fi't-Tasrîf, 54; el-Hulvânî, 273.

⁴⁴⁸ el-Hulvânî, 273, el-Himlâvî, 79.

⁴⁴⁹ el-Hulvânî, 273.

⁴⁵⁰ eş-Şâfiye fi't-Tasrîf, 54; el-Hulvânî, 270.

⁴⁵¹ el-Ğalâyîni, I, 190.

1. ضخم-شهم-فخم-صعب gibi. ⁴⁵² فَعْلٌ un muhaffefi olan فَعْلٌ vezninde gelir.
2. بطل-حسن gibi. ⁴⁵³ فَعْلٌ vezninde gelir.
3. حبان-حصان gibi. فَعْلٌ kalıbına bir med "elif"i ziyâdesiyle فَعَالٌ kalıbında gelir.
4. شجاع-صُرَاح (sâf, hâlis) gibi. ⁴⁵⁴ فَعَالٌ vezninde gelir.
5. صلب gibi. ⁴⁵⁵ فُعْلٌ vezninde gelir.
6. حُنْبٌ gibi. ⁴⁵⁶ فُعْلٌ vezninde gelir.
7. وقود-طهور gibi. فُعُولٌ vezninde gelir.
8. طاهر-فاضل - ⁴⁵⁷ فَاعِلٌ vezninde gelir.

فَعْلٌ babından sonu illetli olan veya muzâaf olan fiillerin sıfat-ı müşebbehesi فَعِيلٌ kalıbında gelir. ⁴⁵⁸ عِلِيٌّ-زَكِيٌّ-طَبِيبٌ-حَسِيسٌ gibi. Bu babın sonu illetli olmayan ve muzâaf olmayan fiillerinden de bazen فَعِيلٌ kalıbında sıfat-ı müşebbehe gelir. ⁴⁵⁹ حَرِيسٌ-طَوِيلٌ gibi.

5.4.2. فَعِيلٌ Babının فَعِيلٌ kalıbı dışında gelen Semâî Sıfat-ı Müşebbehe Kalıpları

فَعْلٌ babından daha öncede belirtildiği gibi, sıfat-ı müşebbehe çok az yapılmakla beraber. فَعِيلٌ kalıbı dışında genelde şu vezinlerde gelir. ⁴⁶⁰

⁴⁵² eş-Şâfiye fi 't-Tasrif, 54.

⁴⁵³ eş-Şâfiye fi 't-Tasrif, 54.

⁴⁵⁴ eş-Şâfiye fi 't-Tasrif, 54.

⁴⁵⁵ eş-Şâfiye fi 't-Tasrif, 54.

⁴⁵⁶ Yukarıda geçen vezinlerden فَعْلٌ ve فَعَالٌ-فُعْلٌ-فُعُولٌ vezni فَعْلٌ babına hastır. bkz. el-Himlâvî, 77.

⁴⁵⁷ Yukarıdaki vezinlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. el-Ğalâyînî, I, 190, el-Hulvânî, 273-276; Abbas Hasan, III, 287-289; el-Kava'idü'l-Esâsiyye, 313-315; Yusuf Uralgiray, III, 820-821.

⁴⁵⁸ el-Ğalâyînî, I, 190-191.

⁴⁵⁹ el-Ğalâyînî, I, 191.

⁴⁶⁰ el-Ğalâyînî, I, 190.

1. أَفْعَلْ kalıbında gelir. أَشِيبُ - أَقْطَعُ - أَجْزَمُ gibi. Şunu da hemen hatırlatmak gerekir ki; sülâsilerden فاعل mânasına gelip de فاعل kalıbında gelmeyen kelimeler sıfat-ı müşebbehedir.⁴⁶¹ أَشِيبُ - كَيْسٌ - عَفِيفٌ gibi.

2. فَعِيلٌ vezninde sıfat-ı müşebbehe gelir. Bu vezin sadece ecvef olan fiillere hastır.⁴⁶² (ecvef vavî) - سَيِّدٌ - قَيِّمٌ , (ecvef "yâ"i) - ضَيِّقٌ - طَيِّبٌ gibi.

3. فَعِيلٌ vezninde gelir ki, bu vezinde sadece sahih fiillerin sıfat-ı müşebbehesi yapılır.⁴⁶³ hakim = صَيَّرَفَ - فَيَّصَلَ gibi.

5.5. Sıfat-ı Müşebbehenin Mübâlağa Siğası

İsm-i fâil ve ism-i mef'ûlun mübâlağa ifâde eden siğaları olduğu gibi sıfat-ı müşebbehe içinde bir takım mübâlağa siğaları vardır. Bunların en önemli iki tanesi فُعَالٌ ve فُعَالٌ kalıplarıdır.⁴⁶⁴ Bu kalıplar daha ziyâde فَعِيلٌ vezninde gelen sıfat-ı müşebbehelerin mübâlağası için kullanılır. Bazen de bu vezin dışındaki kalıpların mübâlağasında kullanılır. Meselâ birisinin yaratılışça uzun boylu olduğu ifâde edilmek istenirse رَجُلٌ طَوِيلٌ denir. Eğer bu uzunluğu anlatmada طويل kelimesi yetersiz kalıyorsa رَجُلٌ طَوَالٌ denir, yine eğer طَوَالٌ lafzı da onun boyunun uzunluğunu anlatmada yetersiz kalıyor ise, yani boyu çok aşırı uzun ise

فُعَالٌ ve فُعَالٌ gibi. كَبِيرٌ - كُبَارٌ = عَظِيمٌ - عَظَامٌ - عَظْمٌ denir.⁴⁶⁵ رَجُلٌ طَوَالٌ

kalıpları فَعِيلٌ dışındaki kalıplar için de mübâlağa ifâde ederler.⁴⁶⁶

ضَخَمٌ - ضَخَامٌ = حَسَنٌ - حُسَانٌ = قَارِئٌ - قُرَاءٌ gibi.

⁴⁶¹ eş-Şâfiye fi 't-Tasrif, 54; el-Kava'idü'l-Esâsiyye, 314.

⁴⁶² eş-Şâfiye fi 't-Tasrif, 54; el-Hulvânî, 276; el-Ğalâyînî, I, 190; Abbas Hasan, III, 288.

⁴⁶³ eş-Şâfiye fi 't-Tasrif, 55; el-Hulvânî, 276; el-Ğalâyînî, I, 190.

⁴⁶⁴ eş-Şâfiye fi 't-Tasrif, 54; el-Hulvânî, 278.

⁴⁶⁵ eş-Şâfiye fi 't-Tasrif, 54; el-Hulvânî, 278.

⁴⁶⁶ el-Hulvânî, 278

Bu iki kalıp dışında ism-i fâil ile sıfat-ı müşebbehe arasında ortak bir kalıp daha vardır ki o da **سَكِرَ** ⁴⁶⁷ veznidir. **حَمِيرٌ** - **سَكِرَ** dur. **خَمِيرٌ** - **خَمِرٌ** dur.

5.6. Kuralı Sıfat-ı Müşebbehe Vezinleri

Şu ana kadar anlatılan sıfat-ı müşebbehe kalıpları dışında bir de kuralı diyebileceğimiz semaî kalıplar vardır. Bunlardan bir kısmı sülâsî mücerred fiillerden türetilmiştir. Bir kısmı da sülâsî dışındaki fiillerden türetilmiştir. ⁴⁶⁸ Bunlar çok olmakla beraber bazıları şöyledir.

⁴⁶⁹ **أَنَا نَحَافُ مِنْ رَبَّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا** = Çetin, şiddetli

⁴⁷⁰ **... إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ اللَّيْلَ سَرْمَدًا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ** - Ebediyyen

أَلْفَضَّاضُ - Çok Geniş - **أَلْدُّعُوبُ** - Ahmak. Bunlardan bazıları da sülâsî dışındaki bablardan geliyor olmalarına rağmen sülâsî sıfat-ı müşebbehe kalıplarına uygunluk arz ederler. ⁴⁷¹ **افتقر - فقير = اشتد - شديد = ارتفع - رفيع** yalnız bu sıfat-ı müşebbehelerin **ذو رفعة = ذو شدة = ذو فقر** mânasında olması gerekir.

Eğer **مُتَقَرٌّ - مُشْتَدٌّ و مُرْتَفِعٌ** mânası kastedilirse ism-i fâil olurlar.

5.7. Müevvel Sıfat-ı Müşebbehe

Şimdiye değin anlatılan sıfat-ı müşebbehe kalıplarının hepsi, aslı ya fiil veya masdar kabul edilen türemiş (müştak) kelimelerin oluşturduğu vezinler idi. Ancak bir takım câmid (türememiş) isimlerde vardır ki müştak ile te'vil edildiğinde sıfat-ı müşebbehenin ifade ettiği mânaya delâlet ederler. Bu amaçla

⁴⁶⁷ el-Hulvânî, 279.

⁴⁶⁸ el-Hulvânî, 279.

⁴⁶⁹ el-İnsan (76), 10.

⁴⁷⁰ el-Kasas, (28), 71.

⁴⁷¹ el-Hulvânî, 279.

kullanıldıklarında bu câmid kelimelerin sonuna bazen bir nisbet “yâ” sı da getirilir.⁴⁷²

عَرَفْتُ رَجُلًا أَسَدًا أَبْرَهُ = شَجَاعًا أَبْرَهُ. تَنَاوَلْنَا شَرَابًا عَسَلًا طَعْمُهُ أَوْ عَسَلِيًّا طَعْمُهُ

5.8. Sülâsilerin Dışındakilerin Sıfat-ı Müşebbeheleri

Sülâsî mücerred babların dışındaki babların sıfat-ı müşebbeheleri ism-i fâil kalıplarında gelir.⁴⁷³ مُسْتَقِيمُ الْأَطْوَارِ - مُشْتَدُّ الْعَزِيمَةِ gibi.

5.9. Sıfat-ı Müşebbehe İle İlgili Tamamlayıcı Bilgiler

Sıfat-ı müşebbehe ile hudûs ve teceddüd (Yenilenme ve oluş) kastedilirse sıfat-ı müşebbehe kalıbı terkedilerek ism-i fâil kalıbına geçilir.⁴⁷⁴

Mesela şöyle denir. Ayette - ضَاقَ بِهِ صَدْرُكَ ...⁴⁷⁵ ve ضَجِرَ - ضَاجِرٌ = فَارِحٌ - فَارِحٌ kelimelerinde olduğu gibi.

İsm-i fâil ve ism-i mef'ûl kalıbında gelip de kendileriyle sübût ve devamlılık kastedilenler sıfat-ı müşebbehedir.⁴⁷⁶

طَاهِرُ الْقَلْبِ - نَاعِمُ الْعَيْشِ - مَمْدُوحُ السِّيَرَةِ

6. İSM-İ TAFDİL

6.1. İsm-i Tafdîl'in Mânası

İsm-i tafdîl, aynı sıfatta ortak olan iki nesnenin birisinin diğerine üstün olduğunu gösteren (أَفْعَل) vezninde fiilden türetilen müştak bir kelimedir.

Müennesi خَلِيلٌ أَعْلَمُ مِنْ سَعِيدٍ وَأَفْضَلُ مِنْهُ⁴⁷⁷ dur. “Halil, Said”den daha bilgili ve daha faziletlidir.”gibi.

⁴⁷² Abbas Hasan,III,300; ed-Dahdâh,51.

⁴⁷³ el-Ğalâyînî,I,191; el-Kava'idu'l-Esâsiyye,315; ed-Dahdâh,51.

⁴⁷⁴ el-Ğalâyînî,I,191,ez-Zemahşeri,el-Mufasssal,230,el-Hulvânî,281-282.

⁴⁷⁵ el-Hud (11),12.

⁴⁷⁶ Şerhu'l-Mekkûdî,I,494 el-Ğalâyînî,I,191,el-Hulvânî,280,el-Mufasssal,230,Abbas Hasan,III,293,el-Kava'idu'l-Esâsiyye,315; ed-Dahdâh,51.

⁴⁷⁷ el-Muberrred,I,168;II,216; Şerhu'l-Mekkûdî,I,528; el-Himlâvî,79; el-Ğalâyînî,I,193; Abbas Hasan,III,395;Mu'cemu'l-Mustalahat,173-174; el-Hulvânî,283; el-Kava'idu'l-Esâsiyye,316; Mevsûatu Mustalahât'i- Câmi'u'l-'Ulûm ,111; el-Lübâb,178; ed-Dahdâh,53.

-Bazen üstün olma durumu (tafdîl) iki şey arasında aynı sıfatta değil de farklı sıfatlarda olur. Bununla, karşılaştırması yapılan iki şeyden birinin kendine ait olan sıfatta diğersinin de kendine ait olan sıfatında daha baskın ve fazla olduğu kastedilir.⁴⁷⁸

الصَّيْفُ أَحْرَمُ مِنَ الشِّتَاءِ = اى هُوَ أَبْلَغُ فِي حَرِّهِ مِنَ الشِّتَاءِ فِي بَرْدِهِ

الْعَسَلُ أَحْلَى مِنَ الْخَلِّ = اى هُوَ زَائِدٌ فِي حَلَاوَتِهِ عَلَى الْخَلِّ فِي حُمُوضَتِهِ

Yani; yaz, sıcaklığında kışın soğuşundan daha tesir edicidir. ve Bal,tatlılığında sirkenin ekşiliğinden daha baskındır.

-Bazen ism-i tafdîl üstünlük mânası kastedilmeksizin kullanılır.⁴⁷⁹

أَكْرَمْتُ الْقَوْمَ أَصْغَرَهُمْ وَأَكْبَرَهُمْ . Yani صَغِيرَهُمْ وَكَبِيرَهُمْ “Kavmin küçüğüne,

büyüğüne(hepsine) ikramda bulundum.”

6.2. İsm-i Tafdîl’in Vezni

İsm-i tafdîl’in tek vezni vardır. O da أَفْعَلْ kalıbıdır. Bunun müennesi de أَفْعَلَى dir.⁴⁸⁰ أَكْبَرُ - كُبِرَ = أَفْضَلُ - فَضِّلَ gibi. أَفْعَلْ vezninin hemzesi üç kelimede hazfedilir.⁴⁸¹ Bunlar da حَبُّ - شَرُّ - خَيْرٌ kelimeleridir.

عَسَى أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ⁴⁸² “belki de onlar kendilerinden daha iyidirler.”

أولئك شرُّ مكاننا وأضلُّ عن سواء السبيل⁴⁸³ “...işte onlar, yeri en kötü ve doğru yoldan en çok sapmış olanlardır.”

إذا
منعت شيئاً فأكثر الولوع به وحب شيء الى الا نسان ما منعا
بالحسنه من التاكيد

“ Bir şeyden engellendin de, ona karşı iştîyâkın arttı; İnsana en sevimli gelen şey de engellendiği şeydir.”

⁴⁷⁸ Abbas Hasan,III,406; el-Ğalâyîni,I,193; el-Hulvânî,275.

⁴⁷⁹ el-Ğalâyîni,I,194.

⁴⁸⁰ Şerhu'l-Mekkûdî,I,528; el-Ğalâyîni,I,194.

⁴⁸¹ el-Himlâvî,79; el-Hulvânî,288; el-Ğalâyîni,I,194; el-Lübâb,178; ed-Dahdâh,53.

⁴⁸² el-Hucurat, (49),11.

⁴⁸³ el-Maide, (5),60.

☆ الشغف به = الولوع به

Bu üç kelimenin ashı (أَخِيرٌ - أَشَرٌ - أَحَبُّ) dur. Bunlar hemzesiz olarak çok kullanıldığından ve insanların dilinde bu şekliyle yaygın bir şekilde dolaştığından bu üç kelimenin hemzesi hazfedilmiştir.⁴⁸⁴ Hemzeleri, asıllarında olduğu üzere isbat etmek câizdir. Ancak hemzenin isbatı خير ve شر 'de az, حب' de ise çoktur.⁴⁸⁵

6.3. İsm-i Tafdîl'in Yapılış Şartları

Bir fiilden ism-i tafdîl yapılabilmesi için aşağıdaki şartların gerçekleşmesi gerekir.⁴⁸⁶

- 1- Fiil, sülâsî olmalı - أَكْرَمَ : sülâsî değil, dolayısıyla olmaz.
- 2- Müsbet olmalı - مَا كَتَبَ : menfi, olmaz.
- 3- Mutasarrıf (çekimli) olmalı - بَسَّ - لَيْسَ - câmid, olmaz.
- 4- Ma'lûm olmalı, meçhûl olmamalı.
- 5- Tam olmalı , nakıs olmamalı - كان ve صار gibi olmaz.
- 6- Renk, ayb, ve süs (hilye) ifâde etmemeli.
- 7- Üstünlük (tafdîl) kabul eder olmalı - مات gibi üstünlük kabul etmeyen

fillerden olmaz. Çünkü ölüm tektir fakat ölümün sebepleri çeşitli olur.

Şairin dediği gibi. تَتَوَعَّتِ الْأَسْبَابُ وَالْمَوْتُ وَاحِدٌ. وَمَنْ لَمْ يَمُتْ بِالسَّيْفِ مَاتَ بِغَيْرِهِ

“Kılıçla ölmeyen başka bir şeyle ölür, Sebepleri çeşitli(olsa da) ölüm birdir.”

-Eğer ölüm lafzıyla (موت) zafiyet veya ahmaklık kastediliyorsa o

takdirde ism-i tafdîl yapılabilir.⁴⁸⁷

“Bu ondan kalpçe daha zayıftır.” . فُلَانٌ أَمُوتُ قَلْبًا مِنْ فُلَانٍ = أَضْعَفُ .

“Bu ondan daha aptaldır.” . أَيْدُ = أَيْدُ هُوَ أَمُوتُ مِنْهُ gibi.

⁴⁸⁴ el-Ğalâyîni, I, 194.

⁴⁸⁵ el-Muberrred, IV, 226; el-Ğalâyîni, I, 194.

⁴⁸⁶ Şerhu 'l-Mekkûdî, I, 528; İbn 'Akîl, II, 138; ez-Zamahşeri, 232; el-Himlâvî, 80-81, el-Hulvânî, 288-294, el-Ğalâyîni, I, 194-195; ed-Dahdâh, 53.

⁴⁸⁷ el-Ğalâyîni, I, 195.

عَوْرَ lafzından da ism-i tafdîl olmaz çünkü renk bildirmektir. سَوْدَ kelimesi de ayb'a delâlet ettiğinden aynı şekildedir. كَحْلَ 'de hilye (süs) ifâde eder dolayısıyla ism-i tafdîl olmaz.

Şöyle denilmez. هَذَا أَسْوَدُ مِنْ هَذَا . "Bu şundan daha kara," "Bu şundan daha şaşı," وَ أَكْحَلُ مِنْهُ "Bu şundan daha sürmeli." gibi.

Şu ifâdeler şâzdır.⁴⁸⁸

هُوَ أَعْطَاهُمْ لِلدَّرَاهِمِ وَأَوْلَاهُمْ لِلْمَعْرُوفِ ve هُوَ أَسْوَدُ مِنْ حِلْكِ الْعَرَابِ وَأَبْيَضُ مِنَ اللَّبَنِ

cümlesinde هو اعطاهم للدراهم واولاهم للمعروف fiilleri rübâî olduğundan şâzdır.

- İsm-i tafdîl olabilme şartlarını taşımayan fiillerin mansûb masdarlarından önce أَشَدُّ veya أَكْثَرُ gibi kelimeler getirilmek sûretiyle ism-i tafdîl yapılır.⁴⁸⁹ هُوَ أَشَدُّ إِيمَانًا وَ أَكْثَرُ سَوَادًا وَأَبْلَغُ عَوْرًا وَأَوْفَرُ كُحْلًا denilir. Kûfeliler şâz olmaksızın beyaz ve siyah renklerinden ism-i tafdîl ve taaccub fiili yapılmasına cevâz vermişlerdir.⁴⁹⁰ Mütenebbî'nin şöyle dediği gibi.⁴⁹¹

لَأَنْتَ أَسْوَدُ فِي عَيْنِي مِنَ الظُّلَمِ ... "Sen benim gözümde karanlıktan daha karasın"

6.4. İsm-i Tafdîl'in Halleri

İsm-i tafdîl'in, 1- Elif- lâm (ال) dan ve izâfetten mücerred oluşu, 2- Elif- lâm'a bitişik oluşu, 3- Marifeye Muzâf oluşu, 4- Nekreye Muzâf oluşu şeklinde dört durumu vardır.⁴⁹²

⁴⁸⁸ el-Ğalâyîni, I, 195.

⁴⁸⁹ Şerhu'l-Mekkûdi, I, 529; el-Ğalâyîni, I, 195; Abbas Hasan, III, 396, vd.; el-Hulvânî, 294; el-Kavâidu'l-Esâsiyye, 317; ed-Dahdâh, 53.

⁴⁹⁰ el-Ğalâyîni, I, 195.

⁴⁹¹ el-Ğalâyîni, I, 195.

⁴⁹² Evdahu'l-Mesâlik, III, 287; el-Himlâvî, 81; el-Ğalâyîni, I, 195; el-Hulvânî, 295; Abbas Hasan, III, 401; ed-Dahdâh, 53.

6.4.1. Elif Lam (ال)' dan Ve İzâfetten Mücerred Oluşu

İsm-i tafdîl eğer elif- lâmsız ve muzâf olmaksızın kullanılacak ise tüm hallerde müfred müzekker olması ve kendinden sonra (من) harfi cerrinin gelmesi gerekir.⁴⁹³

خالد أفضل من سعيد فاطمة أفضل من سعاد

وهذان أفضل من هذا وهاتان أنفع من هاتين

المجاهدون أفضل من القا عدين المتعلمات أفضل من الجاهلات

Bazen de kendisinden sonraki (من) mukadder olur.⁴⁹⁴ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقَى⁴⁹⁵

Yani 'in isbatı hem de hazifli Şu ayette ise hem (من) خير من الحياة الدنيا وأبقى منها

kullanımı bir aradadır.⁴⁹⁶ 497 أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا = اى - أعز منك

(من) Harf-i cerri ve mecrûru, ism-i tafdîl'le birlikte muzâf ve muzâf'un ileyh gibidirler. Muzâfun ileyh, muzâf'ın önüne geçemediği gibi harf-i cer ve mecrûru da ism-i tafdîl'in önüne geçemez.⁴⁹⁸

Dolayısıyla şöyle denilmez; مِنْ بَكْرٍ خَالِدٌ أَفْضَلُ , aynı şekilde şöyle de denilmez. خَالِدٌ مِنْ بَكْرٍ أَفْضَلُ

-Eğer mecrûr olan isim, ism-i istifham ise veya istifhâma muzâf bir kelime ise o zaman (من) 'in ve mecrûrunun ism-i tafdîl'in önüne geçmesi vâcib olur.⁴⁹⁹ Çünkü istifhâm isimlerinin sadr-ı kelam hakkı vardır.

مِمَّنْ أَنْتَ خَيْرٌ؟ مِنْ أَيِّهِمْ أَنْتَ أَوْلَىٰ بِهَذَا؟ وَمِنْ فَرَسٍ مِّنْ فَرَسِكَ أَسْبَقُ؟

⁴⁹³ el-Muberrred, I, 168; Şerhu 'l-Mekkûdî, I, 530; Şerhu şuzûri 'z-Zeheb, 443.

⁴⁹⁴ el-Ğalâyînî, I, 196; el-Hulvânî, 296.

⁴⁹⁵ el-'Ala, (87), 17.

⁴⁹⁶ el-Ğalâyînî, I, 196.

⁴⁹⁷ el-kehf, (18), 34.

⁴⁹⁸ el-Ğalâyînî, I, 196; el-Hulvânî, 296.

⁴⁹⁹ el-Ğalâyînî, I, 196; el-Hulvânî, 297.

6.4.2. Elif- Lam (ال)'a Bitişik Oluşu

İsm-i tafdîl elif lamlı (ال) olduğunda artık kendinden sonra (من) harf-i cer'i gelmez ve ism-i tafdîl kendinden öncekine müfredlikte, tesniyelikte, cemilikte, müzekker ve müenneslikte mutâbık olur, uygunluk gösterir.⁵⁰⁰

هو الافضل - هي الفضلى - هما الافضلان - الفاطمتان هما الفضليان

- هم الافضلون - هن الفضليات

Bazen kendinden sonra (من) şâz olarak gelir.⁵⁰¹ Şair 'Aşa'nın şu beytinde olduğu

502 وَلَسْتُ بِأَكْثَرِ مِنْهُمْ حَصَى وَأَمَّا الْعِزَّةُ لِلْكَأَثَرِ gibi.

“Ben onlardan sayıca daha fazla değilim, Şeref ancak sayıca çokluktur.”

6.4.3. Nekreye Muzâf Oluşu

İsm-i tafdîl nekreye muzâf olursa müfred ve müzekker olur ve kendinden sonra ⁵⁰³ زيدُ أطمعُ رجلٍ - فاطمةُ أفضلُ إمراةٍ - هذان أفضلُ رَحِلين gelmez.

- هاتان أفضلُ إمراَتين - المجاهدون أفضلُ رِجَالٍ - الملماتُ أفضلُ نساء

6.4.4. Marifeye Muzâf Oluşu

İsm-i tafdîl marifeye muzâf olursa kendinden sonra (من) harf-i cer'i gelmez ve iki vecih câiz olur.⁵⁰⁴

1. Müfred ve müzekker olur, öncesine mutâbık olmaz. Bu durumda nekreye muzâf olan ism-i tafdîl gibidir.

2. Müfredlikte, tesniyelikte, cemilikte, müzekker ve müenneslikte öncesine

⁵⁰⁰ el-Muberrred, I, 168; Şerhu'l-Mekkûdî, I, 531; Şerhu şuzûri 'z-Zeheb, 443; el-Himlâvî, 82; el-Ğalâyînî, I, 197; el-Hulvânî, 297; Abbas Hasan, III, 412, ed-Dahdâh, 53.

⁵⁰¹ el-Ğalâyînî, I, 197.

⁵⁰² el-Himlâvî, 82; el-Ğalâyînî, I, 197. Şiirlerle ilgili daha fazla bilgi için bkz. Muhammed 'Ali Turru'l- Dürre, Fethu Rabbi'l- Beriyye İ'râbu Şevâhid-i Câmi 'i 'd- Durûsi 'l- 'Arabiyye.

⁵⁰³ el-Himlâvî, 82; el-Ğalâyînî, I, 197; el-Hulvânî, 298; ed-Dahdâh, 53.

⁵⁰⁴ Şerhu'l-Mekkûdî, I, 531; Şerhu şuzûri 'z-Zeheb, 444; el-Himlâvî, 82; el-Ğalâyînî, I, 197.

mutâbık olur. Bu durumda ise, Elif-lâm (ال) 'lı olan ism-i tafdîl gibidir.

-Kendinden öncekine uymadığına misal: ⁵⁰⁵وَلْتَجِدْنَهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاةٍ

“onları dünya hayatına karşı en çok düşkün olanlardan bulursun.”

Ayette, أحرصي الناس, şeklinde denilmemiştir.

-Kendinden öncekine mutâbık olduğunun misali :

⁵⁰⁶وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجْرِمِيهَا “Bunun gibi, her kasabanın bir takım

ileri gelenlerini orada hîle yapan suçlular kıldık.”

-Her iki kullanımın da bulunduğu misal :Bir hadis-i şerifte peygamberimiz (s.a.s) şöyle buyurmuştur.⁵⁰⁷

أَلَا أَخْبِرُكُمْ بِأَحَبِّكُمْ إِلَيَّ وَأَقْرَبِكُمْ مِنِّي مَجَالِسَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ أَحَاسُنُكُمْ أَخْلَاقًا الْمَوْطُؤُونَ أَكْنَافًا الَّذِينَ يَأْلِفُونَ
وَيُؤْلَفُونَ

Şöyle denir. علي افضل القوم - هذان افضل القوم- وافضلا القوم

وهؤلاء افضل القوم- وافضلوا القوم- وفاطمة افضل النساء- وفضلي النساء

وهاتان افضل النساء- وفضليا النساء- وهن افضل النساء- وفضليات النساء

Yukarıdaki misallerde (من) harf-i cer'i mukadder olup mâna şöyledir.⁵⁰⁸

. هذان افضل من جميع القوم- وهذه افضل من كل النساء

6.5. (أَفْعَلُ) Vezninin İsm-i Tafdîl Dışında Kullanımı

Bazen ism-i tafdîl kalıbı (أَفْعَلُ), tafdîl mânasından soyutlanarak kullanılır.Bu durumda,

⁵⁰⁵ el-Bakara, (2), 96.

⁵⁰⁶ el-En'am, (6), 123.

⁵⁰⁷ Şerhu 'l-Mekkûdî, I, 532; el-Ğalâyînî, I, 198.

⁵⁰⁸ el-Ğalâyînî, I, 198.

1. İsm-i fâil mânasına gelir,⁵⁰⁹

⁵¹¹ رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمْ ve ⁵¹⁰ رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ

Ayet-i Kerime’lerdeki ism-i tafdîl kalıplarıyla aslında şöyle denilmek istenmektedir: عَالِمٌ بِكُمْ وَبِمَا فِي نُفُوسِكُمْ .

2. Sıfat-ı müşebbehe mânasına gelir.⁵¹²

⁵¹³ «وَهُوَ الَّذِي يَدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ»

هَيِّنٌ عَلَيْهِ : demektir. Yukarıda geçen Ayetlerde, Allah’ın ilim sıfatında ortak kabul etmesi mümkün olmayacağı için “daha iyi bilendir.” denilmez. “Allah bilendir, alîmdir.” denir. Yani Allah’ın ilmi ortaklık ve üstünlük açısından kıyâs kabul etmez, bu yüzden ism-i tafdîl mânası vermek uygun olmaz.

İkinci ayetteki أَهْوَنُ ifâdesi de böyledir. Allah için yaratılmış şeyler açısından, daha kolay veya daha zor diyemeyeceğimiz için bu da sıfat-ı müşebbehe mânası ifâde eder. Yani yaratılışça her şey Allah’a kolaydır demektir.

- (أَفْعَل-) kalıbında gelen ism-i tafdîl, elif-lâm’sız olarak kullanıldığında, nekreye muzâf olduğunda ve مِنْ’i tafdîliyye denilen harf-i cer kendinden sonra gelmediğinde ism-i tafdîl mânasından soyutlanması uygun olur.⁵¹⁴ (daha önce örneklerde geçtiği gibi.)

- İsm-i tafdîl, elif-lâm’lı olur veya nekreye muzâf olursa yada kendinden sonra مِنْ gelirse ism-i tafdîl mânasından soyutlanması doğru olmaz.⁵¹⁵ Aslında ism-i tafdîlin kendi mânası dışında kullanımı semâîdir, kıyâsî değildir.

- İsm-i tafdîl, tafdîl mânasından soyutlanır da, elif-lâmsız ve izâfetten mücerred olarak kullanılırsa kendinden öncekine mutâbakatı gerekmez. Yani

⁵⁰⁹ el-Muberrred, III, 245-247; el-Hulvânî, 286; el-Ğalâyînî, I, 198.

⁵¹⁰ el-İsra, (17), 54.

⁵¹¹ el-İsra, (17), 25.

⁵¹² el-Hulvânî, 287; el-Ğalâyînî, I, 198.

⁵¹³ er-Rum, (30), 27.

⁵¹⁴ el-Ğalâyînî, I, 199.

⁵¹⁵ el-Ğalâyînî, I, 199.

müfred ve müzekker olarak kullanılır.⁵¹⁶ ism-i tafdîl marifeye muzâf olursa kendinden öncekine mutâbakatı gerekir.⁵¹⁷ هَٰذَا أَعْلَمًا أَهْلَ الْقَرْيَةِ , cümlesinde olduğu olduğu gibi. مِنْ takdir edilebilen yerlerde tafdîl mânası verilir, مِنْ takdir edilmeyen yerlerde ise tafdîl mânası vermek uygun düşmez.⁵¹⁸

-İsm-i tafdîlin mevsûfu cemi olur da kendisi de elif-lâmsız ve izâfetten mücerred olursa ve tafdîl mânası da taşımazsa cemi yapılabilir. Tafdîl mânası taşınamaması sebebiyle cemisi yapılabilen ism-i tafdîlin müennesinin yapılması da câizdir.⁵¹⁹

7.FİİL ANLAMLI (MÂNÂ FİİL) OLANLAR

7.1. İSİM- FİİLLER

Belli bir fiilin delâlet ettiği mânâyı ifâde eden, fakat onun alâmetlerini almayan, herhangi bir âmilin etkisinde kalmadan, fiilin mânâsını, zamanını ve amelini kapsayan kelimelerdir.⁵²⁰

İsim-fiillerin kendilerine has birtakım özellikleri vardır ki, bunlarla fiillerden ayrılırlar. Bunlardan bazıları şunlardır; İsim-fiiller normal fiilin ifâde ettiği mânâyı daha kuvvetli ve mübâlağalı bir şekilde ifâde ederler.⁵²¹ بَعْدَ fiili, yalnız uzaklık ifâde eder, fakat هَيْهَاتَ ise aynı normal mânâyı ifâde etmekle beraber “çok, şiddetli” mânalarını da içine alır.⁵²² أَسْرَعَ , سُرْعَانِ “acele etti ” anlamındadır, أَفْ , أَضْجَرُ “sabırım tükeniyor” mânasında olduğu gibi. Fakat isim-fiillerde bu mâna daha kuvvetli bir şekilde ifâde edilmiştir. Bir diğer özellikleri ise, Bir hâl üzere kalırlar, yani çekimsizdirler. Müfred, tesniye, cemii, müzekker ve

⁵¹⁶ el-Ğalâyîni, I, 199.

⁵¹⁷ el-Ğalâyîni, I, 199.

⁵¹⁸ el-Ğalâyîni, I, 200.

⁵¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Ğalâyîni, I, 200-201; Abbas Hasan, III, 410.

⁵²⁰ el-Muberred, III, 202; el-Ğalâyîni, I, 155; Abbas Hasan, IV, 140; *Mevsûatu Mustalahât* 'i-

Câmi 'u 'l- 'Ulûm, 114.

⁵²¹ el-Muberred, III, 205.

⁵²² Abbas Hasan, IV, 142.

müennes sûretlerine girmeksizin mânâyı veciz bir şekilde ifade ederler.⁵²³ Mesela, صَ “sus, konuşma” kelimesi değişikliğe uğramaksızın hem erkek, hem kadın, hem tesniye, hem de cem‘iler için kullanılır. Ancak sonlarında ك olanların ك leri, muhâtap şahıslara göre değişir. عَلَيْكَ نَفْسَكَ “sen kendine bak”

عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ⁵²⁴ “....siz kendinize bakın! Siz hidayette olduktan sonra sapıklar size zarar veremez” Ayet-i Kerim’e de olduğu gibi. Yine isim-fiillerden هَاءَ kelimesi de şahıslara göre çekimlenir, هَاءَ müfred müzekker هَاءَ müfred müennes هَاؤُمَا tesniye هَاؤُمْ cemi‘ müzekker هَاؤُنْ cemi‘ müennes.⁵²⁵

هَآؤُمْ أَقْرَأُوا كِتَابِيَهٗ⁵²⁶ “....alınız! okuyunuz, kitabımızı.” Ayet-i Kerime’de olduğu gibi.

Ayrıca, fillerin alâmetlerini kabul etmemeleri ve mef‘ûllerinin kendilerinden önce gelmemeleri de isim- fiillerin özelliklerindendir.

7.1.1.Yapı Bakımından İsim-Fiiller

7.1.1.1. Asıl (Mürtecel) İsim-Fiiller

Asılları itibariyle ilk kullanılmaya başladıklarında isim-fiil olarak konulup kullanılanlardır.⁵²⁷ هَيْهَاتَ أَمِينَ أَفَّ مَهْ وَيْ شَتَّانَ gibi. Bu türden olan isim-fiiller çoğunlukla emir fiil mânasında olmakla beraber, mâzi ve muzâri mânasında olanlar da vardır.⁵²⁸ مَهْ “çekil”(emir), شَتَّانَ “ayrıldı” (mâzi), وَيْ “şaşıyorum” (muzâri). Bu gruptaki isim fiillerin hepsi semâîdirler.⁵²⁹

⁵²³ el-Ğalâyîni,I,155.

⁵²⁴ el- Mâide,(5), 105.

⁵²⁵ el-Ğalâyîni,I,157.

⁵²⁶ El-Hâkka,(69),19.

⁵²⁷ el-Ğalâyîni,I,155; Abbas Hasan,IV,147.

⁵²⁸ Şerhu şuzûri ‘z-Zeheb,430; el-Ğalâyîni,I,157.

⁵²⁹ el-Ğalâyîni,I,157.

7.1.1.2. Menkûl İsim- Fiiller

Asılları itibariyle isim-fiil olmayıp sonradan isim-fiil olarak kullanılanlardır.⁵³⁰ Bunlar ilk önce başka bir mâna için konulmuş olduklarından, isim- fiil mânasına nakledilmezden önceki aslı yapılarına göre çeşitlidirler.⁵³¹

7.1.1.2.1. Car-Mecrûrdan Nakledilenler

“benden uzak dur!”⁵³³ إِلَيْكَ عَنِّي “sen kendine bak!”⁵³² عَلَيْكَ نَفْسَكَ

“....siz kendinize bakın! Siz hidayette olduktan sonra sapıklar size zarar veremez” gibi.⁵³⁴ عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ

7.1.1.2.2. Zarf'dan Nakledilenler

“fırsat gelirse ilerle”⁵³⁵ أَمَامَكَ إِنْ وَاتَّكَ الْفُرْصَةُ “kitabı al!” دُونَكَ الْكِتَابَ

“fırsatta sıkıntı varsa gerile”⁵³⁶ وَرَأَيْتَكَ إِنْ كَانَ فِي الْفُرْصَةِ عُضَّةٌ gibi.

7.1.1.2.3. Masdardan Nakledilenler

“Ey bilgili kişi öğrenen gruba yavaş anlat” رُوِيَذَ أَيُّهَا الْعَالِمُ لِقَوْمٍ يَتَعَلَّمُونَ

Burada رُوِيَذَ kelimesi tensinsiz olup إِرْوَادٌ masdarından ziyâde harflerin düşürülmesiyle tasgîr kalıbına alınmıştır.⁵³⁷ بَلَّةُ الشَّرِّ “Şerri terk et” gibi. بَلَّةُ

kelimesi ise masdar olup kendi lafzından fiili yoktur.⁵³⁸ Ancak أَتَرَكَ mânasındadır

ve fiili de mânasından olup تَرَكَ dir. رُوِيَذَ ve بَلَّةُ kelimelerinin ikisi de emir mânasında ismim fiil olup mebnidirler. Şayet bu iki kelime tenvinli veya muzâf

⁵³⁰ el-Ğalâyîni, I, 155; Abbas Hasan, IV, 147.

⁵³¹ el-Ğalâyîni, I, 155-156.

⁵³² el-Mubberred, III, 211, 279; Abbas Hasan, IV, 147.

⁵³³ el-Mubberred, III, 205; Abbas Hasan, IV, 148.

⁵³⁴ el- Mâide, (5), 105.

⁵³⁵ Abbas Hasan, IV, 149.

⁵³⁶ el-Mubberred, III, 202; Abbas Hasan, IV, 149.

⁵³⁷ el-Mubberred, III, 206; el-Ğalâyîni, I, 156; Abbas Hasan, IV, 149.

⁵³⁸ Abbas Hasan, IV, 150.

olarak izâfet halinde bulunsaydılar, o takdirde mahzûf fiillerinin mansûb masdarları (mef'ûlu mutlâkları) olurlardı.⁵³⁹

رَوَيْدًا الشَّرُّ بَلَّهَا الشَّرُّ Bu cümlelerdeki tenvinli masdarlardan sonra gelenler mef'ûlu bih olmak üzere mansûbdurlar. رَوَيْدًا أَحْيَا بَلَّ الشَّرُّ cümlelerindeki muzâfun ileyler ise lafzen mecrûr olmakla beraber masdarın mef'ûlu bihi olduklarından mahallen mansûbdurlar.⁵⁴⁰

7.1.1.2.4.Tenbîh Edâtından Nakledilenler

هَآءُ الْكِتَابِ “Kitabı al” هَآءُ الْكِتَابِ “.....alınız! okuyunuz, kitabınızı.”⁵⁴¹

Menkûl isim-fiiller de tamâmen semâidirler.⁵⁴²

7.1.1.3.Ma'dûl İsim-Fiiller

Asılları itibariyle isim-fiil olmayıp mutasarrıf (çekimli), tam ve sülâsi fiillerin çoğundan kıyâsî olarak فَعَالٍ vezninde emir anlamında oluşturulanları vardır ki, bunlara “ma'dûl isim-fiiller” denilir.⁵⁴³ Bu gruptaki isim fiiller sadece emir mânâsında olup kıyâsîdirler.⁵⁴⁴ قَتَالَ “Öldür” ضَرَبَ “Döv” نَزَالَ “İn” حَذَرَ “Sakın” gibi. Bazen şâz olarak sülâsi dışındakilerden de فَعَالٍ kalıbında isim-fiil yapılır, بَدَرَ den “Acele et” ve يَدَرَ den “Yetiş” gibi.⁵⁴⁵

⁵³⁹ el-Muberrred,III,210,279; el-Ğalâyîni,I,156.

⁵⁴⁰ el-Ğalâyîni,I,156.

⁵⁴¹ El-Hâkka,(69),19.

⁵⁴² el-Ğalâyîni,I,157.

⁵⁴³ el-Kâfiye fî ‘İlmi ‘l- İ‘rab ,I,76;el-Ğalâyîni,I,157; Abbas Hasan,IV,153

⁵⁴⁴ el-Ğalâyîni,I,157.

⁵⁴⁵ el-Ğalâyîni,I,157.

7.1.2. İfâde Ettikleri Zamân Bakımından İsim- Fiiller

7.1.2.1.Mâzi İsim-Fiiller

إِفْتَرَقَ de شَتَانَ “Ne kadar uzak!”⁵⁴⁶ mânasındadır. هَيْهَاتَ , هَيْهَاتَ

mânasındadır. “Ne kadar fark var!” gibi. هَيْهَاتَ bazen tekrar eder ve kendisinden

sonra zâit bir ل bulunur. هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعِدُونَ⁵⁴⁷ “Heyhât, o va‘d olunduğunuz

şey ne kadar uzak!” شَتَانَ kelimesi ise daha ziyâde iki şey arasındaki manevi

farklılığı ifâde eder.⁵⁴⁸ Bu isim-fiiller mebnîdirler. Fâilleri zâhir isim olabileceği

gibi gizli de olabilir.

شَتَانَ مَا بَيْنَ الطَّالِبَيْنِ فِي الْعِلْمِ “İlimde iki öğrenci arasında ne kadar fark vardır.” gibi.

بُطَّانَ = “Ne kadar hızlı” - أَسْرَعَ = سُرْعَانَ - أَوْشَكَ = وَشَكَانَ

أَبْطَأَ “Ne kadar yavaş” Bu isim-fiiller az kullanılırlar.

7.1.2.2. Muzâri İsim-Fiiller

آه de آوَه “Ah! Acı çekiyorum” أَتَوَجَّعُ = آه gibidir.

أَعْجَبُ = وَاهَا “Hayret! Vah be!” أَتَضَجَّرُ = أَفْ “Öf! Sabrım tükeniyor.”

وَاهَا de وَيْ = وَاهَا gibidir. Ancak bazen وَيْ ك alarak وَيْكَ şeklini aldığı olur.

بَهْ = زَهْ = بَدْ = “Aferin, bravo, aşk olsun” أَسْتَحْسِنُ = بَخْ kelimeleri

de بَحْلُ gibidir. قَطْ - قَدْ “Yeter.” يَكْفِي = بَحْلُ gibidir.

Ancak قَطْ bazen zâit bir ف alarak فَقَطْ şeklini alır. Bu tür isim-fiiller de az

kullanılırlar.⁵⁴⁹

⁵⁴⁶Şerhu şuzûri 'z-Zeheb,430; el-Kâfiye fî 'İlmi 'l- 'İ'rab ,I,75.

⁵⁴⁷ Mü'minûn(23), 36.

⁵⁴⁸Şerhu şuzûri 'z-Zeheb,431; Abbas Hasan,IV,140,147.

⁵⁴⁹Şerhu şuzûri 'z-Zeheb,434; el-Ğalâyîni,I,158; Abbas Hasan,IV,145.

7.1.2.3. Emir İsim-Fiiller

Bu gruptaki isim-fiiller diğerlerinden daha çok kullanılır.⁵⁵⁰

“Bırak” = أَكْفُفْ = “Kabûl et.” = اسْتَجِبْ = آمِنْ = “Sus” = اُسْكُتْ = صَهْ
 kelimleri de aynı anlamda
 551 حَيَّهْلُ - حَيَّ هَلَا = “Gel” = أَقْبِلْ = حَيَّ = “Bırak” = اَثْرُكْ = بَلَهْ
 dırlar. Veya اسْرِعْ = هَيَا = “Devam et.” = اِسْتَمِرْ = اِيْهْ
 “Çabuk gel.” = هَيَّتْ de bunun gibidir. اَمْهَلْ = رُوَيْدَكَ = “Yavaş ağır ol.”
 اَمَامَكَ = اَمَامَكَ = “Yerinde dur.” = اَثْبَتْ = مَكَانَكَ = “Gerile” = تَأَخَّرْ = وَرَاءَكَ
 اِلَيْكَ الْكِتَابُ = “Kitabı al.” = اِلَيْكَ الْكِتَابُ = “Uzaklaş” = اِلَيْكَ عَنِّي = “Sen kendine bak.” = عَنَّا نَفْسَكَ
 Bir de bunların ma’dul olanları vardır ki bunlar sayılamayacak kadar çoktur. قَالَ
 “Sakın” حَذَارِ “İn” نَزَالِ “Döv” ضَرَابِ “Öldür” 552

7.2. İSM-İ MENSÛB

7.2.1. İsm-i Mensûbun Tanımı

Türkçe’deki (şehirli), (satıcı),(sütçü) gibi (....ci) veya (....li) ekleriyle son bulup bir yere, sanata, mesleğe nisbeti ifâde eden kelimeye ism-i mensûb denir.

İstilahî mânada ise, sonuna şeddeli bir “yâ” eklenen ve sondan bir önceki harfi esre ile okunan kelimedir.⁵⁵³

İsmi-i mensûb, (kendisine nisbet edilen isim) بَلَدِي ve قَرَوِي gibi bir yer adı olabilir, قُرَشِي gibi bir kabile veya bir aşiret adı olabilir veya مَالِكِي حَنْبَلِي gibi bir şahıs adı olabilir, ya da لَبَنِي (sütçü) سَكْرِي (şekerci) gibi şan ve şöhret sahibi bir şahıs adı olabilir,

⁵⁵⁰ Şerhu şuzûri ‘z-Zeheb,427; el-Kâfiye fi ‘İlmi ‘l- İ‘rab ,I,75; Abbas Hasan,IV,144.

⁵⁵¹ el-Muberrred,III,205,206.

⁵⁵² el-Muberrred,III,133;el-Ğalâyîni,I,158;Abbas Hasan,IV,713.

⁵⁵³ eş-Şâfiye fi ‘l-Tasrîf,102;Mevsûatu Mustalahât ‘i- Câmî ‘u ‘l- ‘Ulûm,113; el-Ğalâyîni,II,71.

قَبَانِي (kantarcı) gibi bir meslek, sanat sahibi, نَحْوِي ve لُعْوِي gibi maharet sahibi ,
عَرَبِي ve صَحَابِي gibi bir sınıf , cemâat adı da olabilir.

Kendilerine nisbet “yâ” sı bitişmeksizin zanâat ve meslek mânası bildiren
ism-i fâil ve mübâlağalı ism-i fâil kalıpları da ism-i mensûb sayılırlar. ⁵⁵⁴ حَدَّادٌ

(demirci) بَائِعٌ (satıcı gibi)

7.2.2. İsm-i Mensûbun Yapılışıyla İlgili Kâideler

İsm-in sonuna nisbet “yâ”sı eklenince son harfin harekesi, bu “yâ” ya uygun düşsün diye kesreye dönüştürülür. الْعَلَمِي - الْعَلَمُ gibi. Fakat her ismin sonuna bu şekilde doğrudan eklenmez. Bu şekilde doğrudan eklenen isimler olduğu gibi, bu işlem esnasında birtakım değişikliğe uğrayan isimler de vardır. ⁵⁵⁵

7.2.2.1. İsm-i Mensûb Yapılırken Değişikliğe Uğramayanlar

العثمان العُثماني، الحسن الحَسَنِي، والترك التُّرْكِي gibi olanlar. ⁵⁵⁶

7.2.2.2. İsm-i Mensûb Yapılırken Değişikliğe Uğrayanlar

1. İsm-in sonunda yuvarlak “ta ” (müenneslik “tâ”sı) varsa, neseb durumunda atılır ve bu “tâ”nın yerine şeddeli bir “yâ” getirilir. ⁵⁵⁷

الْعَادِي الْعَادَةُ - الْفَاطِمِي الْفَاطِمَةُ - اللَّمِّي اللَّمَّةُ - الْمَكِّي الْمَكَّةُ gibi

2. فَعِيلَةٌ - فَعِيلَةٌ vezninde olan isimler, muzâaf olmadıkça nisbet durumunda

“tâ” ile birlikte “yâ” ları da düşer. ⁵⁵⁸ الْمَدِينَةُ ve الْجُهَيْنَةُ الْجُهَيْنِي gibi.

طَوِيلَةٌ gibi ecvef kelimelerle, طَبِيعَةٌ ve سَلِيقَةٌ gibi kelimelerin (ي) sı düşürülmeyle

⁵⁵⁴ el-Muberrred, III, 161-162; Şerhu 'l-Mekkûdî, II, 861; eş-Şâfiye fi 't-Tasrîf, 132; el-Ğalâyînî, II, 82; Abbas Hasan, IV, 743-744.

⁵⁵⁵ el-Ğalâyînî, II, 71.

⁵⁵⁶ eş-Şâfiye fi 't-Tasrîf, 102-103.

⁵⁵⁷ Şerhu 'l-Mekkûdî, II, 842; el-Ğalâyînî, II, 72.

⁵⁵⁸ Şerhu 'l-Mekkûdî, II, 851-852; eş-Şâfiye fi 't-Tasrîf, 104; el-Ğalâyînî, II, 81.

⁵⁵⁹ طَوِيلٌ , طَبِيعٌ ve سَلِيْقٌ şeklinde nisbetleri yapılır.

3. فَعِيلٌ ve فَعِيلٌ vezninde olan isimlerden sadece (ي) düşer.⁵⁶⁰ التَّقِيْفُ gibi. الْقَرَشِيُّ الْقَرِيشُ الثَّقَفِيُّ

4. Orta harfi kesre olan üç harfli isimlerde bu hareke fethaya dönüşür.⁵⁶¹ الْإِبِلُ – الْمَلِكُ – الْمَلِكُ gibi.

7.2.2.3. Memdûd İsimlerin İsm-i Mensûb Yapılışı

Sonu elif ve hemze ile biten isimlere memdûd isimler denir. Bu isimlerdeki elif ve hemze, müenneslik alâmeti olabileceği gibi kelimenin aslından da olabilir.⁵⁶²

1. Hemze müenneslik içinse nisbet esnâsında (و) a dönüşür.⁵⁶³

حَمْرَآوِيٌّ حَمْرَاءُ بَيْضَآوِيٌّ بَيْضَاءُ gibi.

2. Hemze illet harfinden dönüşmüşse olduğu gibi kalabileceği gibi, aslına da dönüştürülebilir.⁵⁶⁴ السَّمَاءُ السَّمَائِيٌّ وَالسَّمَآوِيٌّ de olduğu gibi.

3. Hemze kelimenin aslından ise olduğu gibi kalır.⁵⁶⁵ الْقَرَاءُ الْقَرَائِيٌّ gibi.

7.2.2.4. Maksûr İsimlerin İsm-i Mensûb Yapılışı

Sonu elifle biten ve eliften önceki harfin harekesi fetha olan isimlere, maksûr isimler denir. Bu elif (ي) şeklinde de yazılabilir.

1. Maksûr isim üç harfli ise, nisbet (ي) sı alınca elifleri (و) a

⁵⁵⁹ el-Muberred, III, 134; Şerhu'l-Mekkûdî, II, 851; eş-Şâfiye fi't-Tasrif, 104; el-Ğalâyîni, II, 81; Abbas Hasan, IV, 729.

⁵⁶⁰ el-Muberred, III, 133-134; eş-Şâfiye fi't-Tasrif, 104; el-Ğalâyîni, II, 81.

⁵⁶¹ eş-Şâfiye fi't-Tasrif, 104; el-Ğalâyîni, II, 76.

⁵⁶² el-Ğalâyîni, II, 72.

⁵⁶³ Şerhu'l-Mekkûdî, II, 853; eş-Şâfiye fi't-Tasrif, 118; el-Ğalâyîni, II, 72.

⁵⁶⁴ Şerhu'l-Mekkûdî, II, 853; eş-Şâfiye fi't-Tasrif, 118; el-Ğalâyîni, II, 72; Abbas Hasan, IV, 720.

⁵⁶⁵ eş-Şâfiye fi't-Tasrif, 118; el-Ğalâyîni, II, 72; Abbas Hasan, IV, 719.

dönüştürülür.⁵⁶⁶ الْفَتَى -- الْفَتَا -- الْفَتَا -- الْفَتَا gibi.

2. Bu isimler dört harfli ve ikinci harfleri de sâkin olursa, elif (ي) a dönüştürüleceği gibi olduğu gibi de bırakılabilir.⁵⁶⁷ الْمَعْنَى الْمَعْنَى الْمَعْنَى

3. Bu isimlerde elif, beşinci veya altıncı harfi teşkil ediyorsa düşer.⁵⁶⁸

الْمُسْتَشْفَى -- الْمُسْتَشْفَى -- الْمُسْتَشْفَى gibi.

7.2.2.5. Mankûs İsimlerin İsm-i Mensûb Yapılışı

Sonu (ي) ile biten ve (ي) dan önceki harfin harekesi kesre olan isimlere mankûs isimler denir. Bu isimler de maksûr isimler gibi ism-i mensûb yapılarıdır. Aynı kâideler bunda da geçerlidir. Ancak (ي) dan önce kesre olan harfin harekesi fethaya dönüşür.⁵⁶⁹

الْتَرْبِيَّيْ التَّرْبِيَّيْ -- الْقَاضِيَّيْ الْقَاضِيَّيْ -- الشَّجَوِيَّيْ الشَّجَوِيَّيْ

7.2.2.6. Sonu Şeddeli (ي) İle Biten İsimlerin İsm-i Mensûb Yapılışı

1. Bu (ي) dan önce yalnız bir harf bulunuyorsa (ي) nın biri aslına dönüşür: الْحَيَّيْ الْحَيَّيْ gibi.⁵⁷⁰

2. Bu (ي) dan önce iki harf bulunuyorsa, birinci (ي) düşer.

النَّبَوِيَّيْ النَّبَوِيَّيْ gibi.⁵⁷¹

3. Bu şeddeli (ي) üç veya daha fazla harften sonra geliyorsa düşer:

⁵⁶⁶ el-Muberred, III, 136; Şerhu'l-Mekkûdî, II, 847; eş-Şâfiye fi't-Tasrif, 109; el-Ğalâyîni, II, 72; Abbas Hasan, IV, 719.

⁵⁶⁷ el-Muberred, III, 147; Şerhu'l-Mekkûdî, II, 843; eş-Şâfiye fi't-Tasrif, 109; el-Ğalâyîni, II, 72.

⁵⁶⁸ el-Muberred, III, 147; Şerhu'l-Mekkûdî, II, 845; eş-Şâfiye fi't-Tasrif, 109; el-Ğalâyîni, II, 73.

⁵⁶⁹ el-Muberred, III, 136; Şerhu'l-Mekkûdî, II, 846-847; eş-Şâfiye fi't-Tasrif, 104; el-Ğalâyîni, II, 73; Abbas Hasan, IV, 720.

⁵⁷⁰ el-Muberred, III, 138; Şerhu'l-Mekkûdî, II, 847; el-Ğalâyîni, II, 76; Abbas Hasan, IV, 717.

⁵⁷¹ el-Muberred, III, 140; eş-Şâfiye fi't-Tasrif, 114; el-Ğalâyîni, II, 76; Abbas Hasan, IV, 718.

gibi.⁵⁷² الشَّافِعِيُّ شَافِعِيٌّ — الْكُرْسِيُّ كُرْسِيٌّ

4. Kelimenin ortasında şeddeli bir (ي) bulunuyorsa, ism-i mensûb yapıldığında bu (ي) lardan biri düşer.⁵⁷³ الطَّيِّبُ الطَّيِّبِيٌّ

7.2.2.7. Son Harfi Düşen Üç Harfli İsimlerin İsm-i Mensûb Yapılışı

Bu isimlere nisbet (ي) sı gelince düşen harf geri gelir.⁵⁷⁴

gibi. أَخَوِي أَخٌ — أَبَوِي أَبٌ

7.2.2.8. Bileşik isimlerin ism-i mensûb yapılışı

1. Cümle halinde olan -“Terkîb-i isnâdî” -bileşik isimler ism-i mensûb yapılırken bunlardaki birinci isim ism-i mensûb yapılır, ikinci isim atılır.⁵⁷⁵

gibi. بَعْلَبَكْ جَادِي جَادَ الْحَقُّ

2. İkisi kaynaşarak bir isim haline gelmiş “terkîbî mezcî” ler ism-i mensûb yapılırken bunların her ikisi birden yapılabileceği gibi ikisinden sadece biri de yapılabilir.⁵⁷⁶

gibi. كَرَبِيٍّ - مَعْدِيٍّ — مَعْدِيٍّ كَرَبِيٍّ — مَعْدِيٍّ كَرَبٍ

3. İsim tamlaması halinde olanların ise bazen birinci isim دَيْرُ الْقَمَرِ — الدَّيْرَانِيٌّ gibi, bazen ikisi birden عَيْنُ إِبْلِ — عَيْنُ إِبِلٍ gibi, bazen de ikinci isim, ism-i mensûb yapılır. المَنَافِيُّ — عَبْدُ مَنَافٍ gibi.⁵⁷⁷

⁵⁷² el-Ğalâyînî,II,77; Abbas Hasan,IV,716.

⁵⁷³ Şerhu 'l-Mekkûdî,II,850; eş-Şâfiye fi 't-Tasrîf,109; el-Ğalâyînî,II,76.

⁵⁷⁴ el-Muberrred,III,152; Şerhu 'l-Mekkûdî,II,856; eş-Şâfiye fi 't-Tasrîf,119;el-Ğalâyînî,II,74; Abbas Hasan,IV,736.

⁵⁷⁵ eş-Şâfiye fi 't-Tasrîf,125;el-Ğalâyînî,II,79-80;Abbas Hasan,IV,740.

⁵⁷⁶ Şerhu 'l-Mekkûdî,II,854; el-Ğalâyînî,II,80; Abbas Hasan,IV,740.

⁵⁷⁷ el-Ğalâyînî,II,80; Abbas Hasan,IV,740.

7.2.2.9. Cemii isimlerin ism-i mensûb yapılışı

Cemii isimler müfredlerine dönüştürüldükten sonra ism-i mensûb yapırlar.⁵⁷⁸ كُتِبَ كِتَابٌ كِتَابِيٌّ مَسَاجِدُ مَسْجِدٌ مَسْجِدِيٌّ

7.2.3. İsm-i Mensûbun Türkçe Karşılıkları

1. -li eki: Bu isimlerin bazılarının mânası bu ekle karşılanır; الْعُثْمَانِيُّ Osmanlı, الْمَكِّيُّ Mekkeli, gibi olanlar.
2. -ci eki: Bazı isimlerde de bu ek karşılık olarak kullanılır; الْحَاكِمِيُّ Dükkancı, الصَّيْرَفِيُّ Kuyumcu, gibi.
3. -lik eki: Bu isimlerden bir kısmına da bu ek kullanılır; الْإِنْسَانِيَّةُ İnsanlık, الشَّهْرِيَّةُ Aylık, gibi.
4. -cel,-cil eki: Bu isimlerden bazıları da bu ekle karşılanır; الْيَوْمِيُّ Güncel, الْإِنْسَانِيَّ Insancıl, gibi.
5. Bu isimlerin bazıları da ilgili oldukları mensûb kelimeleriyle Türkçeleştirilir; الزَّمَنِيُّ Zamanla ilgili الْفَلَكيُّ Felekle ilgili, gibi.
6. Bunlardan bazıları da eksiz karşılanır; التُّرْكِيُّ Türk, الْأَرْمَنِيُّ Arnavut, gibi.
7. Bir kısmı da olduğu gibi Türkçeleştirilir; الْعَبَّاسِيُّ Abbasi, الْعِلْمِيُّ İlmi, gibi.
- 8.-sal eki: Bu tür isimlere Türkçe'deki uysal, kumsal, kelimelerinden yararlanılarak -sal ekinin karşılık olarak kullanılması son zamanlarda artmıştır. الْتَارِيخِيُّ Tarihsel, الْعَالَمِيُّ Evrensel, gibi.⁵⁷⁹

Fiilimsilerden ism-i muzâf, ism-i müphem tâm, zarf-ı mûstakarr, ism-i müsteâr ve ism-i sıfat, tanım ve amel etme açısından ikinci bölümde ele alınıp

⁵⁷⁸ el-Muberrred, III, 160; Şerhu 'l-Mekkûdî, II, 850; eş-Şâfiye fi 't-Tasrif, 128; Abbas Hasan, IV, 741.

⁵⁷⁹ Konuyla ilgili Bkz. Serdar Mutçalı, Arapça-Türkçe sözlük, Hasan Akdağ, 71.

incelenecektir. Bunlar, birinci bölümde sarf yönü itibariyle ele alınıp işlenen diğer türemiş fiilimsilerden farklı olduklarından bu bölümde incelenmediler.

İKİNCİ BÖLÜM

AMEL AÇISINDAN FİİLİMSİLER

1.MASDARIN AMEL ETMESİ

Birinci bölümde Masdar, zamandan soyutlanmış bir şekilde eyleme delâlet eden ve fiilin harflerini lafzen, takdîren ya da herhangi bir başka harfle bedelen taşıyan kelime olarak tanımlanmıştı. Fiil gibi amel eden kelimelerden birisi olan masdarla ilgili diğer bilgiler daha önce verildi. Bu bölümde ise masdarın sadece görev yapma, amel etme yönü incelenecektir.

Sülâsî ve sülâsî dışındaki lâzım ve müteaddî fiillerin masdarları aynen fiilleri gibi lâzım ve müteaddî olarak amel ederler.⁵⁸⁰ Amel etmelerinden maksat ise fâil alıp ref 'etmeleri ve mef'ûl alıp nasb etmeleridir. Masdarların fiil gibi amel etmeleri fiile benzediklerinden dolayı değil aksine türeyiş açısından fiillerin aslı olduklarıdır.⁵⁸¹

Amel konusunda asıl olan fiil, şartsız amel ederken fiil gibi görev yapma hususunda fiile ilhak edilen masdar bir takım şartlarla amel eder. Masdar, şartları gerçekleştiğinde fiili müteaddî ise fâilini ref ', mef'ûlünü nasb eder. Fiili gibi ya bizzât mef'ûle te'addî eder veya harf-i cer vasıtasıyla müteaddî olur. Şayet fiili lâzım ise, yalnızca fâilini ref ' eder.⁵⁸²

يُعْجِبُنِي إِجْتِهَادُ سَعِيدٍ “Saîd'in çalışması hoşuma gider.”

Misalde إجتِهَاد kelimesi masdar olup fâiline muzâf olmuştur. Fâili de سعيد kelimesidir. Bu kelime izâfet sebebiyle lafzen mecrûr, fâil olduğu için de hükmen merfû'dur.⁵⁸³ سَاعِنِي مُرُورُكَ بِمَوَاضِعِ الشُّبْهَةِ “Şüpheli mekânlara uğraman beni üzdü.”

Bu misalde مرور masdarının fiili olan مَرَّ fiili ب harf-i cerri ile müteaddî olduğundan masdar da fiili gibi aynı harf-i cerle müteaddî olmuştur.

سَاعِنِي عَصْيَاكَ أَبَاكَ “Babana isyan etmen beni kahretti.”

⁵⁸⁰ es-Sabbân II, 283; el-Ğalâyîni, III, 276.

⁵⁸¹ Şerhu't-Teshîl I, III, 106; el-Ğalâyîni, III, 276.

⁵⁸² Şerhu't-Teshîl, III, 109; es-Sabbân, II, 283; el-Ğalâyîni, III, 276.

⁵⁸³ el-Ğalâyîni, III, 276.

Misalde geçen عصيان kelimesi masdar olup fâiline , yani ك zamirine muzâf olmuştur. ك zamiri ise yakın ve uzak olmak üzere iki ‘irab mahallîne sahiptir. İzâfetle mecrûr olması yakın, fâil olması hasebiyle de merfû’ olması ise uzak ‘irab mahallîdir. Cümledeki ك kelimesi de masdarın mef’ûlu olup mansûbdur.⁵⁸⁴

Masdar, fiiline iki noktada uygunluk göstermez.

Birincisi; masdarın nâib-i fâili ref ‘etmesi konusudur. Ahfeş ve Şelebîn’in de içinde bulunduğu bir guruba göre masdar, nâib-i fâili ref ‘edemez. Zira onlara göre عَجِبْتُ مِنْ ضَرْبِ زَيْدٍ denildiğinde akla ilk gelen mânada masdar ma’lûmdur meçhûl değildir. Ebu Hayyan, masdarın fiili meçhûl ise karışma ihtimali olmayacağından masdarın nâib-i fâili ref ‘edebileceğini söylemiştir. Mesela; أَعْجَبَنِي زَكَاةُ زَيْدٍ cümlesinde زيد kelimesinin fiili lâzım olduğu için masdar tarafından nâib-i fâil olarak ref ‘ edilmesini câiz görmüştür. Bu görüşe göre karışma ihtimali olmayan yerde masdar nâib-i fâili ref ‘ edebilir. Misalde أَعْجَبَنِي قِرَاءَةُ فِي الْحَمَامِ الْقُرْآنُ وَ أَكَلُ الْخُبْزِ وَ شَرَبُ الْمَاءِ kelimesi lafzen, الخُبْزِ ve الماء kelimeleri ise masdar tarafından nâib-i fâil olarak mahallen ref ‘ edilmişlerdir.⁵⁸⁵

Masdarın, fiiline mutâbakat arz etmediği diğer nokta ise, fiilin fâilinin aksine, masdarın fâilinin hazfinin câiz oluşudur. Masdarın fâili hazfedildiğinde bu fâile delâlet eden bir zamiri taşıması da gerekmez.⁵⁸⁶

سَرَّنِي تَكْرِيْمُ الْعَامِلِينَ örnekte تَكْرِيْمُ kelimesi masdardır ve mef’ûlu olan

سَرَّنِي تَكْرِيْمُ kelimesine muzâftır. تَكْرِيْمُ nun fâili ise cevâzen mahzûftur.

⁵⁸⁴ el-Ğalâyînî, III,276.

⁵⁸⁵ Şerhu ‘t-Teshîl, III, 109; es-Sabbân, II, 283; Abbas Hasan, III, 211

⁵⁸⁶ Şerhu ‘t-Teshîl, III, 112; Ali b. Muhammed b. İsa el-Eşmûnî, Şerhu ‘l-Eşmûnî âla Elfiyeti İbn Malik, I, 541- 542; es-Sabbân, II, 283; el-Ğalâyînî, III, 276; Abbas Hasan, III, 211.

Şöyle takdîr yapmak mümkündür. تَكْرِيْمُكُمْ = تَكْرِيْمُ النَّاسِ Fâilin hazfi fiillerde

söz konusu değildir. Zira fâil eğer fiillerde zâhir değilse gizli (müstetir) olur.⁵⁸⁷

Masdarın mef'ûlunun hazfi de câizdir.⁵⁸⁸ Şu Ayet-i Kerime'de olduğu gibi,

وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَا إِيَّاهُ⁵⁸⁹

“İbrahim’in babası hakkındaki istiğfarı da sırf ona vermiş olduğu bir va’d den dolayı idi.” Mahzûf olan mef’ûl de takdîr edilirse cümle şöyle olur.

وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ رَبَّهُ

1.1. Masdarın Fiil Gibi Amel Etmesinin Şartları

Masdarın fiil gibi amel edip görev yapabilmesi için bir takım şartların gerçekleşmesi gerekir. Bu şartlar genel itibariyle aşağıda sıralanacağı şekildedir.

1.1.1. Masdarın أن veya ما lı Fiilin Verdiği Anlamı Vermesi Gerekir

Masdarın أن veya ما lı fiilin verdiği anlamı vermesi gerekir. Diğer bir ifadeyle masdarın yerine أن veya ما lı fiili koyduğumuz zaman mânada bir değişiklik olmaması gerekir. Şayet masdar mâzi, muzâri veya istikbâl mânası ifâde ediyorsa yerine geçen fiil (ما) ile birlikte kullanılır. (ما) nın “hâl”i ifâde etmesi daha kuvvetlidir. Masdar eğer mâzi veya istikbâl mânası ifâde ediyorsa fiil (أن) ile birlikte kullanılır. (أن) “hâl” mânası ifâde etmede kullanılmaz.⁵⁹⁰

(hâl) يعجبني قولك الحق الان ----- ما تقول الحق الان

“Şu an gerçeği söylüyor olman beni sevindiriyor.”

(mâzi) عجبت من ضربك عليا أمس ----- أن ضربت عليا أمس

“Ali’ye vurmuş olmandan hayrete düştüm.”

⁵⁸⁷ es-Sabbân, II, 283; el-Ğalâyîni, III, 276-277.

⁵⁸⁸ el-Ğalâyîni, III, 277.

⁵⁸⁹ et-Tevbe, (9), 114.

⁵⁹⁰ el-Mubberred, I, 14; Şerhu’l-Teshîl, III, 106; es-Sabbân, II, 285; Dehlan Elfiyye, 106; Celaleddin es-Suyûtî, el-Behcetü’l-Merdiyye fi-şerh’i-Elfiye, 106; el-Ğalâyîni, III, 277-278; Abbas Hasan, III, 212.

(istikbâl) يسرن عملك الخير ----- أن تعمل الخير

“İyi iş yapacak olman beni sevindirir.”

Her üç cümleinin de (ما) lı fiil ile takdîri mümkündür. Ancak (أن) “hâl” mânası ifâde etmediğinden birinci misalde (أن) lı fiil takdîri uygun olmaz. ما ‘i masdariyyenin kullanımına dair şu Ayetler de zikredilebilir.

591 بما رحبت 592 ودوا ما عتتم

bu ifâdeler برحبها ve عتتم mânasındadır. Daha önce de değinildiği gibi masdarlar da fiilleri gibi lâzım ve müteaddî olarak amel eder, fâil ve nâib-i fâili ref‘, mef‘ûlu ise nasb ederler. Fiili gibi müteaddî olan masdar, bazen harf-i cerr ile bazen de harf-i cersiz olarak doğrudan mef‘ûle te‘addi eder.

Mef‘ûl’e doğrudan geçişli olan fiilin durumuna göre masdar da bir veya iki mef‘ûl alır. طلبك العلم ----- وإعطاءك الفقير درهما gibi.

Bazen de üç mef‘ûl alır, خالدا جعفرًا مقيمًا, Bazen de üç mef‘ûl alır, علم takdîr edilir. Ancak علم veya أن den muhaffef olan أن ile yapılır. 593. عَلِمْتُ ضَرْبَكَ زَيْدًا. Bu cümleinin takdîri şöyle yapılır.

Bu cümlede takdîr edilmiş olan أن - أن den muhaffef olandır.

أن ‘i masdariyye değildir. Zira علم kökenli fiilden sonra gelmesi hasebiyle bu

595 عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ 594. konum sadece أن ‘i muhaffefeye aittir.

596 أَفَلَا يَرَوْنَ أَلَّا يَرْجِعَ --- أَنْ لَا يَرْجِعَ

591 et-Tevbe, (9), 25, 118.

592 Âli imran (3), 118.

593 Şerhu ‘t-Teshîl, III, 109; es-Sabbân, II, 285.

594 Şerhu ‘t-Teshîl, III, 109; es-Sabbân, II, 285.

595 el-Müzzemmil, (73), 20.

596 et-Taha, (20), 89.

misallerinde olduğu gibi أن 'i muhaffefenin, mâzi,hâl ve istikbâl ifâde eden konumlarda bulunması câizdir.⁵⁹⁷

Bu üç harfin (أن , ما ve أن 'i muhaffefe) masdarın amel etmesinde takdîr edilmesinin şart olması, kullanımın çoğunlukla böyle olmasından dolayıdır. Bazen bu harflerden herhangi biri takdîr edilmeksizin de masdar amel eder.⁵⁹⁸

سَمِعَ أَذْنِي زَيْدًا يَقُولُ ذَلِكَ ————— “Kulağım, Zeyd’i şunu söylerken işitmiş olmaktadır.”

كَانَ إِسْتِقْبَالُكَ الضُّيُوفَ حَسَنًا ————— “Misafirleri karşılayan güzel oldu.” Birinci misalde

masdar أن veya ما ile tevil edilemez. Çünkü Araplardan masdarın, haberi hâl yerine geçen mübtedâ olarak kullanıldığına dair bir haber işitilmemiştir. İkinci misalde ise masdarın fiil ile tevil edilebilmesi için إِنَّ لَكَ أَلَّا تَجُوعَ فِيهَا وَ لَا تَعْرَى ayetinde olduğu gibi كَانَ'nin müevvel masdarla arasına haberin girmesi gerekirdi. Bu anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere masdar, müevvel masdarla tevil edilebilmesi için fiilini te'kid eden mef'ûl-i mutlak olmamalıdır. Aynı şekilde masdar binâ-i merre, nev'i, ism-i tasğîr ve kendisiyle hades kastedilmeyip isim kastedilen masdar gibi diğer masdar türlerinden de olmamalıdır. Aksi takdîrde fiilleri gibi görev yapamazlar.⁶⁰⁰ Mef'ûl-i mutlak, müevvel masdarla te'vil edilemediğinden fiile benzerliğini yitirir, bu yüzden amel edemez.⁶⁰¹

تَعْلِيمًا الْمَسْأَلَةَ “Konuyu ona iyice öğrettim.” cümlesinde تَعْلِيمًا kelimesi

masdarının değil, عَلِمْتُ fiilinin ma'mûlu olduğundan mef'ûldur ve mansûbdur.

يَا لَلْصَّ ضَرَبْتُ ضَرْبَةً أَوْ ضَرْبَتَيْنِ اللَّصَّ “Hırsıza bir veya iki kez vurdum” cümlesindeki

kelimesi ضَرْبَةً veya ضَرْبَتَيْنِ kelimelerinin değil ضَرَبْتُ fiilinin mef'ûlu olduğundan

⁵⁹⁷ Şerhu 't-Teshîl, III, 110.

⁵⁹⁸ Şerhu 't-Teshîl, III, 111; es-Sabbân, II, 285-286.

⁵⁹⁹ et-Taha, (20), 18.

⁶⁰⁰ Evdahu 'l-Mesâlik, III, 203; el-Ğalâyîni, III, 278; Abbas Hasan, III, 214.

⁶⁰¹ Şerhu 't-Teshîl, III, 106; es-Sabbân, II, 285; el-Ğalâyîni, III, 278.

mansûbdur.Kullanımı çok az olmakla beraber bazen nev'i masdarı mef'ûl-i mutlak olsa bile eğer fâiline muzâf olarak gelirse amel eder.⁶⁰²

زَرَعْتُ حَقْلِي زِرَاعَةَ الْفَلَّاحِ حَقْلَهُ “Tarlamı çiftçinin kendi tarlasını ektiği gibi ektim”cümlesinde زِرَاعَةَ masdarı, fâili olan الْفَلَّاح kelimesine muzâf olmuş ve amel etmiştir.حَقْلَهُ kelimesi de زِرَاعَةَ masdarının mef'ûlu olup mansûb olmuştur.Bir diğer görüşe göre ise yukarıdaki misalde geçen زِرَاعَةَ kelimesi nev'i masdarı olmakla birlikte mef'ûl-i mutlak değildir.cümledeki mef'ûl-i mutlak mahzûf olup takdîri şöyledir,زَرَعْتُ حَقْلِي زِرَاعَةَ مِثْلَ زِرَاعَةِ الْفَلَّاحِ حَقْلَهُ. Dolayısıyla الْفَلَّاح ve حَقْلَهُ kelimelerinin âmili olan زِرَاعَةَ masdarı her ne kadar nev'i masdarı olsa da mef'ûl-i mutlak olmadığından bu kelimeler üzerinde amel etmiştir.Örnekte de görüldüğü üzere asıl mef'ûl-i mutlak mahzûftur.⁶⁰³

1.1.2. Masdar Hazfedilmiş Fiilinin Yerine Geçmiş Olmalıdır

يَا قَابِلَ التَّوْبِ غُفْرَانًا مَأْنَمَ قَدْ أَسْلَفْتُهَا أَنَا مِنْهَا مُشْفِقٌ وَجِلٌ, “Hırsıza vur” ضَرْبًا أَلَصُّ

“Ey tevbeyle kabul eden! işlemiş olduğum günahları bağışla, ben onlar(ın cezasından) korkarım.”Yukarıda ki misallerde geçen ضَرْبًا ve غُفْرَانًا kelimeleri

hazfedilmiş olan اضْرِبْ ve اغْفِرْ fiillerinin yerine kâim olduklarından أَلَصُّ ve مَأْنَمَ

kelimelerini nasb etmişlerdir.Ancak masdar, eğer mahzûf fiilinin yerini tutmuyor ve o fiilden niyabetle bulunmuyor ise amel edemez. Mef'ûl-i mutlak olan masdarın amel edemeyeceğine dair birinci madde de anlatılanlardan da hatırlanacağı üzere, mahzûf fiilinin yerine geçmemiş bir masdarın amel edebilmesinin temel şartı kendisinin yerine أَنْ veya مَا fiilinin

konulabilmesidir.⁶⁰⁴ اضْرِبْ ضَرْبًا أَلَصُّ cümlesinde amelde aslolan fiil zâhir

⁶⁰² Abbas Hasan,III,214.

⁶⁰³ Hulâsatu 'ş-Şurûh, 380-381.

⁶⁰⁴ Muhammed Said, Nahvu 'l-Elfiye Şerh'u-Muasır ve Asil li Elfiyeti İbn Mâlik, 598.

olduğundan ve masdar da mef'ûl-i mutlak olup te'vil edilemediğinden **المر** kelimesinin âmili fiildir, masdar amel edememiştir.

Fiilin yerine geçen masdardan sonraki ma'mûlun üzerindeki amel,asıl olması yönünden mahzûf fiile hamledilebileceği gibi, bu mahzûf fiilin yerine niyâbeten masdara da hamledilebilir.⁶⁰⁵ Ancak mef'ûl-i mutlak konumunda ki masdarın emir, dua ve istifhamda amel etmesinin kıyâsî, diğer durumlarda ise semâî olduğu belirtilmiştir. Ahfeş ve Ferrâ bu görüştedir. Bir takım müteahhirin dilcileri Sibeveyh'in yukarıdaki konuların hepsinde masdarın amelinin semâî olduğunu ifâde ettikleri görülmüştür. Ancak Sibeveyh'in verdiği misallere dikkat edildiğinde görülmüştür ki; örnekleri hep kıyâsî olan emir, dua, tevbih ve inşâ türündendir. Dolayısıyla bu kanaat pek tutarlı değildir.⁶⁰⁶

İbn-i Mâlik mahzûf fiilin yerine geçen masdarın amel edeceğini belirtirken , İbn-i Hişam ise mahzûf olan fiilin âmil olduğunu ifâde etmiştir.⁶⁰⁷ Dolayısıyla **ضَرَبًا** derken **زَيْدًا** kelimesi İbn-i Mâlik'e göre **ضَرَبًا** masdarı ile mansûbdur. İbn-i Hişam'a göre ise mahzûf olan **اضْرِبْ** fiili ile mansûbdur. İbn-i Hişam mahzûf fiilin âmil olduğuna delil olarak şunu söylemektedir. Yukarıdaki örnekte masdarın yerine, fiil, (ما ve أن) sız olarak geçmektedir. Ve şöyle denir; **زَيْدًا** dolayısıyla **ضَرَبًا** kelimesini nasb eden âmil masdarın da âmili olan mahzûf fiildir.⁶⁰⁸

1.1.3. Masdar İsm-i Tasğîr Olmamalıdır

İsm-i tasğîr şeklindeki masdar, fiilin kendisinden türediği aslı temsil etmediğinden fiil ile benzerliği ortadan kalkar, ve fiil gibi amel edemez. Ayrıca tasğîr isimlere has özelliklerdendir. Bu yönüyle de tasğîr, masdarı fiile benzerlikten uzaklaştırır.

⁶⁰⁵ *Hulâsatu 'ş-Şurûh*, 381.

⁶⁰⁶ *Şerhu 't-Teshîl*, III, 126-127; es-Sabbân, II, 285.

⁶⁰⁷ *Şerhu 't-Teshîl*, III, 125; *Evdahu 'l-Mesâlik*, III, 203.

⁶⁰⁸ *Katru 'n-Nedâ*, 284.

Yine ism-i tasğîr şeklindeki masdar, yerine أن ve fiil konulmak sûretiyle te'vil edilemeyeceğinden mükebber masdar gibi amel edemez.⁶⁰⁹ Bu yüzden,

فَتَحُّكَ الْبَابِ بِعَنْفٍ أَمْرٌ لَا يَسُوغُ “Kapıyı kabalıkla açman hoş olmayan bir iştir.” Cümlesindeki masdarın ism-i tasğîr kalıbıyla getirilmesi sûretiyle فَتَحُّكَ الْبَابِ şeklinde ifade edilmesi doğru olmaz. Ancak semaî olarak nakledilen bilgilerden anlaşıldığı üzere masdarın çok az da olsa musağğar olarak amel ettiği görülmüştür. رُوِيَ الْقُسْتُفُهُمُ cümlesindeki رُوِيَ kelimesi isim-fiil olup emir ifade eder, dolayısıyla مَانَسَى الْقُسْتُفُهُمُ “sorana mühlet ver.” şeklindedir.

Bir başka açıdan cümle değerlendirildiğinde رُوِيَ kelimesinin aynı kökten olan fiilin emir sığasının yerine geçtiğini söylemek te doğru olur. Şöyle ki; bu kelimenin ash olan masdar إِرْوَادٌ dir. Emir fiili ise أَرَوْدٌ dir. Sonra masdarın içerisindeki zâid harflerin atılması ile terhim yoluyla tasğîr yapılmış ve رُوِيَ kelimesi elde edilmiştir.⁶¹⁰ Emir fiilinin yerine geçtiği için de kendisinden sonraki mef'ûlu nasb etmiştir.

1.1.4. Masdar Zamir Olmamalıdır

Masdarın amel etmesinin temel şartı, fiilin kendisinden türediği aslî şeklini korumasıdır. Masdar, herhangi bir şekilde bu aslî yapısını kaybederse fiil ile benzerliği ortadan kalkacağından amel edemez hâle gelir. Nitekim masdarın zamir ile ifade edilmesi de böyledir. Masdarın yerine geçen zamirden fiil türemesi mümkün olmadığı gibi zamir de asıl itibarıyla herhangi bir kökten türetilmiş değildir. Ayrıca zamirin fiile te'vil edilmesi de bu anlatılanlar sebebiyle mümkün olmadığından amel edemez.⁶¹¹

⁶⁰⁹ Şerhu't-Teshîl, III, 106; Evdahu'l-Mesâlik, III, 203; Katru'n-Nedâ, 284; Şerhu şuzûri'z-Zeheb, 409; es-Sabbân, II, 286; el-Ğalâyînî, III, 278; Abbas Hasan, III, 215; Ebu Hayyan en-Nehavî el-Endelûsî el-Ğirnatî, en-Nüketü'l-İhsân fî Şerh-i Gayeti'l-İhsân, 92; Nahvu'l-Elfiyye, 598.

⁶¹⁰ Abbas Hasan, III, 215.

⁶¹¹ Şerhu't-Teshîl, III, 106; Evdahu'l-Mesâlik, III, 203; es-Sabbân, II, 286; Nahvu'l-Elfiyye, 599; en-Nüketü'l-İhsân, 92.

Dolayısıyla *ضَرْبِي زَيْدًا حَسَنٌ وَهُوَ عُمَرَا فَيَحِ* “Zeyd’i dövmem güzeldir, Ömer’i dövmem ise çirkindir.” Yukarıdaki cümlelerin ikinci kısmından *هُوَ* zamirini *ضَرْبِي* masdarı yerine kullanıp *عُمَرَا* üzerinde amel ettirmek doğru olmaz. Kûfelilerin zaminin amel edebileceğine cevâz verdikleri de nakledilenler arasındadır.⁶¹²

1.1.5. Masdar Tekliğe Delâlet Eden Merre Kalıbında Olmamalıdır

Merre kalıbı, fiilin kendisinden türediği asıl masdar kalıbını değiştirdiğinden aynı zamanda, zamandan, mekândan ve sayıya delâlet etmekten, mücerred olan masdarın mânasına da ters düştüğünden ve dolayısıyla fiilde sayıya delâlet eden herhangi bir şey olmadığı için de fiil ile te’vil edilemeyeceğinden amel edemez.⁶¹³ Daha önce mef’ûl-i mutlak’ın amel edemeyeceğinin anlatıldığı bölümde zikredilen misal hatırlanacak olursa

الْلَّصُ ضَرَبْتُ ضَرْبَةً أَوْ ضَرَبْتَيْنِ اللَّصَّ “Hırsıza bir veya iki kez vurdum” cümlesindeki *الْلَّصُ* kelimesi *ضَرْبَةً* veya *ضَرَبْتَيْنِ* kelimelerinin değil *ضَرَبْتُ* fiilinin mef’ûlu olduğundan mensûbdur. Söyleyeni belli olmayan bir takım şiirlerde merre kalıbında gelen masdarın şâz olarak amel ettiği de görülmüştür.⁶¹⁴

يُحَايِي بِهِ الْجَلْدُ الَّذِي هُوَ حَازِمٌ بِضَرْبَةٍ كَفَّيْهِ الْمَلَأَ نَفْسَ رَاكِبٍ

“Kuvvetli adam o su ile (abdest almak yerine) ellerini teyemmüm için toprağa vurarak binicinin canını kurtardı.” *ضَرْبَةً* kelimesi *الْمَلَأَ* kelimesinde amel etmiştir.

يُحَايِي fiilinin ma’mûlûdudur. Ancak masdarın sonunda tekliğe delâlet etmeyen ve masdarın aslından olan (ة) “te” harfi masdarın ameline engel değildir.

رَهْبَةٌ ve *رَحْمَةٌ* gibi.

⁶¹² es-Secâi, 104; en-Nüketü'l-Hisân, 92.

⁶¹³ Şerhu't-Teshîl, III, 106; Evdahu'l-Mesâlik, III, 204; es-Sabbân, II, 286; el-Ğalâyînî, III, 278.

⁶¹⁴ Evdahu'l-Mesâlik, III, 204; Katru'n-Nedâ, 290; es-Secâi, 105; es-Sabbân, II, 286; Abbas Hasan, III, 215-216.

1.1.6. Masdarın Ma'mûlû Kendisinin Önüne Geçmemelidir

Eğer masdarın ma'mûlû zarf veya car-mecrûr'dan oluşan şibh-i cümle değilse, ve yine masdar mahzûf bir fiilin yerine geçmiş değilse ma'mûlû kendisinin önüne geçemez. Âmil masdarın şartlarından birisi de kendisinin yerine **أن** ile fiilin takdîr edilebilmesiydi. **أن** 'in sılası konumundaki ma'mûlûn **أن** 'in önüne geçmesinin mümkün olmayışı sebebiyle masdarın ma'mûlûnun de kendisinin önüne geçmesi doğru olmaz.⁶¹⁵ Bu sebeple **أَعْجَبَنِي ضَرْبُكَ زَيْدًا** "Zeyd'i dövmeğe şaşırdım."örneğinde masdarın mef'ûlu konumundaki **زَيْدًا** kelimesini masdardan önce getirmek sûretiyle **زَيْدًا أَعْجَبَنِي ضَرْبُكَ** şeklinde okumak câiz değildir. Ancak ifâde ettiğimiz gibi masdarın ma'mûlû şibh-i cümle olursa o takdîrde ma'mûlûn takdîmi câiz olur. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de de varid olduğu üzere;

616 **وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا - رَاقَّةٌ فِي دِينِ اللَّهِ** "...Allah'ın dininde bunlara bir acıyacağınız tutmasın." 617 **لَا يَتُوعُونَ - عَنْهَا - حَوْلًا** "...oradan hiç ayrılmak istemezler."

Bu cümlelerin aslı şöyledir. **رَاقَّةٌ بِهِمَا حَوْلًا عَنْهَا**. yine aynı şekilde masdar, mahzûf fiilin yerine geçmiş ise mamûlunun kendisine takaddüm edebileceği belirtilmiştir. Zira bu durumda masdarın yerine **أن** li fiili takdîr edilmediğinden masdar bizâtîhi tevilsiz âmil olacağından mamûlun masdara takdîmine engel olacak bir durum kalmadığından ma'mûl takaddüm edebilir.⁶¹⁸ **عَمَلَكِ إِثْمَانًا** cümlesinde masdar, mahzûf olan **أَتَقْنِ** emir fiilin yerine geçtiğinden ve müevvel masdar mânasında da olmadığından ma'mûlû kendisinin önüne geçebilmiştir.

⁶¹⁵ Şerhu't-Teshîl, III, 113; Katru'n-Nedâ ,290; es-Secâî, 105; es-Sabbân, II, 286; Abbas Hasan, III, 215-216.

⁶¹⁶ en-Nûr, (24), 2.

⁶¹⁷ el-Kehf, (18), 108.

⁶¹⁸ el-Ğalâyîni, III, 278.

1.1.7. Masdar İle Ma'mûlünün Arası Başka Bir Ma'mûl İle

Açılmamalıdır

Masdarın mamûlu kendisinden hemen sonra gelmelidir.⁶¹⁹ Bu kâideyle

“Şüphesiz ki; (Allah)onu (öldürdükten sonra) ⁶²⁰ إِنَّهُ عَلَىٰ رَجْعِهِ لَقَادِرٌ يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ

tekrar diriltmeye kadirdir. Bütün sırların meydana çıkacağı o günde

(diriltecektir.)” Ayet-i Kerime’sinde ki, يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ cümlesinin رَجْعِهِ masdarının

ma'mûlü olamayacağı anlaşılmaktadır. Çünkü رَجْعِهِ masdarıyla يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ

cümlesi arasına إِنَّهُ nun haberi لَقَادِرٌ girmiştir. يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ cümlesini nasb eden âmil

ise رَجْعِهِ masdarının delâlet ettiği mukadder يَرْجِعُهُ fiilidir. Bu takdîre göre cümle

şöyle olur. يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ yukarıdaki maddede zikredilen şartın mantığı

şudur; masdar fiile hamledilmek sûretiyle benzetilerek amel etmektedir.

Dolayısıyla bu açıdan masdar amelde fer’dir. Yani, asıl değildir. Fer’ ise

ma'mûlüyle arasına herhangi bir şeyin girmesiyle amel açısından kusurlu hâle

gelir.⁶²¹

1.1.8. Masdar Amelden Önce Sıfatlanmış Olmamalıdır

Sıfata diğer tabiiler de dahildir. Yani masdar aynı zamanda amelden önce te’kid veya atıf da alamaz. Çünkü masdarın ma'mûlü ism-i mevsûlün sılası gibidir. Sıla ile mevsûlün arasına başka bir ma'mûl giremeyeceğinden masdar ile mamûlünün de arasına sıfat veya tevabi’den herhangi biri girse amel edemez.⁶²²

Ayrıca masdarın, ma'mûlünden önce sıfatlanması onu fiile benzerliğinden

uzaklaştırır. Mesela şöyle denilmez سَرَّنِي إِكْرَامَكَ الْعَظِيمُ خَالِدًا; “sıfatın ma'mûlden

sonra gelmesi gerekir” kâidesi gereğince şöyle denilmesi gerekir;

سَرَّنِي إِكْرَامَكَ خَالِدًا الْعَظِيمُ

⁶¹⁹ Şerhu 't-Teshil, III, 114; es-Sabbân, II, 286; Katru 'n-Nedâ, 290; es-Secâi, 105.

⁶²⁰ et-Tarik, (86), 8-9.

⁶²¹ Evdahu 'l-Mesâlik, III, 205.

⁶²² Evdahu 'l-Mesâlik, III, 204; Katru 'n-Nedâ, 288-289; es-Sabbân, II, 286; el-Ğalâyîni, III, 278; Abbas Hasan, III, 216.

1.1.9.Masdar Tesniye Veya Cemii Kalıbında Olmamalıdır

Masdar Tesniye Veya Cemii Kalıbında Olmamalıdır.⁶²³ Çünkü tesniye ve cemii kalıbı, masdarı, fiilin aslı olduğu temel yapıdan çıkarır, bu yüzden amel edemez.⁶²⁴ İbn-i Malik ve İbn-i Uşfûr cemii kalıbındaki masdarın amel edebileceğini söyler ve şu şiiri delil getirirler.⁶²⁵

قَدْ حَرَّبُوهُ فَمَا زَادَتْ تَجَارِبُهُمْ - أَبَا قُدَامَةَ إِلَّا الْمَجْدَ وَالْقَنَعَا

“Onu çok denediler.Ancak; denemeleri, Ebu Kudâme’nin şeref ve yüceliğini arttırmaktan başka bir işe yaramadı. ” Cemii kalıbındaki masdarın ameline cevâz vermelerinin sebebi;bu kullanıma dair pek çok misalin bulunması ve bu kalıbın kullanımda kolaylık sağlaması dolayısıyladır.⁶²⁶

1.1.10. Masdar, Eğer Ma’mûlû Şibh-i Cümle Değilse Mahzûf Olmamalıdır

Ma’mûlû şibh-i cümle olursa masdarın mahzûf olması câizdir.⁶²⁷ Buna binâen بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ de ki, car ve mecrûrun müteallakı mahzûf bir masdardır ve بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ şeklinde takdîr edilir.⁶²⁸

1.2. Masdarın Kullanım Açısından Ameli

Masdar kullanım bakımından cümlede üç şekilde bulunur.Ya muzâf olur,veya tenvinli olarak nekre olur, ya da elif-lâm’lı marife olur.⁶²⁹ Her üç durumda da aynı ameli yapan masdar, kullanım çokluğu ve fesâhate uygunluk açısından yukarıdaki gibi sıralanır.

⁶²³ *Evdahu'l-Mesâlik*,III,205; *Şerhu'l-Eşmâni*,I,545-546; *Nahvu'l-Elfiyye*,599;ed-Dahdâh,46.

⁶²⁴ *es-Sabbân*,II,287.

⁶²⁵ *Evdahu'l-Mesâlik*,III,205; *es-Sabbân*,II,287.

⁶²⁶ *Abbas Hasan*,III,217.

⁶²⁷ Şibh-i cümle ile ilgili bilgi daha önce geçen altıncı maddede verildi.

⁶²⁸ *Abbas Hasan*,III,217.

⁶²⁹ *Şerhu't-Teshîl*,III,115; *Evdahu'l-Mesâlik*,III,205;İbn ‘Akîl, II,76; el-Ğalâiyîni,III,278; *Abbas Hasan*,III,218.

1.2.1.Masdarın İzâfet Halinde, Muzâf Olarak Amel Etmesi

Masdarın muzâf olarak amel etmesi kullanım olarak çok olmasının yanı sıra fesâhat açısından da en yüksek dereceyi temsil eder, şöyle ki: isnâd, fâili, fiilin bir cüzü kıldığı gibi izâfet de muzâfun ileyhi muzâfın bir cüzü kılar.Aynı şekilde muzâf , izâfet sayesinde tenvin ve elif-lâm almamakla bir nev'i fiile benzemiş olur.Böylece de masdarın fiil ile münasebeti kuvvetlenmiş olur.⁶³⁰

Masdar, fâiline, mef'ûlune bazen de zarfa muzâf olur.Bunlara izâfeti aşağıdaki şekillerde ortaya çıkar.

1.2.1.1. Masdar Fâiline Muzâf Olur Ve Mef'ûlunu Nasb eder

Masdarın, fâiline muzâf olup mef'ûlunu nasb etmesi en çok kullanılan izâfet şeklidir.⁶³¹ Bu durumda masdar, fâiline muzâf olur, onu lafzen cerreder. Muzâfun ileyhi fâil olduğundan mahallen merfû olur, ve eğer varsa fâilden sonra mef'ûlu bihi nasb eder.⁶³²

وَلَوْلَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ ⁶³³ “Eğer Allah’ın, insanları birbiriyle defetmesi olmasaydı yeryüzü mutlaka fesada uğrardı.”

وَ أَخَذِهِمُ الرِّبَا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَأَكْلِهِمْ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ ⁶³⁴ “Kendilerine yasak edilmişken faizi almaları ve haksız yere insanların mallarını yemeleri sebebiyledir ki; evvelce kendilerine helâl kılınmış bir çok temiz nimetleri onlara haram ettik.”

لَوْلَا يَنْهَاهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِنَّمِ وَأَكْلِهِمُ السُّحْتَ ⁶³⁵ “Bari alimleri ve din adamları, bunları yalan söylemekten ve haram yemekten men etselerdi ya!”

Masdarın muzâfun ileyhi olan fâilden sonra gelen mansûb kelime eğer fâille beraber aslı mübtedâ ve haberden oluşan bir cümle ise bu mansûb kelimenin hazfi câiz değildir.Eğer fâil ve mef'ûl aslen mübtedâ ve haber değillerse mef'ûlun

⁶³⁰ Şerhu't-Teshîl,III,115; Abbas Hasan,III,218.

⁶³¹ el-Muberred,III,204; Şerhu't-Teshîl,III,119.

⁶³² Şerhu't-Teshîl,III,119; Abbas Hasan,III,218.

⁶³³ el-Bakara,(2), 251.

⁶³⁴ en-Nisa,(4), 161.

⁶³⁵ el-Maide,(5), 63.

hazfî câizdir.⁶³⁶ عَرَفْتُ كَوْنَ زَيْدٍ صَدِيقَكَ “Zeyd’in senin dostun olduğunu anladım.”

صَدِيقَكَ kelimesi كَوْنَ masdarının mansûbudur. صَدِيقَكَ kelimesi normalde masdar bulunmasa زَيْد ile birlikte mübtedâ ve haberden oluşan bir cümledirler. Bu yüzden bu cümlenin başına bir fiil geldiğinde ikinci kelime nasıl ki hazfedilemiyor ise masdarda da durum aynıdır, ve ikinci kelime olan صَدِيقَكَ kelimesi hazfedilmez. Fâil ve mef’ûl aslen mübtedâ ve haber değillerse mef’ûl hazfedilebilir.⁶³⁷ وَمَا كَانَ إِسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ (رَبِّهِ) Muzâfun ileyh durumundaki fâil sıfat, atıf , bedel veya te’kid alırsa bunların fâilin lafzına bakarak mecrûr, mahallîne bakarak merfû okunması câizdir. Lafzına riayetle mecrûr okunması ise daha uygundur.⁶³⁸

مُصَاحِبَةُ الْمَرْءِ الْعَاقِلِ الْعُقَلَاءُ أَلَزَمُ وَمُجَانِبَةُ الْمَرْءِ الْمُهَذَّبِ السُّفَهَاءُ أَسْلَمُ

“Akıllı kişinin, akıllı kimselerle arkadaşlık etmesi gereklidir, Terbiyeli kişinin (de) bayağı kimselerden uzak durması daha emniyetlidir.” Muzâfun ileyh durumundaki fâillerin sıfatları konumundaki الْعَاقِلِ ve الْمُهَذَّبِ kelimeleri misalde de görüldüğü gibi fâilin lafzına veya mahallîne göre iki şekilde i’rab edilerek okunabilmektedir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi şeklen uygunluğun korunması için lafzına riayetle mecrûr okunması daha uygundur. Hasan-ı Basri’den rivayet edilen şâz bir kırâatte muzâfun ileyh olan fâilin tekidinin merfû olarak okunduğu görülmektedir.⁶³⁹ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعُونَ⁶⁴⁰

1.2.1.2. Masdar Mef’ûlune Muzâf Olur, Fâilini Ref Eder

Masdarın bu şekilde kullanımı birinciye göre daha azdır. Mef’ûle muzâf olmuş masdarın fâilinin hazfî, bu masdarın zikredilmesinden daha çoktur.⁶⁴¹

⁶³⁶ Şerhu’t-Teshîl, III, 117.

⁶³⁷ et-Tevbe, (9), 114.

⁶³⁸ Şerhu’t-Teshîl, III, 120; Abbas Hasan, III, 218.

⁶³⁹ Muhammed b. Abdulğâni, ed-Dimyâtî, İthâf-u Fudâlai’l-Beşer, fi’l-Kıraâtî’l-Erba’a Aşer, 151.

⁶⁴⁰ El-Bakara, (2), 161; Al’i-İmrân, (3), 87.

⁶⁴¹ Şerhu’t-Teshîl, III, 118.

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ ۖ

“Şüphesiz ki; Allah, adâleti, iyiliği, ve yakınlara vermeyi emreder.”

Masdarın mef'ûlundan sonra fâilin açıktan zikredildiği yer için Buhari ve Müslim'de geçen şu hadis örnek olarak zikredilir;

بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ شَهَادَةٍ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ وَصَوْمِ رَمَضَانَ وَحَجِّ الْبَيْتِ مَنْ
 643 مِيسَالِدِ مَنْ İSM-İ MEVSÛLU حَجَّ MASDARININ FÂİLİDİR, MERFÛDUR. اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا

Masdarın muzâfun ileyhi olan mef'ûlden sonra gelmiştir.

إِلَّا إِنْ ظَلَمَ نَفْسَهُ الْمَرْءُ بَيْنَ إِذَا لَمْ يَصْنُهَا عَنْ هَرَى يَغْلِبُ الْعَقْلَ

“Aklına galebe çalan hevâdan nefsini korumadığında, kişinin kendine yaptığı kötülük açıktır.” Misalde geçen الْمَرْءُ kelimesi de ظَلَمَ masdarının fâili olup mef'ûl olan نَفْسُهُ dan sonra gelmiştir.

Masdarın fâilinin zikredildiği cümledeki mef'ûlun tabiiileri için iki türlü i'rab şekli vardır. Mef'ûlun lafzına riayetle tabii mecrûr olur, veya mahallîne nazaran mensûb olur.⁶⁴⁴

صِيَانَةُ الْحَوَاسِّ الْخَمْسِ - الْخَمْسَ - الْمَرْءُ وَدِيْعَةٌ تَنْفَعُهُ فِي شَيْخُوخَتِهِ

“Kişinin duyularını koruması, kendisine ihtiyarlığında fayda sağlayacak bir emanettir.” Örnekte الْخَمْسَ kelimesi mef'ûlün lafzına veya mahallîne göre iki şekilde i'rab edilmiştir. Eğer, masdarın muzâfun ileyhi olan mef'ûlden sonra fâil zikredilmezse mef'ûlun tabiiileri üç şekilde i'rab edilir. Mef'ûlun lafzına itibarla mecrûr, mef'ûlun âmili olan masdarın fiilini ma'lûm düşünerek mansûb ve bu fiili meçhûl düşünerek merfû okumak mümkündür.⁶⁴⁵

Misalde görüldüğü gibi; عَرَفْتُ تَطْلِيْقَ الْمَرْأَةِ الْعَاقِلَةِ

⁶⁴² en- Nahl, (73), 90.

⁶⁴³ Sahih-i Buhari, I, 9; Sahih-i Müslim, I, 133.

⁶⁴⁴ Abbas Hasan, III, 219.

⁶⁴⁵ Şerhu 't-Teshîl, III, 121.

1.2.1.3. Masdar Zarfa Muzâf Olur, Varsa Fâili Ref' mef'ûlu

Nasbeder

إِهْمَالُ الْيَوْمِ الْمَرِيضُ الدَّوَاءَ مُعَوِّقٌ لِلشِّفَاءِ

“Hastanın bugün ilacını ihmâl etmesi iyileşmesini engeller.”Fâil ve mef'ûlun hazfiyle birlikte masdarın, zarfa muzâf kullanımı çoktur.⁶⁴⁶

لِلَّذِينَ يُؤْتُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ⁶⁴⁷ “Kadınlarına ilâ yapanlar dört ay beklerler.”

...بُنَى بَنَاتٍ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ⁶⁴⁸ “...bunları bulamayan kimse üç gün oruç tutar.”

1.2.2. Masdarın Nekre Halinde Tenvinli Olarak Amel Etmesi

İsmlere has özelliklerden olan izâfet ve elif-lâm'a bitişik olmaktan soyutlanarak fiile benzerlik kazanması ve bu haliyle amel etmesi kıyâsa en uygun olanıdır.⁶⁴⁹ Tenvinli masdar, sonuna muhaffef te'kid nûn'u bitişmiş fiile benzediğinden elif-lâm'lı masdardan daha çok kullanılır.⁶⁵⁰ Ancak muzâf olan masdardan kullanımı daha azdır.

فَكَتُ رَقِيَّةً أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْعِيَةٍ يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ⁶⁵¹

“....bir köle âzad etmektir.Yahut açlık gününde akrabalığı olan bir yetime yemek yedirmektir.” Örnekte إِطْعَامٌ masdarı tenvinli gelmiş ve يَتِيمًا kelimesini mef'ûl olarak nasb etmiştir.Basralılar tenvinli nekre olan masdarın yukarıdaki gibi amel edeceğini söylerken, Kûfeliler ise nekre masdarın amel edemeyeceğini, bu masdardan sonra gelen merfû veya mansûb isimlerin âmilinin masdarın delâlet ettiği gizli bir fiil olduğunu söylemişlerdir.⁶⁵²

1.2.3. Masdarın Lâm-ı Ta'rifle Marife Olarak Amel Etmesi

Lâm-ı ta'rifle marife olan masdarın amel edebilirliği konusunda nahivciler ihtilaf etmişlerdir.Bunlardan bazıları –Sibeveyh ve Halîl b. Ahmed

⁶⁴⁶ Şerhu't-Teshîl,III,119.

⁶⁴⁷ el- Bakara, (2), 226.

⁶⁴⁸ el- Maide,(5), 89; el- Bakara, (2),196.

⁶⁴⁹ Evdahu'l-Mesâlik,III,204; es-Sabbân,II,284; Ilulâsatu's-Seniyye,123.

⁶⁵⁰ el-Muberrred,I,14; Şerhu't-Teshîl,III,115;İbn 'Akîl, II,76.

⁶⁵¹ el- Beled, (90), 13-15.

⁶⁵² Evdahu'l-Mesâlik,III,207; İbn 'Akîl, II,77; es-Sabbân,II,284.

gibi- lâ-m-ı ta'rif, masdarı fiile benzerlikten uzaklaştırsa da mutlak olarak bu masdarın amel edebileceğini söylerler.⁶⁵³

ضَعِيفُ النَّكَائَةِ أَعْدَاءُهُ يَخَالُ الْفِرَارَ يُرَاحِي الْأَجَلَ

“Düşmanlarına karşı kahır ve hilesi zayıftır, kaçmanın eceli geciktireceğini sanır.” Örnekte lâ-m-ı ta'rifli olan النَّكَائَةِ masdarı kendisinden sonraki أَعْدَاءُهُ

kelimesini mef'ûl olarak nasb etmiştir. Ancak Ebu 'Abbas el-Müberred, lâ-m-ı ta'rifli masdardan sonra gelen mansûb kelimeyi nasb edenin bu masdar olmadığını fakat aynı masdarın nekre olarak gelmiş olanının bu kelimeyi nasb ettiğini söyler.⁶⁵⁴ ضَعِيفُ النَّكَائَةِ نَكَائَةُ أَعْدَاءُهُ Ebu Sa'id es-Sîrâfi ise أَعْدَاءُهُ kelimesinin,

başındaki harfî cerrin hafızıyla mansûb olduğunu söyler.⁶⁵⁵ Ona göre takdîr şöyledir; ضَعِيفُ النَّكَائَةِ فِي أَعْدَاءِهِ Kur'an-ı Kerim'de lâ-m-ı ta'rifli masdarın amelinin muhtemel olduğu bir yer örnek olarak zikredilir.

“Allah kötü sözün açıkça söylenmesini sevmez, haksızlığa uğrayan hariç.” Ayette لَا dan sonra gelen مَنْ in الْجَهْرَ masdarının fâili olması ve dolayısıyla mahallen merfû olması muhtemeldir. Cümlelerin takdîri şöyle yapılır;

لَا يُحِبُّ اللَّهُ أَنْ يُهَاجَرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ Aynı şekilde cümlelerin edâtından önce tamamlanmış olup لَا dan sonraki مَنْ in müstesna olması ve dolayısıyla mahallen

mansûb olması da muhtemeldir.⁶⁵⁷ Bağdat ekolü ve Basralılardan bir kısım nahivci, lâ-m-ı ta'rifli masdarın hiçbir şekilde amel edemeyeceğini söylerler. Zira, onlar, masdarın amelinin, onun fiile benzemesi sebebiyle olduğunu ve masdarın isimlerin özelliklerinden olan lâ-m-ı ta'rifî almakla fiile benzerlikten uzaklaştığını, dolayısıyla amel edemeyeceğini söyler. Bu şekilde amel

⁶⁵³ Evdahu 'l-Mesâlik, III, 208; Şerhu şuzûri 'z-Zeheb, 412.

⁶⁵⁴ İbn 'Akîl, II, 77.

⁶⁵⁵ İbn 'Akîl, II, 77.

⁶⁵⁶ en-Nisa, (4), 148.

⁶⁵⁷ Şerhu 't-Teshîl, III, 116.

edebileceğini söyleyenler ise bu özelliğin masdardaki amel edebilme özelliğini zayıflatmış ancak yine de amel edebileceğini ifade ederler.⁶⁵⁸

1.3. İsm-i Masdarın Amel Etmesi

İsm-i masdar amel eden masdarlardandır.⁶⁵⁹ Alem olan ve alem olmayan diye ikiye ayrılır. Alem cins olan ism-i masdar *بِرَّة* - *فَحَارٌ* - *سُبْحَانٌ* gibi, amel etmez.

سَلَّمَ kelimesi *سَلَّمَ* fiilinin ihtiva ettiği harflerin hepsini içine almaktadır. Bu masdarda fiilinde görülen şeddeli lâm yoktur. Böyle masdarlar, lafzen veya takdiren fiilinin bazı harflerinden yoksundurlar.⁶⁶⁰ Bu tür masdarlar alem olduklarında belli şeylere isim olurlar. İsim olunca da fâil ve mef'ûl üzerinde amel edebilmek için gerekli olan "hades'e" (olaya) delâlet etme özelliklerini kaybederler. Dolayısıyla amel edemez hale gelirler.⁶⁶¹ Mesela; iyilik yapmak mânasında olan *بِرَّة* kelimesi *الْبِرُّ* kelimesinin cins ismidir. Şayet, *بِرَّة* kelimesinin fiili *أَبَرَّ* ise *بِرَّة* kelimesi bu fiilin ism-i masdarı olacağından ve bir de alem-cins olduğundan amel edemez. Fiili *أَبَرَّ* ise *بِرَّة* kelimesi bu fiilin normal masdarı olacağından amel eder.⁶⁶² İsm-i masdar alem-cins değilse, fiilinden nâib olmayan masdarın amel etme şartlarıyla amel eder ve yerine harf-i masdar (harf-i sıla) olan (ما ve ان) harflerini ve sılalarını (masdarın fiilini) koymak mümkündür. İsm-i masdarın bu şekilde ameli kıyâsî olmakla beraber kullanımı azdır. Tercih edilen ise böylesi durumlarda fiilin asıl masdarının elden geldiğince kullanılmasıdır.⁶⁶³

⁶⁵⁸ *Evdahu'l-Mesâlik*, III, 208.

⁶⁵⁹ *Şerhu't-Teshîl*, III, 121; İbn 'Akîl, II, 80; *Şerhu şuzûri 'z-Zeheb*, 437; Abbas Hasan, III, 220.

⁶⁶⁰ *Şerhu't-Teshîl*, III, 122.

⁶⁶¹ *Şerhu't-Teshîl*, III, 121; *Evdahu'l-Mesâlik*, III, 209; İbn 'Akîl, II, 80, 81; es-Sabbân, II, 287; Abbas Hasan, III, 221.

⁶⁶² *Şerhu't-Teshîl*, III, 121; Abbas Hasan, III, 221.

⁶⁶³ el-Ğalâyînî, III, 279; Abbas Hasan, III, 221.

إِذَا صَحَّ عَوْنُ الْخَالِقِ الْمَرْءِ لَمْ يَجِدْ عَسِيرًا مِنَ الْأَمَالِ إِلَّا مُيسَّرًا

“Eğer yaratıcının yardımı kuluna erişirse ;kul, emellerinin gerçekleşmesinde hafif zorluktan başka güçlük bulmaz.”Burada alem-cins olmayan ism-i masdar عون kelimesidir.Bunun fiili عَاوَن dir. Amel etmiştir.Fâiline muzâf olmuş ve mef’ûlu bih olarak الْمَرْء kelimesini almıştır.Amel eden ism-i masdar da normal âmil masdar gibi kullamm itibariyle üçe ayrılır ve her üçünde de masdar gibi amel eder.⁶⁶⁴

1.3.1. İsm-i Masdarın Kullanım Açısından Ameli

1. Muzâf Olur; نَصَرْتُ الْوَطْنَ نَصْرَ الْحُرِّ وَطَنَهُ “Hür kimsenin vatanına yardım ettiği gibi vatana yardım ettim. ”
2. Tenvinli Nekre Olur; طَرَبْتُ لِنَصْرِ حُرٍّ وَطَنَهُ إِنِّصَارًا بَاهِرًا “Hür kimsenin göz kamaştıracak bir şekilde vatanına yardım etmesinden dolayı coştum.”
3. Lâm-ı Ta’rifle Marife Olur; عَاوَنْتُ الصَّدِيقَ كَالْعَوْنِ الْأَهْلِ “Dostuma, aileme yardım eder gibi yardımcı oldum.”

1.4. Mimli Masdarın Amel Etmesi

Bir kısım nahiv alimleri mimli masdarı bir tür ism-i masdar saydıklarından amel konusunda mimli masdarı ism-i masdar kapsamında ele almışlardır.⁶⁶⁵ Ancak bazı alimlere göre mimli masdar, bu adla anılan kendi nev’ine has özel bir masdar çeşididir.Bugün için yaygın ve geçerli olan görüşün bu olduğu ve alınmasının gerekli olduğu söylenmiştir.⁶⁶⁶ Mimli masdar, asıl masdar gibi ve onda geçerli olan şartlarla amel eder.⁶⁶⁷

⁶⁶⁴ Abbas Hasan,III,223.

⁶⁶⁵ Şerhu’t-Teshîl,III,124;Evdahu’l-Mesâlik,III,209; Şerhu şuzûri ’z-Zeheb,437; es-Sabbân,II,288;Abbas Hasan,III,223;Ilulâsatu’s-Seniyye,123; Nahvu’l-Elfiyye,607.

⁶⁶⁶ el-Ğalâyîni,III,279;

⁶⁶⁷ el-Muberred,II,119; Şerhu şuzûri ’z-Zeheb,437.

أَظْلَمُ إِنَّ مُصَابَكُمْ رَجُلًا أَهْدَى السَّلَامَ تَحِيَّةً ظَلَمَ

“Ey zalim! Size esenliği selam olarak getiren bir adama zarar vermeniz zulümdür.”⁶⁶⁸ Misalde mimli masdar olan مُصَابَ kelimesi إصابة kelimesi gibi kendisinden sonra gelen ma'müllerde amel etmiştir.

1.5. Merre Masdarının Amel Etmesi

Merre masdarı, daha önce asıl masdarda zikredilen sebepler dolayısıyla amel edemez

يُحَايِي بِهِ الْجُلْدُ الَّذِي هُوَ حَازِمٌ بِضَرْبَةٍ كَفَّيْهِ الْمَلَأَ نَفْسَ رَاكِبٍ

“Kuvvetli(zorluklara dayanabilen) adam, (su ile abdest almak yerine) ellerini (teyemmüm için) toprağa vurarak o su ile binicinin canını kurtardı.” Misalde ضَرْبَةٍ merre masdarı fâili olan كَفَّيْهِ kelimesine muzâf olmuş ardından الْمَلَأَ kelimesini mef'ûl olarak nasb etmiştir. Ancak bu kullanım şâz kabul edilmiştir.⁶⁶⁹

1.6. Nevi Masdarının Amel Etmesi

Nevi masdarı, fâiline muzâf olması halinde kıyâsî olarak amel edebileceği söylenmiştir.⁶⁷⁰

زَرَعْتُ حَقْلِي زِرَاعَةَ الْفَلَّاحِ حَقْلَهُ “Tarlamı çiftçinin ektiği gibi ektim.”

Bu gibi şekillerde âmilin hazfedilen bir masdar olduğu, nevi masdarının ise bu masdarın yerine geçtiği için amel edebileceği söylenmiştir.⁶⁷¹ Buna göre cümlelerin şöyle olması gerekir. زَرَعْتُ حَقْلِي زِرَاعَةً مِثْلَ زِرَاعَةِ الْفَلَّاحِ حَقْلَهُ

2. İSM-İ FÂİLİN AMEL ETMESİ

İsm-i fâil, fiili gerçekleştiren veya fiilin kendisiyle gerçekleştiği zâta geçici bir mânayı ifâde etmek sûretiyle delâlet eden türetilmiş bir kelimedir. İsm-i fâilin sarf yönüyle ilgili detaylı bilgiler birinci bölümde verildi.

⁶⁶⁸ Şiirlerle ilgili daha fazla bilgi için bkz., *Fethu Rabbi'l- Beriyye İ'râbu Şevâhid-i Câmi'i'd-Durûsi'l- 'Arabiyye*.

⁶⁶⁹ *Evdahu'l-Mesâlik*, III, 204; *es-Sabbân*, II, 286; *Katru'n-Nedâ*, 287.

⁶⁷⁰ *Abbas Hasan*, III, 214.

⁶⁷¹ *Hulâsatu's-Şurûh*, 380-381.

Bu bölümde ise fiil gibi amel etme yönünden; fâil alıp ref' etmesinden, mef'ûl alıp nasb etmesinden ve bunların gerçekleşmesi için gerekli olan şartlardan bahsedilecektir. İsm-i fâil ma'lûm-muzari fiili gibi amel eder; lâzım ise sadece fâil alır, müteaddî ise mef'ûlu bih alır ve nasbeder.⁶⁷² İsm-i fâilin ameli, fiili muzâriye lafzen, mânen ve isti'mâlen benzerliği sebebiyle olduğundan zaman itibariyle de muzâriye muhalif olmaması, hâl veya istikbâle delâlet etmesi gerekir.⁶⁷³ İsm-i fâilin muzâriye lafzen uygun olması, hareke ve sükûnlarda mutâbık olması açısındandır. ضَارِبٌ يَضْرِبُ gibi. Mânaca uygunluğu ise; ikisinin de sâbit bir mânaya delâlet etmeyip, tekrarlanabilir bir anlamı ifade etmeleridir.⁶⁷⁴ Ayrıca ism-i fâil, müenneslik ve müzekkerlik açısından da muzâriye benzer. Zira ikisinin de müennesi "tâ" ile yapılır.⁶⁷⁵

İsm-i fâilin i'rab açısından ameli, lafzî ve mahallî olmak üzere iki kısımdır. İsm-i fâil amel ederken cümledeki konumu ve ma'mûluyle irtibatı açısından, ya muzâf olur veya gayri muzâf olur. Her iki durumda da ya lââm-ı tarifli olur veya lââm-ı tariften mücerred olur.

2.1. İsm-i Fâilin Muzâf Olmaksızın Amel Etmesi

İsm-i fâil, muzâf olmaksızın amel ederken bazen lââm-ı tarifli bazen de lââm-ı tariften mücerred olarak cümlede bulunur. Her iki durumda da lâzım ve müteaddî oluşlarına göre ma'mûllerini lafzen etkilerler. Lâzım ise fâil alır ref eder, müteaddî ise mef'ûlu bihi nasbeder.⁶⁷⁶

جَاءَ الرَّجُلُ الْوَاضِحُ خَطُهُ جَاءَ رَجُلٌ وَاضِحٌ خَطُهُ

"yazısı açık olan adam geldi."

"yazısı açık olan bir adam geldi."

⁶⁷² Şerhu't-Teshîl, III, 70; İbn 'Akîl, II, 86; el-Ğalâyînî, III, 280; Hulâsatu's-Şurûh, 383.

⁶⁷³ Şerhu't-Teshîl, III, 70; Katru'n-Nedâ, 293-294; Hulâsatu's-Şurûh, 383.

⁶⁷⁴ Sîbeveyh, Ebû Bisr 'Amr b. 'Osman b. Kanber, el-Kitâb, I, 164; el-Muberrred, II, 119; Şerhu't-Teshîl, III, 70, 71.

⁶⁷⁵ Şerhu't-Teshîl, III, 70-71.

⁶⁷⁶ ed-Dahdâh, 48.

Misallerde geçen وَأَصِحَّ ve الْوَاضِحُ kelimeleri ism-i fâil olup, biri lââm-ı tarifli diğeri ise lââm-ı tarifsiz olarak cümlede kullanılmışlardır.

Her ikisinde lâzımî bir mâna ifâde ettiğinden خَطُّ kelimesini fâil olarak almış ve merfû kılmışlardır.

جَاءَ الْقَائِدُ الْفَاتِحُ الْبَلَدَ جَاءَ قَائِدٌ فَاتِحٌ بَلَدًا

“Bu şehri fetheden komutan geldi.”

“Bir şehri fetheden komutan geldi.”

Misallerdeki فَاتِحٌ ve الْقَائِدُ kelimeleri müteaddî ism-i fâil olduklarından بَلَدًا ve الْبَلَدُ kelimelerini mef'ûlu bih olarak mansûb kılmışlardır. Bu ism-i fâillerin fâilleri ise gizli (هي) zamiridir ki, bu zamir de cümlelerdeki قَائِدٌ ve الْقَائِدُ kelimelerinin mahzûf mevsûflarına racidir.

2.2. İsm-i Fâilin Muzâf Olarak Amel Etmesi

İsm-i fâil, muzâf olarak amel ederken de ya lââm-ı tarifli olur veya lââm-ı tarifsiz olur. Bu durumda ism-i fâil lâzım ise fâiline muzâf olur, fâilini lafzen mecrûr kılar. Fâil mahallen merfûdudur. İsm-i fâil eğer müteaddî ise mef'ûlune muzâf olur ve onu lafzen mecrûr kılar. Yine mef'ûlu bih de mahallen mansûb olur.⁶⁷⁷ İzâfetler lafzîdir, sadece âmilin ma'mûlune şeklen izâfeti söz konusudur. Yoksa izâfetler manevi değildir. Hal veya istikbâl mânasındaki ism-i fâil marifeye muzâf olursa marifelik kazanmaz.⁶⁷⁸

جَاءَ رَجُلٌ وَأَصِحَّ الْخَطُّ جَاءَ الرَّجُلُ الْوَاضِحُ الْخَطُّ

Birinci misalde ki وَأَصِحَّ الْخَطُّ terki binde mânaca lâzım olan lââm-ı tarifsiz ism-i fâil (وَاضِحٌ), ma'mûlu ve aynı zamanda fâili olan الْخَطُّ kelimesine muzâf olmuş ve الْخَطُّ kelimesini lafzen mecrûr kılmıştır. Aynı zamanda bu kelime fâil olduğundan mahallen merfûdudur.

⁶⁷⁷ ed-Dahdâh, 48.

⁶⁷⁸ el-Muberrred, IV, 149.

İkinci misalde ise الرَّاحُ الْخَطُّ terki binde muzâf olan الرَّاحُ kelimesi lââm-ı tarifli olarak gelmiş ve ma'mûlu olan الْخَطُّ kelimesini mecrûr kılmıştır. Yine burada da ism-i fâilin fâili olan الْخَطُّ kelimesi mahallen mef'ûdur.

جَاءَ قَائِدٌ فَاتِحٌ بَلَدٍ جَاءَ الْقَائِدُ الْفَاتِحُ الْبَلَدَ

Birinci misalde فَاتِحٌ بَلَدٍ terki binde ism-i fâil, lââm-ı tarifsiz olarak mef'ûlune muzâf olmuş ve mef'ûlunu lafzen mecrûr kılmıştır. Mef'ûlu bih olan بَلَدٌ kelimesi mahallen mansûbdur. İkinci misalde ise ism-i fâil, lââm-ı tarifli olarak mef'ûlune muzâf olmuştur.

İsm-i fâilin mef'ûlu bihi nasbedebilmesi için hâl'e veya istikbâl'e delâlet etmesi şart koşulmuştur.⁶⁷⁹ Buna binâen , müteaddî olan bir ism-i fâil mâzî mânası ifâde ederek mef'ûl'u bihi nasbedemez. Ancak bu durumda mef'ûlu bih'e izâfet-i maneviyye ile muzâf olması gerekir.⁶⁸⁰ زَيْدٌ ضَارِبٌ عَمْرٍو أَمْسٍ "Zeyd, dün amr"ı dövendir." أَنَا ضَارِبٌ زَيْدٍ أَمْسٍ "Ben, dün zeyd'i dövenim." Misallerinde olduğu gibi.

Kisâî'ye göre mâzî, hâl ve istikbâl mânası ifâde eden ism-i fâil mutlak olarak amel edebileceğinden, yukarıdaki durumda olduğu gibi yani, mâzî mânası ifâde ettiğinde izâfetin gerekli olmadığını ve muzâf olması durumunda ise bu izâfetin izâfet-i lafziyye olacağını söylemiştir.⁶⁸¹ Bu görüşünü desteklemek için "Köpekleri de iki kolunu uzâtmış yatıyordu" وَكَلْبُهُمْ بِأَسْطٍ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ⁶⁸² Ayet-i

Kerime'sini delil getirmiştir. Kisâî'nin bu istidlâline şöyle cevap verilmiştir, بَسْطُ her ne kadar zaman-ı mâzide ise de, mütekellim'in kendini zaman-ı mâzide veya zaman-ı mâziyi şu anda farzederek hikâye yoluyla hâl'i murad etmesi nasıl ki câiz ise burada da olay hikâye tarikiyle anlatılmıştır.⁶⁸³ Mâziye delâlet ederek

⁶⁷⁹ el-Muberrred, IV, 149; Hulâsatu's-Şurûh, 383.

⁶⁸⁰ Hulâsatu's-Şurûh, 383.

⁶⁸¹ Şerhu't-Teshîl, III, 75; Katru'n-Nedâ , 295; Hulâsatu's-Şurûh, 383.

⁶⁸² el- Kehf, (18), 18.

⁶⁸³ Evdahu'l-Mesâlik, III, 217; Katru'n-Nedâ , 295; Hulâsatu's-Şurûh, 383.

mef'ûlune muzâf olan bir ism-i fâilin başka bir ma'mûlu daha bulunur ise bu ma'mûlde âmil olan bir fiil takdir edilir.⁶⁸⁴ زَيْدٌ مُعْطِيَ عَمْرٍو دِرْهَمًا أَمْسٍ “Zeyd amr’a dün bir dirhem verendir.” Misalde دِرْهَمًا kelimesi gizli فاعليyle mansûbdur.

İsm-i fâil’in amel edebilmesi için kendisiyle fiil mânası kastedilmelidir.⁶⁸⁵ İsm-i fâil ile fiil mânasının kastedilmesi bir takım şartların gerçekleşmesiyle olur. Bunlar başlıca şöyle sıralanabilir.

2.3. İsm-i Fâil İle Fiil Mânasının Kastedilerek Amel Etmesinin Şartları

2.3.1. İsm-i Fâil’in Lâm-ı Tarifli Olması

İsm-i fâil’in başındaki (ال) şekil itibariyle harf-i tariftir. Gerçekte ise bu

(ال) harf-i mevsûldür ve ism-i mevsûl mânasındadır. Yani lâm-ı tarifli bir ism-i fâil, gerçekte ism-i mevsûlden sonra gelen bir fiilin ism-i fâil’e dönüşmüş şeklinden ibarettir.⁶⁸⁶ Böyle olunca da fiil ile aralarındaki münasebet pek kuvvetli olur. Bu şekildeki bir ism-i fâil, ism-i tasğîr olmamak ve amelden önce sıfatlanmamak şartıyla tüm zamanlarda amel eder.⁶⁸⁷

“Oğlu ,dün Amr’ı döven yanımdadır.” اَلضَّارِبُ غُلَامُهُ عَمْرٍو أَمْسٍ عِنْدَنَا

Misalinde اَلضَّارِبُ غُلَامُهُ ifadesi aslında اَلضَّارِبُ غُلَامُهُ şeklinde dir. Dolayısıyla اَلضَّارِبُ fiil konumundaki اَلضَّارِبُ kelimesinin fâili, عَمْرٍو ise mef'ûlu bihidir.

Bu durumda ki bir ism-i fâilin amelden önce sıfatlanmaması ve ism-i tasğîr olmaması şartlarına gelince; sıfat ve tasğîr isimlere has özelliklerdendir, dolayısıyla ism-i fâili fiilden hem şeklen hem de mânâden uzaklaştırılır.⁶⁸⁸ Amelden önce sıfat almak sûretiyle mevsûf olan bir ism-i fâilin sıfatı, kendine mûsned olur, kendisi de mûsnedün ileyh olur. Mûsnedün ileyh olmak ise isimlere

⁶⁸⁴ Şerhu't-Teshîl, III, 73; Hulâsatu's-Şurûh, 383.

⁶⁸⁵ Şerhu't-Teshîl, III, 74.

⁶⁸⁶ Hulâsatu's-Şurûh, 384.

⁶⁸⁷ Şerhu't-Teshîl, III, 74; Katru'n-Nedâ, 293-294; Şerhu şuzûri 'z-Zeheb, 413; el-Ğalâyînî, III, 280-281; Hulâsatu's-Şurûh, 384.

⁶⁸⁸ Şerhu't-Teshîl, III, 74; Hulâsatu's-Şurûh, 385.

has özelliklerden olduğundan ism-i fâilin fiile benzerliğini azaltır.⁶⁸⁹ Ancak ism-i fâilin ameli tamamlandıktan sonra , yani mamûlünden sonra sıfatının gelmesi sıfattan önceki amele zarar vermeyeceğinden câizdir. ضَارِبٌ غَلَامَةٌ شَدِيدٌ. misalinde olduğu gibi ضَارِبٌ kelimesi ism-i fâilin mef'ûlüdür ve kendisinden sonra âmilinin sıfatı olan شَدِيدٌ kelimesi gelmiştir. Bu da câizdir. İsm-i tasgîr de bir nev'i sıfat ile mevsûf olmak gibidir. Mesela ضَوَّيْرٌ kelimesi

ضَارِبٌ صَغِيرٌ mesabesindedir. Aslında amelden önce ism-i fâilin sıfatlanmaması şartı, tasgîri de zımında bulundurur. Başta da ifâde edildiği gibi tasgîr, ism-i fâili şekil itibariyle de fiilden uzaklaştırır.⁶⁹⁰ Kisaî ism-i fâilin, mâzide amel edebileceğini savunduğu gibi sıfat ve tasgîrin de ism-i fâilin ameline engel teşkil etmeyeceğini söyler.⁶⁹¹

2.3.2. İsm-i Fâilin Lâm-ı Tarifsiz Olması

İsm-i fâil eğer lâm-ı tariften mücerred olursa fiil mânasını taşıyabilmesi için şu beş şeyden birine dayanması (i'timâd etmesi) gerekir.⁶⁹² Bu i'timâdıyla birlikte ism-i fâilin amel esnasında hâl veya istikbâl mânasında olması gerekir.⁶⁹³

2.3.2.1. İsm-i Fâilin Mübtedâya Dayanması

Lâm-ı tarifsiz bir ism-i fâilin fiil mânası taşıyabilmesi, amel edebilmesi için gerekli olan şartlardan birisi de, amel esnasında hâl ve istikbâl mânasını taşıyor olmakla birlikte, kendisinin bir mübtedâdan sonra gelmesi ve bu mübtedâya i'timâd edip dayanmasıdır. Çünkü ; mübtedâdan sonra gelen haber müsned olur, mübtedâ ise müsnedün ileyhtir. Mübtedâdan sonra müsned olarak gelen ism-i fâil fiil mânası taşır. Zira fiiller müsned dirler.⁶⁹⁴

⁶⁸⁹ *Hulâsatu 'ş-Şurûh*, 384.

⁶⁹⁰ *Şerhu 't-Teshîl*, III, 74; *Hulâsatu 'ş-Şurûh*, 384.

⁶⁹¹ *Şerhu 't-Teshîl*, III, 74.

⁶⁹² *Şerhu 't-Teshîl*, III, 72; *Evdahu 'l-Mesâlik*, III, 216-217; İbn 'Akîl, II, 87.

⁶⁹³ *Katru 'n-Nedâ*, 295; *el-Ğalâyînî*, III, 280-281

⁶⁹⁴ *Şerhu 't-Teshîl*, III, 73; *Evdahu 'l-Mesâlik*, III, 217; *Şerhu şuzûri 'z-Zeheb*, 418; İbn 'Akîl, II, 87; *Katru 'n-Nedâ*, 295; *el-Ğalâyînî*, III, 281; *Hulâsatu 'ş-Şurûh*, 385.

زَيْدٌ ضَارِبٌ عَمْرًا “Zeyd Amr’ı dövendir.” Misalinde olduğu gibi.

2.3.2.2. İsm-i Fâilin Bir Mevsûfa Dayanması

İsm-i fâilin bir mevsûftan sonra gelip ona sıfat olması demektir. Sıfatlar da sonuç itibariyle haber gibidirler. Aynı zamanda müsned dirler. Müsned olmak da fiillerin özelliklerinden olduğundan sıfat konumunda ki ism-i fâil de fiil mânası taşıyacağından fiil gibi amel eder.⁶⁹⁵

زَيْدٌ مُكْرِمٌ رَجُلًا طَالِبًا الْعِلْمِ “Zeyd, ilim talebeden kişiye ikramda bulunandır.”

Misalde طَالِبًا ism-i fâili رَجُلًا kelimesinin sıfatı olarak cümlede bulunmaktadır. Nekre ve sıfat olan ism-i fâil amel etmiş , الْعِلْمِ kelimesini mef’ûlu bih olarak nasb etmiştir. Sıfat olan ism-i fâilin mevsûfu bazen mahzûf olur ve takdîr edilir. Şu gibi durumlarda ism-i fâil sıfat kabul edilir ve kendisine bir mevsûf takdîr edilir.

2.3.2.2.1. İsm-i Fâil’e Mevsûf Takdîr Edildiği Yerler

1. İsm-i fâil “كَمْ” den sonra gelirse, kendisinden önce bir mevsûf takdîr edilir.⁶⁹⁶ Mesela: كَمْ قَاتِلٍ لَكَ سُوءًا “Sana kötü şey söyleyen nice kişi...” Cümlede قَاتِلٍ ism-i fâilinden önce kendisinin i’timâd ettiği mevsûf şöyle takdîr edilir;

كَمْ رَجُلٍ قَاتِلٍ لَكَ سُوءًا

2. İsm-i fâil “كُلُّ” den sonra gelirse, bu durumda bir mevsûf takdîr etmek gerekir.⁶⁹⁷ وَمَا كُلُّ ذِي لُبٍّ بِمُؤْتِيكَ نَصْحَهُ وَمَا كُلُّ مُؤْتٍ نَصْحَهُ بَلِيْبٍ

“Her akıllı sana nasihat etmez, sana her nasihat eden de akıllı olmaz.”

Misalde geçen وَمَا كُلُّ مُؤْتٍ ifâdesinde ki, مُؤْتٍ ism-i fâilinden önce رَجُلٌ veya شَخْصٌ gibi mevsûflar takdîr edilir.

⁶⁹⁵ Şerhu’t-Teshîl, III, 73; Evdahu’l-Mesâlik, III, 217; Şerhu şuzûri’z-Zeheb, 418; es-Sabbân, II, 293; Hulâsatu’s-Şurûh, 385; Nahvu’l-Elfiyye, 613.

⁶⁹⁶ ed-Dahdâh, 48.

⁶⁹⁷ Şerhu’t-Teshîl, III, 73.

3. İsm-i fâil, harf-i nidâ'dan sonra gelirse, kendisinden önce de bir mavsuf takdîr edilir.⁶⁹⁸ يَا طَالِعًا جَبَلًا “Ey dağa tırmânan!” Misalde طَالِعًا ism-i fâili mahzûf bir mevsûfun sıfatıdır.Cümle şöyle takdîr edilir; يَا رَجُلًا طَالِعًا جَبَلًا

4. İsm-i fâil mahzûf bir mübtedânın sıfatı olursa, yine kendisinden önce bir mevsûf takdîr edilir.Şu Ayet-i Kerime de olduğu gibi;

وَمِنَ النَّاسِ وَالْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ كَذَلِكَ⁶⁹⁹

“İnsanlardan, hayvanlardan, ve davarlardan da renkleri böyle değişik olanlar vardır.” Ayette geçen صَنَفٌ kelimesi takdîr edilir.⁷⁰⁰

2.3.2.3. İsm-i Fâilin Hâl Olması Ve Bir Zil-Hâl'e Dayanması

Sıfatta olduğu gibi “hâl” de sonuç itibariyle haber gibidir.Haberler de fiiller gibi müsnedirler.Dolayısıyla hâl'de müsned olduğundan fiillere yakınlık kazanır.⁷⁰¹ رَافِعًا “Ali sesini yükselterek hitab ediyor.” Misalde رَافِعًا ism-i fâili, cümledeki يَخْطُبُ fiilinin fâili ve aynı zamanda zil hâl olan عَلِيٌّ kelimesinin “hâl”i dir.Yani hâl olan رَافِعًا ism-i fâili nekre olmakla beraber, zil hâl olan عَلِيٌّ kelimesine i'timâd etmiş ve صَوْتُهُ kelimesini nasb etmiştir.

2.3.2.4. İsm-i Fâilin “Nefy'e ” Dayanması

Nefy, hükme taalluk eder, zâta taalluk etmez.Fiiller ise hüküm bildirdiklerinden, nefy'den sonra gelen ism-i fâil fiil mevkiinde bulunmuş olur.⁷⁰²

مَا طَالِبٌ رَفَعَ الْخِلَافَ “Arkadaşın anlaşmazlığın kalkmasını istemiyor.”

Misalde مَا nefy edâtına i'timâd etmiş olan lâm-ı tarifsiz ism-i fâil طَالِبٌ kelimesi

⁶⁹⁸ el- Eşmûnî, I, 556; es-Sabbân,II,293; Nahvu 'l-Elfiyye,611; ed-Dahdâh,48.

⁶⁹⁹ el- Fâtır, (35), 28.

⁷⁰⁰ Evdahu 'l-Mesâlik, III, 217; el- Eşmûnî, I, 556; es-Sabbân,II,295; Nahvu 'l-Elfiyye,613.

⁷⁰¹ el-Ğalâyînî,III,281; Hulâsatu 'ş-Şurûh, 385.

⁷⁰² Şerhu 't-Teshîl,III,73;Katru 'n-Nedâ,295-296; Şerhu şuzûri 'z-Zeheb,415;el-Ğalâyînî,III,281;

‘Abbâs Hasan,III,249; Hulâsatu 'ş-Şurûh,385.

amel etmiş, صَدِيقُ kelimesini fâil almış ref etmiş, رَفَعَ kelimesini mef'ûl almış nasb etmiştir.

2.3.2.5. İsm-i Fâilin "İstifhâm"a Dayanması

İstifhâm da nefy gibi hükme taalluk eder, zâta taalluk etmez. İstifhâmın hükme taalluk etmesi ise; hüküm ifâde ettiklerinden dolayı fiillerle ilgilidir. Dolayısıyla istifhamdan sonra gelen ism-i fâil de fiil hükmündedir.⁷⁰³

هَلْ عَارِفٌ أَخُوكَ قَدَرَ الْإِنصَافِ "Kardeşin insafın değerini biliyor mu?" Misalde هَلْ قَدَرَ عَارِفٌ أَخُوكَ ism-i fâili عَارِفٌ kelimesini fâil olarak ref , قَدَرَ kelimesini de mef'ûl olarak nasb etmiştir.

2.3.2.5.1. İsm-i Fâilin " Mukadder İstifhâm"a Dayanması

Bazen istifhâm, cümlede mukadder olur. Zâhir olmaz. Bu durumda da yine lâm-ı tarifsiz olan ism-i fâil bu mukadder istifhâma i'timâd ederek amel eder.⁷⁰⁴

أَغَاْفِرُ أَخُوكَ الْإِسَاءَةَ أَمْ مُحَاسِبٌ عَلَيْهَا "Kardeşin kötülüğü affedecek (mi)? Yoksa , onunla hesaplaşacak mı?" Cümlede ki mahzûf istifhâm edâtı takdîr edilince cümle şöyle olur;

أَغَاْفِرُ أَخُوكَ الْإِسَاءَةَ أَمْ مُحَاسِبٌ عَلَيْهَا

Kisâf'ye göre, lâm-ı tarifsiz ism-i fâil mâzî mânası ifâde ettiğinde de amel eder.⁷⁰⁵ "وَكَلِّبْهُمْ بِأَسِطٍ ذِرَاعِيهِ بِالْوَصِيدِ" Misalde ki Ayet-i Kerime'de olduğu gibi.

Bununla ilgili açıklamalar daha önce geçti.

Ahfeş'e göre lâm-ı tarifsiz ism-i fâil, saydıklarımızdan hiçbirine dayanmasa da i'timâd etmese de amel eder.⁷⁰⁶

2.4. İsm-i Fâilin Tesniye Ve Cemiilerinin Ameli

İsm-i fâilin tesniye ve cemiilerinin hükmü müfredlerinin hükmü gibidir.⁷⁰⁷

⁷⁰³ Şerhu 't-Teshîl, III, 73; Evdahu 'l-Mesâlik, III, 217; Hulâsatu 'ş-Şurûh, 385.

⁷⁰⁴ Şerhu 't-Teshîl, III, 74; es-Sabbân, II, 293; 'Abbâs Hasan, III, 249.

⁷⁰⁵ Şerhu 't-Teshîl, III, 75; Evdahu 'l-Mesâlik, III, 217 ; Katru 'n-Nedâ, 295.

⁷⁰⁶ Katru 'n-Nedâ, 297-298.

⁷⁰⁷ Şerhu 't-Teshîl, III, 72; Hulâsatu 'ş-Şurûh, 385; ed-Dahdâh, 48.

İzâfet anında tesniye ve cemii “nûn”ları düşer. Ancak tesniye ve cemii olan ism-i fâiller muzâf olmaksızın mef’ûllerini nasb ettiklerinde eğer lâm-ı tarifli iseler sonlarında ki nûnların tahfif olması için hazfedilmesi câizdir.⁷⁰⁸

Mesela; زَيْدٌ وَعَمْرُو الضَّارِبَانِ بَكَرًا --- الضَّارِبُونَ زَيْدًا

ifâdelerinin زَيْدٌ وَعَمْرُو الضَّارِبَانِ بَكَرًا --- الضَّارِبُونَ زَيْدًا şeklinde ifâde edilmesi

câizdir. Nitekim, İbn Muhaysın’dan nakledilen bir rivayette ; الْمُقِيمِي الصَّلَاةِ⁷⁰⁹

Ayet-i Kerime’sinde ki; الصَّلَاةِ kelimesi mansûb okunmuştur.⁷¹⁰ Bu tesniye ve

cemii ism-i fâiller aynı durumda eğer lâm-ı tarifsiz iseler sonlarındaki nûn’ların

hazfine dair söylenen sözler zayıftır.⁷¹¹ Zira; لَذَاتِقُرُ الْعَذَابِ⁷¹² Ayet-i Kerim’esinde ki,

لَذَاتِقُرُ الْعَذَابِ lafzının nasbıyla olan kırâat muteber değildir.⁷¹³

2.5. İsm-i Fâilin Fâiliyle İlgili Tamamlayıcı Bilgiler

Buraya kadar anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere ism-i fâil, eğer lâm-ı tarifsiz ise ve fâili de müstetir veya bâriz bir zamir ise fâilini şartsız olarak ref’ eder. Zâhir (açık) fâil veya mef’ûlu bih olmayan diğer mükemmilatlarda da amel eder. İsm-i fâilin zâhir ismi (ال) dan mücerred olarak ref’ edebilmesi için ise daha önce anlatılan şartların gerçekleşmesi gerekir. (ism-i fâilin i’timâdıyla ilgili şartlar.)

İsm-i fâil (ال) lı kullanıldığı zaman her hâl-u kârda görev yapar. Yani; daha önce sayılan şartlar bulunsun , bulunmasın, zamanı ister mâzi, ister muzâri olsun (istikbâl de buna dahil) (ال) lı olduğu zaman lâzımsa fâil, müteaddî ise fâil ile birlikte mef’ûl alabilmektedir.

⁷⁰⁸ Şerhu’l-Mekkûdî, I, 421; Hulâsatu’s-Şurûh, 385.

⁷⁰⁹ el-Hacc, (22), 35.

⁷¹⁰ el-İthâf, 315.

⁷¹¹ Hulâsatu’s-Şurûh, 385.

⁷¹² es-Saffat, (37), 38.

⁷¹³ Hulâsatu’s-Şurûh, 385.

“Babası ayakta olan hâlit geliyor.” خَالِدٌ الْقَائِمُ أَبُوهُ قَائِمٌ

“Ben vatani koruyan adam idim.” أَنَا كُنْتُ الرَّجُلَ الْحَامِيَّ الْوَطَنِ

İsm-i fâilin kendi fâiline izâfeti, ism-i fâil lâzım olduğu takdîrde mümkün olmakla birlikte müteaddî olduğunda izâfeti mümkün olmaz.⁷¹⁴

Lâzım; جاءَ وَاضِحُ الْخَطِّ Müteaddî; هَلْ مُكْرِمٌ سَعِيدٌ ضَيُّوفُهُ derken ism-i fâil olan مُكْرِمٌ kelimesi fâili olan سَعِيدٌ kelimesine هَلْ مُكْرِمٌ سَعِيدٌ ضَيُّوفُهُ şeklinde muzâf olamamaktadır.

İsm-i fâil mübtedâ olup merfû'uyla yetinir ve haber'e ihtiyaç duymazsa marife, tesniye ve cemii olmaması gerekir.Çünkü; amel eden ism-i fâil, fiil konumundadır.Fiil ise bu özelliklerden uzaktır.⁷¹⁵

İsm-i fâil müstetir zamiri ref' ettiğinde bu zaminin mercii ğaib, fakat mukadder bir isim olur. أَنَا ظَانٌّ مُحَمَّدًا ذَاهِبًا “Ben Muhammed’in giden olduğunu zannedenim” Bu cümlelerin takdîri şöyledir; أَنَا رَجُلٌ ظَانٌّ مُحَمَّدًا ذَاهِبًا

2.6. İsm-i Fâilin Me’ûlüyle İlgili Tamamlayıcı Bilgiler

Lâm-ı tarifsiz ism-i fâil, me’ûlünü nasb edebilmesi için daha önce geçen beş maddeden birisine dayanmakla birlikte, hâl, istikbâl ve yenilenen bir devamlılık mânası ifâde etmesi gerekir.⁷¹⁶

مَنْ يَكُنْ الْيَوْمَ مُهْمَلًا عَمَلَهُ يَجِدْ نَفْسَهُ غَدًا فَقَدْ رَزَقَهُ

“Bugün işini ihmâl eden, yarın kendisini rızkını kaçırmış olarak bulur.” Misalinde olduğu gibi

2.6.1. Muzâri Mânasındaki İsm-i Fâil’in Ameli

İsm-i fâilin amelinin sebebi; kendi mânasındaki muzârisi gibi olmasındandır. İsm-i fâilin ameli için gerekli görülen şartlar da, ism-i fâil ile muzârisi arasındaki benzerliği arttırmak ve isme olan benzerliğini azaltmak

⁷¹⁴ el-Ğalâyîni,III,280; Abbas Hasan,III,256; ed-Dahdâh,48; .Hasan Akdağ,266.

⁷¹⁵ Abbas Hasan,III,252.

⁷¹⁶ Abbas Hasan,III,247.

içindir. Bu yüzdendir ki; kendi mânasında ki bir fiili muzâriyi, ameli esnasında ism-i fâilin yerine koymak mümkün olur. (ال) dan mücerred ism-i fâil, zikredilen şartları taşımazsa zâhir fâili ref' edemeyeceği gibi mef'ûlu bihi de nasb edemez. Mesela ism-i fâilin sırf mâzi mânası ifâde etmesinde olduğu gibi. Bu takdîrde mef'ûlu bihi nasb edebilmesi için iki şartı taşıması gerekir. Bunlardan birisi geçen beş şeyden birine i'timâd etmesi ve diğeri de kendi muzâri fiilini mâna bozulmaksızın yerine koyabilmenin mümkün olmasıdır.⁷¹⁷

كَأَنَّ الْأَمْطَارَ أَمْسٍ غَاسِلَةً الْأَشْجَارَ مُنْقِيَةً مِيَاهُهَا الْهَوَاءَ

“Yağmur; dün ağaçları yıkayıcı, onun suyu da havayı temizleyici idi.”

Misalde ism-i fâillerin yerine muzârilerini koymak mümkündür. Zira; mâna bozulmamaktadır. كَأَنَّ الْأَمْطَارَ أَمْسٍ تَغْسِلُ الْأَشْجَارَ وَتَنْقِي مِيَاهُهَا الْهَوَاءَ cümlesinde olduğu gibi. Ancak şu cümlede ism-i fâilin yerine muzârisini koymak sahih olmaz. Çünkü mâna bozulur. Mesela şöyle denilmez; هَذَا حَاصِدٌ قَمْحًا أَمْسٍ “Bu, dün buğday hasat edicidir.” Çünkü; ism-i fâilin yerine muzârisi konulduğunda mâna mâziye uygun olmuyor. هَذَا يَحْصِدُ قَمْحًا أَمْسٍ “Bu, dün buğday hasat ediyor.” da olduğu gibi.

2.6.2. Mâzi Mânasındaki İsm-i Fâil'in Ameli

Amel şartlarını taşımayan ism-i fâil, mâzi mânasında olduğunda mef'ûlu nasbedemez. Bu durumda mef'ûlu konumundaki ma'mûlune ism-i fâilin muzâf olması gerekir. Mamûlu de kendisinin muzâfun ileyhi olarak mecrûr olur. Ancak bu durumdaki mamûlun mef'ûlu bih olarak isimlendirilmesi doğru olmaz. Buradaki izâfet de izâfet-i lafzîye değil; izâfet-i mahzâ yani izâfet-i mâneviyyedir.⁷¹⁸

Mef'ûlunu nasb edebilmek için gerekli amel şartlarını taşıyan ism-i fâil zâhir isim şeklindeki mef'ûlunu doğrudan nasb edebildiği gibi, bu mef'ûlun kendisine izâfet yoluyla muzâfun ileyhi olarak mecrûr olması da câizdir.⁷¹⁹

⁷¹⁷ el-Muberred ,IV,148; Abbas Hasan, III,248.

⁷¹⁸ el-Muberred ,IV,148; Abbas Hasan, III,248; *Hulâsatu 'ş-Şurûh*,383.

⁷¹⁹ *Nahvu 'l-Elfiyye*,622.

Mesela; مَا أَنتَ الْيَوْمَ مُصَاحِبُ الْعَادِرِ “Bugün sen zalim kimseyle arkadaşlık yapan değilsin.” Misaldeki الْعَادِرِ kelimesi مُصَاحِبُ ism-i fâilinin mef’ûlu olması hasebiyle mansûb okunabildiği gibi, bu kelimenin izâfet yoluyla mecrûr olması da câizdir.

“Allah buyruğunu yerine getirendir.” ⁷²⁰ إِنَّ اللَّهَ بِأَمْرِهِ

Ayette geçen ism-i fâil ve mef’ûlunun بِأَمْرِهِ şeklinde; ism-i fâilin tenvinli olarak, kendisinden sonraki mef’ûlunun de mansûb olarak okunduğu rivayet edilmiştir. ⁷²¹

2.6.3. İsm-i Fâilin Mef’ûlunun Tabiiîlerinin Durumu

İsm-i fâilin mansûb mef’ûlunu tevabiden herhangi birisi takip ederse, bu tabii metbû’unun lafzına riayetle sadece mansûb olur. Ancak muzâfun ileyh konumundaki mef’ûlun ardından bir tabii gelirse metbû’unun , yani mef’ûlun mecrûr olan lafzına riayetle mecrûr olabileceği gibi mahallîne riayetle mansûb olması da câizdir. ⁷²² مَا أَنتَ مُصَاحِبُ الْعَادِرِ وَالْمُنَافِقِ Misalde tabii sadece mansûb olur.

Bu misaldeki tabiide ise nasb ve cerr câizdir. Mecrûr

ma’mûlden sonra gelen tabii mansûb olduğunda, bunu nasb eden âmilin, gizli,

tenvinli bir ism-i fâil olduğu da söylenmiştir. ⁷²³ Muzâf olan ism-i fâil âmil

olmadığında, tabiidan önce kendisini nasb eden gizli bir fiil olduğu kesinleşir. ⁷²⁴

⁷²⁵ وَجَاعِلِ اللَّيْلِ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا

“.....geceyi bir sükûn (dinlenme), güneş ve ay’ı bir hesap (ile) kıldı.” Ayette geçen وَالشَّمْسَ ve وَالْقَمَرَ kelimeleri mukadder bir جَاعِلٌ fiiliyle mansûbdur. ⁷²⁶

⁷²⁰ et-Talak, (65), 3.

⁷²¹ el-İthâf, 418.

⁷²² Şerhu’t-Teshîl, III, 82; Abbas Hasan, III, 254; Nahvu’l-Elfiyye, 622; ed-Dahdâh, 48.

⁷²³ Evdahu’l-Mesâlik, III, 231.

⁷²⁴ Evdahu’l-Mesâlik, III, 231.

⁷²⁵ el- En’am, (6), 96.

⁷²⁶ Evdahu’l-Mesâlik, III, 231.

2.6.4. İsm-i Fâilin mef'ûlu İle İlgili Diğer Durumlar

İsm-i fâil ile mef'ûlu arasına başka bir ma'mûl girerse mef'ûl sadece mansûb olur.⁷²⁷ Misaldeki Ayet-i Kerime'de olduğu gibi; ⁷²⁸ إِيَّاي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً

“(Allah) Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım (dedi).”

İsm-i fâilin mef'ûlu muttasıl zamir olursa mef'ûlüne izâfeti vâcib olur.⁷²⁹

لَا تَرْجُ أَوْ تَخْشَ غَيْرَ اللَّهِ إِنَّ أَدَاً وَاقِبَكَ اللَّهُ لَا يَتَّقُكَ مَأْمُوناً

“Allah’tan başkasından ne kork, ne de (bir iyilik) ümit et, (Çünkü) Allah’ın seni koruyacağı sıkıntı güvenilir olmaya devam eder.”

İsm-i fâil, birden fazla mef'ûle geçişli olursa (teaddi ederse) ilkinde muzâf olur diğerini ise nasb eder.⁷³⁰

السَّخِيُّ كَاسِ الْفَقِيرِ ثَوْباً “Cömert fakire elbise giydirendir.”

Aynı şekilde birinci mef'ûlu de nasb edebilir.⁷³¹ السَّخِيُّ كَاسِ الْفَقِيرِ ثَوْباً de olduğu gibi. İsm-i fâil (ال) sız olursa mamûlunun kendisinden önce gelmesi câizdir.⁷³²

زَيْدٌ عَمَرُوا ضَارِبٌ de olduğu gibi. Eğer (ال) lı olursa şibh-i cümle hariç hiçbir mamûlu kendisinin önüne geçemez.⁷³³

أَنَا لَكَ الْمُرَافِقُ ---- أَنَا الْمُرَافِقُ لَكَ مَعَكَ الدَّائِبُ ---- الدَّائِبُ مَعَكَ

İsm-i fâil izâfetle veya aslî bir harf-i cerr’le mecrûr olmuşsa mamûlu kendisinin önüne geçemez; ancak zâid bir harf-i cerr ile mecrûr ise mamûlu kendisinin önüne geçebilir.⁷³⁴ يَرُوقِنِي رَسْمٌ مُصَوِّرٌ طَيْراً “Ressamın kuş resmi çizmesi hoşuma gidiyor.” أَلَا تَغْضَبُ مِنْ مُعَذِّبِ الْحَيَوَانَ “Hayvana eziyet edene kızmalı değil

⁷²⁷ Sîbeveyh, I, 74; Şerhu't-Teshîl, III, 84; Nahvu'l-Elfiyye, 622.

⁷²⁸ el-Bakara, (2), 30.

⁷²⁹ Şerhu't-Teshîl, III, 84; Abbas Hasan, III, 256.

⁷³⁰ Sîbeveyh, I, 175; Abbas Hasan, III, 255; ed-Dahdâh, 48.

⁷³¹ ed-Dahdâh, 48.

⁷³² el-Ğalâyînî, III, 281; ed-Dahdâh, 48.

⁷³³ el-Muberrred, I, 14; IV, 165.

⁷³⁴ el-Ğalâyînî, III, 281-282; Abbas Hasan, III, 263.

misin?” Geçen misallerdeki ismi-i fâillerin ma'mûllerini kendilerinin önüne geçirmek sûretiyle şöyle söylemek doğru olmaz;

أَلَا تَعْصَبُ الْحَيَوَانَ مِنْ مُعَذِّبٍ ۖ يَرْوِفُنِي طَيْرٌ رَسْمٌ مُصَوِّرٌ

Ancak harf-i cerr zâid olursa mamûlun takdîmi câiz olur. مَا الْعَزِيزُ بِقَابِلٍ الْهَوَانَ.

“Aşağılanmayı kabul eden onurlu değildir.” Bu cümleyi şöyle söylemek de câizdir. مَا الْعَزِيزُ الْهَوَانَ بِقَابِلٍ. Çünkü بَقَابِلٍ in başındaki harf-i cerr yok hükmündedir.⁷³⁵

İsm-i fâilin mef'ûlunun başına (ل) lâmu't-takviye getirilmesi de câizdir.⁷³⁶

Bu lâm anlamı takviye için gelir. فَعَالَ لِمَا يُرِيدُ. “O, (Allah) dilediğini yapar.”⁷³⁷

3. MÜBÂLAĞALI İSM-İ FÂİLİN AMEL ETMESİ

Fiil gibi görev yapan bir diğer isim de mübâlağa sığasıdır. İsm-i fâilin mübâlağa sığası fiilde çokluk ve tekrar ifâde eder.⁷³⁸

Fiili gibi amel ederek fâilini ref' ve mef'ûlunu nasb eden başlıca kıyâsî mübâlağalı ism-i fâil sığası beş tanedir.⁷³⁹

Bunlar; فَعِلٌ - فَعِيلٌ - فَعُولٌ - مَفْعَالٌ - فَعَالٌ kalıplarıdır. Bunlardan son ikisi فَعِلٌ ve فَعِيلٌ vezinleri diğer kıyâsî üç mübâlağa sığasına Sibeveyh tarafından eklenmiştir.⁷⁴⁰ Bu kıyâsî kalıplar dışında semâî olarak gelen bir takım sığalar da vardır ki, bunlar, مَفْعَلٌ - فَعِيلٌ - فَعَالَةٌ - فَعُولٌ - مَفْعِيلٌ - فَعَالٌ - فَعِيلٌ vezinleridir.⁷⁴¹

Bunların hepsi zımnında kendilerinin fiillerinin birden çok, defalarca yapıldığını ifâde eder. Zira, bir kez vuran için ضَرَّابٌ denilmez.

⁷³⁵ el-Ğalâyîni, III, 282.

⁷³⁶ Abbas Hasan, III, 255.

⁷³⁷ el- Buruc, (85), 16.

⁷³⁸ Şerhu şuzûri 'z-Zeheb, 420; Abbas Hasan, III, 257- 261.

⁷³⁹ el-Muberrred, II, 113-114; Şerhu 't-Teshîl, III, 72; Katru 'n-Nedâ, 298; el-

Ğalâyîni, III, 281; Abbas Hasan,

III, 258-260; Hulâsatu 'ş-Şurûh, 385.

⁷⁴⁰ Şerhu 't-Teshîl, III, 80; Hulâsatu 'ş-Şurûh, 385.

⁷⁴¹ Abbas Hasan, III, 259-260; Yusuf Uralgiray, II, 819.

3.1. Mübâlağalı İsm-i Fâil'in Amel Etme Şartları

Mübâlağalı ism-i fâil ayrıntılarda ve amel etme şartlarında ism-i fâil gibidir. Aynı şekilde, mübâlağa sığasının tesniye ve cemii'leri de amel ve şartlarda ism-i fâil gibidir.⁷⁴² Misallerdeki Ayet-i Kerime'lerde görüldüğü gibi

“.....iffetlerini koruyan erkekler ve kadınlar”⁷⁴³ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ (فُرُوجَهُنَّ.....)⁷⁴⁴ قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ أَرَادَنِيَ اللَّهُ بِضُرٍّ هَلْ هُنَّ كَاشِفَاتُ ضُرِّهِ

“De ki; öyleyse bana bildirin, Allah bana bir zarar vermek isterse, Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, O'nun verdiği zararı giderebilir mi?”

⁷⁴⁵ فَتَوَلَّ عَنْهُمْ يَوْمَ يَدْعُو الدَّاعِيَ إِلَىٰ شَيْءٍ نُّكْرٍ خَشَعًا أَبْصَارُهُمْ

“Ey Muhammed! Öyleyse onlardan yüz çevir; Çağırana, görülmemiş ve tanınmamış bir şeye çağırdığı gün, gözleri dalgın, dalgın çekirgeler gibi yayılmış o çağırana koşarak kabirlerinden çıkarlar.”

İsm-i fâil ve mübâlağa sığası yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi zâhir ismi ref ederler. (وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ) munfasıl bâriz zamiri de ref ederler.⁷⁴⁶

“Verdiğin sözünde duracak mısın?” اُمْنَجِرُ أَتَتْ مَا وَعَدْتَ بِهِ

3.2. Nahiv Bilginlerinin Mübâlağa Sığasının Ameline Dâir Görüşleri

Mübâlağa sığasının amel edebileceğini Sibeveyh ve arkadaşları söylemiş, bu konuda semâî ve kıyâsî deliller getirmişlerdir. Çünkü kıyâsî mübâlağa sığası mübâlağa kasdıyla ism-i fâilin dönüştürülmüş şeklinden ibarettir.⁷⁴⁷ Mübâlağa sığası mutasarrıf ve müteaddî olan sülâsî fiilden alınır. Ancak bazen lâzım ve sülâsî dışındaki fiillerden de mübâlağa sığası yapıldığı görülmüştür.⁷⁴⁸ Mübâlağalı ism-i fâil, muzârî fiilinin aslî harflerini taşımasına rağmen hareke ve sükûnların

⁷⁴² Şerhu 't-Teshîl, III, 79; Katru 'n-Nedâ, 300-301; Şerhu şuzûri 'z-Zeheb, 420; el-Ğalâyîni, III, 281; Abbas Hasan, III, 261; Hulâsatu 'ş-Şurûh, 385; ed-Dahdâh, 56.

⁷⁴³ el-Ahzab, (33), 35.

⁷⁴⁴ ez-Zümer, (39), 38.

⁷⁴⁵ el-Kamer, (54), 7.

⁷⁴⁶ Nahvu 'l-Elfiyye, 621.

⁷⁴⁷ Şerhu 't-Teshîl, III, 80; Katru 'n-Nedâ, 301.

⁷⁴⁸ Şerhu 't-Teshîl, III, 82; Abbas Hasan, III, 260.

sıralanışı açısından muzârisine mutâbık değildir. Bu yüzden amel ederken muzâri fiiline değil de ism-i fâiline hamledilir.⁷⁴⁹

İmam Birgivi, mübâlağalı ism-i fâilin , mef'ûlu bihi mansûb kılmasında hâl ve istikbâl mânasının aranmasının şart kılınmadığını söylemiştir. Çünkü mübâlağa siğası eylemde ziyâde ve mübâlağaya delâlet eder. Ziyâde ve mübâlağa ise eylemin yenilenmesi (تجدد حدث) konumundadır. Bu ise onların fiile kurbiyetlerini artırır. İsm-i fâil ile ism-i mef'ûl ise eyleme dolaylı delâlet ederler. Asıl delâletleri zâtadır. Dolayısıyla bunlar fiilin zamanına delâlet etmekle fiile benzerlikleri kuvvetlensin diye hâl ve istikbâle delâletleri şart kılınmıştır.⁷⁵⁰

Kûfeliler, muzâri fiiline şeklen ve mânâen muhalif olması sebebiyle mübâlağa siğasının hiçbir şeklinin amel edemeyeceğini söylemişlerdir.⁷⁵¹ Mübâlağa siğasından sonra gelen kelimeyi de, bu kelimenin öncesine bir fiil takdîr ederek mansûb kılmışlardır.⁷⁵² Aynı şekilde bu kelimenin mübâlağa siğasına takdîmini de uygun görmemişlerdir.⁷⁵³ Mübâlağa siğasının amel edebileceği görüşünü savunan Basralılar, kûfelilerin iddialarına şöyle cevap vermişlerdir; “mübâlağa siğası her ne kadar lafzen ve şeklen tağayyür etmekle fiiline benzerliğini kaybetmiş olsa da, mübâlağa mânası bu eksikliği telâfi eder .” Demişlerdir.⁷⁵⁴

3.3. Amel Eden Başlıca Mübâlağa Vezinleri

3.3.1. فَعَالٌ Vezni

Sülâsî fiillerden فاعل kalıbında olup mutasarrıf olan ism-i fâiller فَعَالٌ kalıbında mübâlağa siğasına dönüştürülebilecekleri gibi diğer kıyâsî kalıplarda da mübâlağa siğasına dönüştürülebilirler.

⁷⁴⁹ Abbas Hasan, III, 261.

⁷⁵⁰ *Hulâsatu 'ş-Şurûh*, 386.

⁷⁵¹ *Şerhu 't-Teshîl*, III, 72; *Katru 'n-Nedâ*, 301; *Hulâsatu 'ş-Şurûh*, 386.

⁷⁵² *Katru 'n-Nedâ*, 301; *Hulâsatu 'ş-Şurûh*, 386.

⁷⁵³ *Katru 'n-Nedâ*, 301.

⁷⁵⁴ *Hulâsatu 'ş-Şurûh*, 386.

فَعَالٌ kalıbı ⁷⁵⁵, sülâsî ve müteaddî ism-i fâillerden mübâlağa siğası yapımında kullanıldığı gibi bazen lâzım ve rübâî fiillerin ism-i fâillerinden de mübâlağa siğası yapımında kullanılır. ⁷⁵⁶

مَا أَعْظَمَ الصَّدِيقَ إِذَا كَانَ غَيْرَ قَوْلٍ سَوْءًا وَلَا فَعَالٍ إِسَاءَةً

“(O) Ne büyük dosttur! Kötü sözü çokça konuşan ve kötülüğü çokça yapan biri olmadığında.” Misalde geçen قَوْلٍ ve فَعَالٍ kelimeleri sülâsî ve müteaddî قائل ve فاعل ism-i fâillerinden dönüştürülmüş mübâlağa siğalarıdır. kendilerinden sonraki, سَوْءًا ve إِسَاءَةً kelimelerini nasb etmişlerdir.

⁷⁵⁷ وَلَا تُطِيعْ كُلَّ حَلَّافٍ مَهِينٍ هَمَّازٍ مَشَاءٍ بَنَمِيمٍ مَنَاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَنِيبِ

“Şunların hiçbirine itaat etme ; Yemin edip duran aşağılık, alabildiğine ayıplayıp kötüleyen, hayrı engelleyip sürdüren, saldırgan, olabildiğince günahkar.... ” Ayet-i Kerime’de geçen هَمَّازٍ، مَشَاءٍ ve مَنَاعٍ kelimeleri mübâlağa siğalarıdır. Bunlardan هَمَّازٍ، مَشَاءٍ lâzımî olup, مَنَاعٍ ise müteaddîdir.

Bazen فاعل babından olan fiillerin mübâlağa siğası فَعَالٌ kalıbında gelir. ⁷⁵⁸

أَفْعَلَ - فَعَالٌ أَذْرَكَ - ذَرَاكَ أَسَأَرَ - سَأَرَ gibi.

3.3.2. مفعال Vezni

الطَّائِرُ مَحْدَارٌ صَائِدُهُ مَخَوَافٌ أَعْدَاءُهُ “Kuş avcısından çokça sakınan, düşmanlarından çokça korkandır.” Örnek cümlede geçen مَحْدَارٌ ve مَخَوَافٌ kelimeleri mübâlağa siğaları olup, kendilerinden sonraki صَائِدُهُ ve أَعْدَاءُهُ kelimelerini mef’ûl alarak nasb etmişlerdir. Bunların fâilleri ise gizli merfû هو olup

⁷⁵⁵ el-Mubberred, II, 113; Şerhu şuzûri ‘z-Zeheb, 420.

⁷⁵⁶ Şerhu ‘t-Teshîl, III, 80- 82; Abbas Hasan, III, 258, 260.

⁷⁵⁷ El- Kalem, (68), 10-12.

⁷⁵⁸ Şerhu ‘t-Teshîl, III, 82; Abbas Hasan, III, 260.

kendilerinden önceki الطائرُ kelimesine racidir. افعال babından bazen مفعال kalıbında mübâlağa sığası geldiği de görülür.⁷⁵⁹ أعطى - معطاء أهدى - مهداء أعان - معران gibi.

3.3.3. فَعُولُ Vezni

إِذَا مَاتَ مِنَّا سَيِّدٌ قَامَ سَيِّدٌ قَوْلٌ بِمَا قَالَ الْكَرَامُ فَعُولُ

“Bizden ileri gelen bir beyefendi öldüğünde , şerefli insanların söylediğini çokça söyleyen ,(yaptıklarını) çokça yapan (başka) bir bey çıkar. ” Misaldeki قَوْلٌ ve فَعُولُ kelimeleri bu kalıpta gelen mübâlağa sığalarına örnekler. افعال Babından فَعُول kalıbında nâdir de olsa gelen mübâlağa sığası vardır.⁷⁶⁰

جَهُولٌ وَكَانَ الْجَهْلُ مِنْهَا سَجِيَّةً وَلَكِنَّهَا لِلْقَائِدِينَ رَهْوَقٌ

“(O deve) çok cahildir, ve cahillik onda bir tabiat haline gelmiştir ve o, kendisini sürenlere çok sıkıntı verir.”

Misalde geçen رَهْوَقٌ kelimesi كثرة الإرهاق mânasında olup افعال babındandır. فَعُول kalıbının cem’i- teksiri de müfredi gibi amel eder.⁷⁶¹

نُمَّ زَادُوا أَنَّهُمْ فِي قَوْمِهِمْ غُفْرٌ ذَنَّبَهُمْ غَيْرُ فُحْرٍ

“Sonra eklediler ki; kendileri ,toplumlarında hataları çokça bağışlayan , asla övünmeyenlerdir.” Misalde geçen غُفْرٌ kelimesi غُفْرٌ kelimesinin cem’i- teksiridir.

Ve kendisinden sonraki ذَنَّبَهُمْ kelimesini mef’ûl almış ve nasb etmiştir.

3.3.4. فَعِيلُ Vezni

أَقْدُرُ مَنْ يَكُونُ سَمِيعًا خَيْرًا تَصِيرًا عَدْلًا

“Hayra çokça kulak veren, adâlete olabildiğince yardımcı olan kimseye saygı duyarım”

⁷⁵⁹ Şerhu 't-Teshîl, III, 82; Şerhu şuzûri 'z-Zeheb, 421.

⁷⁶⁰ Şerhu 't-Teshîl, III, 82; Şerhu şuzûri 'z-Zeheb, 421.

⁷⁶¹ Şerhu 't-Teshîl, III, 80.

Misalde geçen **سَمِعَ** ve **نَصِرَ** kelimeleri mübâlağa sığaları olup, kendilerinden önce mukadder mevsûfları olan **رجلا** kelimelerine i'timâd ederek amel etmişlerdir. **سَمِعَ** kelimesi **خَيْرًا** kelimesini, **نَصِرَ** kelimesi de **عَدْلًا** kelimesini mef'ûl olarak nasb etmişlerdir. Bu **سَمِعَ** ve **نَصِرَ** kelimelerinin fâilleri ise gizli **هو** zamirleridir ve bu zamirin mercii de, mahzûf olan **رجلا** kelimesidir.

Arapların kullandığı **إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ دُعَاءَ مَنْ دَعَاهُ** “Şüphesiz ki, Allah, kendisine duâ edenlerin duâsını çok iyi duymaktadır.” Cümlesindeki **سَمِيعٌ** kelimesi de mübâlağa ifâde eder ve kendisinden sonraki **دَعَاهُ** kelimesinde amel ederek onu mef'ûl olarak nasb etmiştir. **إفعال** babından gelen fiillerden de bazen **فَعِيل** kalıbında mübâlağalı ism-i fâil yapıldığı görülmüştür. **أَسْمَعَ - إِسْمَاعٌ - أَذَر - إِذَارٌ - نَذِرٌ** veya **أَسْمَعَ - إِسْمَاعٌ - أَذَر - إِذَارٌ - نَذِرٌ** veya **أَسْمَعَ - إِسْمَاعٌ - أَذَر - إِذَارٌ - نَذِرٌ** gibi.⁷⁶² **فَعِيل** kalıbının müennesi olan **فَعِيلَة** kalıbından da mübâlağa sığası varid olmuştur.⁷⁶³

فَتَاتَانِ أَمَّا مِنْهَا فَشَبِيهَةٌ هَلَالًا وَآخَرَى مِنْهُمَا تُشَبِّهُ الْبَدْرَا

“İki genç kız ki; onlardan biri hilâl’e benzer, diğeri ay’a.”

Misalde geçen **شَبِيهَةٌ** kelimesi **شَبِيه** mübâlağa sığasının müennesidir, görüldüğü üzere amel etmiştir.

3.3.5. **فَعِلٌ** Vezni

أَتَانِي أَنَّهُمْ مَرْقُونٌ عَرَضِي جِحَاشُ الْكِرْمَلَيْنِ لَهُمْ فَدِيدُ

“Onların, ırzımı lekeleme işine giriştikleri haberi bana geldi. Bu bana Kirmeleyn denen yerdeki suya giden eşeklerin sıpalarının anırması gibi gelir.” Misalde geçen **مَرْقُونٌ** kelimesi **مَارَى** ism-i fâilinden **فَعِل** kalıbında mübâlağa sığası yapılan **مَرَّقَ**

⁷⁶² *Şerhu 't-Teshil*, III, 81; *Şerhu şuzûri 'z-Zeheb*, 422; Abbas Hasan, III, 260.

⁷⁶³ *Şerhu 't-Teshil*, III, 81; Abbas Hasan, III, 259.

kelimesinin cemüdir. مَرْقُونْ kelimesi de kendisinden sonraki عَرْضِي kelimesi üzerinde amel etmiş ve bu kelimeyi mef'ûlu bih olarak nasb etmiştir.⁷⁶⁴ Bir kısım Basralılar, فَعِل ve فَعِل kalıplarının ameline cevâz vermemişlerdir.⁷⁶⁵ Cermi ise , فَعِل kalıbının amel edebileceğini, فَعِل kalıbının ise amel edemeyeceğini söyler. Ona göre فَعِل kalıbı فَعِل ve فَعِل gibi fiil veznin de olduğundan amel eder.⁷⁶⁶

3.4. Mübâlağalı İsm-i Fâilin Mamûlu

Mübâlağa sığası da ism-i fâili gibi , fiilinin ameliyle amel eder. Mef'ûlu bih alır nasb eder. هَذَا بَلَدٌ خَوَاضٌ حَيْشُهُ الْمَعَارِكُ “Burası, askerleri savaşa alabildiğine dalan beldedir.” Cümlede خَوَاضٌ kelimesi müteaddî olduğundan حَيْشُهُ kelimesini fâil , هَذَا بَلَدٌ خَوَاضٌ kelimesini de mef'ûlu bih olarak almış ve sonlarını etkilemiştir. Mübâlağa sığası lâzım olduğunda ise fâiliyle yetinir. هَذَا بَلَدٌ مَقْدَامٌ حَيْشُهُ “Burası , askerleri atılğan beldedir.” Cümledeki مَقْدَامٌ kelimesi lâzımî olduğundan sadece fâil alabilmiştir.

Mübâlağalı ism-i fâilin i'rab açısından ameli lafzî ve mahallî olmak üzere iki kısımdır. Mübâlağa sığası ,amel ederken cümledeki konumu ve mamûluyle irtibatı açısından, ya muzâf olur veya gayri- muzâf olur. Her iki durumda da ya lâm-ı tarifli olur veya lâm-ı tariften mücerred olur.⁷⁶⁷

3.5. Mübâlağalı İsm-i Fâilin Cümledeki Konumu İtibariyle Ameli

3.5.1. Muzâf Olmaksızın Amel Etmesi

Mübâlağa sığası ,muzâf olmaksızın amel ederken bazen lâm-ı tarifli bazen de lâm-ı tariften mücerred olarak cümlede bulunur. Her iki durumda da

⁷⁶⁴ Şerhu 't-Teshîl, III, 81-82; İbn 'Akîl, II, 93; Katru 'n-Nedâ , 300-301 Şerhu şuzûri 'z-Zeheb, 422.

⁷⁶⁵ el-Muberrred, II, 115; Şerhu şuzûri 'z-Zeheb, 422.

⁷⁶⁶ Şerhu 't-Teshîl, III, 82; Katru 'n-Nedâ , 301.

⁷⁶⁷ ed-Dahdâh, 56.

lâzım ve müteaddî oluşlarına göre ma'mûllerini lafzen etkilerler; lâzım ise fâil alır ref eder, müteaddî ise mef'ûlu bihi nasb eder.⁷⁶⁸

.....مَقْدَامٌ حَيْشُهُ الْمَقْدَامُ حَيْشُهُ

Misallerde geçen مَقْدَامٌ ve الْمَقْدَامُ kelimeleri mübâlağalı ism-i fâil olup, biri lââm-ı tarifli diğeri ise lââm-ı tarifsiz olarak cümlede kullanılmışlardır. Her ikisi de lâzımî bir mâna ifâde ettiğinden حَيْشُهُ kelimesini fâil olarak almış ve merfû kılmışlardır.

.....خَوَاضٌ حُرُوباً الْخَوَاضُ الْحُرُوبَ

“(O) harplere çok dalandır. ” Misallerdeki, خَوَاضٌ ve الْخَوَاضُ kelimeleri müteaddî mübâlağalı ism-i fâil olduklarından حُرُوباً ve الْحُرُوبَ kelimelerini mef'ûlu bih olarak mansûb kılmışlardır. Bu mübâlağa siğalarının fâilleri ise gizli, merfû هو zamiridir.

3.5.2. Muzâf Olarak Amel Etmesi

Mübâlağalı ism-i fâil muzâf olarak amel ederken de ya lââm-ı tarifli olur, veya lââm-ı tarifsiz olur. Bu durumda mübâlağalı ism-i fâil lâzım ise fâiline muzâf olur, fâilini lafzen mecrûr kılar. Fâil mahallen merfûdur. Mübâlağa siğası eğer müteaddî ise mef'ûlüne muzâf olur ve onu lafzen mecrûr kılar.

Yine mef'ûlû bih de mahallen mansûb olur.⁷⁶⁹ İzâfetler lafzîdir, sadece âmilin mamûlune şeklen , lafzen izâfeti söz konusudur, yoksa izâfetler manevi değildir.

.....مَقْدَامُ الْحَيْشِ الْمَقْدَامُ الْحَيْشِ

Birinci misaldeki, مَقْدَامُ الْحَيْشِ terkinde mânaca lâzım olan lââm-ı tarifsiz mübâlağalı ism-i fâil مَقْدَامُ , mamûlu ve aynı zamanda fâili olan الْحَيْشِ kelimesine muzâf olmuş, الْحَيْشِ kelimesini lafzen mecrûr kılmıştır. Aynı zamanda bu kelime fâil olduğundan mahallen merfûdur.

⁷⁶⁸ ed-Dahdâh, 56.

⁷⁶⁹ ed-Dahdâh, 56.

İkinci misalde ise الْمَقْدَامُ الْحَيْشُ terkinde muzâf olan الْمَقْدَامُ kelimesi lâ-m-ı tarifli olarak gelmiş ve mamûlu olan الْحَيْش kelimesini lafzen mecrûr kılmıştır. Yine burada da mübâlağalı ism-i fâilin fâili olan الْحَيْش kelimesi mahallen merfûdur.

..... خَوَاضُ الْحُرُوبِ خَوَاضُ الْحُرُوبِ

Birinci misalde, خَوَاضُ الْحُرُوبِ terkinde mübâlağalı ism-i fâil lâ-m-ı tarifsiz olarak mef'ûlüne muzâf olmuş ve mef'ûlünü lafzen mecrûr kılmıştır. Mef'ûlu bih olan الْحُرُوب kelimesi mahallen mensûbdur. İkinci misalde ise mübâlağalı ism-i fâil lâ-m-ı tarifli olarak mef'ûlüne muzâf olmuştur. Mübâlağa siğası amel ve hükümlerde daha önce geçen ism-i fâil gibidir.

3.6. İsm-i Fâil Ve Mübâlağa Siğasının Sıfat-ı Müşebbeheye Dönüşmesi

İsm-i fâil ve mübâlağa siğası sübût ve devam kasdıyla fâillerine muzâf olduklarında, hudûs (filin tekrarlanır olması) mânası terk edilerek sıfat-ı müşebbehe mânasına intikal edilir. Bu da üç şekilde olur,⁷⁷⁰

1-Eğer sülâsî veya sülâsî dışında lâzım bir fiilden türetilmişlerse;

تَبَارَكْتَ إِنِّي مِنْ عَذَابِكَ خَائِفٌ وَإِنِّي إِلَيْكَ تَائِبٌ النَّفْسِ بِأَنْعُ

“(Ey Rabbim!) sen yücesin, ben senin azabından korkan, nefsi sana tövbe etmiş, (ve neredeyse üzüntüsünden kendisini) öldürecek biriyim. ”

Misaldeki fiil تاب fiilidir. Bu durumda, ism-i fâil veya mübâlağa siğasının sıfat-ı müşebbeheye dönüşeceğinde aykırı bir fikir yoktur.

2- Bir mef'ûle geçişli bir fiilden türetilmişlerse ve bu ism-i fâil veya mübâlağa siğasının, fâil ve mef'ûlüne izâfetlerinin karıştırılmayacağından emin olunursa sıfat-ı müşebbehe mânasına intikalleri câizdir. Eğer izâfetlerin karıştırılma endişesi varsa câiz değildir.

⁷⁷⁰ Abbas Hasan, III, 266; *Nahvu 'l-Elfiyye*, 623.

فُلَانٌ رَاحِمٌ الْاَبْنَاءِ نَافِعُ الْاَعْوَانِ “Falan adamın çocukları merhametlidirler, dostlarına faydalıdırlar.” Bu cümle الْاَبْنَاءِ lafzının methinin söz konusu olduğu bir yerde söylendiğinde الْاَبْنَاءِ kelimesinin رَاحِمٌ kelimesinin fâili olacağı anlaşılabileceğinden karışma söz konusu olmadığından burada ism-i fâil kalıbındaki sıfat-ı müşebbehenin fâiline izâfeti câiz olmuştur. Cümledeki الْاَبْنَاءِ kelimesinin sıfat-ı müşebbehenin fâili olması hasebiyle mahallen merfû olması câiz olduğu gibi, mef’ûlu bih’e benzer olması yönüyle mansûb olması da câizdir. Bu misalde olduğu gibi kelime ma’rifeyse temyiz olması doğru olmaz. Mecerûr olması da muzâfun ileyh olmasından dolayıdır. Bu sayılan vecihler aslî sıfat-ı müşebbehenin mamûlunun olabileceği i’rab durumlarıdır.⁷⁷¹

Bu guruba giren bir diğer misal türü ise, İsm-i fâil veya mübâlağa sigası merfû ma’mûlune muzâf olur, fâiline izâfetinden önce veya izâfetle sıfat-ı müşebbeheye dönüşmezden önce ism-i fâilin mamûlu olan mef’ûlu bih çoğunlukla izâfet esnasında hazfedilir. Râcih olan görüşe göre bu mef’ûlu bihin, asıl mef’ûlu bih olarak değil de mef’ûlu bih’e benzer (شبيه بالمفعول به) olarak i’rab edilmek sûretiyle zikredilmesi doğru olmalıdır.⁷⁷²

فُلَانٌ رَاحِمٌ الْاَبْنَاءِ النَّاسِ وَ نَافِعُ الْاَعْوَانِ اَفْرَادًا كَثِيرَةً

النَّاسِ ve اَفْرَادًا kelimeleri mef’ûlu bih’e benzerlerdir, ve bunların cümlede zikredilmelerini engelleyecek bir durum yoktur.

3- İki veya üç mef’ûle geçişli fiilden türetilmişlerse; Bunların fâillerine izâfet yoluyla sıfat-ı müşebbehe mânasına intikalleri konusunda ihtilaf vardır. Çünkü ism-i fâil iki veya daha fazla mef’ûlu nasb eder. Ancak sıfat-ı müşebbehenin mansûbu birden fazla olmaz⁷⁷³ Anlatıldığı gibi;

أَنَا ظَانٌّ رَفِيقًا قَادِمًا وَ مُخْبِرٌ الْأَسْدِقَاءَ السُّرُورَ شَامِلًا بِقُدُومِهِ

⁷⁷¹ Abbas Hasan, III, 267.

⁷⁷² Abbas Hasan, III, 267.

⁷⁷³ Abbas Hasan, III, 268.

Mübâlağalı ism-i fâil kalıbı bazen ism-i mensûb mânası ifâde etmek için de kullanılır.⁷⁷⁴ Bu da daha ziyâde meslek ve sanatla ilgili kelimelerde olur.

عَطَّارٌ = esansçı بَقَّالٌ = bakkal لَبَّانٌ = sütçü نَجَّارٌ = marangoz حَدَّادٌ = demirci.

4. İSM-İ MEF'ÛLUN AMEL ETMESİ

İsm-i mef'ûl, süreklilik mânası taşımayan edilgen mücerred mânaya ve bu mânanın kendisi üzerinde gerçekleştiği zâta delâlet eden türetilmiş bir isimdir.⁷⁷⁵ “Adil insan Rabbinin gözetiminde

korunmuştur.” مَحْفُوظٌ kelimesi iki şeye delâlet eder; Birincisi , mücerred mâna

(الحفظ) ikincisi de, hıfzın üzerinde gerçekleştiği zâttır. İsm-i mef'ûl, sülâsîlerden (المفعول) kalıbında , sülâsî dışındaki bablardan ise , ism-i fâil kalıbının sondan bir önceki harfini meftûh okumak sûretiyle yapılır. مُدَّخَرٌ, مُسْتَخْرَجٌ, مُكْرَمٌ gibi. ism-i mef'ûl mânası taşıyan fakat kıyâsî ism-i mef'ûl kalıplarından herhangi birisinde gelmeyen semâî lafızlar da vardır ki; bunlar çok olmamakla beraber başlıca şunlardır.

4.1. İsm-i Mef'ûl Mânası Taşıyan Bazı Semaî Lafızlar

فَعْلٌ kalıbında gelen ism-i mef'ûller;

مَطْحُونٌ-ذَبِجٌ - مَذْبُوحٌ طِرْحٌ - مَطْرُوحٌ طِحْنٌ gibi.

فَعْلٌ kalıbında gelen ism-i mef'ûller;

مَقْبُوضٌ-لَفْظٌ - مَلْفُوظٌ لَقْطٌ - مَلْقُوطٌ نَقْضٌ - مَنَقُوضٌ قَبْضٌ gibi.

فُعْلَةٌ kalıbında gelen ism-i mef'ûller;

أَكَلَةٌ - لُقْمَةٌ - مُضَعَّةٌ - غَرْقَةٌ - حُرْقَةٌ gibi.

فُعِيلٌ kalıbında gelen ism-i mef'ûller;

⁷⁷⁴ Abbas Hasan, III, 268.

⁷⁷⁵ Şerhu şuzûri 'z-Zehab, 422; Abbas Hasan, III, 271.

bibi. عَسِيلٌ - حَرِيحٌ - صَرِيحٌ - أَخِيذٌ - قَتِيلٌ - أَسِيدٌ

Bazı nahiv alimleri فَعِيلٌ kalıbının ,bu kalıpta gelip فاعل mânası taşımayan fiiller için kıyâsî olduğunu söylemişlerdir.⁷⁷⁶ Mesela راحم kelimesi راحم mânasına geldiğinden, راحم ism-i mef'ûl olmaz. Bazen de افعال babından فَعِيلٌ kalıbında ism-i mef'ûl yapılır. رَ اَعَلَ اللهُ فَلَانًا فَهُوَ عَلِيلٌ gibi .İsm-i mef'ûlun burada kısaca değinilen sarf yönüyle ilgili bilgiler birinci bölümde geniş bir şekilde verildi.

4.2. İsm-i Mef'ûl, Meçhûl Fiilinin Ameli Gibi Amel Eder

İsm-i mef'ûl, meçhûl fiilinin ameli gibi amel eder; nâib-i fâilini merfû kılar. cümlede başka mef'ûlu bih varsa mansûb olarak kalır.⁷⁷⁷

غَلَامُهُ مَضْرُوبٌ “Zeyd, oğlu dövülendir.” Cümlede مَضْرُوبٌ İsm-i mef'ûlu غَلَامُهُ kelimesini hazfedilen fâilin yerine nâib-i fâil olarak almış ve meçhûl fiil gibi amel ederek ref' etmiştir.

زَيْدٌ مُعْطَى غَلَامُهُ دِرْهَمًا “Zeyd, oğluna bir dirhem verilendir.”

Cümlede nâib-i fâil olan غَلَامُهُ kelimesinden sonraki دِرْهَمًا kelimesi mef'ûl olarak hâli üzere mansûb olarak kalmıştır.

4.3. İsm-i Mef'ûlun Amel Etme Şartları

İsm-i mef'ûl amel etme şartları açısından ism-i fâil gibidir.⁷⁷⁸ İsm-i mef'ûl, munfasıl nâib-i fâilinde, ikinci veya üçüncü mef'ûlu üzerinde lâm-ı tarifli olarak âmil olursa ism-i fâilde olduğu gibi musağğar olmaması ve amelden önce sıfatlanmaması gerekir. Bu şartları taşıdığında ism-i fâilde olduğu gibi tüm zamanlarda âmil olur.⁷⁷⁹

⁷⁷⁶ Şerhu't-Teshîl, III, 88; Abbas Hasan, III, 273-274.

⁷⁷⁷ el-Muberrred, II, 119; Şerhu't-Teshîl, III, 87; Abbas Hasan, III, 275; Hulâsatu's-Şurûh, 386; ed-Dahdâh, 50.

⁷⁷⁸ Şerhu't-Teshîl, III, 87; Abbas Hasan, III, 275; Hulâsatu's-Şurûh, 386-387.

⁷⁷⁹ Abbas Hasan, III, 275; Hulâsatu's-Şurûh, 387.

“Zeyd, oğluna (dün, bugün veya yarın) bir dirhem verilmiş olandır.”

İsm-i mef'ûl lâm-ı tarifsiz olursa, ikinci veya üçüncü mef'ûlu nasb edebilmesi için hâl veya istikbâl mânası taşıması gerekir. Bununla birlikte musağgar olmaması , amelden önce sıfatlanmaması ve yine ism-i fâilde de olduğu gibi beş şeyden birine dayanması (i'timâd etmesi)gerekir.⁷⁸⁰ Bu şartları taşıdığında ism-i mef'ûl , meçhûl fiili muzârisi gibi amel eder ve nâib-i fâile ihtiyaç duyar.⁷⁸¹

“Zeyd, kardeşi(ne) elbise verilendir.” زَيْدٌ مُعْطَى أَخُوهُ ثَوْبًا

Misalde مُعْطَى ism-i mef'ûlu mübtedâyâ dayanmış ve muzâri , meçhûl fiili gibi amel ederek أَخُوهُ kelimesini nâib-i fâil olarak ref' , ثَوْبًا kelimesini de mef'ûlu bih olarak nasbetmiştir.

يُسَاعِدُ الْقَوِيَّ زَمِيلُهُ --- يُسَاعِدُ الزَّعِيمُ --- هَلْ الْقَوِيُّ مُسَاعِدٌ زَمِيلُهُ

“Kuvvetli , arkadaşı(na) yardım edilen midir? ”Misalde geçen مُسَاعِدٌ kelimesi مُسَاعِدٌ mânasında bir ism-i mef'ûldur.

Mânasında olduğu muzâri meçhûl fiili gibi amel etmiş زَمِيلُهُ kelimesini nâib-i fâil olarak ref' etmiştir. Amelini gerçekleştirebilmek için de kendisinden önceki mübtedâ olan الْقَوِيُّ kelimesine dayanmıştır.

4.4. Muzâri Fiili Müteaddî(Geçişli) Olan İsm-i Mef'ûlun Durumu

Muzârisi bir mef'ûle geçişli olan ism-i mef'ûller amel ederken bu mef'ûlu bihi, mahzûf fâilin yerine nâib-i fâil olarak ref' ederler. Yukarıda geçen misalde olduğu gibi.Ancak ism-i mef'ûlun muzârisi iki mef'ûle geçişli ise fâili hazfedildikten sonra mef'ûllerden biri fâilin yerine geçer ve nâib-i fâil olur, diğeri ise mef'ûl olarak kalır.⁷⁸² Aşağıdaki misalde görüldüğü gibi;

⁷⁸⁰ Abbas Hasan, III, 275; *Hulâsatu 'ş-Şurûh*, 387.

⁷⁸¹ Abbas Hasan, III, 275.

⁷⁸² Abbas Hasan, III, 275; ed-Dahdâh,50.

يُظَنُّ الرَّجُلُ الْعَوْمَ نَافِعٌ - يُظَنُّ الْعَوْمُ نَافِعاً - هَلِ الْمَطْنُونَ الْعَوْمُ نَافِعاً

“Yüzmenin faydalı olduğu zannedilen midir?”

Eğer ism-i mef'ûlun muzârisi üç mef'ûle geçişli ise, hazfedilen fâilden sonra mef'ûllerden biri mahzûf fâilin yerine geçerek nâib-i fâil olur. Diğer iki mef'ûl de mef'ûl olarak halleri üzere mansûb olarak kalırlar.⁷⁸³

تُخَبِّرُ الْمَرَّاصِدُ الطَّيَّارِينَ الْجَوَّ هَادِتاً - تُخَبِّرُ الطَّيَّارُونَ الْجَوَّ هَادِتاً - هَلِ الْمُخَبِّرُ الطَّيَّارُونَ الْجَوَّ هَادِتاً

“Havanın normal olduğu pilotlara haber verilen midir?”

Yukarıdaki misallerde görüldüğü gibi ilk mef'ûl الطَّيَّارِينَ , hazfedilen fâil الْمَرَّاصِدُ kelimesinin yerine geçmiş ve nâib-i fâili olmuştur. الْجَوَّ ve هَادِتاً kelimeleri de mef'ûl olarak kalmışlardır.

Az olmakla beraber yukarıda geçen tüm durumlarda ism-i mef'ûlun, zâhir olan nâib-i fâiline izâfeti câizdir. Ancak ism-i mef'ûl siğasının aslî olması gerekir. İsm-i mef'ûl nâib-i fâiline muzâf olunca nâib-i fâil muzâfun ileyih olduğundan lafzen mecrûr olur, fakat aslına itibarla mahallen merfûdur.⁷⁸⁴

إِنَّ الْقَوِيَّ مُسَاعِدُ الزَّمِيلِ - هَلِ يَشِيعُ مَطْنُونَ الْعَوْمِ نَافِعاً - أَمْ تُخَبِّرُ الطَّيَّارِينَ الْجَوَّ هَادِتاً

Eğer ism-i mef'ûlun siğası aslî olmazsa , merfûuna muzâf olamaz.⁷⁸⁵ Aynı şekilde ism-i mef'ûlun aslî siğasının değişmemiş olması amel edebilmesinin şartlarından sayılmıştır. İsm-i mef'ûl aslî siğasından değişikliğe uğramış ise amel edemez⁷⁸⁶

Dolayısıyla şöyle denilmez; مَرَرْتُ بِرَجُلٍ جَرِيحٍ أَخُوهُ bilakis şöyle denir;

مَرَرْتُ بِرَجُلٍ جَرِيحٍ أَخُوهُ “Kardeşi yaralı olan bir adama uğradım.”

Misalde geçen جَرِيحٍ kelimesi bu durumda âmil olmaz, mukaddem haber olur.

Kendinden sonraki أَخُوهُ kelimesi de muahhar mübtedâ olur. Her ikisi de birden

⁷⁸³ Abbas Hasan, III, 275; ed-Dahdâh, 50.

⁷⁸⁴ Abbas Hasan, III, 276.

⁷⁸⁵ Abbas Hasan, III, 276.

⁷⁸⁶ ed-Dahdâh, 50.

رَجُل kelimesinin cümle olarak sıfatı olurlar.

İsm-i mef'ûlun muzâfun ileyhinin tabii, metbûunun lafzına itibarla mecrûr olabileceği gibi , aslına itibarla mef'û da olabilir.⁷⁸⁷

إِنَّ الْقَوِيَّ مُسَاعِدُ الزَّمِيلِ وَالزَّمِيلَةُ

هَلْ يَشِيعُ مَظْنُونُ الْعَوْمِ الْبَارِعِ نَافِعًا أَمْخَبَرُ الطَّيَّارِينَ الْمُسَافِرِينَ - الْمُسَافِرُونَ - الْجَوُّ هَادِتًا

İsm-i mef'ûlun tesniye ve cemileri de hüküm ve şartlarda müfredleri gibidir.⁷⁸⁸ İsm-i mef'ûl mâzî mânası taşıyor olduğu halde muzâf olursa izâfet, ism-i fâilde de olduğu gibi izâfet-i mâneviyye olur. Hâl ve istikbâl mânası taşıdığına ise izâfet-i lafzîyye olur.⁷⁸⁹

4.5. Muzâri Fiili Lâzım (Geçişsiz) Olan İsm-i Mef'ûlun Durumu

İsm-i mef'ûlun muzâri fiili lâzım ise meçhûl yapıldığında fiilin fâili hazfedilir, ve hazfedilen fâilin yerine mef'ûlu bihden başka bir şey nâib-i fâil olur. Bu durumda ism-i mef'ûlun nâib-i fâili ; ya masdar olur, veya zarf olur, yada carr-mecrûr olur.⁷⁹⁰

Mesela: اِعْتَكَفَ الْمَرِيضُ فِي الْعُرْفَةِ - يُعْتَكَفُ فِي الْعُرْفَةِ - هَلِ الْعُرْفَةُ مُعْتَكَفٌ فِيهَا;

“Bu oda , içerisinde i'tikâf yapılan mıdır?” Mîsalde, fiil meçhûl yapıldıktan sonra hazfedilen fâil (الْمَرِيضُ) 'in yerine فِي الْعُرْفَةِ , carr-mecrûru nâib-i fâil olmuştur, ikisi birden mahallen mef'ûdurlar. Son cümlede muzâri fiilin yerini alan ism-i mef'ûl اِعْتَكَفَ kelimesidir. Kendisinden önce geçen mübtedâyâ dayanarak amel etmiş ve kendisinden sonra gelen فِيهَا carr-mecrûrunu nâib-i fâil olarak mahallen ref' etmiştir.

مَا مَرَضِيَّ يَوْمَ الْمُهْمَلِ وَلَا غَدَهُ

⁷⁸⁷ Abbas Hasan, III, 276.

⁷⁸⁸ Hulâsatu 'ş-Şurûh, 387.

⁷⁸⁹ ed-Dahdâh, 50.

⁷⁹⁰ Abbas Hasan, III, 276; Nahvu 'l-Elfiyye, 625.

Misalde geçen **يَوْمٌ** ve **عُدُّ** zaman zarfları **مَرْضِيٌّ** ism-i mef'ûlunun nâib-i fâili olmuşlardır. Lafzen merfûdurlar. **مَرْضِيٌّ** ism-i mef'ûlu de, nekre olduğundan amel edebilmek için **مَا** 'ı nafiye'ye dayanmıştır.

غَضِبَ الرَّجُلُ مِنْ إِهَانَتِهِ فَصَارَ مَجْتُونًا جُنُونَهُ

Misalde geçen **جُنُونُهُ** kelimesi, kendisinin âmili olan **مَجْتُونٌ** ism-i mef'ûlunun fiilinin masdarıdır. **مَجْتُونٌ** ism-i mef'ûlu amel ederek bu masdarı nâib-i fâil almış ve ref' etmiştir.

İsm-i fâil ve mübâlağa sığasında da olduğu gibi ism-i mef'ûlun i'rab açısından ameli lafzî ve mahallî olmak üzere iki kısımdır. İsm-i mef'ûl amel ederken cümledeki konumu ve mamûluyle irtibatı açısından , ya muzâf olur, veya gayri- muzâf olur. Her iki durumda da ya lââm-ı tarifli olur veya lââm-ı tarifden mücerred olur.⁷⁹¹

4.6. İsm-i Mef'ûlun Cümledeki Konumu İtibariyle Ameli

4.6.1. Muzâf Olmaksızın Amel Etmesi

İsm-i mef'ûl, muzâf olmaksızın amel ederken bazen lââm-ı tarifli, bazen de lââm-ı tarifden mücerred olarak cümlede bulunur. Her iki durumda da nâib-i fâil alır ve ref' eder.⁷⁹²

هَذَا رِيَّاضِيٌّ مَحْمُودٌ خُلُقُهُ --- فَازَ الرِّيَّاضِيُّ الْمَحْمُودُ خُلُقُهُ

“Ahlakı övülmüş sporcu başarılı oldu” “Bu ahlakı övülmüş sporcudur.”

Misallerde geçen **مَحْمُودٌ** ve **الْمَحْمُودُ** kelimeleri ism-i mef'ûl olup, biri Lââm-ı tarifli diğeri ise lââm-ı tarifsiz olarak cümlede kullanılmışlardır. Her ikisi de **خُلُقُهُ** kelimesi üzerinde meçhûl fiil gibi amel etmiş, bu kelimeyi nâib-i fâil olarak ref' etmişlerdir.

⁷⁹¹ ed-Dahdâh,50.

⁷⁹² ed-Dahdâh,50.

4.6.2. Muzâf Olarak Amel Etmesi

İsm-i mef'ûl ,muzâf olarak amel ederken de ya lââm-ı tarifli olur veya lââm-ı tarifsiz olur. Her iki durumda da ism-i mef'ûlun muzâfun ileyhi konumundaki mamûlu lafzen mecrûr olur. Nâib-i fâil olması açısından da mahallen merfûdur.⁷⁹³

هَذَا رِيَّاضِيٌّ مَحْمُودُ الْخُلُقِ -- فَازَ الرِّيَّاضِيُّ الْمَحْمُودُ الْخُلُقِ

Birinci misaldeki terkinde مَحْمُودُ الْخُلُقِ lââm-ı tarifsiz ism-i mef'ûl olan مَحْمُودُ kelimesi, Mamûlu ve aynı zamanda nâib-i fâili olan الْخُلُقِ kelimesine muzâf olmuş, الْخُلُقِ kelimesini lafzen mecrûr kılmıştır. Bu kelime nâib-i fâil olduğundan mahallen merfûdur. İkinci misalde ise الْمَحْمُودُ الْخُلُقِ terkinde muzâf olan الْمَحْمُودُ kelimesi, lââm-ı tarifli olarak gelmiş ve ma'mûlu olan الْخُلُقِ kelimesini mecrûr kılmıştır. Yine burada da ism-i mef'ûlun nâib-i fâili olan الْخُلُقِ kelimesi mahallen merfûdur.

4.7. İsm-i Mef'ûlun Sıfat-ı Müşebbeheye Dönüşmesi

Bir mef'ûle geçişli olan filden türetilmiş ism-i mef'ûl ile, yenilenme ve tekrarlanabilirlik mânası yerine sübût ve devam mânası kastedilirse bu durumda ism-i mef'ûl sıfat-ı müşebbehe olur.⁷⁹⁴ Kendisiyle sübût ve devam mânası kastedildiği karine ile anlaşılır. İsm-i mef'ûl genelde böylesi durumlarda merfûuna muzâf olur.⁷⁹⁵ İsm-i mef'ûl sıfat-ı müşebbeheye dönüşünce ma'mûlu fâil olur ve merfû olur. Sübût ifade eden sıfat-ı müşebbehenin mamûlunun nâib-i fâil olması doğru olmaz⁷⁹⁶

الرَّسُولُ مَعْصُومُ الرَّأْيِ وَالْفِعْلِ “Peygamber, görüş ve fiili masum olandır.”

الْعُمْرُ مَحْدُودُ النِّهَايَةِ “Ömür, sonu sınırlı olandır.”

⁷⁹³ el-Ğalâyînî, III, 282; ed-Dahdâh, 50.

⁷⁹⁴ Abbas Hasan, III, 277; *Nahvu'l-Elfiyye*, 627; ed-Dahdâh, 50.

⁷⁹⁵ Abbas Hasan, III, 277.

⁷⁹⁶ Abbas Hasan, III, 277; *Nahvu'l-Elfiyye*, 627.

Misallerde geçen الرَّأْيِ ve النَّهْيَةِ kelimeleri; âmilleri tenvinli nekre olarak gelip kendilerine muzâf olmazsa merfû okunurlar.

..... مَحْدُودٌ نَهْيَةً مَعْصُومٌ رَأْيً

Bu kelimelerin, marife olduklarında mef'ûlu bihe benzer (شبيه بالفعل به) olarak mansûb okunmaları câizdir.⁷⁹⁷ Nekre olduklarında ise temyiz olarak mansûb olurlar.⁷⁹⁸

..... مَعْصُومٌ الرَّأْيِ مَحْدُودٌ النَّهْيَةِ مَعْصُومٌ رَأْيً مَحْدُودٌ نَهْيَةً

İsm-i mef'ûlun sıfat-ı müşebbeheye dönüşmeksizin merfûuna muzâf olması az olmakla birlikte câizdir. Daha önce geçtiği gibi.

İsm-i mef'ûlun fiili lâzım ise bu fiilden türetilen ism-i mef'ûlun sıfat-ı müşebbeheye dönüşmesi doğru olmaz. Birden fazla mef'ûlu bihe geçişli olan fiillerin ism-i mef'ûlleri de böyledir.⁷⁹⁹

5. SIFAT-I MÜŞEBBEHE'NİN AMEL ETMESİ

Sıfat-ı müşebbehe ile ilgili bilgiler “birinci ” bölümde geçti. Burada ise bu bölümle ilgili yönü ele alınacaktır. Sıfat-ı müşebbehe ism-i fâile benzeyen sıfat demektir.⁸⁰⁰ İsm-i fâil lâzım fiillerden türetilbildiği gibi müteaddî fiillerden de türetilir. Sıfat-ı müşebbehe ise sadece lâzım fiillerden türetilir. Bunlar fiilleri gibi görev yaptıklarına göre ism-i fâilin lâzım olanları yalnız fâil, müteaddî olanları fâil ile birlikte mef'ûl alırlar. Sıfat-ı müşebbehe ise yalnız fâil alır. Zira, sıfat-ı müşebbehe lâzım fiillerden türetilir. Biraz sonra da görüleceği gibi sıfat-ı müşebbehenin fâili durumunda olan kelimenin, mef'ûlu bihe benzetilerek veya temyiz olarak mansûb okunabileceği de söylenmiştir.⁸⁰¹

⁷⁹⁷ Abbas Hasan, III, 277; *Nahvu 'l-Elfiyye*, 627.

⁷⁹⁸ Abbas Hasan, III, 278; *Nahvu 'l-Elfiyye*, 627; ed-Dahdâh, 50.

⁷⁹⁹ Abbas Hasan, III, 278; *Nahvu 'l-Elfiyye*, 627; ed-Dahdâh, 50.

⁸⁰⁰ Sibeveyh, I, 194; *Şerhu 'l-Mekkûdî*, I, 496.

⁸⁰¹ *Evdahu 'l-Mesâlik*, III, 249; es-Sabbân III, 8; *Şerhu şuzûri 'z-Zeheb*, 424.

5.1. Sıfat-ı Müşebbehenin Amel Etmesinin Şartları

Sıfat-ı müşebbeheler, sübût ve devamlılık mânası ifâde ettiklerinden, ism-i fâil ve ism-i mef'ûlun yenilenme ve tekrarlanma mânası ifâde etmelerinin bir gereği olan zamâna delâlet etme şartı gerekli değildir.⁸⁰² Ancak, ism-i fâilde olduğu gibi musağğar ve mevsûf olmamak ve kendinden önce geçen beş şeyden birine dayanmak sıfat-ı müşebbehenin ameli için şart kılınmıştır.⁸⁰³ Sıfat-ı müşebbeheler, sübût ve devamlılık mânası ifâde ettiklerinden, harf-i mevsûle i'timâd edip dayanmazlar, bu durumda sıfat-ı müşebbehelere dahil olan (ال), harf-i ta'rifdir. Harf-i mevsûl değildir.⁸⁰⁴

5.2. Sıfat-ı Müşebbehe Ve Mamûlunun Amel Esnasında Cümledeki Konumları

Sıfat-ı müşebbehe ma'mûlu üzerinde amel ederken mamûluyla birlikte cümle içerisinde on sekiz değişik şekilde bulunur.⁸⁰⁵ Sıfat-ı müşebbehe cümlede ma'mûlu üzerinde amel ederken ya, (ال) ile marife olarak âmil olur. الحسن gibi. Veya (ال) 'dan mücerred olarak âmil olur. حسن gibi. Bu iki durumdan her birinde sıfat-ı müşebbehenin ma'mûlu ya izâfet halinde kendisinden sonra gelen bir şeye muzâf olur, وجهه gibi, veya ma'mûl (ال) 'lı gelir. الوجهه gibi. Ya da, sıfat-ı müşebbehenin bu ma'mûlu hem izâfetten hem de (ال) 'dan mücerred olarak gelir. وجهه gibi. Bu altı durumdan her birinde sıfat-ı müşebbehenin mamûlunun merfû' , mansûb ve mecrûr olma ihtimali vardır ki, toplam on sekiz eder.⁸⁰⁶

⁸⁰² Şerhu 'l-Mekkûdî, I, 496; Hulâsatu 'ş-Şurûh, 391.

⁸⁰³ Şerhu 'l-Mekkûdî, I, 496; Abbas Hasan, III, 300; Hulâsatu 'ş-Şurûh, 391.

⁸⁰⁴ Abbas Hasan, III, 313; Hulâsatu 'ş-Şurûh, 391.

⁸⁰⁵ Hulâsatu 'ş-Şurûh, 391.

⁸⁰⁶ Şerhu 't-Teshîl, III, 94; Şerhu 'l-Mekkûdî, I, 498; Evdahu 'l-Mesâlik, III, 249; Hulâsatu 'ş-Şurûh, 391.

5.2.1.Sıfat-ı Müşebbehenin Elif-Lâm'lı Olarak Âmil Olması

5.2.1.1. Mamûlunun Muzâf Olması

1- زَيْدٌ الْحَسَنُ وَجْهَهُ kelimesi, sıfat-ı müşebbehe olan الْحَسَنُ kelimesinin

fâilidir ve lafzen merfû'dur. Aynı zamanda وَجْهَهُ kelimesi, sıfat-ı müşebbehenin (الْحَسَنُ) kendisine sıfat olduğu mevsûfa (زَيْدٌ) Raci' bir zamire muzâf olmuştur.⁸⁰⁷

Terkipte ihtiyaca uygun olarak bir zamir bulunması açısından "Ahsen"dir.Kullanıma en uygun şekildir.⁸⁰⁸

2- زَيْدٌ الْحَسَنُ وَجْهَهُ ; Cümlesinde وَجْهَهُ kelimesi, Basralılara göre mef'ûle teşbih yoluyla (benzetilerek) Kûfelilere göre ise temyiz olmak üzere mansûbdur.Mevsûfa raci' zamire muzâf olmuştur. Sıfat olan الْحَسَن kelimesinin fâili, mevsûfa raci' gizli merfû zamirdir.Bu terkip ise iki zamir bulundurduğundan "Hasen" dir. Kullanıma uygundur.⁸⁰⁹

3- زَيْدٌ الْحَسَنُ وَجْهَهُ ; Cümlede (ال) ile marife gelen الْحَسَن sıfatı وَجْهَهُ kelimesine, وَجْهَهُ kelimesi de mevsûfa raci' zamire muzâf olmuştur.Bu terkipteki izâfet tahfif ifâde etmediğinden, terkip "Mümteni" dir.Kullanılmaz.⁸¹⁰

5.2.1.2. Mamûlun (ال) lı Olması

4- زَيْدٌ الْحَسَنُ الرَّجُلُ ; Cümlede الرَّجُلُ kelimesi sıfatın fâili olduğundan lafzen merfû'dur. Bu terkipte sıfat ile mevsûf arasında bir râbıta zamiri bulunmadığından "Kabihtir",Kullanımı gramer bilginlerince uygun görülmemiştir.⁸¹¹

⁸⁰⁷ Şerhu 't-Teshîl,III,97; Şerhu 'l-Mekkûdî,I,498; Hulâsatu 'ş-Şurûh,391.

⁸⁰⁸ el-Muberrred,IV,161; es-Sabbân III,14.

⁸⁰⁹ Şerhu 't-Teshîl,III,97; es-Sabbân III,14; Hulâsatu 'ş-Şurûh,391.

⁸¹⁰ Şerhu 't-Teshîl,III,97; es-Sabbân III,14; Abbas Hasan, III,297-298; Hulâsatu 'ş-Şurûh,392.

⁸¹¹ Şerhu 't-Teshîl,III,95; es-Sabbân III,14; Hulâsatu 'ş-Şurûh,392.

5- زَيْدٌ الْحَسَنُ الْوَجْهَ ; زَيْدٌ الْوَجْهَ kelimesi Basralılarca mef'ûle teşbih yoluyla,

Küfelilerce ise temyiz olmak sûretiyle mansûb kılınmıştır.⁸¹² Sıfat olan الْحَسَنُ ' in fâili mevsûfa raci' gizli bir zamirdir. Bu terkip de içinde bir zamir bulundurduğundan "Ahsen" dir. Kullanıma daha uygun ve kullanışlı görülmüştür.⁸¹³

6- زَيْدٌ الْحَسَنُ الْوَجْهَ ; cümlede الْوَجْهَ kelimesi izâfetle mecrûr olmuştur. Bu cümlede de sıfatın fâili mevsûfa raci' gizli, merfû' bir zamirdir. Bu terkip de bir zamiri hâvi olduğundan "Ahsen" dir. Kullanışa en uygun olanlardandır.⁸¹⁴

5.2.1.3. Mamûlun İzâfetten Ve (ال)dan Mücerred Olması

7- زَيْدٌ الْحَسَنُ وَجْهَ ; Cümlede وَجْهَ kelimesi الْحَسَنُ sıfatının fâili olup merfûdur. Bu terkipte de sıfatla mevsûf arasını bağlayacak bir râbıt zamir olmadığından "Kabih" görülmüştür. Kullanım açısından uygun değildir.⁸¹⁵

8- زَيْدٌ الْحَسَنُ وَجْهًا ; Cümledeki وَجْهًا kelimesi temyiz olmak üzere mansûbdur.⁸¹⁶ Aynı şekilde sıfatın fâili, mevsûfa raci' gizli zamirdir. Bu terkip de mevsûfa ait bir zamiri bulundurduğundan "Ahsen" dir. En uygun kullanımlardan sayılmıştır.⁸¹⁷

9- زَيْدٌ الْحَسَنُ وَجْهَ ; Elif-lâm ile marife olan sıfat الْحَسَنُ kelimesi وَجْهَ lafzına muzâf olmuştur ve وَجْهَ lafzını mecrûr kılmıştır. Bu terkip her ne kadar tahfif ifâde etse de, marifenin nekreye izâfeti pek alışılmış bir üslûp olmadığından ittifakla "Mümteni" dir. Kullanılmaz.⁸¹⁸

⁸¹² el-Muberred, IV, 162.

⁸¹³ el-Muberred, IV, 161-162; Şerhu't-Teshîl, III, 95; es-Sabbân III, 14; Hulâsatu's-Şurûh, 392.

⁸¹⁴ el-Muberred, IV, 161; Şerhu't-Teshîl, III, 95; es-Sabbân III, 14; Şerhu'l-Mekkûdî, I, 504-506; Abbas Hasan, III, 298; Hulâsatu's-Şurûh, 392.

⁸¹⁵ Şerhu't-Teshîl, III, 95; es-Sabbân III, 14; Hulâsatu's-Şurûh, 392.

⁸¹⁶ el-Muberred, IV, 161.

⁸¹⁷ el-Muberred, IV, 161; es-Sabbân III, 14; Abbas Hasan, III, 298; Hulâsatu's-Şurûh, 392.

⁸¹⁸ el-Muberred, IV, 161; es-Sabbân III, 14; Abbas Hasan, III, 297; Hulâsatu's-Şurûh, 392.

5.2.2. Sıfat-ı Müşebbehenin Elif-Lâm'sız Olarak Âmil Olması

5.2.2.1. Mamûlunun Muzâf Olması

10- زَيْدٌ حَسَنٌ وَجْهُهُ ; lafzı sıfatın fâilidir ve lafzen merfûdur.

Mevsûfa raci' zamire muzâf olmuştur. Bu terkip de bir zamiri havi olduğundan “Ahsen ”dir.En uygun kullanımlardandır.⁸¹⁹ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آتَمٌ قَلْبُهُ⁸²⁰ “Kim onu gizlerse hakikat şudur ki onun kalbi bir günahkârdır.” Ayet-i Kerime'sinde olduğu gibi.

11- زَيْدٌ حَسَنٌ وَجْهَهُ ; وَجْهٌ lafzı mef'ûle benzetilerek veya temyiz olarak mansûbdur. Mevsûfa raci' zamire muzâf olmuştur.Sıfatın fâili ise, mevsûfa raci' gizli bir zamirdir. Bu terkip iki zamir bulundurduğundan "Hasen" dir.Uygun kullanımlardandır.⁸²¹

12- زَيْدٌ حَسَنٌ وَجْهٌ ; Sıfat وَجْهٌ lafzına muzâf olmuştur. İzâfet sebebiyle sonundaki tenvin düşmüştür. وَجْهٌ kelimesi de mevsûfa raci' zamire muzâf olmuştur. Basralılar bunu da kullanıma uygun üslûp saymamışlardır. Zira, üslûptaki tahfif olabileceklerin en asgari düzeyi “Ehveni” olup bununla yetinilmiştir. Kûfeliler ise her ne şekilde olursa olsun bir tahfif olduğundan bu üslûbun kullanımına cevâz vermişlerdir.⁸²²

5.2.2.2. Mamûlun (ال) 'lı Olması

13- زَيْدٌ حَسَنٌ الرَّجُلُ ; Cümledeki الرَّجُلُ kelimesi sıfatın fâilidir ve lafzen merfûdur.Bu terkip de, sıfatla mevsûf arasında bir râbıt zamir bulundurmadiğından kullanım açısından uygun görülmemiştir.”Kabihtir.”

14- زَيْدٌ حَسَنٌ الرَّجُلَ ; لَفْظُ الرَّجُلِ، مَعْرُوفٌ بِتَشْبِيهِ طَرِيقِيٍّ أَوْ تَمْيِيزٍ أَوْ بِأَنَّ

⁸¹⁹es-Sabbân III, 14; *Hulâsatu 'ş-Şurûh*, 392.

⁸²⁰ el- Bakara, (2), 283.

⁸²¹ *Šerhu't-Teshil*, III, 96; *es-Sabbân* III, 14; *Hulâsatu's-Šurûh*, 392.

⁸²² *Serhu't-Teshil*, III, 95-96; *es-Sabbân* III, 14; *Hulâsatu's-Surûh*, 392.

Bu terkip de bir zamir bulundurduğundan en uygun kullanımlardan sayılmış olup “Ahsen”dir.⁸²³

15- زَيْدٌ حَسَنُ الْوَجْهِ ; زَيْدٌ الْوَجْهِ lafzı izâfetle mecrûr olmuştur. Sıfatın fâili mevsûfa raci’ gizli merfû zamirdir. Bu terkip de içinde bir zamir bulundurduğundan en uygun kullanımlardan olup “Ahsen”dir.⁸²⁴

وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ⁸²⁵ “Allah, hesabı çok çabuk görendir.”

Ayet-i Kerime’inde olduğu gibi.

5.2.2.3. Mamûlun İzâfetten Ve (ال)dan Mücerred Olması

16- زَيْدٌ حَسَنٌ وَجْهٌ ; زَيْدٌ وَجْهٌ sıfatın fâili olup lafzen merfûdur. Cümlede râbıt zamiri olmadığından bu terkip uygun olmayan kullanımlardandır. “Kabih”tir.⁸²⁶

17- زَيْدٌ حَسَنٌ وَجْهًا ; زَيْدٌ وَجْهًا lafzı temyiz olmak üzere mansûbdur. Sıfatın fâili merfû, müstetir zamirdir. Bu terkip de bir zamiri havi olduğundan “Ahsen” olan guruptandır.⁸²⁷

18- زَيْدٌ حَسَنٌ وَجْهٌ ; Cümledeki وَجْهٌ lafzı izâfetle mecrûrdur. Sıfatın fâili de aynı şekilde mevsûfa raci’ müstetir zamirdir. Bu terkip de bir zamir bulundurduğundan en uygun kullanım olan “Ahsen” gurubundandır.⁸²⁸

5.3. Sıfat-ı Müşebbehenin Mamûlunun İ’rabının İzâhı

Yukarıdaki misallerde mamûlun merfû olması, fâil olması sebebiyledir. Bu takdîrde sıfatın fâili zâhir isim olacağından, artık içerisinde müstetir bir zamir olmaz. Bu şekildeki sıfat fiil gibidir ki, fâili tesniye ve cemii de olsa sıfatın müfred olması vâciptir.⁸²⁹

⁸²³ Şerhu’t-Teshîl, III, 97; es-Sabbân III, 14; Hulâsatu’s-Şurûh, 393.

⁸²⁴ Sîbeveyh, I, 194-195; el-Muberred, IV, 161; Şerhu’l-Mekkûdî, I, 506; Hulâsatu’s-Şurûh, 393.

⁸²⁵ el-Bakara, (2), 202; Ali ‘İmrân, (3), 199; el-Mâide, (5), 4.

⁸²⁶ Şerhu’t-Teshîl, III, 96; es-Sabbân III, 14; Hulâsatu’s-Şurûh, 393.

⁸²⁷ el-Muberred, IV, 161; Hulâsatu’s-Şurûh, 393.

⁸²⁸ Sîbeveyh, I, 194; el-Muberred, IV, 159; es-Sabbân III, 14; Hulâsatu’s-Şurûh, 393.

⁸²⁹ Şerhu’l-Mekkûdî, I, 798; Evdahu’l-Mesâlik, III, 249; Katru’n-Nedâ, 305; el-Ğalâyîni, III, 282; Abbas Hasan, III, 295; Hulâsatu’s-Seniyye, 131; Hulâsatu’s-Şurûh, 393.

Misallerde mamûlun mansûb olması, Basralılara göre, eğer ma'mûl marife ise mef'ûle benzetilmesi sebebiyledir.(mef'ûle teşbih tarikiyledir.) Zira, temyizin marife olmasına cevâz vermezler.Ancak mansûb olan ma'mûl nekre ise nasbının sebebi temyiz olmasıdır. Kûfeliler ise marifenin de temyiz olabileceğine cevâz verdiklerinden mansûb mamûlun her hâl-u kârda nasbının sebebinin temyiz olarak vaki olması olduğunu söylerler.⁸³⁰ Mamûlun mecrûr olmasının sebebi ise ittifakla sıfatın ma'mûle muzâf olmasıdır.Sıfatın ma'mûlu mansûb ve mecrûr olduğunda sıfatın fâili mevsûfa raci' müstetir, gizli bir zamir olur. Bu sûrette sıfatın mevsûfu müfred ise sıfat da müfred, tesniye ise tesniye,cemii ise cemii, müzekker ise müzekker ve müennes ise müennes vaki olur.⁸³¹

زَيْدٌ حَسَنٌ وَجْهًا - الزَّيْدَانِ حَسَنَانِ وَجْهًا - الزَّيْدُونَ حَسَنُونَ وَجْهًا

Olduğu gibi. هِنْدٌ حَسَنَةٌ وَجْهًا - الْهِنْدَانِ حَسَنَانِ وَجْهًا - الْهِنْدَاتُ حَسَنَاتٌ وَجْهًا

5.4. Sıfat-ı Müşebbehenin Cümledeki Kullanım Çokluğu Bakımından Durumu

Yukarıda geçen on sekiz sûretten, ikisi mutlak olarak kullanımı olmayan “mümteni”, birisi ihtilafı, dördü kullanımı hoş olmamakla birlikte câiz olan “kabih” ,ikisi kullanımı güzel olan “hasen” ve dokuz tanesi de kullanımı en uygun ve en güzel olan “ahsen” şeklidir.⁸³²

5.4.1. Sıfat-ı Müşebbehenin Cümlede Kullanılmayan Şekli

Kullanılmayan “mümteni” iki şekilden birisi üçüncü maddede geçen elif-lâm ile marife olan sıfatın, mamûluna muzâf olması, mamûlunun da mevsûfa raci' bir zamire veya bu zamiri bulunduran başka bir kelimeye muzâf olması durumudur.⁸³³

زَيْدٌ الْحَسَنُ وَجْهٌ ve زَيْدٌ الْحَسَنُ وَجْهٌ غُلَامٌ cümlelerinde olduğu gibi.

⁸³⁰ Şerhu'l-Mekkûdî,I,498;Evdahu'l-Mesâlik,III,249;Katru'n-Nedâ, 305; el-Ğalâyînî,III,282 Abbas Hasan, III,295; Hulâsatu's-Seniyye;131;Hulâsatu's-Şurûh,393.

⁸³¹ Şerhu'l-Mekkûdî,I,498;Evdahu'l-Mesâlik,III,249;Katru'n-Nedâ, 305; el-Ğalâyînî,III,282 Abbas Hasan, III,295; Hulâsatu's-Seniyye;131; Hulâsatu's-Şurûh,393.

⁸³² Hulâsatu's-Şurûh,394.

⁸³³ Şerhu't-Teshîl,III,95; Abbas Hasan, III,297-298; Hulâsatu's-Şurûh,394.

İzâfet şeklindeki cümlelerin kullanılmasının sebebi şudur; sıfat-ı müşebbehede izâfet yoluyla sağlanacak hafifliği (kullanım kolaylığını) sağlamaktır. Bu da şu şekillerden birisiyle mümkün olur.⁸³⁴

1- Sıfattan tenvinin, tesniye ve cemii nûnlarının hazfedilmesiyle,

2- Sıfatın fâilinden veya fâilin muzâfun ileyhinden mevsûfa raci' zamirleri hazfederek bu zamirleri sıfatta müstetir kılmakla. زَيْدٌ الْحَسَنُ وَجْهٌ الْعَلَامِ ve زَيْدٌ الْحَسَنُ الرَّجُلُ cümlesinde olduğu gibi.

3- Veya sıfattan tenvinin, tesniye ve cemii nûnlarının hazfedilmesiyle birlikte aynı zamanda zamiri hazfetmek ve müstetir kılmakla mümkün olur.

Kullanılmayan ve kullanımı "mümteni" olan üçüncü maddedeki şekilde hafiflik herhangi bir şekilde sağlanabilmiş değildir. Halbuki, izâfet, hafifliği (tahfifi) sağlamak için kullanılır.⁸³⁵ Kullanılmayan ikinci sûret ise , dokuzuncu maddedeki (ال) ile marife olan sıfatın, (ال) dan mücerred olan nekre mamûlune muzâf olmasıdır. Bu şekilde her ne kadar bir nebze hafiflik sağlanmış olsa da alışlagelmiş olan izâfet şekline ters olduğundan kullanılmaz. Çünkü; alışlagelmiş ve kullanılan izâfet şekli, marifenin nekreye muzâf olması değil, nekrenin marifeye muzâf olmasıdır. Bu yüzden kullanımına cevâz verilmemiştir.⁸³⁶

5.4.2. Sıfat-ı Müşebbehinin, Cümlede Kullanımı ihtilafı olan Şekli

Kullanımının cevâzı ve adem-i cevâzı konusunda ihtilaf olan sûret ise on ikinci maddedeki şekildir. Bu maddede de gösterildiği üzere (ال) dan mücerred olan sıfat, mamûlune muzâf olmuş, ma'mûlu de mevsûfa raci' zamire muzâf olmuştur.⁸³⁷ زَيْدٌ حَسَنٌ وَجْهٌ Misalinde görüldüğü gibi. Bu cümlede tahfif, sadece sıfattan tenvinin hafifiyle hasıl olmuştur. Halbuki, sıfatta yerleşmiş bulunan gizli zamir ile istiğna hasıl olacağından mevsûfa raci' bâriz zamir de hazfedilebilirdi.

⁸³⁴ *Hulâsatu 'ş-Şurûh*, 394.

⁸³⁵ *Hulâsatu 'ş-Şurûh*, 394.

⁸³⁶ el-Ğalâyîni, III, 282-283; Abbas Hasan, III, 296-297; *Hulâsatu 'ş-Şurûh*, 394.

⁸³⁷ *Hulâsatu 'ş-Şurûh*, 395.

Tahfifin bu şekilde sağlanması ise daha belîğdir. Cümlede izâfet terkihi oluşturmaktan maksat da tahfifi sağlamak olduğundan daha belîğ bir şekilde tahfifi sağlamak mümkün iken bu yolun tercih edilmeyip, tahfifi sağlayacak asgari yolun tercihiyle yetinilmesinden dolayı Basralılar bu terkihin kullanımına cevâz vermemişlerdir. Ancak zarûret-i şîir sebebiyle bu tür kullanımın güzel olmamakla beraber câiz olabileceğini söylemişlerdir. Kûfeliler ise sadece tahfifin sağlanmış olmasına bakarak bu tür kullanıma cevâz vermişlerdir.⁸³⁸

5.4.3. Sıfat-ı Müşebbehenin Cümlede Kullanımı Câiz Olan Şekli

Kullanımı hoş olmamakla birlikte câiz olan sûretler ise kendilerinde mevsûfa raci' bir zamir bulunmayan dört sûrettir. bunlar da dördüncü, yedinci, on üçüncü ve on altıncı maddelerde gösterilen şekillerdir. Cümlede sıfat ile mevsûf arasında manevî râbta bulunması sebebiyle cevâz verilmiş, ancak ikisi arasında lafzî râbta olarak zamir bulunmaması sebebiyle de hoş görülmemiştir.⁸³⁹

5.4.4. Sıfat-ı Müşebbehenin Cümlede Kullanımı Uygun Olan Şekli

Kullanımları uygun olan ve "hasen" diye adlandırılan iki sûrete gelince, bunlar kendilerinde, biri sıfattan diğeri de sıfatın mamûlünde olmak üzere iki zamir bulunduran cümle şekilleridir. İkinci ve on birinci maddelerde geçen cümleler bu türdendir. Bu cümlelerin "hasen" yoluyla kullanıma uygun olmaları, sıfatla mevsûfun arasını rabt edecek bir zamiri bulundurmaları sebebiyledir. Ancak "ahsen" olamamalarına, yani kullanım itibariyle en güzel şekli oluşturamamalarına gelince gelince, ihtiyaçtan fazla zamiri bulundurmaları sebebiyledir.⁸⁴⁰

5.4.5. Sıfat-ı Müşebbehenin Cümlede Kullanımı en uygun olan Şekli

"Ahsen" olan, kullanım itibariyle en güzel ve en uygun şekli oluşturan dokuz sûrete gelince, bunlar kendilerinde ihtiyaç duyulduğu kadar, yani sıfatla

⁸³⁸ *Hulâsatu's-Şurâh*, 395.

⁸³⁹ *Hulâsatu's-Şurâh*, 395.

⁸⁴⁰ *Hulâsatu's-Şurâh*, 395.

mevsûf arasını rabt edecek bir zamiri bulundururlar.Bu sûretlerin yedisinde zamir sıfatı, ikisinde ise sıfatın mamûlundur.⁸⁴¹

5.5. Sıfat-ı Müşebbehe İle İlgili Tamamlayıcı Bilgiler

Daha önce ism-i fâil ve ism-i mef'ûl konularının işlendiği bölümde de geçtiği üzere; lâzım fiilden türetilmiş ism-i fâil ve bir mef'ûle geçişli müteaddî fiilden türetilmiş ism-i mef'ûl sıfat-ı müşebbehe gibidir.Kendilerinden sonraki ma'mûllerini fâil olmak üzere merfû' kılabilcekleri gibi bu ma'mûllerin mef'ûle teşbih tarikiyle veya temyiz olmak üzere mansûb kılınmaları, yahut da izâfet yoluyla mecrûr kılınmaları da mümkündür.⁸⁴²

زَيْدٌ قَاتِمٌ الْآبِ - زَيْدٌ مَضْرُوبٌ الْآبِ

Misaldeki الْآبِ lafzının merfû' mansûb ve mecrûr okunmasında görülebildiği gibi.

Sıfat-ı müşebbehe ile istikbâl mânası kastedilirse bu mânadaki sıfat-ı müşebbehe فاعل kalıbında gelir.⁸⁴³ şâz olarak rivayet edilen şu Ayet-i Kerime'nin aşağıdaki vechinde olduğu gibi.⁸⁴⁴ ⁸⁴⁵ إِنَّكَ مَاتَ وَإِنَّهُمْ مَاتُونَ “Muhakkak sen de öleceksin (habibim),onlar da elbet ölecekler.”

İsm-i mensûb da sıfat-ı müşebbehe gibidir.⁸⁴⁶ Mesela زَيْدٌ هَاشِمِيٌّ الْآبِ; Mesela cümlesinde الْآبِ lafzının aynı şekilde merfû' mansûb, ve mecrûr okunması mümkündür.

Müteaddî ism-i fâil ve birden fazla mef'ûle geçişli fiilden türetilmiş ism-i mef'ûl, fâil ve nâib-i fâillerini mansûb veya izâfet yoluyla mecrûr kılamazlar.Zira, böyle olması durumunda bu fâil ve nâib-i fâilin, mef'ûlle karışma durumu meydana gelir.⁸⁴⁷

⁸⁴¹ Hulâsatu's-Şurûh,395.

⁸⁴² Şerhu't-Teshîl,III,104; Hulâsatu's-Şurûh,395.

⁸⁴³ Şerhu't-Teshîl,III,103; Abbas Hasan, III,314.

⁸⁴⁴ el-İthaf, 375.

⁸⁴⁵ ez-Zümer, (39), 30.

⁸⁴⁶ Hulâsatu's-Şurûh,396.

⁸⁴⁷ Hulâsatu's-Şurûh,396.

Mesela; **زَيْدٌ ضَارِبٌ أَبَاهُ** cümlesinde **أَبَاهُ** lafzının **ضَارِبٌ** kelimesinin mef'ûlu mu, yoksa fâil olup, mef'ûle teşbih tarikiyle veya temyiz olmak üzere mansûb mu olduğu bilinemez. Aynı şekilde **زَيْدٌ ضَارِبٌ أَبِيهِ** cümlesinde de **ضَارِبٌ** kelimesinin fâiline mi, yoksa mef'ûlune mi muzâf olduğu bilinemez. İsm-i fâilin, fâilini mansûb ve mecrûr kılması câiz olmayınca birinci misaldeki **أَبَاهُ** lafzının yalnızca mef'ûl olması ve ikinci misalde ise ismi fâilin yalnızca mef'ûlune izâfeti gerçekleşmiş olur. Mesela, **زَيْدٌ مُعْطَى أَبَاهُ** cümlesinde **أَبَاهُ** lafzı, ism-i mef'ûl olan **مُعْطَى** lafzının ikinci mef'ûlu mu, veya birinci mef'ûl olarak nâib-i fâil kılınmış sonra da mef'ûle teşbih tarikiyle ya da temyiz olmak üzere mansûb kılınmış olup ikinci mef'ûl mahzûf mu kılınmıştır, bilinemez. **زَيْدٌ مُعْطَى أَبِيهِ** cümlesinde ise ism-i mef'ûlun, ikinci mef'ûlune mi, yoksa nâib-i fâiline mi muzâf olduğu bilinemez. Ancak ism-i mef'ûlun nâib-i fâilinin nasb ve cerri câiz olmadığından birinci misaldeki **أَبَاهُ** lafzının sadece ikinci mef'ûl olabileceği ve ikinci misalde ise ism-i mef'ûlun ikinci mef'ûlune muzâf olduğu ortaya çıkmış olur.⁸⁴⁸

5.6. İsm-i Fâille Sıfat-ı Müşebbehenin Farkı

1- Daha önce ism-i fâil bahsinde de işaret ettiğimiz gibi, konumuz olan sıfatlar kalıcılık ifâde eder. İsm-i fâilin ifâde ettiği mâna ise geçicidir. **رجل كريم** = Cömert bir adam. **رجل شارب** = İçen bir Adam gibi. Bu iki misalde de görüldüğü üzere Cömertlik, kişide meziyet olarak devamlılık ifâde eder, içme işi ise zamanla ilgili olup gelip geçicidir. İsm-i fâil herhangi bir zaman diliminde hudûs (oluş) bildirir. Sıfat-ı müşebbehe ise devamlı mevcut olan bir mânayı ifâde eder.⁸⁴⁹ Eğer bu mânanın devamlı mevcut olmadığına delâlet eden bir karine varsa bu müstesnadır.⁸⁵⁰ **كان سعيداً حسناً فقبح** gibi.

⁸⁴⁸ *Hulâsatu 'ş-Şurûh*, 396.

⁸⁴⁹ *Şerhu 'l-Mekkûdî*, I, 495; *Evdahu 'l-Mesâlik*, III, 248; *Katru 'n-Nedâ*, 303-304; Abbas Hasan, III, 307; *el-Ğalâyînî*, I, 191; *el-Hulvânî*, 269-270; *Hulâsatu 's-Seniyye*, 131.

⁸⁵⁰ *el-Ğalâyînî*, I, 191.

Bu iki tür sıfat arasındaki en bâriz fark yukarıda zikrettiğimiz madde de yer alan durum olup bunun yanında aşağıda sıralayacağımız maddeler de dikkate alınmalıdır.

2- Sıfat-ı müşebbehe lâzım fiillerden kıyâsî olarak yapılır, müteaddîlerden ise semaî olarak gelir.⁸⁵¹ عليم - رحيم gibi. Eğer fiilin mef'ûlu bihi ihmâl edilir ve fiil lâzım hükmün de olursa, sıfat-ı müşebbehe müteaddî fiillerden ism-i fâil kalıbında yapılır.⁸⁵² فلان قاطع السيف وسابق الفرس ومسمع الصوت .

Aynı şekilde meçhûl fiilden de eğer sübût ve devamlılık mânası kastedilirse sıfat-ı müşebbehe yapılır.⁸⁵³

İşi bereketli, gönlü temiz : محمود الخلق ميمون النقية . İsm-i fâil ise, hem lâzım hem de müteaddî fiillerden kıyâsî olarak yapılır.

3-Sıfat-ı müşebbeheler de, sülâsî mücerredin dışındaki bablar hariç muzâri fiilin hareketlerine ve sükûnlarına vezinde uyması gerekmez. İsm-i fâilde ise gerekir.⁸⁵⁴ يَنْهَبُ - ذَاهِبٌ . İsm-i fâil - يَرْخُصُ - رَخِصٌ = يَسْكُنُ - سَاكِنٌ .

4- Sıfat-ı müşebbehenin manevi fâiline izâfeti mümkündür ve makbûldür.⁸⁵⁵ حسن الخلق - منطلق السان - معتدل الرأي gibi. Bunların aslı şöyledir :

حَسَنٌ خُلُقُهُ - مُنْطَلِقٌ لِسَانُهُ - مُعْتَدِلٌ رَأْيُهُ . İsm-i fâilin, fâiline izâfeti câiz değildir.⁸⁵⁶

Şöyle denilmez. - مُصِيبٌ سَهْمُهُ الْهَدَفَ . Yani خَلِيلٌ مُصِيبٌ السَّهْمِ الْهَدَفَ .

İsm-i mef'ûl ise sıfat-ı müşebbehe gibi olup fâiline izâfeti câizdir. Çünkü ism-i mef'ûlun nâib-i fâili ve sıfat-ı müşebbehenin fâili aslında mef'ûldür.⁸⁵⁷

⁸⁵¹ Şerhu 'l-Mekkûdî, I, 495; Evdahu 'l-Mesâlik, III, 247; Abbas Hasan, III, 306; el-Ğalâyîni, I, 191; ed-Dahdâh, 52.

⁸⁵² Şerhu 'l-Mekkûdî, I, 495; Abbas Hasan, III, 306; el-Ğalâyîni, I, 191; Hulâsatu 's-Seniyye, 131.

⁸⁵³ el-Ğalâyîni, I, 191.

⁸⁵⁴ Şerhu 't-Teshîl, III, 89; Şerhu 'l-Mekkûdî, I, 495; Katru 'n-Nedâ, 303-304; Abbas Hasan, III, 308-309; el-Ğalâyîni, I, 192; Hulâsatu 's-Seniyye, 131; ed-Dahdâh, 52. Yusuf Uralgiray, II, 825.

⁸⁵⁵ Şerhu 't-Teshîl, III, 89; Şerhu 'l-Mekkûdî, I, 495; Evdahu 'l-Mesâlik, III, 247; Abbas Hasan, III, 311; el-Ğalâyîni, I, 192-III, 282.

⁸⁵⁶ Abbas Hasan, III, 311; el-Ğalâyîni, I, 192; el-Hulvânî, 270; ed-Dahdâh, 52.

⁸⁵⁷ el-Ğalâyîni, I, 192.

خَالِدٌ مَخْرُوحٌ الْيَدِ = مَخْرُوحَةٌ يَدُهُ .

İsm-i fâilin mef'ûlüne izâfeti câizdir. الْحَقُّ قَاهِرُ الْبَاطِلِ .

5- Sıfat-ı müşebbehenin ma'mûlu şebih bil mef'ûlu bih ise, (الْعَزَالُ الْعَيْنَ حَمِيلٌ) diye kendisinin önüne alınmaz.⁸⁵⁸ Fakat lââm-ı ta'rifsiz olursa veya sıfat-ı müşebbehenin ma'mûlu şibh cümle olursa o taktirde, (إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ).⁸⁵⁹ Ayet-i Kerime'sinde olduğu gibi ma'mûlu kendi üzerine alına bilir. Fakat ism-i fâil eğer elif lamsız olursa pek çok durumda ma'mûlu kendisinin önüne geçirilebilir.⁸⁶⁰

حَاجِبَةٌ نُورَ الشَّمْسِ : Bu şu demektir : السَّحْبُ الْكَثِيفَةُ نُورَ الشَّمْسِ حَاجِبَةٌ gibi.

زَيْدٌ عَمْرًا ضَارِبٌ .

6- Sıfat-ı müşebbehe ancak sebebi mamûl veya şibh mef'ûl bih'de amel eder ve mamûlunun mecrûr olması daha uygundur.⁸⁶¹

لَنَا صَاحِبٌ سَمَحٌ خَلِيقَتُهُ حُلُوٌّ شَمَائِلُهُ كَرِيمٌ طَبْعُهُ

“Bizim yaradılışı müsamahakâr, şemâilî tatlı, ve tabiatı keremli bir arkadaşımız var.” Burada (طبعه) ‘da (كريم) ‘nun ve (حلو) , (شمايله) ‘nun, (سمح) , (خليقته) kelimesinin mamûludur, fâilidir. Fakat ism-i fâil, hem sebebi hem de yabancı (ecnebî) kelime üzerinde amel eder.⁸⁶² Sıfat-ı müşebbehenin mamûlunun “sebebi” olmasının gerekliliğinden maksat, sıfat ile mevsûf arasındaki irtibatı sağlayacak zamir veya zamirin yerine kâim olacak (ال) ı mamûlun kendisinde bulundurması sebebiyle bu irtibatın sağlanmasıdır.⁸⁶³

⁸⁵⁸ Şerhu 'l-Mekkûdî, I, 497; Katru 'n-Nedâ, 304; Şerhu şuzûri 'z-Zeheb, 425; Abbas Hasan, III, 309; Nahvu 'l-İfîyye, 657; ed-Dahdâh, 52.

⁸⁵⁹ el-Bakara, (2), 20.

⁸⁶⁰ Abbas Hasan, III, 309, ed-Dahdâh, 52.

⁸⁶¹ Sibeveyh, I, 194; el-Muberrred, IV, 158; Katru 'n-Nedâ, 304-305; Şerhu şuzûri 'z-Zeheb, 425; Abbas Hasan, III, 309-310; Hulâsatu 's-Seniyye, 131; ed-Dahdâh, 52.

⁸⁶² Abbas Hasan, III, 310.

⁸⁶³ Şerhu 't-Teshîl, III, 102-103; Katru 'n-Nedâ, 303-304; Abbas Hasan, III, 310; Nahvu 'l-İfîyye, 658.

يُعْجِبُنَا الرَّجُلُ النَّظِيفُ الْخُلُقُ -- يُعْجِبُنَا الرَّجُلُ النَّظِيفُ خُلُقُهُ

“Ahlakı temiz olan adam hoşumuza gider.” Yukarıdaki misallerde görüldüğü gibi.

هَذَا ذِكْرٌ وَإِنْ لِلْمُتَّقِينَ لِحُسْنِ مَآبٍ جَنَّاتٍ عَذْنٌ مُفْتَحَةٌ لَهُمْ أَبْوَابُ

“Bu bir hatırlatma ve öğüttür. Allah’tan korkanlar için güzel bir yer ve kapıları kendileri için açılmış bulunan Adn cennetleri vardır.” Ayet-i Kerime’de geçen أَبْوَابُ ifadesi مُفْتَحَةٌ لَهُمْ أَبْوَابُ mânasındadır. أَبْوَابُ kelimesinin başındaki

(ال) kelimenin sonuna bitişmesi gereken râbıt zamirinin yerini tutmaktadır. İsm-i fâilin ma’mûlu, “sebebi” olabileceği gibi “ecnebi” de olabilir.⁸⁶⁵

Sebebî; الطَّالِبُ مُكْرِمٌ أَسْتَاذُهُ “Öğrenci hocasına ikramda bulunandır.”

Ecnebî; الطَّالِبُ مُكْرِمٌ صَدِيقًا “Öğrenci herhangi bir arkadaşına ikramda bulunandır.”

Yukarıdaki ikinci cümlede geçen صَدِيقًا kelimesi مُكْرِمٌ ism-i mef’ûlunun mansûb mamûludur. Ancak kendisinde, mevsûf konumundaki mübtedâya raci’ bir zamir veya zamirin yerine kâim (ال) olmadığından “ecnebî” denilmiştir ve bu şekildeki ma’mûllerin ism-i fâillere ma’mûl olması câizken yukarıda anlatılan sebepler dolayısıyla sıfat-ı müşebbehe lere ma’mûl olmaları câiz değildir.

5.7. Sebebî Sıfat

Sıfat-ı müşebbehe ma’mûlu ve mevsûfuyla birlikte cümlede bulunduğu i’rab açısından marifelik, nekrelîk, müzekkerlik, müenneslik, müfred, tesniye ve cemîlik yönleri itibarıyla öncesi ve sonrası ile irtibatlıdır. Ve bu yönüyle kendisine nâ’t-ı sebebi veya sebebi sıfat denilmiştir. Sebebi (dolaylı) sıfat, mevsûfunu değil de mevsûfla ilgisi olan bir kelimeyi niteleyen sıfattır.

هَذَا رَجُلٌ نَظِيفٌ خُلُقُهُ “Bu ahlakı temiz bir adamdır.” gibi. Görüldüğü gibi burada sıfat olan نَظِيفٌ kelimesi, mevsûf olan رَجُلٌ kelimesini değil onunla ilgisi olan خُلُقٌ kelimesini nitelemektedir.

⁸⁶⁴ Sâd,(38),49-50.

⁸⁶⁵ Şerhu’l-Mekkûdî,I,497;Katrû’n-Nedâ,305; Abbas Hasan,III,310.

Sebebi sıfattan da -hakiki sıfat tamlamasında olduğu gibi- önce mevsûf sonra sıfat gelmektedir. رَجُلٌ نَظِيفٌ gibi. Ancak burada asıl nitelenen خُلُقٌ kelimesi sıfattan sonra gelmektedir. Bu durumda sıfat iki mevsûf arasında bulunmaktadır. Sıfat bu iki kelimedenden hangisine uyar? Bu sorunun cevabı, sebebi sıfattan sonra metbû'a (mevsûfa) dönen bir zamir bulunup, bulunmayışına göre iki şık arz eder.

1- Sebebi sıfattan sonra metbû'a dönen bir zamir varsa, sıfat i'rabda, marifelik ve nekrelikte öncesine, diğer durumlarda sonrasına uyar. Sıfatın kendisi de devamlı müfred kalır. Sıfatın sonrasıyla uygunluğu fiil- fâil uygunluğu gibidir. Zira; fiiller, fâilleri tesniye veya cemii de olsa kendileri müfred kalır. Fâille yalnız müzekkerlik, müenneslik bakımından uyurur. ⁸⁶⁶Aşağıdaki misallerde olduğu gibi;

جَاءَ رَجُلٌ مَوْدَبٌ خِدَامُهُ "Hizmetçileri terbiyeli adam geldi."

جَاءَ رَجُلٌ كَرِيمَةٌ أُمُّهُ "Annesi saygıdeğer bir adam geldi."

جَاءَتْ إِمْرَأَةٌ كَرِيمٌ أَبُوهَا "Babası saygı değer bir kadın geldi."

أَقْبَلَ الْمُحَارِبُونَ الْقَوِيَّةُ أَسْلِحَتُهُمْ "Silahları kuvvetli olan savaşçı adamlar geldiler."

جَاءَ رَجُلَانِ كَرِيمَةٌ أُمُهُمَا "Anneleri saygıdeğer iki adam geldi."

جَاءَتْ إِمْرَأَتَانِ كَرِيمٌ أَبُوهُمَا "Babaları saygıdeğer iki kadın geldi."

2- Sebebi sıfattan sonra mevsûfa dönen bâriz bir zamir yoksa, sıfatla mevsûf arasındaki uygunluk hakiki sıfattaki gibidir. Yani her yönüyle ona uyar. ⁸⁶⁷

Misaller;

رَأَيْتُ الْفَتَاةَ الْكَرِيمَةَ النَّسَبِ "Soyu şerefli kızı gördüm."

رَأَيْتُ رَجُلَيْنِ كَرِيمَيْنِ الْأَبِ "Babaları saygıdeğer iki adam gördüm."

رَأَيْتُ رَجُلًا حَسَنَ الْوَجْهِ "Yakışıklı (yüzleri güzel) adamlar gördüm."

⁸⁶⁶ Şerhu't-Teshîl, III, 90; Abbas Hasan, III, 303; Hulâsatu's-Şurûh, 393-394.

⁸⁶⁷ Şerhu't-Teshîl, III, 91; Abbas Hasan, III, 305.

5.8. Mübtedâ Olan Fiilimsilerin Ma'mûllerinin Haber Yerine Geçmesi

İsm-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe gibi sıfatlar soru veya nefy edâtlarından sonra geldiklerinde ve bu sıfatların fâilleri de açık isim veya munfasıl zamir olduğunda, sıfatlar mübtedâ, fâilleri(merfûları) de hem fâil ve hem de haber yerini tutacaklarından başka habere ihtiyaç duymazlar.⁸⁶⁸

“Kardeşin durumu bilmiyor.” مَا عَلِمَ أَخُوكَ بِالْأَمْرِ

Cümlede nefy edâtı مَا dan sonra gelen ve mübtedâ olan ism-i fâil عَلِمَ kelimesinin fâili أَخُوكَ kelimesi haber yerini tuttuğundan başka bir kelimeyi haber olarak almaya ihtiyaç bırakmamıştır.

“Siz ikiniz benim durumumu biliyor musunuz?” هَلْ عَارَفَ أَنتُمَا بِحَالِي

Cümlede soru edâtı هَلْ den sonra gelen ve mübtedâ olan ism-i fâil عَارَفَ kelimesinin fâili olan munfasıl zamir أَنتُمَا , aynı zamanda haber yerini tuttuğundan başka bir kelimeyi haber olarak almaya ihtiyaç bırakmamıştır.

Sıfatın fâili(merfû'u)gizli zamir ise, bu durumda sıfat, fâiliyle birlikte kendinden önceki ismin haberi olur.⁸⁶⁹

“Züheyr, ne oturuyor ne de ayakta duruyor.” زُهَيْرٌ لَا قَاعِدٌ وَلَا وَاقِفٌ

Cümlede sıfat olan قَاعِدٌ kelimesi ve gizli fâili هُوَ zamiri, kendisinden önce mübtedâ olan زُهَيْرٌ kelimesinin haberi olmuşlardır.

Sıfat merfû'u ile yetinmezse - مَا كَسُولٌ أَخَوَاهُ زُهَيْرٌ - gibi- bu durumda زُهَيْرٌ muahhar mübtedâ, كَسُولٌ mukaddem haber, أَخَوَاهُ da bunun fâilidir.⁸⁷⁰

Sıfat olan kelime ism-i mef'ûl olursa, tabiatıyla merfû'u da nâib-i fâil

⁸⁶⁸ el-Ğalâyîni,II,269;Abbas Hasan, I,444-445.

⁸⁶⁹ el-Ğalâyîni,II,271.

⁸⁷⁰ el-Ğalâyîni,II,271.

olur.⁸⁷¹ هَلْ مَعْدُورٌ أَخْرَاكَ “İki kardeşin de özürü müdür?”

Sıfat fâili ile müfredlik bakımından uygunsa, sıfat mübtedâ, fâili de hem fâil hem de haber yerini tuttuğundan, başka habere ihtiyaç kalmaz. Bu durumda sıfat mukaddem haber, merfû’u muahhar mübtedâ da kabul edilebilir.⁸⁷²

هَلْ عَاتِدُ الْمُسَافِرُ “Yolcu dönecek mi?” misalde olduğu gibi.

Sıfat merfû’uyla tesniyelik, cemilik bakımından uygunsa, bu durumda sıfat mukaddem haber, merfû’u da muahhar mübtedâ kabul edilir.⁸⁷³

هَلْ عَاتِدَانِ الْمُسَافِرَانِ “Misafirler dönecekler mi?”

Sıfat müfred, merfû’u da tesniye veya cemii ise, kendisinden sonra gelen merfû’u haber yerini de tutacağından bu durumda sıfat, başka habere ihtiyaç duymaz.⁸⁷⁴ مَا قَادِمُ الْمُسَافِرُونَ “Misafirler gelmiyorlar.”

هَلْ مُسَافِرٌ أَتَيْتُمْ “Siz yolculuğa çıkıyor musunuz?”

6. İSM-İ TAFDİL’İN AMEL ETMESİ

İsm-i tafdîl fiilimsilerden olması hasebiyle fiili gibi amel eder ve mamûlunu merfû, mansûb ve mecrûr kılar.⁸⁷⁵

6.1. İsm-i Tafdîlin Merfû Ma’ mûlu

1- İsm-i tafdîl müstetir (gizli) zamiri fâil olmak üzere ref eder.⁸⁷⁶

أَتَيْتُ الْعَظِيمُ نَفْسًا “Büyük kimse ruhça asâetli olandır.” Misalde geçen

ism-i tafdîlinde الْعَظِيمُ kelimesine dönen gizli merfû bir هو zamiri bulunmaktadır.

أَتَيْتُ ism-i tafdîli bu zamiri fâil olarak ref etmiştir.

⁸⁷¹ el-Ğalâyîni, II, 269-271.

⁸⁷² el-Ğalâyîni, II, 271; Abbas Hasan, I, 456.

⁸⁷³ el-Ğalâyîni, II, 271; Abbas Hasan, I, 456.

⁸⁷⁴ el-Ğalâyîni, II, 269-271; Abbas Hasan, I, 456.

⁸⁷⁵ Abbas Hasan, III, 427; ed-Dahdâh, 54.

⁸⁷⁶ Şerhu şuzûri ‘z-Zeheb, 441; Abbas Hasan, III, 427; el-Ğalâyîni, III, 283; ed-Dahdâh, 54.

2- İsm-i tafdîl bazen de bâriz (açık) zamiri fâil olarak ref' eder.⁸⁷⁷ İsm-i tafdîlin bu tür ameli kıyâsîdir.⁸⁷⁸

“Senin ondan daha faziletli olduğun bir arkadaşına uğradım” Cümlede geçen munfasıl أَنتَ zamiri أَفْضَلُ ism-i tafdîlinin açık fâili olup merfûdur.

3- İsm-i tafdîl bazen de kıyâsî olarak zâhir(açık) ismi fâil olarak ref' eder.⁸⁷⁹ Ancak ism-i tafdîlin bu şekilde amel edebilmesi için bir takım şartların gerçekleşmesi gerekir.

6.1.1. İsm-i Tafdîlin Zâhir İsmi Ref' Edebilmesinin Şartları

Bu şartlar sırasıyla şunlardır;

1- Cümlelerin mânasını bozmayacak şekilde ism-i tafdîlin yerine, aynı mânaya gelen bir fiilin konulabilmesinin mümkün olması gerekir.⁸⁸⁰

مَا رَأَيْتُ رَجُلًا أَكْمَلَ فِي وَجْهِهِ الْإِشْرَاقُ مِنْهُ فِي وَجْهِ الْعَابِدِ الصَّادِقِ

“Yüzünde, samimi ‘âbidin çehresinde görülen nurdan daha nur yüzlü bir adam görmedim.” Bu üslûp, ism-i tafdîli fiile çevirmek sûretiyle ve mânayı bozmadan şu şekilde de ifâde edilebilir.

مَا رَأَيْتُ رَجُلًا يَكْمُلُ فِي وَجْهِهِ الْإِشْرَاقُ مِنْهُ فِي وَجْهِ الْعَابِدِ الصَّادِقِ

Böylece kullanılabilmesi için de;

1- İsm-i tafdîlin sıfat durumunda olması ve mevsûfunun da öncesinde nefy, nehy veya istifham edâtı bulunan bir ism-i cins olması gerekir.⁸⁸¹

2-İsm-i tafdîlin ma'mûlu olan zâhir merfû ismin ecnebî olması gerekir.

⁸⁷⁷ Abbas Hasan, III, 427; el-Ğalâyîni, III, 283; ed-Dahdâh, 54.

⁸⁷⁸ Abbas Hasan, III, 427; el-Ğalâyîni, III, 283; ed-Dahdâh, 54.

⁸⁷⁹ el-Mubberred, III, 248-250.

⁸⁸⁰ Şerhu 'l-Teshîl, III, 67; Abbas Hasan, III, 427; el-Ğalâyîni, III, 283; Hulâsatu 'ş-Şurûh, 403; ed-Dahdâh, 54; Nahvu 'l-Elfiyye, 706.

⁸⁸¹ Şerhu 'l-Teshîl, III, 67; Abbas Hasan, III, 428; Hulâsatu 'ş-Şurûh, 402-403; Nahvu 'l-Elfiyye, 706.

Yani, mevsûfa dönen bir zamiri üzerinde bulundurmaması gerekir.⁸⁸²

3- İsm-i tafdîlin zâhir fâilinin, iki zamir arasında bulunması gerekir. Bu zamirlerden birinin mercii ism-i tafdilden önceki mevsûf olan cins isimdir. Diğer zamirin mercii ise zâhir olan ecnebî isimdir.⁸⁸³

4- Fâil olan bu zâhir ismin hem mufaddal aleyh hem de mefdûl olmak sûretiyle iki yönlü olması gerekir.⁸⁸⁴

885 مَا رَأَيْتُ فَتَاةً أَحْسَنَ فِي عَيْنِهَا الْكُھْلُ مِنْهُ فِي عَيْنِ هِنْدٍ

“Gözünde, Hind’in gözünde görülen sürmeden daha güzel sürmeli bir genç kız görmedim.”Yukarıda geçen maddeler misalde görülecek olursa مَا cümledeki nefy edâtıdır.kendisinden sonra cins isim olan فَتَاةٌ kelimesi gelmiş ve kendisine sıfat olan أَحْسَنُ ism-i tafdîlinin mevsûfu olmuştur. Cümledeki أَحْسَنُ ism-i tafdîlinin merfû ma’mûlu de الْكُھْلُ kelimesidir. Bu kelime mevsûfa racî bir zamiri taşıması yönüyle ecnebîdir. Aynı zamanda bu الْكُھْلُ kelimesi iki zamir arasında bulunmaktadır. Bunlardan birincisi kendisinden önceki عَيْنِهَا da bulunan ve cins isim olan فَتَاةٌ e racî zamirdir. İkinci zamir ise kendisinden sonra gelen ve kendisine racî olan مِنْهُ da ki zamirdir. Yine bu الْكُھْلُ kelimesi, فِي عَيْنِ هِنْدٍ şibh-i cümlesine göre mufaddal aleyhtir. Hind’in gözünden başkasının gözüne göre de mefdûldur.

Yukarıda sıralanan şartlar gerçekleştiğinde ism-i tafdîlin yerine mânâyı bozmayacak şekilde, aynı mânâda bir fiil koymak mümkün olabileceği için ism-i tafdîl zâhir ismi, fâil olmak üzere ref eder.

مَا رَأَيْتُ فَتَاةً يَحْسُنُ فِي عَيْنِهَا الْكُھْلُ مِنْهُ فِي عَيْنِ هِنْدٍ cümlede olduğu gibi.

⁸⁸² Abbas Hasan, III,428; *Nahvu 'l-Elfiyye*,706.

⁸⁸³ *Nahvu 'l-Elfiyye*,706.

⁸⁸⁴ *Şerhu şuzûri 'z-Zeheb*,442;Abbas Hasan, III,428; *Nahvu 'l-Elfiyye*,706.

⁸⁸⁵ Sîbeveyh,II,31.

Yukarıda geçen şartlardan, ism-i tafdîlin, kendisinden önceki mevsûfun sıfatı olmasının gerekliliği, ism-i fâil ve ism-i mef'ûlde geçtiği üzere bu kelimelerin her hangi bir şeye i'timâd edip dayanmalarının sağlanması içindir. Bu takdîrde ism-i tafdîl kendisinden önce geçen bir mevsûfa i'timâd edebileceği gibi mübtedâya veya zi'l-hâle de i'timâd edip dayanabilir.⁸⁸⁶

Eğer ism-i tafdîlin yerine mânâyı bozmayacak şekilde bir fiil koymak mümkün değilse, bu takdîrde ism-i tafdîl zâhir ism-i ref edemez.⁸⁸⁷

اِسْتَمَعْتُ اِلَى فَتًى اَعْلَمُ مِنْهُ اَبُوهُ “Babası kendisinden daha bilgili bir genci dinledim.”

Misalde geçen اَبُوهُ lafzını ism-i tafdîl olan اَعْلَمُ nun fâili olarak merfû okumak doğru olmaz. Çünkü, اَعْلَمُ nun yerine mânâyı bozmayacak şekilde bir fiil koymak mümkün değildir. Zîra, bu ism-i tafdîlin yerine mesela يَعْلَمُ fiili konulduğu takdîrde üstünlük “tafdîliyyet” mânası kaybolmaktadır. Bu durumda cümledeki اَعْلَمُ mukaddem haber, اَبُوهُ lafzı da muahhar mübtedâ olur. Ve bu yüzden merfûdur. اَعْلَمُ nun fâili ise müstetir (gizli) bir zamir olup اَبُوهُ ya dönmektedir.

İsm-i tafdîlin kendisine sıfat olduğu mevsûftan önce nefy geçebileceği gibi nehy ve istifham da geçebilir.⁸⁸⁸

Nehyin örneği; لَا تُخَالِفْ شَرِيفًا أَحَبَّ إِلَيْهِ الْخَيْرُ مِنْهُ إِلَيْكَ

“Kendisine, hayır yapmanın, sana sevimli olduğundan daha çok sevimli olduğu şerefli kimseye karşı çıkma ”

İstifhâmın örneği; (cümledeki istifhâm nefy mânasındadır.)

هَلْ إِمْرَأَةٌ أَحَقُّ بِهَا الْحَمْدُ مِنْهُ بِالْأَمِّ ؟

“Annenin lâayık olduğu övgüden daha çok övgüye lâayık bir kadın var mıdır? (yoktur.)”

⁸⁸⁶ Hulâsatu 'ş-Şurûh, 403.

⁸⁸⁷ el-Mubberred ,III,248; Şerhu 'l-Mekkûdi, I,535; Abbas Hasan, III,428.

⁸⁸⁸ Abbas Hasan, III,430.

6.1.2. İsm-i Tafdîlin Zâhir İsmi Ref' Ettiği Cümleden Zamirlerin

Hazfedilmesi

Merfû olan ve zâhir isimden önce gelen ve ism-i tafdîlin mevsûfuna râci olan zamir tek başına hazfedilebileceği gibi, kendisinden sonra gelip yine kendisine,(bu merfû zâhir isme) râci olan zamir de tek başına hazfedilebilir. Bu zamirlerin her ikisini birden hazfetmek de mümkündür.⁸⁸⁹

1- Mevsûfa ait olup, atılan birinci zamire örnek;

Bu cümlede ism-i tafdîlden sonra مَا رَأَيْتُ رَجُلًا أَكْمَلَ الْإِشْرَاقِ مِنْهُ فِي وَجْهِهِ الْعَابِدِ bulunması gereken فِي وَجْهِهِ kelimeleri zamirle beraber düşürülmüştür.

2- Harf-i cerrini kullanmak sûretiyle ism-i tafdîlin fâiline ait zamir düşürülür. Bu takdîrde مِنْ ya lafzında ya da mânasında, fâile mûmâsil açık bir ismin başına getirilir.⁸⁹⁰

cümlesinde görüldüğü gibi. مَا رَأَيْتُ رَجُلًا أَكْمَلَ فِي وَجْهِهِ الْإِشْرَاقِ مِنْ إِشْرَاقِ وَجْهِ الْعَابِدِ

- Ya da bu harf-i cerr, fâilin mahalline getirilir.⁸⁹¹

cümlede de görüldüğü gibi مِنْ den مَا رَأَيْتُ رَجُلًا أَكْمَلَ فِي وَجْهِهِ الْإِشْرَاقِ مِنْ وَجْهِ الْعَابِدِ sonra kelimesinin muzâfı olan إِشْرَاقِ kelimesi düşürülmüştür.

- Ya da bu mahallin sahibinin başına getirilir.⁸⁹²

bu cümlede ise iki muzâf hazfedilmiştir. مَا رَأَيْتُ رَجُلًا أَكْمَلَ فِي وَجْهِهِ الْإِشْرَاقِ مِنْ الْعَابِدِ

cümlesindeki ve إِشْرَاقِ kelimeleri hazfedilmiştir.

⁸⁸⁹ Abbas Hasan, III,430; *Hulâsatu 'ş-Şurûh*,404-405.

⁸⁹⁰ Abbas Hasan, III,430.

⁸⁹¹ Abbas Hasan, III,430.

⁸⁹² Abbas Hasan, III,431; *Hulâsatu 'ş-Şurûh*,404.

3- Bazen cümleden bu zamirlerin her ikisi de atılabilir. ⁸⁹³ bu da zâhir isim olan fâilden sonraki tüm kelimelerin hazfedilip “mufaddal” olan kelimenin ism-i tafdîlin önüne alınması durumunda olur.

مَا شَيْءٌ كَالْغَزَالِ أَحْسَنَ بِهِ الْحَوْرُ

6.2. İsm-i Tafdîlin Mansûb Mamûlu

İsm-i tafdîl her hangi bir kelime üzerinde amel etmek sûretiyle, o kelimeyi mef'ûlu bih olarak nasb edemez. ⁸⁹⁴ Eğer ism-i tafdîlden sonra mef'ûlu bih olduğu zannedilebilecek bir lafız bulunursa bu lafız üzerinde âmil olmak üzere ism-i tafdîlin lafzının delâlet edeceği bir fiil takdîr edilir. ⁸⁹⁵

“O, kendisinin yolundan sapanları (herkesten) daha iyi bilir.” Ayetteki مَنْ lafzı أَعْلَمُ kelimesinin mef'ûlu bihi değildir. Aynı şekilde مَنْ lafzı أَعْلَمُ kelimesinin muzâfun ileyi de değildir. Çünkü ism-i tafdîl kalıbı kendisine muzâf olduğu şeyin cinsindendir. ⁸⁹⁷ Buna göre, bu iki kelime arasında izâfet ilişkisi düşünüldüğü zaman هُوَ أَعْلَمُ الْمُضِلِّينَ şeklindeki bir takdîr mânayı tamamen bozacağından, أَعْلَمُ kelimesi مَنْ lafzına muzâf olamaz. Bu durumda مَنْ lafzını mansûb kılan âmil أَعْلَمُ ism-i tafdîlinin mânaca delâlet ettiği bir fiil olur ki, şöyle takdîr edilir; هُوَ يَعْلَمُ مَنْ يُضِلُّ عَنْ سَبِيلِهِ bir başka takdîr de şöyle yapılır; هُوَ أَعْلَمُ مَنْ كُلِّ أَحَدٍ يَعْلَمُ مَنْ يُضِلُّ عَنْ سَبِيلِهِ gibi. Yine ;

“Allah elçiliğini nereye koyacağını bilir.” ⁸⁹⁸ اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ

⁸⁹³ Abbas Hasan, III,431; *Hulâsatu 'ş-Şurûh*,405.

⁸⁹⁴ *Şerhu 't-Teshîl*,III,68;*Katru 'n-Nedâ*,307; Abbas Hasan, III,432; *Hulâsatu 'ş-Şurûh*,402; ed-Dahdâh,54.

⁸⁹⁵ *Şerhu 't-Teshîl*, III,69;*Katru 'n-Nedâ*,307;*Hulâsatu 'ş-Şurûh*,401.

⁸⁹⁶ el-En'âm,(6),117.

⁸⁹⁷ *Katru 'n-Nedâ*,307.

⁸⁹⁸ el-En'âm,(6),124.

Ayet-i Kerimesinde geçen حَيْثُ kelimesi zarf olmayıp أَعْلَمُ ism-i tafdîlinin delâlet ettiği mukadder fiilin mef'ûlu bihi dir. Takdîr şöyle yapılır: اللَّهُ يَعْلَمُ مَكَانَ حَجَلٍ رَسَالَتِهِ; şeklinde olur.

6.2.1. İsm-i Tafdîlin Mansûb Mamûlu İle İlgili Diğer Bilgiler

- İsm-i tafdîl, mef'ûlu lieclihi, zarf ve hâl'i de mamûl olarak nasb eder.⁸⁹⁹

Zira zarf ve hâl üzerinde amel edebilmek için fiilin kokusunun bulunması yeterlidir.⁹⁰⁰ İsm-i tafdîl de şibh-i fiil olduğundan bunlar üzerinde amel eder.

زَيْدٌ أَحْسَنُ النَّاسِ مُبْتَسِمًا “Gülerken Zeyd, insanların en güzelidir.”

Cümlede مُبْتَسِمًا kelimesi hâl olarak mansûb olmuştur.

زَيْدٌ أَكْثَرُ مِنْكَ الْيَوْمَ حَسَنًا “Zeyd bugün iyilikçe senden daha fazladır.”

Cümledeki الْيَوْمَ kelimesi zarf olarak أَكْثَرُ ism-i tafdîlinin mansûb mamûludur.

- İsm-i tafdîl, mânaca fâili konumundaki kelimeyi de temyiz olmak üzere mansûb kılar.⁹⁰¹ أَلَيْسَ أَكْثَرُ عِلْمًا “Sen ilimce daha çoksun ” cümlede geçen عِلْمًا kelimesi temyiz sıfatıyla mansûb olmuştur. Aynı şekilde bu kelime mânaca ism-i tafdîlin yerine konacak fiilin fâili olmaya elverişli olduğundan temyiz olarak ism-i tafdîl tarafından mansûb kılınmıştır. Yukarıdaki cümle كَثُرَ عِلْمُكَ mânasındadır.

- Bu kelime mânaca fâil değilse ve ism-i tafdîl de cümlede muzâf olarak bulunuyorsa bu kelimeyi yine temyiz olarak nasb eder.⁹⁰²

أَلَمْ تَنْبِيْ أَوْفَرَ الشُّعْرَاءِ حِكْمَةً “Mütenebbî, hikmetçe şairlerin en bol olanıdır.”

- Bu kelime mânaca fâil değilse ve ism-i tafdîl de cümlede başka bir kelimeye muzâf değilse bu kelimeye muzâf olur.⁹⁰³

⁸⁹⁹ Abbas Hasan, III,432; *Hulâsatu 'ş-Şurûh*,402.

⁹⁰⁰ *Hulâsatu 'ş-Şurûh*,402.

⁹⁰¹ *Şerhu şuzûri 'z-Zehab*,440; Abbas Hasan, III,432; ed-Dahdâh,54.

⁹⁰² Abbas Hasan, III,432.

⁹⁰³ ed-Dahdâh,54.

أَنْتَ أَفْضَلُ رَجُلٍ “Sen insanların en faziletlisisin ” cümlesinde olduğu gibi.

6.3. İsm-i Tafdîl'in Mecrûr Mamûlu

İsm-i tafdîl, kendisinden sonra gelen marife veya nekre “mefdûl” e (kendisine üstün kılınan kelimeye) muzâf olursa bu kelimeyi muzâfun ileyh olarak mecrûr kılar. Ancak bu durumda muzâf, muzâfun ileyhin cüz’ü olmalıdır.⁹⁰⁴

أَلْحَنْدِيُّ أَسْرَعُ رَجُلٍ لِلدَّفَاعِ عَنْ وَطَنِهِ “ Asker vatanını savunmada insanların en gayretlisidir.” أَلْفَائِدُ أَقْدَرُ الْجُنُودِ عَلَى إِدَارَةِ رَحَى الْحَرْبِ “ Komutan harp meydânını idâre de ordunun en yetkili kişisidir.” Yukarıdaki cümlelerde geçen رَجُلٍ ve الْجُنُودِ kelimeleri kendilerine muzâf olan أَسْرَعُ ve أَقْدَرُ ism-i tafdîllerinin muzâfun ileyhleri olarak mecrûr olmuşlardır. Bunlardan رَجُلٍ nekre الْجُنُودِ ise mârifedir. Her ikisi de cümlede “mefdûl” dır. Yani, kendilerinden önce cümlede bulunan kelimeler, ism-i tafdîl vasıtasıyla bunlara üstün kılınmıştır.

6.4. İsm-i Tafdîl'den Sonraki Harf-i Cerr (مِنْ) in Âmeli

- İsm-i tafdîl'den sonra gelen “مِنْ” harf-i cerrinin mecrûru, ism-i tafdîl'den önceki “mufaddal”ın cinsinden olabileceği gibi farklı cinsten de olabilir.⁹⁰⁵

أَلْأَسَدُ أَقْوَى مِنَ الرَّجُلِ “Aslan insandan daha kuvvetlidir.” Aslanla insan farklı cinstendirler.

- Mecrûr olan kelime istifhâm edâtı olursa veya istifhâm edâtına muzâf olan bir kelime olursa ism-i tafdîlin önüne geçmesi gerekir.⁹⁰⁶

مِنْ غُلَامٍ أَنْتَ أَفْضَلُ “Kimin oğlundan sen daha üstünsün ”

Görüldüğü gibi cümlede مِنْ harf-i cerrinin mecrûru olan غُلَامٍ kelimesi مِنْ istifhâm

⁹⁰⁴el-Mubberred,III,38; Abbas Hasan, III,432; ed-Dahdâh,54.

⁹⁰⁵el-Mubberred,III,38; ed-Dahdâh,54.

⁹⁰⁶Şerhu't-Teshîl,III,54.

edâtına muzâf olduğundan أَفْضَل ism-i tafdîlinin önüne geçmiştir.

- İsm-i tafdîlle مِنْ harf-i cerrinin arasının açılmaması gerekir. Ancak ikisi arasına ism-i tafdîlin bir mâ'mûlu girerse açılabilir.⁹⁰⁷

الَّتِي أُوتِيَ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ

اللهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ “Peygamber, Müminlere canlarından ileridir. O’nun eşleri de onların anneleridir. Rahim sahipleri de (Anne tarafından akrabalar) Allah’ın Kitabı’nda birbirlerine öteki müminlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar.”⁹⁰⁸

Ayet-i Kerime’de görüldüğü gibi أُوتِيَ ism-i tafdîliyle مِنْ harf-i cerrinin arası أُوتِيَ’nin ma’mûlu olan بِالْمُؤْمِنِينَ ile açılmıştır.

قَالَ رَبِّ السَّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ⁹⁰⁹

“(Yusuf) Rabbim! dedi. Bana göre zindân bunların beni dâvet ettiği şeyden daha iyidir.” Yine bu Ayet-i Kerime’de de görüldüğü gibi أَحَبُّ ile مِمَّا arasına أَحَبُّ’nun bir ma’mûlu olan إِلَيَّ câr-mecrûru girmiştir.

Hatırlatılması gereken bir diğer nokta da, mefdûl ile mufaddal’ın tafdîle konu olan mânâda ortak olmalarıdır. Ancak, zâhiren Ayette hapsin, Hz.Yûsuf’a kadınların dâvet ettiği çirkin fiilden daha sevimli gelmesi, onun hapsi veya çirkin fiili sevdiği mânâsına gelmez. Burada mânâ şöyle takdîr edilir;⁹¹⁰

“السَّجْنُ أَقْلُ شَرًّا أَوْ أَقْلُ قُبْحًا”hapis daha az şerli veya daha az çirkindir.” gibi.

6.5. İsm-i Tafdîl’in Harf-i Cerrle Geçişli (Müteaddî) Olması

-İsm-i tafdîl eğer geçişli bir masdarın fiilinden türemiş ve (بَعْضٌ, حُبٌّ) gibi mânalar ifâde ediyorsa mecrûru, mânada mef’ûlu bih olmak şartıyla ل harf-i

⁹⁰⁷ Şerhu ’t-Teshîl, III, 53; ed-Dahdâh, 54.

⁹⁰⁸ el- Ahzâb, (33), 6.

⁹⁰⁹ Yusuf, (12), 33.

⁹¹⁰ Şerhu ’t-Teshîl, III, 55.

cerriyle geçişli yapılır.⁹¹¹ الْعَاقِلُ أَحَبُّ لِلْعِلْمِ مِنَ الْمَالِ “Akıllı kişi, ilmi mâldan daha çok sever.” cümle الْعَاقِلُ يُحِبُّ الْعِلْمَ demektir.

- Eğer söz konusu mecrûr, cümlede manevî durumda fâil ise ve ism-i tafdîlden önceki kelime de manevî mef'ûl ise, o zaman ل yerine الى kullanılır.⁹¹²

أَلْمَالُ أَحَبُّ إِلَى الشَّحِيحِ مِنْ مَتَاعِ الْحَيَاةِ “Cimriye mâl, hayat eğlencelerinden daha sevimli, tatlıdır.” bu cümle aslında şu şekildedir. يُحِبُّ الشَّحِيحُ الْمَالَ أَكْثَرَ مِنْ مَتَاعِ الْحَيَاةِ

- Eğer fiil geçişli olup, cümle عَلِمَ fiilinin delâlet ettiği bir mânâyı ifâde ediyorsa ism-i tafdîl o takdîrde ب harf-i cerriyle kullanılır.⁹¹³

“Arkadaşım beni daha iyi bilir.” صَدِيقِي أَعْلَمُ بِي

- İsm-i tafdîlin fiili başka bir mâna ifâde ediyorsa ل ile geçişli olur.⁹¹⁴

الْحُرُّ أَطْلَبُ لِلنَّارِ وَ أَدْفَعُ لِلْإِهَانَةِ “Hür insan daha intikamcı ve daha çok ihâneti savunucudur.” gibi.

- İsm-i tafdîlin fiili belli bir harf-i cerre kullanılıyorsa o takdîrde ism-i tafdîl de o harf-i cerre geçişli olur.⁹¹⁵

كَانَ أَبُو بَكْرٍ أَرْهَدَ النَّاسِ فِي الدُّنْيَا وَ أَبْعَدَهُمْ مِنَ التَّعَلُّقِ بِهَا وَ أَشْفَقَهُمْ عَلَى الرَّعِيَةِ وَ أَنَحَاهُمْ عَنِ الظُّلْمِ وَ أَذَلَّهُمْ لِنَفْسِهِ فِي طَاعَةِ رَبِّهِ “Ebu Bekr, dünyada insanların en zâhidi, (dünyaya)

bağlananların en uzağı, idaresinde bulunanlara karşı en şefkatlisi, zulümden insanların en sakınanı ve Rabbinin itaatinde nefsinin en çok zelil edicilerdendi.” Derken altı çizili harf-i cerler, ancak ism-i tafdîllerin fiillerine aittir.

- İsm-i tafdîl'in fiili eğer, iki mef'ûle geçişli ise bu mef'ûllerden birine ل

⁹¹¹ Abbas Hasan, III,432; ed-Dahdâh,54.

⁹¹² Abbas Hasan, III,432-433; ed-Dahdâh,54.

⁹¹³ Abbas Hasan, III,433; ed-Dahdâh,54.

⁹¹⁴ Şerhu 't-Teshîl, III,68; Abbas Hasan, III,433.

⁹¹⁵ Abbas Hasan, III,433.

harf-i cerrîyle geçişli olur diğerini ise ism-i tafdîlin lafzının delâlet ettiği mahzûf bir fiil mef'ûlu bih olarak nasb eder.⁹¹⁶ “O, fakirlere daha çok elbise giydirendir.” Bu cümlede الثَّيَّاب kelimesini nasb eden mahzûf bir fiil olup takdîri şöyledir، هُوَ أَكْسَى لِلْفُقَرَاءِ يَكْسُوهُمْ الثَّيَّابُ

6.6. İsm-i Tafdîl'in Farklı Manâda Kullanımı

1- Kendisiyle birlikte مِنْ harf-i cerri bulunmayan ism-i tafdîl kalıbıyla bazen ism-i fâil mânası kastedilir.⁹¹⁷

هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ إِذْ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ⁹¹⁸

“O sizi yerden inşâ ettiği zaman sizin (her halinizi) bilmiştir.” Ayetteki أَعْلَمُ lafzı Allah (cc.)’a izâfe edilmektedir. Allah (cc.)’ın ilmi ise her hangi bir kimsenin ilmiyle kıyaslanamayacağından, kendisinin ilmi gibi veya ona yakın bir ilim sahibi bulunmadığından tafdîliyyet söz konusu değildir. Bu durumda ism-i tafdîl’e ism-i fâil mânası vermek gerekir. Yani, “.....Allah bilir” şeklinde.

2- Yine مِنْ harf-i cerrinden mücerred olarak gelen ism-i tafdîl bazen sıfat-ı müşebbehe mânası ifâde eder.⁹¹⁹

وَهُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ⁹²⁰

“Yaratmaya başlayan O’dur. Sonra onu çevirip yeniden yapar. Bu O’na kolaydır.” Ayet’te geçen أَهْوَنُ ifâdesi، هَيْئَ mânasında bir sıfat-ı müşebbehedir. Zirâ, Allah için hiçbir fiil ve tasarruf zor değildir ki, bunlar arasında kolaylık ve zorluk derecelendirmesi yapılsın da, bu “daha kolay ” denilsin. Durum böyle olunca

⁹¹⁶ Şerhu’t-Teshîl, III, 68; Abbas Hasan, III, 433.

⁹¹⁷ el-Muberrred, III, 245-247; Şerhu’t-Teshîl, III, 60.

⁹¹⁸ en-Necm, (53), 32.

⁹¹⁹ Şerhu’t-Teshîl, III, 60.

⁹²⁰ er-Rûm, (30), 27.

Ayette geçen اَمْرٌ ifâdesi, “daha kolay ” değil de “kolaydır” şeklinde anlaşılır. Bu konuyla ilgili bilgi ayrıca birinci bölümde verildi.

7. İSM-İ MUZÂF VE AMEL ETMESİ

Giriş bölümünden de hatırlanacağı üzere Âmil, fâiliyyet, mef'ûliyyet, ve muzâfun ileyh olmak vasıtalarıyla isimlerin sonlarının belli i'rab şekillerinde bulunmalarını sağlayan unsurdur.⁹²¹ Muzâfun ileyhi mecrûr kılmak sûretiyle âmil olan muzâf, amelde aslolan fiile benzemiştir.⁹²² Bu yönüyle şibh-i fiil olan muzâf, fiil gibi amel eden kıyâsî âmillerden ve fiilimsilerdendir.⁹²³

Fiilin mânası, ma'mûlu olan fâil ile tamamlandığı gibi, muzâf'ın mânası da ma'mûlu olan muzâfun ileyh aracılığıyla tamamlanır. Bu yönüyle de fiile bir benzerlik arz eder.

7.1. İzâfet Ve Çeşitleri

İki isim arasındaki tamlamaya (nisbete) izâfet denir. Bu tamlamayı oluşturan birinci kelimeye muzâf, ikinci kelimeye muzâfun ileyh denir.⁹²⁴ Muzâfun ileyhten hedeflenen gâye, muzâf'ın ifâde ettiği umumî mânayı izâle ve takyid etmektir.⁹²⁵ Muzâf bu tamlamada muzâfun ileyhi mecrûr kılan âmildir.⁹²⁶

7.1.1. İzâfetin İfâde Ettiği Harf-i Cerr Mânasına Göre Çeşitleri

7.1.1.1. İzâfet-i Lâmiyye

İzâfet terkinde, muzâf ile muzâfun ileyh arasında takdîr edilen harf-i cerr, milkiyet veya ihtisas mânası ifâde eden ۛ harf-i cerri ise, bu izâfete izâfet-i

⁹²¹ *Hulâsatu 'ş-Şurûh*,17.

⁹²² *Şerhu 't-Teshîl*,III,226.

⁹²³ *Hulâsatu 'ş-Şurûh*,17.

⁹²⁴ *Şerhu 't-Teshîl*,III,221; *Şerhu 'l-Mekkûdî*,I,416;el-Ğalâyîni,III,205;ed-Dahdâh,185.

⁹²⁵ *Şerhu 't-Teshîl*,III,221;el-Ğalâyîni,III,206;ed-Dahdâh,185.

⁹²⁶ el-Ğalâyîni,III,206; *Hulâsatu 'ş-Şurûh*,202.

lâmiyye denir.⁹²⁷ هَذَا كِتَابُ التَّلْمِذِ = هَذَا كِتَابُ لِلتَّلْمِذِ “Bu öğrencinin kitabıdır.” gibi, kitap ile öğrenci arasında milkiyet ilişkisi vardır.

7.1.1.2. İzâfet-i Beyâniyye

Muzâf ile muzâfun ileyh arasında harf-i cerr olarak مِنْ takdir edilir.

Ancak bu türden bir izâfette muzâfun ileyh, muzâf için cins mânası ifâde eder ve muzâf da muzâfun ileyhin ifâde ettiği cins mânasından baziyyet ifâde eder.⁹²⁸

Yani, muzâfun ileyh muzâf'ın neyden meydana geldiğini ve yapı taşının ne olduğunu bildirir.⁹²⁹ خَاتَمُ فِضَّةٍ = خَاتَمٌ مِنْ فِضَّةٍ “Gümüş yüzük” Bu ifâde yüzüğün gümüşten yapıldığını anlatır.

7.1.1.3. İzâfet-i Zarfiyye

Muzâf ile muzâfun ileyh arasındaki mukadder harf-i cerr فِي olur. Bu tür izâfet terkinde muzâfun ileyh muzâf için zarf olur ve muzâf'ın yer ve zamanını bildirir.⁹³⁰

... بَلْ مَكْرُ اللَّيْلِ وَ النَّهَارِ = مَكْرٌ فِي اللَّيْلِ وَ النَّهَارِ⁹³¹

يَا صَاحِبِي السَّجْنِ = ... فِي السَّجْنِ⁹³²

7.1.1.4. İzâfet-i Teşbihiyye

Bu tür izâfetlerde mukadder harf-i cerr, teşbih harfi olan ك olur.

Terkipte, muzâf müşebbehün bih (kendisine benzetilen), muzâfun ileyh de müşebbeh (benzetilen) olur.⁹³³

⁹²⁷ Şerhu 't-Teshîl, III, 223; el-Kâfiye fî 'İlmi 'l- İ'rab ,I, 51; el-Ğalâyîni, III, 206; Abbas Hasan, III, 20; Hulâsatu 'ş-Şurûh, 202; ed-Dahdâh, 185.

⁹²⁸ Şerhu 't-Teshîl, III, 223; Şerhu 'l-Mekkûdî, I, 417; el-Kâfiye fî 'İlmi 'l- İ'rab ,I, 51; el-Ğalâyîni, III, 206; Abbas Hasan, III, 19; Hulâsatu 'ş-Şurûh, 203.

⁹²⁹ Hulâsatu 'ş-Şurûh, 203.

⁹³⁰ Şerhu 't-Teshîl, III, 221; Şerhu 'l-Mekkûdî, I, 417; el-Kâfiye fî 'İlmi 'l- İ'rab ,I, 51; el-Ğalâyîni, III, 207; Abbas Hasan, III, 17; Hulâsatu 'ş-Şurûh, 203.

⁹³¹ es- Sebe', (34), 33.

⁹³² Yusûf, (12), 39.

⁹³³ el-Ğalâyîni, III, 207.

”اِنْتَرُ لُوْلُو الدَّمْعَ عَلَى وَرْدِ الْخُدُودِ “İnci damlaları, gül yanak üzerine süzüldü.”

Cümledeki, لُوْلُو الدَّمْعَ ve وَرْدِ الْخُدُودِ tamlamalarında muzâf olan لُوْلُو ve وَرْدِ kelimeleri müşebbehün bihtir. Muzâfun ileyh olan الدَّمْعَ ve الْخُدُودِ kelimeleri ise, müşebbehtir. Takdîr şöyle olur, كَالْوَرْدِ الدَّمْعُ ve كَالْوَرْدِ الْخُدُودُ gibi.

7.1.2. İzâfetin Tarif Ve Tahsis İfâde Edip Etmemesi Açısından Çeşitleri

7.1.2.1. İzâfet-i Maneviyye

Muzâf'ın ta'rifini ve tahsisini ifâde eden izâfet tamlamalarıdır. Muzâf ile muzâfun ileyh arasında harf-i cerr takdîr edilebilen kısımlar da bu gruba girer.⁹³⁴ Bu tür izâfet terkiplerinde muzâf, mamûlune muzâf olmuş sıfat olmamalıdır.⁹³⁵ Bu da iki şekilde olur.

1-Muzâf, asıl itibariyle âmil olan bir sıfat olmaz, مِفْتَاحُ الدَّارِ “Evin anahtarı” gibi. مِفْتَاحُ kelimesi daha önceki bölümlerde anlatılan, fiil gibi amel eden sıfatlardan olmadığından izâfet, izâfet-i mâneviyyedir. Ayrıca muzâf ile muzâfun ileyh arasında ل harf-i cerri takdîr mümkündür. مِفْتَاحُ لِلدَّارِ gibi.

2-Muzâf, sıfat olur, ancak ma'mûlu dışında bir kelimeye muzâf olur. كَاتِبُ الْقَاضِي “Kâdî'nın katibi” cümledeki كَاتِبُ kelimesi her ne kadar ism-i fâil kalıbında bir sıfat olsa da الْقَاضِي kelimesi onun fâil veya mef'ûl mânasında bir ma'mûlu değildir. Cümle كَاتِبُ لِلْقَاضِي mânasındadır.

-Bu türden izâfet terkiplerinde muzâfun ileyh marife ise muzâf da marifelik kazanır.⁹³⁶

⁹³⁴ *Şerhu'l-Mekkûdî*, I, 418; *el-Ğalâyînî*, III, 207; Abbas Hasan, III, 16; *Hulâsatu'ş-Şurûh*, 202; ed-Dahdâh, 185.

⁹³⁵ *Şerhu't-Teshîl*, III, 225-226; *el-Kâfiye fî 'İlmi'l-İ'rab*, I, 51; *el-Ğalâyînî*, III, 207; *Hulâsatu'ş-Şurûh*, 202; ed-Dahdâh, 185.

⁹³⁶ *Şerhu't-Teshîl*, III, 225; *el-Kâfiye fî 'İlmi'l-İ'rab*, I, 51; *el-Ğalâyînî*, III, 207; Abbas Hasan, III, 23; *Hulâsatu'ş-Şurûh*, 203; ed-Dahdâh, 185.

هَذَا كِتَابُ سَعِيدٍ “Bu Said’in kitabıdır” كِتَابُ kelimesi سَعِيد kelimesine muzâf olarak marifelik kazanmıştır. Bu tür ifâdeler Türkçe’deki belirtili isim tamlaması karşılığıdır.⁹³⁷

-Muzâfun ileyih nekre ise, muzâf tahsis ifâde ederek husûsîlik kazanır.⁹³⁸

بَابُ صَفٍّ “Komşu evi” بَابُ صَفٍّ “sınıf kapısı” gibi. Bu tür tamlamalara ise Türkçe’de belirtisiz isim tamlaması denir.⁹³⁹

7.1.2.2. İzâfet-i Lafziyye

Muzâf’ın tarif ve tahsisini ifâde etmeyip kendisiyle sadece, tenvinin ve tesniye- cemii nûnlarının hazfiyle lafızda hafiflik amaçlanan izâfetlerdir. Bu tür izâfetlerde muzâf, mamûlune muzâf olmuş sıfatlardan olur. Bu sıfatlar da, ism-i fâil, mübâlağalı ism-i fâil, ism-i mef’ûl ve sıfat-ı müşebbehedir.⁹⁴⁰

هَذَا الرَّجُلُ طَالِبٌ عِلْمٍ “Bu adam ilim öğrencisidir.” Cümledeki طَالِبٌ عِلْمٍ izâfet terkibi, aslında طَالِبٌ عِلْمًا şeklinde idi. طَالِبٌ lafzından tahfif maksadıyla tenvin hazfedilip mef’ûlu olan عِلْمٌ kelimesine muzâf kılınmıştır.

رَأَيْتُ رَجُلًا نَصَرَ الْمَظْلُومَ “Zulme uğrayana çokça yardım eden bir adam gördüm.” Cümlede mamûlune muzâf olmuş mübâlağalı ism-i fâil olan نَصَرَ kelimesi, izâfette aynen önceki örnekteki طَالِبٌ kelimesi gibidir.

أَنْصُرُ رَجُلًا مَهْضُومَ الْحَقِّ “Hakkı çiğnenmiş adama yardım et.”

Cümledeki مَهْضُومَ الْحَقِّ terkibinin aslı, مَهْضُومًا حَقُّ idi. حَقُّ lafzından zamir hazfedilip مَهْضُومَ kelimesinde müstetir kılınmış ve bundan ‘ivâz olarak حَقُّ

⁹³⁷ Akdağ, Hasan, 290.

⁹³⁸ Şerhu’t-Teshîl, III, 225; el-Kâfiye fî ‘İlmi’l- İ’rab ,I, 51; el-Ğalâyîni, III, 207; Abbas Hasan, III, 23; Hulâsatu’s-Şurûh, 203; ed-Dahdâh, 185.

⁹³⁹ Akdağ, Hasan, 290.

⁹⁴⁰ Şerhu’t-Teshîl, III, 225-227; Şerhu’l-Mekkûdî, I, 419-420; el-Kâfiye fî ‘İlmi’l- İ’rab ,I, 51; el- Ğalâyîni, III, 208; Abbas Hasan, III, 37; Hulâsatu’s-Şurûh, 205; ed-Dahdâh, 185.

kelimesinin evveline bir elif-lâm getirilmiştir. Aynı şekilde مَهْضُوم lafzından tenvin hazfedilerek حَقُّ lafzına muzâf kılınmıştır.⁹⁴¹

عَاشِرُ رَجُلًا حَسَنَ الْخُلُقِ “Ahlaki güzel adamla arkadaşlık et.” Cümledeki ifâdesinin aslı حَسَنًا خُلُقُهُ idi. خُلُقُهُ lafzındaki zamir de aynı şekilde hazfedilip sıfatta müstetir kılınmıştır. Ve bunun yerine bir elif-lâm getirilmiştir. حَسَنَ lafzından tenvin hazfedilerek fâili olan خُلُقِ kelimesine muzâf kılınmıştır.

7.1.2.2.1. İzâfet-i Lafzîyye İle İlgili Tamamlayıcı Bilgiler

Daha önce de belirtildiği gibi izâfet-i lafzîyye mânada bir tarif ve tahsis ifâde etmeyip sadece lafzen bir tahfif ifâde eder ki, bu yönüne binâen izâfet-i lafzîyye denilmiştir.⁹⁴² Bu lafzî tahfif de üç şekilde olur;⁹⁴³

1-Yalnızca muzâftan tenvin veya tenvin yerinde olan tesniye ve cemii nûnlarını hazfetmekle olur. ضَارِبُ زَيْدٍ - ضَارِبًا زَيْدٍ - ضَارِبُوا زَيْدٍ. Zeyd'in vurulanları hazfetmekle olur.

2-Muzâfun ileyhten zamiri hazfetmek ve sıfatta müstetir kılmakla olur. الْقَائِمُ غَلَامُهُ idi. Bunun aslı الْقَائِمُ الْغَلَامِ lafzında olduğu gibi.

3-Muzâftan tenvinin hazfiyle ve muzâfun ileyhten zamiri hazf ve sıfatta müstetir kılmakla her ikisinde de tahfif olur. حَسَنُ الْوَجْهِ - . . . حَسَنُ الْوَجْهِ. Zeyd'in vurulanları hazfetmekle olur.

İzâfet-i lafzîyye tarif ifâde etmediğinden حَسَنِ الْوَجْهِ بِرَجُلٍ مَرْرَتْ cümlesinde حَسَنِ الْوَجْهِ terkinin nekre olan رَجُلٍ lafzına sıfat olmasına cevâz verilmiştir. Ancak زَيْدٍ حَسَنِ الْوَجْهِ مَرْرَتْ بِزَيْدٍ حَسَنِ الْوَجْهِ cümlesinde olduğu gibi حَسَنِ الْوَجْهِ terkinin marife olan زَيْدٍ lafzına sıfat olmasına cevâz verilmemiştir.⁹⁴⁴

⁹⁴¹ Hulâsatu 'ş-Şurûh, 205.

⁹⁴² el-Ğalâyîni, III, 209; Hulâsatu 'ş-Şurûh, 205.

⁹⁴³ el-Ğalâyîni, III, 209; Hulâsatu 'ş-Şurûh, 205.

⁹⁴⁴ el-Kâfiye fi 'İlmi 'l- İ'rab , I, 52; Hulâsatu 'ş-Şurûh, 206.

7.2. İzâfetle İlgili Bazı Hükümler

- Bazen muzâf, muzâfun ileyten müenneslik veya müzekkerlik kazanır ve buna göre müzekker veya müennes muamelesi görür. Ancak bu iki şartla gerçekleşir.⁹⁴⁵

1. Muzâf, muzâfun ileyhin cüzü olmalıdır.⁹⁴⁶

قُطِعَتْ بَعْضُ أَصَابِعِهِ “parmaklarının bir kısmı kesildi”

2. Muzâf hazfedilmeye elverişli olmalıdır.⁹⁴⁷

شَمْسُ الْعَقْلِ مَكْسُوفٌ بِطَوَعِ الْهَوَى “Akıl güneşi, hevâyâ uymakla örtülür.” Ancak, cümlede muzâf’ın bizzât kendisine itibarla muamele etmek daha evlâdır.⁹⁴⁸

قُطِعَ بَعْضُ أَصَابِعِهِ شَمْسُ الْعَقْلِ مَكْسُوفَةٌ بِطَوَعِ الْهَوَى

Eğer muzâf كُلْ lafzı olursa bu durumda da muzâfun ileyh’e itibar edilir.⁹⁴⁹

يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًا وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ⁹⁵⁰

“O gün (kıyamet günü)her bir nefis iyilik ve kötülük olarak ne yapıp ettiğini hazır olarak bulur.” Eğer muzâf’ın hazfiyle mâna bozuluyor ise muzâfin kendi lafzına itibar etmek gerekir.⁹⁵¹ حَاءٌ غَلَامٌ فَاطِمَةٌ gibi, bu cümle حَائَتٌ غَلَامٌ فَاطِمَةٌ şeklinde söylenmez.

- İki müterâdif kelimedenden birini diğerine muzâf kılmak doğru değildir.⁹⁵²

Dolayısıyla şöyle denilmez; لَيْثٌ أَسَدٌ gibi. Ancak bu iki kelime özel isim olurlarsa,

⁹⁴⁵ Şerhu 't-Teshîl, III, 236; Şerhu 'l-Mekkûdî, I, 422; el-Ğalâyînî, III, 210; Abbas Hasan, III, 63.

⁹⁴⁶ Şerhu 't-Teshîl, III, 236.

⁹⁴⁷ Şerhu 't-Teshîl, III, 236; Şerhu 'l-Mekkûdî, I, 422.

⁹⁴⁸ Şerhu 'l-Mekkûdî, I, 423; el-Ğalâyînî, III, 211; Abbas Hasan, III, 64.

⁹⁴⁹ Şerhu 'l-Mekkûdî, I, 423; el-Ğalâyînî, III, 211; Abbas Hasan, III, 64.

⁹⁵⁰ Âl-i 'İmran, (3), 30.

⁹⁵¹ el-Ğalâyînî, III, 211.

⁹⁵² el-Ğalâyînî, III, 211; Hulâsatu 'ş-Şurûh, 209; ed-Dahdâh, 187.

o takdîrde izâfet mümkün olur.⁹⁵³ مُحَمَّدٌ خَالِدٌ gibi.

-Mevsûfun sıfata izâfeti de doğru değildir.⁹⁵⁴ Ancak eğer muzâfun ileyh hazfedilmiş ve onun sıfatı kendisi yerine geçirilerek muzâf'a muzâfun ileyh yapılmışsa, o takdîrde olabilir.⁹⁵⁵

صَلَاةُ الْأُولَى = صَلَاةُ السَّاعَةِ الْأُولَى دَارُ الْآخِرَةِ = دَارُ الْحَيَاةِ الْآخِرَةِ

مَسْجِدُ الْجَامِعِ = مَسْجِدُ الْمَكَانِ الْجَامِعِ

- Sıfatın mevsûfuna izâfeti câizdir.⁹⁵⁶ إِنَّ هَذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ = الْيَقِينُ الْحَقُّ⁹⁵⁷

“Doğrusu kesin gerçek budur.” Bu türden yapılacak izâfetlerde muzâf ile muzâfun ileyhın arasına مِنْ harf-i cerrinin konulabilir olması şartı vardır.

عِظَاتِنِ الْأُمُورِ = الْعِظَاتِنِ مِنَ الْأُمُورِ كِرَامُ النَّاسِ = الْكِرَامُ مِنَ النَّاسِ

-Umûmî mânalı lafzın husûsî mânalı lafza izâfeti câizdir.⁹⁵⁸

جُمُعَةُ الْيَوْمِ denilmez. گِibi, شَهْرُ رَمَضَانَ يَوْمُ الْجُمُعَةِ

-Eğer karıştırılma ihtimali yoksa ve mâna kapalı kalmıyorsa muzâf hazfedilerek muzâfun ileyh onun yerine geçirilir. Bu durumda muzâfun ileyh, muzâf'ın cümledeki konumuna göre i'rab edilir.⁹⁵⁹

وَ اسْأَلِ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْعِيرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا⁹⁶⁰

“...bulunduğumuz kasabanın halkına ve beraberinde olduğumuz kervana da sorabilirsin.” Ayet-i Kerime'deki mahzûf muzâf takdîr edildiğinde,

⁹⁵³ el-Kâfiye fî 'İlmi'l- İ'rab ,I,54; el-Ğalâyînî,III,211.

⁹⁵⁴ el-Kâfiye fî 'İlmi'l- İ'rab ,I,53; el-Ğalâyînî,III,211; Abbas Hasan, III,41;Hulâsatu 'ş-Şurûh,209;ed-Dahdâh,187.

⁹⁵⁵ Şerhu 't-Teshîl,III,229; el-Ğalâyînî,III,211; Abbas Hasan, III,41;Hulâsatu 'ş-Şurûh,209.

⁹⁵⁶ el-Ğalâyînî,III,212; Abbas Hasan, III,41.

⁹⁵⁷ El- Vakı'a,(56),95.

⁹⁵⁸ el-Ğalâyînî,III,212; Abbas Hasan, III,41.

⁹⁵⁹ Şerhu 't-Teshîl,III,265; el-Ğalâyînî,III,213;Hulâsatu 'ş-Şurûh,215;ed-Dahdâh,187.

⁹⁶⁰ Yusuîf,(12),82.

⁹⁶⁷.... قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى = أَيِّ اسْمٍ تَدْعُوا... .

“..de ki; gerek Allah deyin gerek Rahman deyin, hangisini dersiniz deyin en güzel isimler onundur. ”

ve يَمِينٌ تَحْتَ فَوْقَ أَمَامَ خَلْفَ شِمَالِ -Cihât-ı sitte (altı yön) diye bilinen bunlara benzeyen بَعْدُ قَبْلُ ve دُونَ kelimelerinin muzâfun ileyhleri hazf olunması halinde, diğer nekre kelimeler gibi tenvin alabilecekleri gibi zamme üzere mebnî de olabilirler.⁹⁶⁸ كُنْتُ قَبْلًا مُجْتَهِدًا “Önceden çalışkan biri idim.”

مَاتَ الْوَزِيرُ قَبْلُ أَوْ مِنْ قَبْلُ “Vezir önceden öldü ” gibi. Bu kelimeler muzâfun ileyhleri varmış gibi tenvinsiz de okunabilirler.

مَاتَ الْمَلِكُ وَ مَاتَ الْوَزِيرُ قَبْلَ - قَبْلَهُ أَوْ مِنْ قَبْلِهِ “Kral, ondan önce de vezir öldü.”

kelimesi izâfetten kesildiğinde, devamlı zamme üzere mebnî olur ve mahallî i‘rab edilir.⁹⁶⁹

قَبَضْتُ دِرْهَمًا فَحَسْبُ = ... فَحَسْبِي مَا قَبَضْتُهُ “Bir dirhem elde ettim, elde ettiğim de bana yeter.”

ليس لا kelimelerinden biri geçmedikçe kelimesi, kendisinden önce izâfetten kesilmez. Bu durumda bunların haberi olarak fetha üzere mebnî olabileceği gibi, ismi olarak zamme üzere de mebnî olabilmektedir. Bununla beraber, zamme üzere mebnî olması daha uygundur.⁹⁷⁰

لِي عَشْرَةُ دَرَاهِمَ لَا غَيْرُ = لَيْسَ غَيْرُ gibi. “On dirhemim var, başka yok.”

- İzafetten maksat, ismin eksik olan anlamını başka bir isimle daha belirli ve anlaşılır hale getirmektir. Ancak مثل غير شبه ve benzeri kelimelerin mânalarının son derece kapalı (müphem) olmasından dolayı bu kelimeler, muzâf

⁹⁶⁷ el-İsrâ,(17),110.

⁹⁶⁸ Şerhu't-Teshîl, III,247; el-Ğalâyîni, III,59;ed-Dahdâh,186.

⁹⁶⁹ el-Ğalâyîni, III,218;ed-Dahdâh,186.

⁹⁷⁰ el-Ğalâyîni, III,217;ed-Dahdâh,186.

olsalar da tam bir mâna ifâde edemezler.⁹⁷¹ Mesela , مَرَرْتُ بِرَجُلٍ مِثْلِكَ “Senin gibi bir adama uğradım.” Cümlesinde, o adamın kim olduğu açık ve tam bir şekilde anlaşılmamaktadır. Bu yüzden, yani, tam marife olmadığından مِثْلِ kelimesi cümledeki nekre olan رَجُلٍ kelimesine sıfat olabilmıştır.

-Sahip mânasına gelen ذُو kelimesi ve bunun cemiisi ذَوْر ile müennesi ذَاتُ kelimeleri daima cins isimlere muzâf olarak kullanılır.⁹⁷² Bu isim marife veya nekre olabilir. جَاءَنِي الرَّجُلُ ذُو “Bana mal sahibi olan bir adam geldi.” جَاءَنِي الرَّجُلُ ذُو مَالٍ “Bana mal sahibi olan adam geldi.” Bu kelimenin müennesi olan ذَاتُ ve cemiisi olan ذَوْر ‘da kullanılış bakımından ذُو gibidir.⁹⁷³

7.4.2. Daima Cümleye Muzâf Olan Kelimeler

مُنْذُ مَازٍ كَمَا إِذَا حَيْثُ إِذْ kelimeleri devamlı olarak cümleye muzâf olurlar.⁹⁷⁴ isim ve fiil cümlelerine muzâf olurlar.⁹⁷⁵ Muzâf oldukları cümle masdara te’vil edilmiş olarak düşünülür.⁹⁷⁶ حَيْثُ, isim ve fiil cümlesinde zarf-ı mekân olarak kullanılır.⁹⁷⁷

“O’nun nimetlerinden istediğiniz yerde bolca yiyiniz.” فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا⁹⁷⁸

-إِذْ kelimesi, çoğunlukla müphem ve mâzi zaman zarfı olarak kullanılır.

⁹⁷¹ el-Ğalâyîni, III, 208; ed-Dahdâh, 186.

⁹⁷² Hulâsatu ’ş-Şurûh, 213; ed-Dahdâh, 186.

⁹⁷³ ed-Dahdâh, 186.

⁹⁷⁴ el-Ğalâyîni, III, 219; Abbas Hasan, III, 78, vd.

⁹⁷⁵ Şerhu ’t-Teshîl, III, 254-256; el-Ğalâyîni, III, 219; Abbas Hasan, III, 78, vd.

⁹⁷⁶ el-Ğalâyîni, III, 219.

⁹⁷⁷ Abbas Hasan, III, 78.

⁹⁷⁸ el- Bakara, (2), 58.

(حِينَ وَقْتِ زَمَن) mânasına kullanılır.⁹⁷⁹

وَإِذْ تَذَكَّرُوا إِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا = اذْكُرُوا وَقْتِ قَلْتِكُمْ⁹⁸⁰ “Azlık olduğunuz zamanı hatırlayınız!”

لَمَّا ve إِذَا kelimeleri sadece fiil cümlelerine muzâf olurlar. Ancak لَمَّا

kelimesinin muzâf olduğu cümlelerin mâzî olması gerekir.⁹⁸¹

إِذَا غَدَرَ الْمَرْءُ بِصَاحِبِهِ كَانَ بِسِوَاهُ أَغْدَرُ “Eğer kişi kendi arkadaşına haksızlıkta bulunursa, başkasına karşı daha da gaddar olur.”

فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا صَالِحًا⁹⁸² “Hükümümüz geldiği zaman Salih’i kurtardık.”

مُنْذُ ve مُذْ kelimeleri zarf olduklarında isim ve fiil cümlelerine muzâf

olurlar. مَا رَأَيْتُكَ مُذْ سَافَرَ سَعِيدٌ. “Said yolculuğa çıktığından beri seni görmedim”

مَا اجْتَمَعْنَا مُنْذُ سَعِيدٌ مُسَافِرٌ “Said yolcu olduğundan beri toplanmadık.” Eğer bu iki

kelime harf-i cerr olurlarsa kendilerinden sonraki kelimeler mecrûr isim olurlar⁹⁸³

8. İSM-İ MÜPHEM TÂM VE AMEL ETMESİ

8.1. Temyiz

Mezkûr veya mukadder olan zâtın kapalılığı gideren, onu açıklayan nekre isimlere temyiz denir.⁹⁸⁴ Bu bölümde incelenecek olan ise, mezkûr olan zâtın yani, “İsm-i müphem tâm”ın ifade ettiği şeyden kapalılığı kaldıran temyizdir. Bu türden olan temyizde âmil, İsm-i müphem tâm’dır.⁹⁸⁵

⁹⁷⁹ el-Ğalâyîni, III, 219; Abbas Hasan, III, 80.

⁹⁸⁰ El-A‘raf, (7), 86.

⁹⁸¹ Şerhu ‘l-Mekkûdî, I, 432; el-Ğalâyîni, III, 219; Abbas Hasan, III, 93.

⁹⁸² Hûd, (11), 66.

⁹⁸³ el-Ğalâyîni, III, 219.

⁹⁸⁴ Şerhu ‘l-Mekkûdî, I, 392; el-Ğalâyîni, III, 113; Hulâsatu ‘ş-Şurûh, 172; ed-Dahdâh, 178.

⁹⁸⁵ el-Ğalâyîni, III, 123; Hulâsatu ‘ş-Şurûh, 173; ed-Dahdâh, 178.

İsm-i müphem tâm, fâiliyle tamamlanmış tam fiile benzer. Kendisinden sonra gelen temyiz onun mef'ûlu konumundadır.⁹⁸⁶

8.2. İsm-i Müphem Tâm'ın Tamam Olmasını Sağlayan Faktörler

Fâiliyle tamamlanmış tam fiile benzeyen İsm-i müphem tâm'ın tamamlanmış olması şu beş şeyden biriyle olur.⁹⁸⁷

1. Sonunda lafzen veya takdîren bulunan tenvin ile tamamlanmış olur.⁹⁸⁸

عِنْدِي رَطْلٌ زَيْتًا “Yanımda bir ölçek zeytinyağı var.” Cümledeki İsm-i müphem tâm olan رَطْلٌ kelimesi lafzen zikredilen tenvinle tamamlanmıştır.

عِنْدِي مَنَاقِيلُ ذَهَبًا “Yanımda bir kaç miskâl altın var.” Bu cümlede, مَنَاقِيلُ kelimesi ğayr-ı munsarîf vezni olan مفاعيل kalıbında bulunduğundan tenvin mukadderdir.

2. Sonunda bulunan tesniye nûn'u ile tamamlanmış olur.⁹⁸⁹

عِنْدِي مَتَوَانٌ سَمْنًا “Yanımda iki ölçek yağ var.” Cümlesinde olduğu gibi.

3. Cemii nûnuna benzer olan nûn ile tamamlanmış olur.⁹⁹⁰

فِي حَبِي عَشْرُونَ دِرْهَمًا “Cebimde yirmi dirhem var.”

4. Başka bir kelimeye muzâf olmak sûretiyle izâfetle tamamlanmış olur.⁹⁹¹ مَلُوءَةٌ عَسَلًا “...dolusunca bal.”

5. Bizzât kendisiyle tamam olur. Bu da mercii olmayan müphem zamirde ve ism-i işârede olur. Bu tür ifâdeler daha ziyâde taacûb, medh vs. bildirir.⁹⁹²

⁹⁸⁶ Hulâsatu's-Şurûh, 173.

⁹⁸⁷ Hulâsatu's-Şurûh, 173.

⁹⁸⁸ Hulâsatu's-Şurûh, 173.

⁹⁸⁹ Hulâsatu's-Şurûh, 173.

⁹⁹⁰ Hulâsatu's-Şurûh, 173.

⁹⁹¹ Hulâsatu's-Şurûh, 173.

⁹⁹² Hulâsatu's-Şurûh, 173.

Birinci örnekteki “Ama ne adam!” رَبُّهُ رَجُلًا , “Ne iyi adam!” نَعَمْ رَجُلًا kelimesi nekre mânası ifâde ettiğinden kendisine bitişik olan zamir ile muayyen, belirli bir şey kastedilemez. Dolayısıyla zamir müphemdir ve kendisiyle tamam olmuştur. İkinci cümledeki نَعَمْ رَجُلًا ifâdesinde نَعَمْ kelimesi fiilinde gizli olan zamirin temyizi olup, bu zamir müphemdir ve kendisiyle tamamlanmıştır. Eğer müphem değil de muayyen olsa idi نَعَمْ الرَّجُلُ denirdi.

İsm-i işâretin örneği: مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا⁹⁹³ “Allah bu misalle ne murad etti?” Ayet-i Kerime’de olduğu gibi.

İsm-i müphem yukarıda geçen beş maddedeki özelliklerden birisiyle tamamlanmış olmakla artık başka bir kelimeye muzâf olamaz. Fiil-i tâm’a benzemiş olur. Şöyle ki, tâm fiil de aynı şekilde fâiliyle tamamlanmış olur. Bu fâil fiilden sonra gelen zâhir isim olabileceği gibi gizli zamir de olabilir.

Şu takdîrde İsm-i müphem tâm’dan sonra gelen temyiz, mef’ûle benzer olduğundan İsm-i müphem tâm bu temyiz üzerinde âmil olarak onu nasb eder.⁹⁹⁴

8.3. İsm-i Müphem Tâm Olan İsimler

İsm-i müphem tâm, genelde bir nesnenin miktârının veya ölçüsünün kendisiyle belirlendiği isimlerden olur.⁹⁹⁵ Yani, miktar bildiren şu türlerden olur;

عِشْرُونَ دِرْهَمًا - رِطْلٌ زَيْتًا - قَفِيزَانِ بُرًّا - ذِرَاعٌ تَوْبًا . مِقْيَاسٌ ذِرَاعٌ كَيْلٌ وَزَنٌ عَدَدٌ

İsm-i müphem tâm bazen de miktâr bildirmeyen isimlerden olur.⁹⁹⁶

cümlesinde olduğu gibi.

Miktâr bildirenlerden, sonlarında lafzen veya takdîren tenvin bulunanlar ile, tesniye nûn’u bulunanların temyizlerine izâfetleri câizdir.⁹⁹⁷

⁹⁹³ El-Bakara, (2), 26.

⁹⁹⁴ Abbas Hasan, II, 422; *Hulâsatu’s-Şurûh*, 173-174; ed-Dahdâh, 178.

⁹⁹⁵ el-Ğalâyînî, III, 113, vd.; Abbas Hasan, II, 416; *Hulâsatu’s-Şurûh*, 174; ed-Dahdâh, 178.

⁹⁹⁶ *Hulâsatu’s-Şurûh*, 174.

⁹⁹⁷ el-Ğalâyînî, III, 115; Abbas Hasan, II, 420; *Hulâsatu’s-Şurûh*, 174; ed-Dahdâh, 178.

مَتَوَاسَمِينَ - رِطْلُ زَيْتٍ - مَثَاقِيلُ ذَهَبٍ gibi. Bunların dışındakilerin izâfeti câiz değildir.⁹⁹⁸

İsm-i müphem tâm, miktar bildirmeyen türden ise bunlar genelde temyizlerine muzâf olurlar.⁹⁹⁹ خَاتَمٌ حَدِيدٍ gibi.

İsm-i müphem tâm'ın temyizi bal, su ve yağ gibi azında veya çoğunda cüzleri birbirine benzer olan türden ise, o takdirde temyiz müfred olur.¹⁰⁰⁰

9. MÂNA FİİL (FİİL ANLAMLI) OLANLAR VE AMELLERİ

Fiil gibi amel eden bir diğer fiilimsi grubu ise mâna fiil'dir. Mâna fiil, kendilerinden fiil mânası anlaşılan lafızlardır. Bunlar da başlıca; isim fiil, zarfı'l-mustakarr, ism-i mensûb, ism-i müste'âr ve ism-i sıfattır.¹⁰⁰¹

9.1. İSİM FİİLİN AMEL ETMESİ

İsim fiiller, genellikle mânasında kullanıldıkları fiiller gibi amel ederler. Bu bakımdan isim fiiller müteaddî ve lâzım olma açısından, aynı mânaya gelmek sûretiyle yerlerine geçtikleri fiillere tabiidirler. Fiil müteaddî ise yerine kullanılan isim fiil de müteaddî, fiil lâzım ise yerine kullanılan fiil de lâzım olur.¹⁰⁰²

İsim fiillerden müteaddî olanlar mâzi, muzâri ve emir mânalarına gelerek açık veya gizli fâili merfû kılarlar. Mef'ûl alma yönünden de kendi anlamında kullanılan normal fiil gibidirler. Fiil mef'ûlunu doğrudan veya harf-i cerr vasıtasıyla alıyorsa isim fiil de o şekilde alır.¹⁰⁰³ Eğer isim fiil lâzım ise mânasında olan fiil gibi fâilini açıktan veya müstetir (gizli) olarak merfû kılar.¹⁰⁰⁴

⁹⁹⁸ *Hulâsatu 'ş-Şurûh*, 174.

⁹⁹⁹ Abbas Hasan, II, 420; *Hulâsatu 'ş-Şurûh*, 174.

¹⁰⁰⁰ Abbas Hasan, II, 422; *Hulâsatu 'ş-Şurûh*, 174.

¹⁰⁰¹ *Hulâsatu 'ş-Şurûh*, 409.

¹⁰⁰² Abbas Hasan, IV, 155; ed-Dahdâh, 72.

¹⁰⁰³ *Şerhu şuzûri 'z-Zeheb*, 427; ed-Dahdâh, 72.

¹⁰⁰⁴ ed-Dahdâh, 72.

9.1.1. İsim- Fiilin Fâili

İsim-fiil lâzım olduğunda fâili zâhir isim olabileceği gibi zamir de olabilir.¹⁰⁰⁵ هَيَّاتِ تَحْقِيقُ الْأَمَالِ بِغَيْرِ الْأَعْمَالِ “iş yapmadan emellerin gerçekleşmesi ne kadar uzaktır.” Misalde geçen هَيَّاتِ isim-fiili بَعْدَ mânasında mâzi bir isim fiildir.¹⁰⁰⁶ Fâili ise merfû تَحْقِيقُ kelimesi olup zâhir isim olarak cümlede bulunmaktadır. İsim fiil muzâri veya emir mânalarını ifâde ediyorsa genellikle fâilleri gizli zamir olur.¹⁰⁰⁷

وَلَا تَقُلْ لَهُمَا أَفٌ¹⁰⁰⁸ “onlara (anne ve babana) öf bile deme!”

Ayet-i Kerime’de ki أَتَضَجَّرُ isim-fiili muzâri أَفٌ “sıkıldım” mânasında lâzımdır.

Fâili ise gizli أَنَا zamiridir.

قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الْمُعَوِّفِينَ مِنْكُمْ وَ الْقَاتِلِينَ لِإِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ إِلَيْنَا وَلَا يَأْتُونَ الْبَاسَ إِلَّا قَلِيلًا¹⁰⁰⁹

“Allah içinizden savaştan alıkoyanları ve kardeşlerine “bize gelin” diyenleri biliyor. Onlar, pek azı hariç savaşa gelmezler.” Ayette geçen هَلُمَّ isim fiili, emir fiil أَقْبِلُوا “geliniz” mânasında lâzımdır. Fâili انتم zamiri olup gizlidir. İsim-fiil müteaddî olduğunda genelde emir mânasında kullanıldığından fâili gizli zamir olur.¹⁰¹⁰

قُلْ هَلُمَّ شُهَدَاءَكُمْ.....¹⁰¹¹ “deki; (ey Muhammed) şahitlerinizi getiriniz.”

Ayette geçen هَلُمَّ isim-fiili müteaddî emir fiil أَحْضَرُوهُمْ “onları getiriniz, hazırlayınız” mânasındadır. Fâili انتم zamiri gizli olup شُهَدَاءَكُمْ kelimesini mef’ûl

¹⁰⁰⁵ Abbas Hasan, IV,157.

¹⁰⁰⁶ el-Muberrred ,III,182

¹⁰⁰⁷ Abbas Hasan, IV,157; ed-Dahdâh,72.

¹⁰⁰⁸ el- İsrâ, (17), 23.

¹⁰⁰⁹ el-Ahzab,(33), 18.

¹⁰¹⁰ Abbas Hasan, IV,157; ed-Dahdâh,72.

¹⁰¹¹ el-En‘âm,(6),150.

olmak üzere nasb etmiştir. هَلُمَّ isim- fiili lâzım ve müteaddî olarak kullanılabilmektedir.¹⁰¹²

9.1.2. İsim- Fiilin Mef'ûlu

İsim- fiil, müteaddî bir fiilin yerine kullanılıyorsa mânasında kullanıldığı fiil gibi ya doğrudan veya harf-i cerle mef'ûle geçişli olur.¹⁰¹³ Yukarıdaki örnekte هَلُمَّ isim- fiili, mef'ûlu olan شُهَدَاءَكُمْ kelimesini أَحْضَرُوا شُهَدَاءَكُمْ fiilinde olduğu gibi doğrudan mef'ûl almış ve nasb etmiştir. عَلَيْكَ بِدِينِكَ فَفِيهِ مَعَاذُكَ “Dinine sarıl, dönüş yerin orasıdır.” Cümlede عَلَيْكَ isim- fiili, mef'ûlune بِ harf-i cerriyle geçişli olan تَمَسَّكَ “sarıl” emir fiili mânasındadır. Dolayısıyla asıl fiil gibi bu da بِ harf-i cerriyle عَلَيْكَ kelimesine geçişli olmuştur. عَلَيْكَ isim-fiilinin fâili ise gizli انت zamiri olup merfûdudur. أَقْبِلْ “gel” emir isim-fiili, حَيْهَلْ “şehire gel!” Bu misalde de حَيْهَلْ emir isim-fiili, أَقْبِلْ “gel” emir fiili mânasındadır. Asıl fiilin mef'ûlune geçişli olduğu عَلَى harf-i cerriyle kendisi de mef'ûle geçişli olmuştur.

9.1.3. İsim-Fiil İle İlgili Hükümler

1-İsim-fiiller, fiillerin alâmetlerini kabul etmezler. Kendilerinden önce geçen bir âmilden i'rab açısından etkilenmezler. Daima hareke veya sükûn üzere mebni olan isim- fiillerin i'rabda mahalleri yoktur. Ne mübtedâ, ne haber, ne fâil, ne mef'ûl, ne muzâf ne de muzâfun ileyh olurlar. Fakat fâiliyle beraber fiil cümlesi sayılır, i'rabda ona fiil cümlesinin hükmü uygulanır.¹⁰¹⁴

2-Ma'mûlleri kendilerinin önüne geçirilmez.¹⁰¹⁵

¹⁰¹² el-Muberred ,III,25,202; Abbas Hasan, IV,155.

¹⁰¹³ ed-Dahdâh,72.

¹⁰¹⁴ Şerhu şuzûri 'z-Zeheb,434; ed-Dahdâh,72.

¹⁰¹⁵ el-Muberred ,III,202-203,280; Şerhu şuzûri 'z-Zeheb,434; ed-Dahdâh,72.

حَذَارِ الْخَطِيئَةِ “Hatadan sakın ” cümlesi şeklinde söylenmez. Aynı şekilde بِالْحَقِّ عَلَيْكَ “Hakka sarıl ” cümlesi şeklinde söylenmez.

3-Mamûluyle kendisi arasına başka bir ifâde girmez.¹⁰¹⁶

حَذَارِ يَا فَتَى الْخَطِيئَةِ “Hatadan sakın ey genç!” cümlesi şeklinde ifâde edilmez.

4-İsim- fiil eğer talep ifâde ediyorsa kendisinden sonra gelen cevap fiili ile mansûb olmaz. Ancak meczûm olur.¹⁰¹⁷ صَ تَتَكَلَّمُ “Sus ki, konuşalım!”

صَ تَتَكَلَّمُ fiili başında bulunan ف ı sebebiyye den dolayı mansûb olmamıştır. “Sus ki, konuşalım!” bu cümlede ise emir mânasındaki isim-fiilden sonra gelen muzâri fiil cevap cümlesi olduğundan meczûm olmuştur.

5-İsim- fiillerden tenvinli olanlar nekre, tenvinsiz olanlar ise marifedir. Bunlar da kendi aralarında üçe ayrılırlar.¹⁰¹⁸

1-Devamlı nekre olanlar, وَأَهَّ، وَأَهَّا gibi.¹⁰¹⁹

2-Devamlı marife olanlar, bunlar da فَعَالٍ vezninde gelenlerdir. حَذَارِ نَزَالٍ gibi.¹⁰²⁰

3-İki şekilde bulunması da câiz olanlar, صَ مَ أَفٌ gibi.¹⁰²¹ Tenvinli nekre olan ile tenvinsiz marife arasındaki fark şu şekilde ortaya çıkar; mesela, konuşurken birisine صَ denilirse, mutlak olarak herhangi bir konuşmayı bırakması

¹⁰¹⁶ ed-Dahdâh, 72.

¹⁰¹⁷ Şerhu şuzûri 'z-Zeheb, 435; ed-Dahdâh, 72.

¹⁰¹⁸ el-Muberred ,III, 179-181, 223; Şerhu şuzûri 'z-Zeheb, 435; ed-Dahdâh, 72.

¹⁰¹⁹ Abbas Hasan, IV, 154.

¹⁰²⁰ el-Muberred ,III, 179 ;Abbas Hasan, IV, 154.

¹⁰²¹ Abbas Hasan, IV, 154.

istenir. Ancak صَ denilirse, üzerinde durulan belli konuşmayı bırakması istenir.¹⁰²²

6-Birinci bölümde de geçtiği üzere, isim- fiil eğer zarf veya harf-i cerden menkul ise sonuna hitap zamiri bitişir.¹⁰²³

عَلَيْكَ نَفْسَكَ = أَلَمْ نَفْسَكَ “sen kendine bak” دُونَكَ الْكِتَابَ = خُذِ الْكِتَابَ “kitabı al!”

ك hitap zamiri harf-i cerre bitişirse mecrûr olduğundan zarf'a bitişirse muzâfun ileyh olduğundan mahallen mecrûr olur.

7-İsim-fiil müfredlikte, müzekkerlikte ve diğer durumlarda tek durum üzere bulunması gerekir.

1-Eğer kendisine ك' ul hitap bitişmişse ifâde ettiği mânaya göre çekimlenir. عَلَيْكَ عَلَيْكُمْ عَلَيْكُمْ عَلَيْكُمْ

2-هَلُمَّ lafzı tek bir hal üzere bulunur. هَلُمَّ يَا رَجُلٌ هَلُمَّ يَا نِسَاءً gibi. Ancak هَلُمَّ isim-fiiline bazı dil bilginleri zamir bitiştirirler. Bu durumda هَلُمَّ emir fiil olur.

Çünkü isim-fiil açık zamiri ref etmez. هَلُمَّ هَلُمَّا هَلُمِّي هَلُمُنَّ gibi.

3-Aynı şekilde açık zamiri ref etmeleri sebebiyle هَاتِ ve تَعَالِ kelimeleri de çoğu dil bilginine göre fiil olarak değerlendirilmiştir.¹⁰²⁴

هَاتِ هَاتِيَا هَاتُوا هَاتِي - هَاتَيْنِ تَعَالِ تَعَالِيَا تَعَالُوا تَعَالِي - تَعَالَيْنِ gibi.

9.1.4. Ses İsimleri

Buraya kadar anlatılan isim-fiillerden başka, çocuk ve akılsız varlıklara hitab etmek için kullanılan bir takım kelimeler vardır ki bunlara ism-i savt (ses isimleri) denir.¹⁰²⁵ Çocuğun zararlı bir şey almasına mani olmak için كَخْ = cıs,

¹⁰²² el-Muberred, III,223; ed-Dahdâh,72.

¹⁰²³ el-Muberred, III,211,279.

¹⁰²⁴ ed-Dahdâh,72.

¹⁰²⁵ el-Kâfiye fî 'İlmi'l- İ'rab,I,77;el-Ğalâyîni,I,159; Abbas Hasan, IV,162.

deveyi çöktürmek için نَحْ , eşeğin, katırın ve atın hızlı yürümesini sağlamak için “deh” anlamında sırayla عَدَسٌ مَأْ denmesi gibi.¹⁰²⁶ Tabiatla varlıkların çıkardığı sesleri taklit ederek söylemek de bu gruba dahildir. Tak , pat, küt, gibi.

İsim- fiiller sırf sese delâlet ettikleri sürece mebnîdirler, i‘rapta mahalleri yoktur. Eğer aslî mânalarından çıkar ve sesin sahibine delâlet ederlerse cümledeki yerlerine göre i‘rab edilirler.¹⁰²⁷ Mesela; أَزْعَجَنَا غَائٌ “karga bizi rahatsız etti.”

Cümledeki أَزْعَجَنَا kelimesi الْغَرَابُ (karga) mânasında olduğundan cümlede أَزْعَجَنَا fiilinin fâili konumundadır ve merfûdur.*

9.2. ZARF-I MUSTAKARR VE AMEL ETMESİ

9.2.1. Zarf-ı Mustakarr ve Zarf- ı Lağv’ın Tanımı

9.2.1.1. Zarf-ı Mustakarr

Müteallakları ibarede bulunmayan ve bu müteallakları, (كُونُ كَائِنٍ حُصُولُ) gibi umûmî mânalı fiil veya şibh-i fiil olan zarf veya harf-i cerli isimlerdir.¹⁰²⁸ Başlangıçta nahiv bilginlerince sadece zarf-ı zaman ve zarf-ı mekân için kullanılan zarf-ı mustakarr kavramı sonraları car ve mecrûru için de kullanılır olmuştur. Bunlara zarf-ı mustakarr denilmesinin sebebi ise, bunların müteallakları olan umûmî mânalı fiiller (حُصُولُ وَجُودٍ اسْتِقْرَارٍ) gibi.) hazfedilir ve bu fiillerin mânaları , car-mecrûr veya zarf ile muzâfun ileyhın zımnına sokulur ise yani bu mahzûf fiillerin mânaları bu car-mecrûrdan veya zarf ile muzâfun ileyhten anlaşılır olursa zarf-ı mustakarr diye adlandırılırlar.¹⁰²⁹ Başka bir ifâdeyle câr’ın ve zarf’ın müteallak’ı olan, umumî mânalı mahzûf fiilin mânası, ameli ve içinde yerleşik bulunan zamiri hazf anında intikâl ile car ve mecrûrda veya zarf ile muzâfun ileyhde mustakarr olur, yerleşir. İşte bu yüzden bu şekilde

¹⁰²⁶ *el-Kâfiye fî ‘İlmi’l- İ‘rab*, I, 77; Abbas Hasan, IV, 162.

¹⁰²⁷ *el-Muberrred*, III, 180; *el-Kâfiye fî ‘İlmi’l- İ‘rab*, I, 77; Abbas Hasan, IV, 163; ed-Dahdâh, 72.

* İsim fiillerle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Nevzât Hafız YANIK, *Arap Dilinde İsim Fiiller*, basılmamış yüksek lisans tezi, Erzurum, 1988.

¹⁰²⁸ Abbas Hasan, II, 246.

¹⁰²⁹ Abbas Hasan, II, 248.

isimlendirilmişlerdir. Ayrıca fiil mânasının bu şekilde kendilerine intikâlden sonra bu mânayı taşıyor olmaları sebebiyle de “mâna- fiil” kapsamında değerlendirilmişlerdir.¹⁰³⁰

Yukarıda yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere zarf-ı müstakarr'da iki şart aranır.

1-Müteallakının mahzûf olması,

2-Mahzûf olan müteallakının umûmî fiillerden olması gerekir.

9.2.1.2. Zarf-ı Lağv

Eğer câr ve mecrûrun müteallakı hazf olunmamış veya hazfedilmiş olsa bile husûsî fiillerden olup, umûmî fiillerden değilse bu câr ve mecrûra zarf-ı lağv denir.¹⁰³¹ Mesela مَرَرْتُ بِزَيْدٍ “Zeyd’e uğradım” cümlesinde بِزَيْدٍ câr ve mecrûrunun müteallakı mezkur مَرَرْتُ fiili olduğundan zarf-ı lağvıdır. Aynı şekilde زَيْدٌ فِي الدَّارِ cümlesindeki زَيْدٌ فِي الدَّارِ câr ve mecrûrunun mahzûf müteallakı eğer حَاصِلٌ veya حَاصِلٌ gibi umûmî fiillerden takdîr edilirse zarf-ı müstakarrıdır. Eğer bu mahzûf müteallak أَكَلَ veya أَكَلَ gibi husûsî mânalı fiillerden takdîr edilirse zarf-ı lağv olur.

Bunların zarf-ı lağv diye isimlendirilmelerinin sebebi ise kendilerinden bir âmilin mânası anlaşılmayıp amel, i‘rab ve zamir gibi bir şey de kendilerine intikâl etmediğinden içi boş zarf gibi olmaları hasebiyledir. Ayrıca amel yönüyle de mülğâ olup hiçbir şekilde ne zâhir bir isim ne de bir zamir üzerinde âmil olmadıklarından bu isimle isimle isimlendirilmişlerdir.¹⁰³²

9.2.2. Zarf-ı Mustakarrın Amel Etmesi

Zarf-ı mustakarrlar, كَوْنٌ , وَجُودٌ ve حُصُولٌ gibi umûmî mânalı fiiller olan hazfedilmiş müteallaklarının mânalarını taşıdıklarından, bu mahzûf fiillerin yerlerine geçmiş sayılırlar.

¹⁰³⁰ Abbas Hasan, II,249; *Hulâsatu 'ş-Şurûh*,407.

¹⁰³¹ Abbas Hasan, II,246.

¹⁰³² *Hulâsatu 'ş-Şurûh*,409.

Dolayısıyla âmil olurlar.¹⁰³³ Ancak taşıdıkları fiil mânası niyâbeten olması sebebiyle amelleri zayıf olacağından zâhir (açık) ismi, fâil olmak üzere merfû kılamayacakları gibi mef'ûlu bih üzerinde de âmil olamazlar. Ayrıca taşıdıkları كَوْنٌ ve وَجُودٌ gibi umûmî fiil mânalarının lâzımî olması yönü itibariyle de mef'ûlu bihi hiç biri mansûb kılamaz.¹⁰³⁴ Ancak zarf-ı mustakarlar kendilerinden önce geçen mübtedâ, mevsûf, ism-i mevsûl, zi'l-hâl, nefy ve istifhâmdan herhangi birine i'timâd eder dayanırlarsa bunlardan kuvvet bularak zâhir ismi fâil olarak merfû kılabilirler.¹⁰³⁵ مَا فِي الدُّنْيَا رَاحَةٌ “Dünyada rahat yoktur.” Misalde فِي الدُّنْيَا car- mecrûru zarf-ı mustakarr olarak kendisi مَوْجُودٌ veya حَاصِلٌ mânalarını taşıyor olduğu halde kendisinden önce geçen nefy edâtı مَا ‘ya dayanmış ve kendisinden sonraki رَاحَةٌ kelimesini fâil alarak merfû kılmıştır. Eğer zarf-ı mustakarlar yukarıda geçen altı maddeden birine i'timâd ettikleri halde zâhir bir ismi fâil olmak üzere merfû kılmamış lar ise, o takdîrde bunların fâilleri mahzûf müteallaklarından kendilerine intikâl eden müstetir zamirlerdir.¹⁰³⁶ Aşağıdaki örneklerde olduğu gibi.

Mübtedâyâ i'timâd etmiş zarf-ı mustakarr; الْأَوْلَادُ فِي الْمَلْعَبِ “Çocuklar stadyumdalar.” Cümlede فِي الْمَلْعَبِ car-mecrûru, mahzûf umûmî fiilden kendisine intikal eden ve mübtedâyâ raci gizli هم zamirini fâil olmak üzere merfû kılmıştır.

Mevsûfa i'timâd etmiş zarf-ı mustakarr; سَلَّمْتُ عَلَى رَجُلٍ فِي الْقَهْوَةِ “Kahvedeki adama selam verdim.” Örnekteki فِي الْقَهْوَةِ zarf-ı mustakarrı mahzûf

¹⁰³³ Abbas Hasan, II,249.

¹⁰³⁴ Hulâsatu 'ş-Şurûh,408.

¹⁰³⁵ Şerhu şuzûri 'z-Zeheb,436; Hulâsatu 'ş-Şurûh,409.

¹⁰³⁶ Hulâsatu 'ş-Şurûh,409.

müteallakından kendisine intikal etmiş olan, رَجُلٍ kelimesine raci gizli هو zamirini fâil olarak ref etmiştir.

Zi'l-hâl'e i'timâd etmiş zarf-ı mustakarr, بَاعَ أَبِي الْحَدِيقَةِ فِي الرَّيْفِ “Babam köydeki bahçeyi sattı.” Cümledeki فِي الرَّيْفِ marife olan الْحَدِيقَةِ kelimesinden sonra geldiğinden hâl olmuştur. Fâili ise الْحَدِيقَةِ kelimesine raci olan gizli هو zamiridir.

İsm-i mevsûle i'timâd etmiş zarf-ı mustakarr, سَأَعْطِيكَ مَا فِي حَبِّي مَوْجُودٌ “Cebimdekini sana vereceğim.” فِي حَبِّي car- mecrûru mahzûf müteallakları kelimesinden kendilerine intikâl eden ve ism-i mevsûl olan مَا ‘ya raci gizli gizli هو zamirini fâil alarak merfû kılmışlardır. Ayrıca zarf-ı mustakarlar fâil üzerinde âmil oldukları gibi hâl ve zarf gibi diğer ma'mûllerde de âmil olurlar.¹⁰³⁷

9.3. İSM-İ MENSÛBUN AMELİ

İsm-i mensûb birinci bölümde de geçtiği üzere nisbet için sonuna şeddeli bir ي harfi getirilen isimlerdir ki, amel hususunda ism-i mef'ûl gibi olup, ism-i mef'ûlun amelinde zikredilen şartlar bunda da geçerlidir. Yani, kendisinden önce geçen beş şeyden birine i'timâd etmesi halinde meçhûl fiil gibi amel ederek nâib-i fâil alır ve onu ref eder.¹⁰³⁸

مَرَرْتُ بِرَجُلٍ هَاشِمِيٍّ أَخُوهُ “Kardeşi Haşim(kabilesine)’e mensup olan bir adama uğradım.” Cümlede geçen هَاشِمِيٍّ kelimesi مَنَسُوبٌ إِلَى الْهَاشِمِ mânasında olup kendisinden önce geçen رَجُلٍ mevsûfunun sıfatı olduğundan ism-i mef'ûl gibi amel ederek kendisinden sonraki أَخُوهُ kelimesini nâib-i fâil olmak üzere ref alâmeti و ile merfû kılmıştır.

¹⁰³⁷ Hulâsatu 'ş-Şurûh, 409.

¹⁰³⁸ eş-Şâfiye fi 't-Tasrif, 103-104; Abbas Hasan, I, 449; Hulâsatu 'ş-Şurûh, 409.

يَتَّبِعِي لِلْعَالِمِ أَنْ يَكُونَ مُحَمَّدِيًّا خُلُقُهُ “Alim için gereken ahlâkının Muhammedî olmasıdır.” Örnek cümle şu şekilde takdîr edilirse ism-i mensûb ile ism-i mef’ûl arasındaki amel benzerliği daha iyi görülür. (هُوَ) مَنْسُوبًا خُلُقُهُ إِلَى مُحَمَّدٍ. يَتَّبِعِي لِلْعَالِمِ أَنْ يَكُونَ مُحَمَّدِيًّا. Asıl cümlede yer alan مُحَمَّدِيًّا lafzı, alttaki cümlede daha iyi görüldüğü üzere mübtedâ konumundaki يَكُونَ nun ismi olan gizli هُو zamirine itimâd ederek مَنْسُوب ism-i mef’ûlu gibi amel etmiş ve kendisinden sonraki خُلُقُهُ lafzını nâib-i fâil olmak üzere merfû kılmıştır.

9.4. İSM-İ MÜSTEÂR VE AMEL ETMESİ

Müşâbehet (benzerlik) alâkasıyla ve asıl mânasında anlaşılmasına mani olan bir karine sebebiyle aslî mânası dışında kullanılan isimlerdir.¹⁰³⁹ Bu isimler ifâde ettikleri “mâna fiil” gereğince amel ederler.¹⁰⁴⁰ Cümlede geçen غَلَامٌ kelimesi “cesaret” mefhumundaki müşâbehet alâkasıyla Aslan’a benzetilmiştir. Aynı şekilde أَسَدِ kelimesinin de gerçek mânasında anlaşılmasına engel olan karîne غَلَامٌ lafzının mânaca أَسَدِ lafzına isnâd edilmesidir. Bu yönüyle müsteâr isim olarak kullanılan أَسَدِ kelimesi, aslında مُحْتَرِيٍّ mâna fiilinin mânasını ifâde etmektedir. Dolayısıyla مُحْتَرِيٍّ gibi amel eder مُحْتَرِيٍّ kelimesi devamlı ve sâbit olan “cesaretli” mânasını ifâde ettiğinden sıfat-ı müşebbehedir. Dolayısıyla أَسَدِ kelimesi, mânasını ifâde ettiği مُحْتَرِيٍّ sıfat-ı müşebbehesi gibi amel etmiştir. Kendisinden önceki رَجُلٌ mevsûfuna i’timâd ederek kendisinden sonraki غَلَامٌ lafzını fâil olmak üzere merfû kılmıştır.

¹⁰³⁹ *el-Belâğatu'l-Vadîha*, 71.

¹⁰⁴⁰ Sîbeveyh, II, 29; Abbas Hasan, II, 449; *Hulâsatu's-Şurûh*, 409.

9.5. İSM-İ SIFAT VE AMEL ETMESİ

Kendisinden bir sıfat mânası anlaşılan her isme ism-i sıfat denir. Bu isimler kendilerinden mânası anlaşılan sıfat gibi amel ederler.¹⁰⁴¹

¹⁰⁴² وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَ فِي الْأَرْضِ Ayet-i Kerime'deki اللّٰهُ lafzâ-i celâl, her ne kadar isim olsa da kendisinden الْمَعْبُودُ mânası anlaşılmaktadır. Dolayısıyla lafzâ-i celâl zımında taşıdığı الْمَعْبُودُ sıfatının mânası gereğince âmil olmuş ve وَ فِي السَّمَاوَاتِ ve وَ فِي الْأَرْضِ mecrûrları lafzâ-i celâl'e taalluk etmiştir. Ayetten anlaşılan mâna şu şekilde takdîr edilir;

“Göklerde ve yerde olanlar için o (yegâne) ma'bûddur.” Aynı şekilde زَيْدٌ خَاتَمٌ فِي ظَنِّي “Zeyd zannımca cömerttir.” Cümlede geçen خَاتَمٌ kelimesi de isimdir. Ancak kendisinden جَوَادٌ yani “cömert mânası anlaşılmaktadır.” خَاتَمٌ kelimesi de zımında bulundurduğu جَوَادٌ sıfatının mânası gereğince âmil olmuş ve cümledeki ظَنِّي فِي جَوَادٌ mecrûrunun müteallakı olmuştur. Aslında cümle زَيْدٌ جَوَادٌ فِي ظَنِّي demektir.

¹⁰⁴¹ Hulâsatu 'ş-Şurûh, 409.

¹⁰⁴² el- En'âm, (6), 3.

SONUÇ

Konumuzu teşkil eden “Arap Dilinde Fiilimsiler ” üzerine buraya kadar verdiğimiz bilgilerden vardığımız sonuçları şu şekilde özetleyebiliriz.

Fiilimsiler, aslen fiil olmadıkları halde, fiille aralarındaki bir benzerlik veya bir münâsebet veyahutta kendilerinde bulunan bir fiil mânası sebebiyle amelde aslolan fiil gibi davranıp amel eden kelimelerdir.

Fiilimsiler klâsik gramer kitaplarında özellikle kıyâsî âmiller adı altında tasnîf edilmişlerdir. Bunlar sayıca dokuz tane olup şunlardır;

1- Masdar, 2- İsm-i Fâil, 3- Mübâlağalı İsm-i Fâil, 4- İsm-i Mef'ûl, 5- Sıfat-ı Müşebbehe, 6- İsm-i Tafdîl, 7- İsm-i Muzâf, 8- İsm-i Müphem Tâm, 9- Mâna Fiil. Mâna fiil de kendisini oluşturan beş maddeden meydana gelmektedir. Bunlar da, 1- İsim Fiil, 2- Zarf-ı Mustakarr, 3- İsm-i Mensûb, 4- İsm-i Müsteâr, 5- İsm-i Sıfat.

Fiilimsilerden masdar, zamandan ve eylemi gerçekleştiren zâtan bağımsız olarak sadece olaya delâlet eden kelimelerdir. Basralılarca masdarlar tüm müştak kelimelerin aslı kabul edilmişlerdir. Bugün için de yaygın olan kanâat budur.

Masdarlar kalıpları itibariyle sülâsî mücerred ve sülâsî mezîd olmak üzere başlıca iki ana grupta toplanırlar. Sülâsî mücerred masdar kalıpları genel itibâriyle semâîdirler. Ancak mânaca birbirine yakın ve benzer masdarların kalıp itibâriyle çoğunlukla aynı vezinlerde geldiği de tespit edilmiştir. Sülâsî mücerred masdarların kalıplarının daha sağlıklı tespiti için en emîn yol lügat kitaplarına mürâcaât etmektir. Zîra bu masdarlar her ne kadar birbirlerine mânaca yakınlıklarına göre belli vezinlerde sınıflandırılmış olsalar da, genel itibâriyle semâîdirler, bu konuda kıyâs yapmak doğru olmaz.

Sülâsî dışındaki masdarlar ise, kendileri için tespit edilen kâideye göre belli kalıplarda gelirler. Herhangi bir sülâsî mücerred fiilin masdarı birden çok vezinde gelirken, sülâsî dışındaki bir fiilin masdarı, istisnâlar hariç belli kalıpta gelir.

Sülâsî ve sülâsî dışındaki lâzım ve müteaddî fiillerin masdarları aynen kendilerinden türemiş olan fiilleri gibi lâzım ve müteaddî olarak amel ederler.

Amel etmelerinden maksat, fâil alıp ref' etmeleri, mef'ûl alıp nasbetmeleri ve şibh-i cümleler için müteallak olmalarıdır.

Masdarların fiil gibi amel etmeleri, fiile benzerliklerinden dolayı değil, bilâkis türeyiş açısından fiillerin aslı olduklarından dolaydır. Amel konusunda aslolan fiil şartsız amel ederken, bu konuda fiile ilhak edilen masdar bir takım şartlarla amel eder. Masdar, şartları gerçekleştiğinde fiili müteaddî ise fâilini ref', mef'ûlunu nasb eder. Fiili gibi ya doğrudan veya harf-i cerr vasıtasıyla mef'ûle geçişli olur. Şayet fiili lâzım ise yalnızca fâilini ref' eder.

Fiilimsilerden ism-i fâil, fiili gerçekleştiren veya fiilin kendisiyle gerçekleştiği zâta geçici bir mâna ifâde etmek sûretiyle delâlet eden türetilmiş kelimelerdir.

Sülâsî mücerred fiillerin ism-i fâil kalıbı kıyâsî olup, illetli fiillerden i'lâle tabi olanlar dışında genelde فاعل vezninde gelir.

Sülâsî dışındaki mezîd babların ism-i fâil kalıbı da kıyâsîdir. Bu fiillerin ism-i fâil kalıbı, ma'lûm muzâri sigaları üzerinden yapılır. muzâri fiilin başındaki muzârat harfi atılarak yerine dammeli bir mîm getirilir ve sondan bir önceki harfin harekesi kesre kılınarak ism-i fâil kalıbı elde edilmiş olur.

İsm-i fâil malûm muzâri fiili gibi amel eder. Türetildiği fiil lâzım ise sadece fâil alır, müteaddî ise mef'ûlu bih alır ve nasb eder. İsm-i fâilin ameli, fiili muzâriye lafzen, mânen ve isti'mâlen benzerliği sebebiyle olduğundan zaman itibâriyle de muzâriye muhâlif olmaması, hâl veya istikbâle delâlet etmesi gerekir.

Amel ederken cümlede muzâf veya ğayr-ı muzâf olarak bulunan ism-i fâil, elif-lâm'lı olduğunda mutlak olarak amel eder. Nekre olduğunda ise fiil mânası taşıyabilmesi ve dolayısıyla amel edebilmesi için bir takım şartların gerçekleşmesi gerekir. Bu şartlar da ism-i fâilin kendisinden önce geçen mübtedâya, mevsûfa, zi'l-hâle, nefye veya istifhâma dayanmasının gerekliliğidir. Bu şartlarla beraber hâl veya istikbâl mânası taşıyor olması da ism-i fâilin ameli için gerekli görülenler arasındadır.

Bir diğer fiilimsi grubu olan mübâlağalı ism-i fâil normal ism-i fâilin delâlet ettiği mânaya ziyâdesiyle delâlet eden lafızlardır.

Sülâsî mücerred fiillerin mübâlağalı ism-i fâil kalıpları eski dil alimlerine göre semâî kabul edilmiştir. Ancak mısırdaki yapılan Arap dili kongresinde bu

kalıpların kıyâsî olduğu kararına varılmıştır. Mübâlağa sığası amel etme şartlarında ism-i fâil gibidir.

Fiilimsilerden ism-i mef'ûl, meçhûl fiilden alınarak kendisiyle sıfatlanan mevsûf üzerinde meydana gelen eyleme devamlı bir şekilde değil de tekrarlanabilir bir şekilde delâlet eden sıfattır.

İ'lâl'e tabi olan illetli fiiller hariç, sülâsî mücerredlerden kıyâsî olarak مفعول kalıbında gelen ism-i mef'ûl, sülâsî dışındaki babalardan yapılırken ise şu yol takip edilir. Fiilin muzâri meçhûl sığasının başındaki muzarat harfi dammeli bir mîm'e dönüştürülür. Sonndan bir önceki harfin harekesi ise meftuh olarak bırakılır. Muzâri meçhûl fiil gibi amel eden ism-i mef'ûl, merfû ma'mûlunu nâib-i fâil olmak üzere ref' eder.

İsm-i mef'ûlun türetildiği fiil birden fazla mef'ûle geçişli ise, birinci mef'ûl hazfedilen fâilin yerine nâib-i fâil olurken diğer mef'ûller de hâlleri üzere terkedilirler. Yani mef'ûl olarak mansûb olurlar. İsm-i mef'ûl amel etme şartlarında ve ma'mûluyla birlikte cümledeki konumu itibâriyle ism-i fâil gibidir.

Fiilimsilerden bir diğer grubu oluşturan sıfat-ı müşebbehe, lâzım fiilden alınarak kendisiyle sıfatlanmış zât ile kâim olan mânaya devamlı bir şekilde delâlet etsin diye yapılan sıfattır. Sıfat-ı müşebbehe bir çok yönden ism-i fâile benzediği gibi yine bir çok yönden ism-i fâilden farklıdır.

Benzeştikleri en bâriz yön, ikisi de kendileriyle sıfatlanmış zât ile kâim olan mânaya (olaya) delâlet etmektedirler. Ayrıldıkları nokta ise, sıfat-ı müşebbehe bu mânaya devamlı bir şekilde delâlet ederken ism-i fâil ise geçici ve tekrarlanabilir bir şekilde delâlet etmektedir.

Sülâsî mücerred babların lâzım fiillerinden yapılan sıfat-ı müşebbeheler, ifâde ettikleri mâna türlerine göre sınıflandırılmışlardır. Bu sınıflandırma dolayısıyla kıyâsîlik arzederler.

Sıfat-ı müşebbehe lâzım fiilden türetildiği için yalnızca fâil alır. Sıfat-ı müşebbehenin fâili konumundaki kelime merfû olmasının yanı sıra, mef'ûlu bihe benzetilerek veya temyiz kılınarak mansûb da okunabilmektedir.

Sıfat-ı müşebbehe sübût ve devamlılık mânası ifâde ettiğinden amel ederken hâl veya istikbâle delâlet etmesi gerekli değildir. Ancak kendisinden önce geçen bir şeye i'timâd etmesinin gerekliliği açısından ism-i fâil gibidir.

Sıfat-ı müşebbehe ve ma'mûlunun amel esnasında cümledeki konumları dikkate alındığında on sekiz değişik durum arzettikleri görülür. Bu şekillerden bazıları kullanım açısından uygun görülmüşken bazıları ise bir takım sebeplerle kullanımdan men edilmişlerdir.

İsm-i tafdîl de fiilimsilerden olup, aynı sıfatta ortak olan iki nesneden birinin diğerine üstün olduğunu ifade etmek için أَفْعُلْ kalıbında türetilmiş kelimelerdir. İsm-i tafdîl sülâsilerden أَفْعُلْ kalıbında yapılırken fiilde, müsbet olmak, mutasarrıf olmak, ma'lûm olmak, tâm olmak, renk ve ayb'a delâlet etmemek ve üstünlük kabul eder olmak gibi bir takım şartlar aranır. İsm-i tafdîl olma şartlarını taşımayan fiillerin ism-i tafdîlini yapmak için bu fiillerin mansûb masdarları öncesine أَكْثَرْ ve أَشَدْ gibi kelimeler getirilir.

İsm-i tafdîl cümlede bulunurken dört değişik durum arzeder; 1- cümlede elif-lâm ve izâfetten mücerred olur, 2- elif-lâm'lı olur, 3- marifeye muzâf olur, 4- nekreye muzâf olur.

Fiilimsilerden olması hasebiyle amel eden ism-i tafdîl, ma'mûlunu merfû, mansûb ve mecrûr kılar. Gizli ve açık zamiri ref'eden ism-i tafdîlin zâhir ismi merfû kılabilmesi için bir takım şartların gerçekleşmesi gerekir. Bu şartların en önemlisi, ism-i tafdîlin yerine mânâyı bozmayacak şekilde, aynı mânaya gelen bir fiilin konulabilir olmasıdır. Mansûb ma'mûlunu temyiz olmak üzere veya mef'ûlu bihe teşbih tarikiyle nasbenden ism-i tafdîl, bu ma'mûlune muzâf olduğunda onu mecrûr kılar.

Fâiliyyet, mef'ûliyyet ve muzâfun ileyhlik vasıtalarıyla isimlerin sonlarının belli i'rab şekillerinde bulunmalarını sağlayan unsur diye tarif edilen âmil kavramı, ism-i muzâfı da amelde aslolan fiillere tabii ve benzer kılmıştır. Aynı şekilde ism-i muzâf, muzâfun ileyle mânasının tamamlanması yönüyle de, fâiliyle mânası tamamlanan fiile benzetilmiştir.

Muzâf ve muzâfun ileyhten oluşan izâfet terkibi, muzâfun ileyhin muzâfin ma'mûlu olup olmaması ve aralarında harf-i cerr takdîr edilip edilememesine göre, izâfet-i lafziyye ve izâfet-i maneviyye gibi kısımlara ayrılır. Ayrıca muzâf ile muzâfun ileyh arasında takdîr edilebilen harf-i cerrin ifade ettiği

mânaya göre de kendi içinde, lâmiyye, beyâniyye, zarfiyye ve teşbihiyye gibi kısımlara ayrılır.

Yine bir takım isimler vardır ki, bunlardan bir kısmı hiçbir zaman muzâf olamazken diğer bir kısmı da devamlı şekilde muzâf olarak kullanılırlar. Bunlar da kendi aralarında, kelimeye ve cümleye muzâf olanlar diye ikiye ayrılırlar.

Fiilimsilerden olan bir diğer grup ise ism-i müphem tâm'dır. İsm-i müphem tâm klâsik kaynaklarda temyiz konusu içerisinde işlenir.

Temyizin, mezkur olan zâtan kapalıhğın giderildiği bölümünü teşkil eder. İsm-i müphem tâm'dan kapalılığı gideren temyizin âmili, miktar ve ölçü bildiren kelimelerden oluşan ism-i müphem tâm'dır.

İsm-i müphem tâm'dan sonra gelen mansûb temyiz, onun mef'ûlu konumundadır. Bir takım faktörlerle tâm olan ism-i müphem, fâiliyle tamamlanmış fiile benzer ki, bu münâsebetten fiilimsiler grubuna dahil edilmiştir.

Son grubu oluşturan fiilimsiler de, fiil anlamlı olan lafızlardır ki, bunlar da başta da ifâde ettiğimiz gibi başlıca beş grupta toplanmaktadırlar. Bunlardan birincisi olan isim fiiller, belli bir fiilin delâlet ettiği mânayı ifâde eden fakat, onun alâmetlerini almayan, her hangi bir âmilin etkisinde kalmadan fiilin mânasını, zamanını ve amelini kapsayan kelimeler diye tarif edilirler.

Yapı bakımından mürtecel, menkul ve madul diye üç kısma ayrılan isim fiiller ifâde ettikleri fiil mânası açısından da mâzi, muzâri ve emir diye yine üç kısma ayrılırlar. İsim fiiller, mânasında kullanıldıkları fiiller gibi amel ederler. Buna göre fâil alır ref' eder, mef'ûl alır nasb ederler.

Fiil mânalı fiilimsilerden ikincisi ism-i mensûbdur. Bu kelimeler, her hangi bir yere, mesleğe, sanata ve gruba nisbeti ifâde etmek için bu mânalara gelen kelimelerin sonlarına şeddeli bir "yâ" getirmek sûretiyle yapılırlar. Kelimeler ism-i mensûb yapılırken morfolojik özelliklerine göre bir takım değişikliklere uğrarlar.

İsm-i mensûb meçhûl muzâri fiil gibi amel eder. Ayrıntılarda ve amel etme şartlarında ism-i mef'ûl gibidir.

Fiil mânalı fiilimsilerden üçüncüsü zarf-ı mustakarrdır. Bunlar müteallakları ibarede bulunmayan ve bu müteallakları umûmî mânalı fiil veya şibh-i fiil olan zarf veya harf-i cerrli isimlerdir. Bunların zarf-ı mustakarr diye

isimlendirilmiş olmalarının sebebi, kendilerinin umûmî mânâlı fiillerden olan müteallaklarının hazfiyle bu müteallaklarda ki fiil mânalarının kendilerine geçerek yerleşmiş olmasından dolayıdır. Kendilerine sirâyet eden bu fiil mânası sebebiyledir ki, mahzûf olan müteallaklarının ameli gibi kendilerinden sonraki isimlerde âmil olmuşlardır. Ancak taşıdıkları fiil mânası zayıf olduğundan zâhir ismi merfû veya mansûb kılamazlar. Eğer ism-i fâil gibi kendilerinden önce geçen her hangi bir şeye i'timâd ederlerse bunlardan kuvvet bularak zâhir ismi de fâil olmak üzere merfû kılabilirler.

Dördüncü grup mâna fiil ism-i müsteârdır. İsm-i müsteâr, müşâbehet alâkasıyla ve asıl mânasında kullanılmasına mâni olan bir karine sebebiyle aslî mânası dışında kullanılan isimlerdir. Bu isimler ifâde ettikleri “mâna fiil” gereğince amel ederler.

Mâna fiillerden ve fiilimsilerden sonuncu grubu oluşturan ism-i sıfatlar, kendilerinden bir sıfat mânası anlaşılan isimlerdir ki, kendilerinden mânası anlaşılan sıfat gibi amel ederler.

Netice olarak, bu çalışmamızda ulaşabildiğimiz çeşitli kaynaklardaki dağınık ve kopuk bilgileri bir araya getirerek, kısa ve öz olarak derli toplu bir şekilde, kendimizden fazlaca bir şey katmadan, çoğu konuda değişik gramer ekollerinin ileri gelenlerinin de görüşlerine değinerek sunmağa çalıştık.

ÖZGEÇMİŞ

1976 yılında KARS'ın KAĞIZMAN ilçesinde doğdu. İlkokulu KAĞIZMAN'da, orta öğrenimini ise 1992-93 yılında, ERZURUM Merkez İmâm Hatip Lisesinde tamamladı. 1993-94 yılında ERZURUM Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesine kaydoldu. 1998-99 yılında yüksek öğrenimini tamamladı. 1997 yılında ERZURUM'un PASİNLER ilçesi Müftülüğüne bağlı olarak İmâm-Hatiplik görevine başladı. 1999 yılında katıldığı İSTANBUL Haseki Eğitim Merkezi, Müftülük-Vâizlik ihtisas kursuna halen devam etmektedir.

